

Murman Papashvili, Tatia Mtvarelidze

A HISTORICAL ESSAY BY BERNARD EUGÈNE
ANTOINE ROTTIERS

**ON THE CHRISTIAN RELIGION IN
GEORGIA AND ITS NEIGHBORING
COUNTRIES**

Gori State University

2024

მურმან პაპაშვილი, თათია მთვარელიძე

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიეს
ისტორიული ნარკვევი

ქრისტიანული რელიგიის შესახებ
საქართველოსა და მის მეზობელ
ქვეყნებში

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

2024

ნაშრომი გამოიცა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. [SP-23-1524 – ვატიკანის Propaganda Fide-ს არქივში დაცული ორენოვანი ისტორიული ნარკვევი – „საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში ქრისტიანული რელიგიის შესახებ“]. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული მოსაზრება ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა, არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს.

The work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [SP-23-1524 – “On the Christian Religion in Georgia and its Neighboring Countries” – a bilingual historical essay preserved in the Propaganda Fide Archive of the Vatican].

Opinions expressed in the book are those of the authors and do not necessarily reflect those of the Foundation.

პროექტის სამუშაო ჯგუფი მადლობას უხდის საქართველოს საელჩოს წმინდა საყდართან, პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივსა და თამაზ ბექაიას საგანმანათლებლო ფონდს მრავალმხრივ განეული დახმარებისთვის.

სამეცნიერო რედაქტორი: გიორგი სოსიაშვილი, ისტორიის დოქტორი, პროფესორი.

რედაქტორი: მარიამ შენგელია, ფილოლოგი.

რეცენზენტები: გონელი არახამია,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.
ნუგზარ ბარდაველიძე, ისტორიის დოქტორი, პროფესორი.

დიზაინი: ნინო ქუთათელაძე

დაკაბადონება: ირინე სტროგანოვა

ყდაზე გამოყენებულია დეტალი ბერნარ როტიეს, ლითოგრაფ შარლ მოტესა და გეოგრაფ შარლ პიკეს ავტორობით, 1820 წელს პარიზში გამოქვეყნებული რუკიდან – Passage du Caucase par le colonel Rottiers.

© მურმან პაპაშვილი

© თათია მთვარელიძე

ყველა საავტორო უფლება დაცულია. ამ გამოცემის არცერთი ნაწილი არანაირი ფორმითა და საშუალებით, იქნება ეს ელექტრონული თუ მექანიკური, მათ შორის - ფოტოპირის გადაღებით და მაგნიტურ მონეობილობაზე ჩანერით, არ შეიძლება გამოყენებულ ან გადაცემულ იქნას საავტორო უფლებების მფლობელის წინასწარი წერილობითი ნებართვის გარეშე.

ISBN 978-9941-8-7242-6

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ი. ჭავჭავაძის გამზ. 53, გორი, საქართველო

ტელ.: +995 370 27 24 13

ელფოსტა: contact@gu.edu.ge

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე

ჟ. ვან გენკის გრაფიურა სერ თომას ლოურენსის ნახატის მიხედვით წიგნიდან „როდოსის ძეგლთა აღწერილობა“ (1830)

წარმოშობით ბელგიელი ოფიცერი, რუსეთის არმიის პოლკოვნიკი ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე საქართველოში 1811-1818 წლებში მსახურობდა. კონსტანტინოპოლის ლათინთა ტიტულარული პატრიარქის თხოვნით, მას, როგორც კათოლიკეს, დაევალა საქართველოში ქრისტიანული, უწინარესად, კათოლიკური რელიგიის იმდროინდელი მდგომარეობის შესწავლა. ავტორმა ეს ამოცანა წარმატებით შეასრულა. მან სათანადო წყაროებისა და საკუთარი დაკვირვების საფუძველზე შექმნა ნარკვევი, რომელშიც წარმოადგინა საქართველოში ქრისტიანული სარწმუნოების მიერ გავლილი ისტორიული გზის ზოგადი სურათი. ამ კონტექსტში ავტორმა მეტი ყურადღება დაუთმო საქართველოსა და წმინდა საყდარს შორის სარწმუნოებრივი ურთიერთობების განვითარებას XIII საუკუნიდან მოყოლებული 1818 წლის ჩათვლით. დღემდე უცნობი მრავალი ახალი ფაქტის, მოვლენისა თუ პროცესის ამსახველი ეს ნაშრომი როტიემ მოხსენების სახით 1819 წლის 2 იანვარს იტალიურ და ფრანგულ ენებზე წარუდგინა კონგრეგაცია „დე პროპაგანდა ფიდეს“. ეს წყარო გვაძლევს საინტერესო დაკვირვების საშუალებას ქართულ-ევროპული ურთიერთობის რიგ ასპექტებზე, საქართველოში კათოლიკური სარწმუნოების მიერ გავლილ გზასა და მისი მომავლის ავტორისეულ ხედვაზე. ასევე, წარმოაჩენს საქართველოში ქრისტიანობის ისტორიის სპეციფიკურ ინტერპრეტაციებს ევროპელი ავტორის მხრიდან, რომელიც, გარდა მდიდარი სამხედრო გამოცდილებისა და წარმატებული კოლექციონერული საქმიანობისა, ღრმა თეოლოგიური განათლებითაც გამოირჩეოდა.

წარმოდგენილი წყარო დიდ სამსახურს გაუწევს აღნიშნული თემებით დაინტერესებულ მკვლევრებს, ასევე საინტერესო იქნება მკითხველთა ფართო წრისათვის.

Bernard Eugène Antoine Rottiers, a Belgian by origin, officer, and colonel in the Russian army, served in Georgia from 1811 to 1818. As a Catholic, he was assigned by the titular patriarch of the Latins of Constantinople to examine the current state of the Christian, primarily Catholic, religion in Georgia. Drawing from appropriate sources and his observations, Rottiers created an essay presenting a general overview of the historical path of the Christian religion in Georgia. The author particularly emphasized the evolution of religious relations between Georgia and the Holy See from the 13th century to 1818.

Containing various new facts, events, and previously unknown actions, this work was presented by Rottiers in the form of a report on January 2, 1819, in Italian and French, to the Congregation for the Evangelization of Peoples (*De Propaganda Fide*). This work allows us to make interesting observations on numerous aspects of Georgian-European relations, as well as the adventure of the Catholic faith in Georgia and its future from Rottiers' point of view. The source also offers a specific reflection on Christianity in Georgia by a European author who, in addition to rich military experience and successful collecting activities, was famous for his comprehensive theological education.

This presented source will greatly assist researchers interested in these topics and will also appeal to a broad range of readers.

შინაარსი

პირველი ნაწილი

შესავალი.....	9
ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე და საქართველო.....	13
ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე (ბიოგრაფიული ცნობები).....	14
როტიე საქართველოს შესახებ.....	19
როტიეს კოლექციები.....	52
როტიეს „ქართული კოლექციის“ კვალდაკვალ.....	57
ქრისტიანობის ისტორიული გზა საქართველოში ბერნარ როტიეს რელაციონეს მიხედვით (ფაქტები, ანალიზი, დასკვნა).....	65

მეორე ნაწილი

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე, ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მეზობელ ქვეყნებში (თარგმანი იტალიური ენიდან).....	79
BERNARD EUGÈNE ANTOINE ROTTIERS, DELLA RELIGIONE CRISTIANA NELLA GIORGIA E NEI PAESI CIRCONVICINI.....	113
ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე, ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მეზობელ ქვეყნებში (თარგმანი ფრანგული ენიდან).....	133
BERNARD EUGÈNE ANTOINE ROTTIERS, DE LA RELIGION CHRÉTIENNE EN GÉORGIE ET DANS LES PAYS CIRCONVOISINS.....	162
ბიბლიოგრაფია.....	181
პირთა, გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელთა საძიებლები.....	184

შესავალი

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ხელშეწყობით, 2022 წლიდან გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ახორციელებს სამეცნიერო-კვლევით პროექტს „ვატიკანის Propaganda Fide-ს საისტორიო არქივში დაცული ქართული და საქართველოსთან დაკავშირებული წყაროების სამეცნიერო კვლევა“ (საგრანტო ხელშეკრულება HE-22-2353), რომლის მიზანია პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის სხვადასხვა საარქივო ფონდში დაცული წყაროების მოძიება და შესწავლა. ამ ორი წლის განმავლობაში პროექტის სამუშაო ჯგუფმა პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივში შეისწავლა როგორც უშუალოდ საქართველოსთან დაკავშირებულ საარქივო ფონდში (SC-Giorgia) დაცული, ისე სხვა – მცირე მოცულობის ფონდებში გაბნეული დოკუმენტები. ამ მიმართულებით ჯგუფი ისევ განაგრძობს მუშაობას, რომლის შედეგებიც განმაზოგადოებელი მონოგრაფიის სახით 2025 წელს გამოქვეყნდება.

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია ზემოხსენებული საგრანტო პროექტის ფარგლებში, პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივში მიკვლეული ერთ-ერთი ბილინგვური (იტალიურ-ფრანგული) წყარო, მისი ქართული თარგმანი და ანალიზი. ნაშრომის გამოცემა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგამომცემლო სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტების 2023 წლის კონკურსის ფარგლებში დაფინანსდა, რამაც შესაძლებელი გახდა ამ ერთობ საინტერესო ნარკვევის ფართო საზოგადოებამდე მიტანა. მოხსენება სათაურით „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“, რომელსაც თან ერთვის რამდენიმე კონტექსტური წერილი, შესრულებულია იტალიურ (34 ხელნაწერი გვერდი) და ფრანგულ (29 ხელნაწერი გვერდი) ენებზე. ეს ნარკვევი, რომელიც თავისი ფორმითა და შინაარსით რელაციონეს წარმოადგენს, ეკუთვნის რუსეთის არმიის პოლკოვნიკს, წარმოშობით ბელგიელს, ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიეს, რომელიც 1811-1818 წლებში საქართველოში მე-20 დივიზიის შტაბის უფროსად მსახურობდა. ამავე წყაროს თანახმად, ეს რელაციონე თუ მოხსენება ბერნარ როტიემ პროპაგანდა ფიდეს 1819 წლის ზაფხულის მიწურულს წარუდგინა.

თავის დროზე სახელგანთქმულმა ქართველმა ისტორიკოსმა, დიდმა მამულშიველიმა და კათოლიკე სასულიერო პირმა, მიქელ თამარაშვილმა თავის ცნობილ ნაშრომში – „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ – ერთი ფაქტის დასადასტურებლად როტიეს ამ ვრცელი რელაციონედან სულ 21 სტრიქონი (გვ. 500-501) მოიხმო, ხოლო თავის მეორე ნაშრომში – „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“ – 6 სტრიქონით დაიმონმა იგი ერთ-ერთი ქართველი კათოლიკეს ვინაობის დასაზუსტებლად (გვ. 704). ასე რომ, იტალიურ და ფრანგულ ენაზე შესრულებული დედნები და მათგან წარმოებული თარგმანი ქართულ ენაზე პირველად ქვეყნდება.

ჩვენ წინაშეა დღემდე სპეციალისტებისათვის უცნობი ფაქტების, თარიღების, კათოლიკე მისიონერების, სხვადასხვა პოლიტიკური მოვლენების, კათოლიკე მამებისადმი რუსეთის საოკუპაციო მმართველების ორჭოფული დამოკიდებულების, რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ ქართველ კათოლიკეთა მიერ რომისადმი უფრო მეტი ნდობის გამომხატველი გრძნობების შემცველი ვრცელი რელაციონე. ცხადია, ამგვარი სიახლეების ამსახველი წყაროს პუბლიკაცია დიდ დახმარებას გაუწევს საქართველოში კათოლიკობის ისტორიის, ქართულ-ევროპული ურთიერთობების, ქართულ-ევროპული იდენტობის საკითხებით დაინტერესებულ მკვლევრებს. უფრო მეტიც, რელაციონეში წამოჭრილი თემები მიეკუთვნება პრობლემათა ისეთ კატეგორიას, რომლის გააზრებაც მხოლოდ მასში მოხმობილი ფაქტების საფუძველზეა შესაძლებელი. ეს კი წინამდებარე წყაროს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს.

შემოთავაზებული წყაროს პუბლიკაციას თან ახლავს გამოკვლევა, რომელიც საკმაო საფუძვლიანობით აანალიზებს მასში მოტანილ უცნობ ფაქტებს და სრულდება განმაზოგადებელი დასკვნით, რომელიც მკვლევართა ინტერესს გამოიწვევს.

წინამდებარე ნაშრომის მეცნიერულ მნიშვნელობას უდავოდ ზრდის ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიეს ცხოვრებისა და საქართველოში მის კოლექციონერულ საქმიანობასთან დაკავშირებული, დღემდე ჩვენი სინამდვილისათვის სრულიად უცნობი ფაქტების კვლევა-ანალიზი. მასში დადასტურებული ფაქტები თუ მიგნებები სათავეს უდებს ახალ კვლევას, რომელიც როტიეს მიერ საქართველოდან წაღებული სიძველეების მიკვლევის საფუძველად შეიძლება იქცეს.

გიორგი სოსიაშვილი

ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

საქართველოს რუკა

ბ. ე. ა. როტიეს წიგნიდან „მოგზაურობა
თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“, 1829.

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე

და საქართველო

ბელგიელი პოლკოვნიკი – ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე, რომლის კალამსაც ეკუთვნის ვატიკანის პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივში დაცული რელაციონე „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“, ძალიან საინტერესო და მრავალფეროვანი ცხოვრებითა და საქმიანობით გამოირჩეოდა. მიუხედავად მისი საქართველოსთან მჭიდრო კავშირისა, რაც ოჯახთან ერთად თბილისში გატარებული თითქმის რვა წლის გარდა, ჩვენი ქვეყნის შესახებ შექმნილ მის რამდენიმე ნაშრომსაც მოითვლის, ქართული სამეცნიერო და ფართო საზოგადოებისთვის როტიეს ცხოვრება, მოღვაწეობა და, რაც მთავარია, მისი კავშირი საქართველოსთან ნაკლებადაა ცნობილი და მხოლოდ აქა-იქ მიმოხეული მწირი და ფრაგმენტული ცნობებით შემოიფარგლება.

რამდენადაც როტიეს ცხოვრება და მრავალმხრივი მოღვაწეობა, წიგნში წარმოდგენილი ნარკვევის მიღმაც, ჩვენი ქვეყნის ისტორიის არსებითად მნიშვნელოვან პერიოდსა და მოვლენებს თანხვდება, მის მიერ შემონახული ცნობები კი როგორც ისტორიულ-პოლიტიკური, ისე კულტუროლოგიური, ეთნოგრაფიული, გეოგრაფიული და სხვა კუთხით უნიკალურ, თუმცა დღემდე შეუსწავლელ საკვლევ მასალას წარმოადგენს, ნაშრომზე მუშაობისას გადავწყვიტეთ, სიღრმისეულად შეგვესწავლა ამ მართლაც საინტერესო და მრავალნახნაგოვანი პიროვნების ცხოვრება და მოღვაწეობა, რამაც როტიეს საქართველოსთან კავშირის შესახებ ქართული სამეცნიერო საზოგადოებისთვის აქამდე უცნობი ფაქტები აღმოგვაჩენინა და ვფიქრობ, ჩვენი ქვეყნისთვის განუზომელი ღირებულების მქონე – დაკარგული ქართული საგანძურის კვალზეც გაგვიყვანა.

სწორედ ამიტომ მკითხველს სრულად ვთავაზობთ ჩვენეულ კვლევას როტიეს – არა მხოლოდ როგორც პოლკოვნიკის, არამედ როგორც კოლექციონერისა და მკვლევრის შესახებ, რაც ქართული სამეცნიერო და ფართო საზოგადოებისთვის აქამდე ნაკლებად ან სრულიად უცნობ, თავად როტიესთვის კი სამხედრო სამსახურზე არანაკლებ ღირებულ ამპლუას წარმოადგენდა.

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე

ბიოგრაფიული ცნობები

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე – როგორც ბიოგრაფები ახასიათებენ, „თავ-გადასავლების მოყვარული, რისკიანი და საინტერესო კაცი“, ¹ დაიბადა 1771 წელს, ბელგიის ქალაქ ანტვერპენში. სწავლობდა ბორნემში – იმ პერიოდისთვის საკმაოდ პოპულარულ, კარმელიტთა ლათინურ სკოლაში, რის შემდეგაც სწავლა ლუვენის უნივერსიტეტში, თეოლოგიის ფაკულტეტზე განაგრძო. როტიე სასულიერო კარიერისთვის ემზადებოდა – დედის სურვილის ასრულებას და მღვდლად შედგომას აპირებდა, თუმცა, თავისი დაუდევარი ხასიათიდან გამომდინარე და ოჯახის მეგობარი სასულიერო პირის რჩევით, სწავლას თავი დაანება და სამხედრო სამსახურში ჩადგა. სამხედრო კარიერა 1789 წელს ავსტრიისა და ჰოლანდიის ჯარში დაიწყო, ოფიცრის წოდება მოიპოვა და 1792 წლის 6 ნოემბერს მონაწილეობა მიიღო ჯემაპესის ბრძოლაში, რომელშიც დაიჭრა კიდევ, რის შემდეგაც იძულებული გახდა, ჰოლანდიაში გადასულიყო. ² ჰოლანდიაში მონაწილეობდა ფრანგების წინააღმდეგ აჯანყებებში, რის გამოც 1795 წელს ინგლისში მოუწია გაქცევა ჰოლანდიის მომავალ მეფე ვილიამ I-თან ერთად.

ბერნარ როტიემ 1796 წელს იქორწინა ბრედაში დაბადებულ პლაცია მილოტზე, რომელთანაც 7 შვილი შეეძინა.

1797 წელს როტიე ინგლისის სამხედრო სამსახურში ჩადგა – გენერალ-კვარტირმაისტერის თანაშემწის წოდებით, 1798 წელს კი ირლანდიაში განხორციელებულ სამხედრო ოპერაციებშიც იღებდა მონაწილეობას. 1799 წელს პოლკოვნიკ დონალდ მაკდონალდის პოლკში მსახურობდა და მონაწილეობდა ინგლისელების მიერ წარმოებულ ლაშქრობაში ჩრდილოეთ ჰოლანდიაში. ამ სამხედრო ოპერაციისას, რომელშიც დაიჭრა კიდევ, განსაკუთრებული ძალისხმევა გამოავლინა, რამაც მას პირველი სერიოზული სამხედრო აღიარება მოუტანა. ³

1799-1800 წლებში როტიე აქტიურად ცდილობდა ინგლისისა და ავსტრიის მთავრობათა დარწმუნებას – ემოქმედათ ფრანგებისაგან ბელგიის გასათავისუფლებლად და საამისოდ სხვადასხვა სამხედრო პროექტს სთავაზობდა – მათ შორის, ბელგიელ ლტოლვილთა 3 000-კაციანი პოლკის შექმნას, რო-

¹ Halbertsma R. B., *Scholars, Travellers, and Trade: The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*, Routledge, 2003, გვ. 49.

² A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Deel 16, 1874, გვ. 499.

³ იქვე, გვ. 501.

მელიც ავსტრიის სამხედრო სამსახურში ჩადგებოდა.⁴ ამის შემდეგ, როგორც ბიოგრაფები გვამცნობენ, როტიე ესპანეთის ომში 1808-1809 წლებში ბრიტანეთის ჯარის მეთაურის, გენერალ ჯონ მურის არმიას შეუერთდა და გარკვეული ხანი იქ დაჰყო.⁵

როტიეს ცხოვრების პირველი პერიოდის მთელი რიგი მონაკვეთები ბუნდოვანებითაა მოცული, რის გამოც როტიეს ბიოგრაფთა შორის გარკვეულ ფაქტებთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა. არსებობს ცნობები იმასთან დაკავშირებით, რომ საფრანგეთის მიერ ჰოლანდიის ოკუპაციის შემდეგ როტიემ სამი წელი პარიზში – ტყვეობაში გაატარა,⁶ 1806 წელს კი ტყვეობას თავი დააღწია და რამდენიმე წელი ნაპოლეონ I ბონაპარტეს ძმის, საფრანგეთის ვასალი ნიდერლანდების მეფის – ლუი I ბონაპარტეს ჯარში მსახურობდა, აღმირალ დე ვინტერის შტაბის უფროსად.⁷

ნაპოლეონ I ბონაპარტესა და რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ს შორის დადებული ტილზიტის ზავის (1807) შემდეგ, 1808 წლის ბოლოს, რუსეთის საიმპერატორო კარმა მეფე ლუი I-ს თხოვნით მიმართა, გაეგზავნა ჰოლანდიელი ოფიცრები რუსეთის ჯარში სამსახუროდ. ბიოგრაფთა ცნობით, სწორედ ამ ოფიცრებს შორის აღმოჩნდა ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიეც. რუსეთში წასვლის მიზეზებზე თავად როტიეც საუბრობს თავის ნაშრომში „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“ და შესავალშივე აღნიშნავს, რომ, არაერთი სხვა ოფიცრის მსგავსად, XIX საუკუნის დასაწყისში განვითარებულმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა იგი აიძულა, რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-სთვის თავშესაფარი ეთხოვა, რასაც ევროპის სხვა ქვეყნებში ვერ მიიღებდა.⁸ ამდენად, 1809 წლიდან ბერნარ როტიე ე.წ. ცარის ამალის კვარტირმაისტერების კორპუსში მაიორის წოდებით ირიცხება, 1811 წელს კი ლეიტენანტ-პოლკოვნიკის წოდებასაც იღებს.⁹

1809-1811 წლებში პოლკოვნიკი როტიე რუსეთში იმყოფება, მისი ოჯახი პეტერბურგში ცხოვრობს და ელიტარული ფენისთვის ხელმისაწვდომი ყველა

⁴ Duchense A., „Techniciens d'autrefois et d'hier (V): Comment B. Rottiers (1771-1858), en servant la Hollande, l'Angleterre et la Russie, devient doyen des généraux pensionnés de Belgique“, *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 17/2, 1967, გვ. 130-131.

⁵ A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Deel 16, 1874, გვ. 500.

⁶ Halbertsma R. B., *Scholars, Travellers, and Trade: The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*, Routledge, 2003, გვ. 49.

⁷ ბიოგრაფთა ნაწილი ამ ცნობების ჭეშმარიტებას ეჭვქვეშ აყენებს. მიმოხილვისთვის იხ. Duchense A., „Techniciens d'autrefois et d'hier (V): Comment B. Rottiers (1771-1858), en servant la Hollande, l'Angleterre et la Russie, devient doyen des généraux pensionnés de Belgique“, *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 17/2, 1967, გვ. 132

⁸ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 5-6.

⁹ Duchense A., „Techniciens d'autrefois et d'hier (V): Comment B. Rottiers (1771-1858), en servant la Hollande, l'Angleterre et la Russie, devient doyen des généraux pensionnés de Belgique“, *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 17/2, 1967, გვ. 132.

პრივილეგიით სარგებლობს. 1811 წელს, საკუთარი სურვილით, ოჯახთან ერთად საქართველოში ჩამოდის და გენერალ დიმიტრი ორბელიანის დაქვემდებარებაში მყოფ მე-20 დივიზიაში აგრძელებს სამხედრო სამსახურს, 1814 წელს კი ამ დივიზიის შტაბის უფროსი ხდება. ამ პერიოდში პოლკოვნიკი აქტიურად მონაწილეობს რუსეთის ჯარის მიერ წარმოებულ სამხედრო ოპერაციებში ოსმალეთისა და ირანის წინააღმდეგ.¹⁰

1811 წლიდან 1818 წლამდე როტიე ოჯახთან ერთად თბილისში ცხოვრობს. როტიეს საქართველოსთან კავშირის შესახებ, ჩვენს ხელთ არსებული ცნობების საფუძველზე, ქვემოთ უფრო ვრცლად ვისაუბრებთ, თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოში მისი რვანლიანი ცხოვრების დეტალებს ფაქტობრივად არ ვიცნობთ: დაბეჯითებით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ იგი თბილისის საზოგადოებაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და პატივსაცემ ფიგურად ითვლებოდა; მისი საინჟინრო ცოდნა და მხაზველის უნარები ჯარს დიდ დახმარებას უწევდა სხვადასხვა სამხედრო ოპერაციისას; და რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია – იგი დიდ ინტერესს იჩენდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიის, კულტურის, გეოგრაფიის, წეს-ჩვეულებებისა თუ მოსახლეობის ყოველდღიურობის მიმართ, მეცნიერული ინტერესით სწავლობდა საქართველოსთან, ქართულ ენასა და კულტურასთან, რელიგიურ ისტორიასთან დაკავშირებულ საკითხებს, რაც მოგვიანებით საკუთარ ნაშრომებში ასახა კიდევ. როგორც ჩანს, სწორედ ამ პერიოდთანაა დაკავშირებული მისი სერიოზული დაინტერესება სიძველეთა კოლექციონერობით – „შეაგროვა უამრავი გრავირებული ქვა, მონეტები და მედლები საქართველოში – ოქროს საწმისის ქვეყანაში – ანტიკურ კოლხეთში“.¹¹

1818 წელს როტიემ თხოვნით მიმართა იმპერატორ ალექსანდრე I-ს რუსეთის სამხედრო სამსახურიდან გათავისუფლების თაობაზე, რაც იმპერატორმა დაუკმაყოფილა კიდევ. როტიე თავადვე საუბრობს საქართველოდან ჰოლანდიაში დაბრუნების მიზეზებზე და აღნიშნავს, რომ თავისი სამშობლოს გათავისუფლების შემდეგ მისი მოვალეობა და პასუხისმგებლობა იყო, დაბრუნებულიყო და ემსახურა თავისი ქვეყნისთვის, რასაც თან ერთვოდა დედის ფაქტორი, რომელიც ჯერაც ცოცხალი იყო და ანტვერპენში ცხოვრობდა.¹² თუმცა ვფიქრობ, გარდა ზემოხსენებული მიზეზებისა, როტიეს საქართველოდან წასვლას მისთვის არანაკლებ მნიშვნელოვანი, მერკანტილური მიზეზიც ჰქონდა – სიძველეებით ვაჭრობის დაწყება ევროპაში, რომელიც ამ პერიოდში სიძველეთა ნამდვილ შავ ბაზრად ქცეულიყო.

¹⁰ Duchense A., „Techniciens d'autrefois et d'hier (V): Comment B. Rottiers (1771-1858), en servant la Hollande, l'Angleterre et la Russie, devient doyen des généraux pensionnés de Belgique“, *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 17/2, 1967, გვ. 133.

¹¹ იქვე, გვ. 133.

¹² Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 8.

1818 წელს საქართველოდან წასული როტიე მომდევნო ორ წელს მოგზაურობაში ატარებს: თბილისიდან კონსტანტინოპოლში ჩადის, რასაც დეტალურად მოგვითხრობს ნაშრომში „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“, ¹³ კონსტანტინოპოლიდან ათენის, რომის, ნეაპოლის, საფრანგეთისა და ინგლისის გავლით, 1820 წელს ნიდერლანდებში ჩადის და თან ჩააქვს ამ მოგზაურობისას შეკრებილი სიძველეთა პირველი კოლექცია, რომელსაც ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების ახალგაზრდულ მუზეუმს მიჰყიდის. როტიეს ამ ორწლიანი მოგზაურობის დეტალებსა და მის კოლექციონერულ საქმიანობაზე ქვემოთ უფრო ვრცლად ვისაუბრებთ, აქ კი მხოლოდ შემდეგს აღვნიშნავთ: მიუხედავად მის მიერ უკან, ევროპაში დაბრუნების დასახელებული მიზეზისა – ემსახურა საკუთარი სამშობლოს ჯარში, და, მიუხედავად იმისა, რომ მეფე ვილიამ I-მა, რუსეთის იმპერატორის საშუამავლო წერილის საფუძველზე, იგი პოლკოვნიკის სტატუსითვე მიიღო ჰოლანდიის არმიაში, როტიეს აქტიური სამხედრო საქმიანობა მომდევნო წლებში აღარ გაუგრძელებია და მთლიანად კოლექციონერობითა და სიძველეებზე „ნადირობით“ იყო დაკავებული, რაშიც პირველ წლებში ნიდერლანდების სამეფო კარის დიდი მხარდაჭერითაც სარგებლობდა.

ნიდერლანდების მესვეურთა მხარდაჭერა როტიესა და მისი ოჯახისადმი რამდენიმე ფაქტორით იყო განპირობებული, თუმცა მათგან უმთავრესი მეფე ვილიამის კომერციული და ინდუსტრიული გაფართოების პროგრამაში როტიეს ცოდნისა და გამოცდილების გამოყენება იყო. მეფეს სურდა, სავაჭრო ქსელი გაეფართოებინა აღმოსავლეთის მიმართულებით, მათ შორის, შავი ზღვის რეგიონში. ხელისუფლების ნდობა თავისი კომერციული მიზნებისთვის როტიემაც მშვენივრად გამოიყენა და 1822 წელს ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმს სიძველეთა მეორე კოლექციაც მიჰყიდა, რომელიც მისმა ვაჟმა, ჟან როტიემ შეაგროვა საბერძნეთში ექსპედიციისას.

1825-1826 წლებში როტიემ მისი მთავარი პროექტი – საბერძნეთში, კუნძულ როდოსსა და სხვა კუნძულებზე სამეცნიერო ექსპედიცია განახორციელა, ნიდერლანდების მეფის დავალებითა და სახელმწიფოს ხარჯებით, ¹⁴ რისი

¹³ AJ van der Aa-ს ცნობით, როტიეს ეს წიგნი ეფუძნება რუსეთის მთავრობისადმი წარდგენილ მის მოხსენებას, რომელიც რუსეთის იმპერატორის, ალექსანდრე I-ის დავალებით შეიქმნა: სანამ სამშობლოში დაბრუნდებოდა, იმპერატორმა როტიეს დაავალა, ეწარმოებინა ერთგვარი სამეცნიერო მოგზაურობა რუსეთის სხვადასხვა მხარესა და შავი ზღვის სანაპიროებზე, ამ კვლევის შედეგები კი მოხსენების სახით მისთვის წარედგინა (იხ. A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Deel 16, 1874, გვ. 501).

¹⁴ Halbertsma R. B., „From Antiquarianism to Scholarship – Classical Archaeology in the Netherlands, 1600–1840“, *Collecting Antiquities from the Middle Ages to the End of the Nineteenth Century: Proceedings of the International Conference Held on March 25-26, 2021 at the Wrocław University Institute of Art History, Kraków-Wrocław 2021*, გვ. 41.

შედეგებიც მოვიანებით, ნაწილობრივ წარმოადგინა 1830 წელს გამოცემულ ნაშრომში – „როდოსის ძეგლთა აღწერილობა.“¹⁵

მედიტერანული ექსპედიციისას როტიეს საფრანგეთის მთავრობისგანაც დაავალებული ჰქონდა, დაეთვალთმეობინა და აღწერა ალჟირის სანაპირო და ნავსადგური, რისი ამსახველი მოხსენებაც მან საფრანგეთის მესვეურთ წარუდგინა. თუმცა ვინაიდან ფრანგმა გენერლებმა – ბურმონმა და კლემ ალჟირში საკუთარი გეგმების განხორციელებაში მასთან თანამშრომლობა არ ისურვეს, როტიემ შური იძია იმით, რომ ალჟირთან დაკავშირებული მათი გეგმები გაასაჯაროვა და გამოაქვეყნა ჟურნალში *Révue des Révues*, რითაც საფრანგეთის მთავრობასთან ურთიერთობა დაეძაბა.¹⁶

1830 წელს, ბელგიის რევოლუციის დროს, როტიე ანტვერპენში ცხოვრობდა. იგი სამხედრო ოპერაციებში არ მონაწილეობდა, თუმცა ბოლომდე მეფე ვილიამ I-ის მხარდამჭერი იყო. 23 ოქტომბერს, ანტვერპენის დაბომბვისას, მისი სახლი დაინგრა, რასაც მისი კოლექციის ნაწილიც შეენირა, რომელიც ანტიკური და თანამედროვე ხელოვნების არაერთ ნიმუშს ითვლიდა.¹⁷

1830 წელს – ნიდერლანდებისაგან ბელგიის საბოლოოდ გამოყოფის შემდეგ, ან უკვე გენერალი როტიე ბრიუსელში დასახლდა, სადაც მომდევნო ათწლეულები გაატარა. სამწუხაროდ, თითქმის არაფერი ვიცით ბრიუსელში ცხოვრების პერიოდში როტიეს საქმიანობის შესახებ. ცნობილია მხოლოდ ის, რომ გენერლის პენსიით საზრდოობდა და 1858 წლის 6 ივლისს, 87 წლის ასაკში იქვე გარდაიცვალა. მის დაკრძალვას არაერთი ადამიანი ესწრებოდა – პატივს მიაგებდნენ, როგორც „ბელგიის გადამდგარ გენერალთა მეთაურსა“ და ბელგიის დიდებაში განსაკუთრებული წვლილის მქონეს. იგი სამხედრო პატივით დაკრძალეს პორტ დე ლუვენის გარეთ – ბრიუსელის დიდ სასაფლაოზე.

გარდაცვალების შემდეგ ბერნარ როტიეს სახელი დიდი ხნით მიეცა დავიწყებას, თუმცა მის მიერ შექმნილ კოლექციებს ღირებულება დღემდე არ დაუკარგავს და უკვე ორი საუკუნეა, მსოფლიოს საუკეთესო მუზეუმებს ამკობს „როტიეს კოლექციები“, რომლებიც, სავარაუდოდ, ჩვენთვის აქამდე უცნობ ქართულ ნიმუშებსაც მოიცავს.

¹⁵ Rottiers B.E.A., *Description des monumens de Rhodes*, Bruxelles, 1830.

¹⁶ A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Deel 16, 1874, გვ. 501.

¹⁷ იქვე, გვ. 502.

როტიე საქართველოს შესახებ

საქართველოში გატარებული თითქმის რვანლიანი პერიოდი ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიემ ნამდვილად ნაყოფიერად გამოიყენა საიმისოდ, რომ, ერთი მხრივ, მეტ-ნაკლებად სიღრმისეულად გასცნობოდა ჩვენი ქვეყნისა და, ზოგადად, კავკასიის რეგიონის ისტორიულ წარსულს, კულტურას, ლანდშაფტსა თუ ადგილობრივთა ზნე-ჩვეულებებს, მეორე მხრივ კი – დაეგროვებინა სათანადო ცოდნა და გამოცდილება პოლიტიკურ პროცესებთან დაკავშირებით საკუთარი ხედვის ჩამოსაყალიბებლად.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ყოფნისას როტიე ერთმნიშვნელოვნად რუსეთის პოლიტიკის გამტარებლად გვევლინება, რასაც იგი საქართველოს ინტერესებთან თანხვედრაში მოიაზრებს. გარდა სამხედრო სამსახურით განპირობებული პოლიტიკური მოტივებისა, რასაც თან ერთვოდა საერთაშორისო ასპარეზზე დასავლეთის კავკასიასთან ურთიერთობით განპირობებული მოტივებიც, საქართველოში გატარებულმა წლებმა და კავკასიაში მიღებულმა გამოცდილებამ როტიეს სამეცნიერო ინტერესები კიდევ უფრო მეტად გაამძაფრა, რაც შემთხვევითი სულაც არ არის: მას საკმაოდ კარგი განათლება ჰქონდა მიღებული, ფლობდა ლათინურ და ბერძნულ ენებს, კარგად იცნობდა ანტიკური სამყაროს ისტორიასა და კულტურას, ამდენად – მისთვის განსაკუთრებით საინტერესო აღმოჩნდა მდიდარი ანტიკური წარსულის მქონე კავკასია, რომელსაც იგი „ადამიანთა მოდემის პირველ სამშობლოს“ უწოდებს.¹⁸

როტიეს ინტერესი საქართველოს მიმართ ბევრი ფაქტორით იყო განპირობებული. ამ ფაქტორთაგან, თავისთავად ცხადია, უპირველესი მისი სამსახურებრივი მოვალეობა იყო, რასაც თან ერთვოდა სამეცნიერო ინტერესები და კოლექციონერული მიზნები. შესაბამისად, გასაკვირი არ არის, რომ მის ნაშრომთა შორის მოგვეპოვება საქართველოს შესახებ შექმნილი ნაშრომებიც და არაერთი ცნობა, რომელთაგანაც ზოგიერთი, შესაძლოა, უნიკალურ წყაროს წარმოადგენდეს ჩვენი ქვეყნის ისტორიის მკვლევართათვის.

როტიეს სამეცნიერო საქმიანობას მეტ-ნაკლებად იცნობდნენ მე-19 საუკუნის ქართველოლოგები, მის შესახებ ცნობებს ეპოქის ქართულ ჟურნალ-გაზეთებშიც ვხვდებით. თუმცა, მიუხედავად ამისა, როტიეს კავშირი საქართველოსთან და განსაკუთრებით, მისი ნაშრომები და ცნობები საქართველოს შესახებ ჯერჯერობით სათანადოდ შესწავლილი არ არის. ამიტომაც ქვემოთ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით წარმოვადგენთ ბერნარ როტიეს იმ ძირითადი ნაშრომებისა თუ ცნობების მოკლე მიმოხილვას, რომლებიც საქართველოს უკავშირდება.

¹⁸ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople, Bruxelles, 1829*, გვ. 7.

„ანგარიში საქართველოსა და მისი მმართველობის ქვეშ მყოფი
ქვეყნების შესახებ – მისი უმაღლესობის, იმპერატორის ამაღლის
კვარტირმანისტარების კორპუსის ვიცე-პოლკოვნიკ როტიესგან“ (1815)¹⁹

1815 წელს როტიე წერს ანგარიშს საქართველოს შესახებ, რომელიც რუსეთის იმპერატორისთვისაა გამიზნული. შესავალში იგი აღნიშნავს, რომ ტემპლის ციხეში გატარებული ხანგრძლივი ტყვეობის შემდეგ, იგი რუსეთის სამსახურში გამოიძახეს, რამაც საშუალება მისცა, ბონაპარტეს შურისძიებისგან ცოტაოდენ ამოესუნთქა. მანაც თავისი მსახურება და გული რუსეთის იმპერატორს – ალექსანდრე I-ს მიუძღვნა, რომელმაც გულმონყალები უბოძა თავშესაფარი. სწორედ იმპერატორის ბრძანებით გაიგზავნა საქართველოში, სადაც გულისყურით აკვირდებოდა ადგილობრივთა და მეზობელ ხალხთა ყოფასა და რეგიონის საერთო ვითარებას, მათ შორის – ადმინისტრაციული მოწყობისა და ვაჭრობის მიმართულებით. ამიტომაც, როგორც იმპერატორის გულმოდგინე მსახურმა, გადანყვიტა, აქ მიღებული ცოდნა, გამოცდილება და თავისი დაკვირვებები მისი უმაღლესობისთვის წარედგინა მხოლოდ ერთი – რუსეთის კეთილდღეობის მიზნით.²⁰

ბუნებრივია, რომ როტიეს ეს ნაშრომი პრორუსული განწყობებითაა განმსჭვალული: იგი ქართველების ხასიათს რუსეთისთვის საფრთხედ მიიჩნევს და წარმოადგენს მისეულ ხედვას, თუ როგორ უნდა დათრგუნოს რუსეთმა ეს ხასიათი. ხშირად საუბრობს რუსი ჯარისკაცების სიქველზე – ამბობს, რომ ის რუსი ჯარისკაცები, რომლებიც კავკასიაში მსახურობენ, საუკეთესო არიან მსოფლიოში. რუსეთის ჯარს ადარებს ქსენოფონის, ლუკულუსისა და პომპეუსის ჯარებს, რომლებიც „ამ ადგილებში ებრძოდნენ ამ ხალხების წინაპრებს, რომლებიც ისეთივე ბარბაროსები იყვნენ, როგორებიც ახლა არიან ქართველები“²¹ და საჭიროდ თვლის რუსი ჯარისკაცების წახალისებას დამატებითი სიკეთეებით.

როტიეს ეს ანგარიში დაწერილია ფრანგულ ენაზე და რვა ნაწილისგან შედგება:

პირველი ნაწილი ეთმობა საქართველოში განხორციელებული სამხედრო ოპერაციების აღწერას 1812 წლიდან რუსეთ-სპარსეთს შორის 1813 წლის 12 (24) ოქტომბერს დადებულ გულისტანის საზავო ხელშეკრულებამდე. აღსანიშნავია, რომ როტიე ამ ოპერაციებში თავადვე მონაწილეობდა, რომელ-

¹⁹ „Mémoire sur la Géorgie et sur les pays qui dépendent de son gouvernement. Par le Lieutenant-colonel Rottiers, du corps des quartiers-maitres de la suite de sa majesté l'empereur (1815)“, *AKAK*, V, Tiflis, 1873, გვ. 965–982.

²⁰ იქვე, გვ. 965.

²¹ იქვე, გვ. 966.

თა შესახებაც იგი თვითმხილველის თვალთ, თუმცა აშკარა ანტიქართული განწყობით მოგვითხრობს და მოვლენათა მისეულ შეფასებებს წარმოადგენს.²²

მეორე ნაწილში როტიე საუბრობს კავკასიაში რუსეთის მიერ ახალდაპყრობილი ტერიტორიების შესახებ და აღწერს იმ სოფლებს, დასახლებებსა თუ გეოგრაფიულ პუნქტებს, რომლებიც 1812-1813 წლებში განხორციელებული სამხედრო ოპერაციებისას გაიარა.²³

მესამე ნაწილში რუსეთის მიერ მტკვარზე დაგეგმილი სანაოსნო პროექტის შესახებ გვანვდის ინფორმაციას. პოლკოვნიკი იძლევა მდინარე მტკვრის საკმაოდ დეტალურ, გეოგრაფიულ და ფიზიკურ აღწერილობას და აღნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში არსებობდა იდეა სანაოსნო არხის საშუალებით შავი და კასპიის ზღვების ერთმანეთთან შეერთებისა, რაც უტოპიურ იდეად მიაჩნია და წარმოადგენს არგუმენტებს მტკვრის ნაოსნობისთვის გამოუსადეგარობის სასარგებლოდ და, შესაბამისად, ზემოხსენებული პროექტის სანაღამდეგოდ.²⁴

მეოთხე ნაწილში როტიე აღფრთოვანებით მიმოიხილავს კასპიის ზღვაზე არსებულ ესკადრას, მეხუთე ნაწილში კი აღწერს სალიანის ოლქსა და მტკვრის შენაკადებს შორის მოქცეულ კუნძულს, რომელსაც სპარსელების შესაკავებლად მნიშვნელოვან სამხედრო პუნქტად და პერპექტიულ ეკონომიკურ რეგიონად მიიჩნევს მელვინეობისა და თევზჭერის განვითარების თვალსაზრისით.²⁵

მეექვსე თავში როტიე თურქეთთან საზღვრების შეცვლის აუცილებლობას წარმოაჩენს და აღნიშნავს, რომ ბუნებრივი საზღვრები საუკეთესო საშუალებაა მეტი დაცულობისთვის. ამ თავში პოლკოვნიკი მიმოიხილავს ბათუმის ხელსაყრელ მდებარეობასა და მის საზღვაოსნო შესაძლებლობებს, საუბრობს თურქეთთან საზღვრების გადანევის მისეულ ხედვაზე, რაც ერთი მხრივ, ააყვავებს და ახალ სიცოცხლეს მისცემს თბილისიდან ბათუმამდე გზისპირა რეგიონებს, რომლებიც ძირითადად გავერანებულია, მეორე მხრივ კი – გადაჭრის ბევრ პრობლემას, როგორიცაა, მაგალითად, შავი ჭირი, რომელიც ოთხი წელია მძვინვარებს საქართველოში და ასევე, როგორიცაა სამარცხვინო ტრადიცია მონებით ვაჭრობისა, რომლითაც განსაკუთრებით გამოირჩევა ქალაქი ფოთი. რუსეთისთვის კი, როტიეს აზრით, ეს ყველაფერი მომგებიანი იქნება იმ თვალსაზრისით, რომ იგი გახდება შავი ზღვის აუზის აღმოსავლეთ ნაწილის მთავარი აქტორი ვაჭრობის მიმართულებით. ამავე თავში როტიე ვრცლად საუბრობს ლაზების შესახებ, რომელთა გამოყენებაც, ენისა და რელიგიური წარსულის გათვალისწინებით, ხელსაყრელად მიაჩნია

²² „Mémoire sur la Géorgie et sur les pays qui dépendent de son gouvernement. Par le Lieutenant-colonel Rottiers, du corps des quartiers-maitres de la suite de sa majesté l'empereur (1815)“, *AKAK*, V, Tiflis, 1873, გვ. 965-967.

²³ იქვე, გვ. 968-971.

²⁴ იქვე, გვ. 971-973.

²⁵ იქვე, გვ. 973-975.

რუსეთის სასარგებლოდ; ასევე, აქვე გვანვდის ინფორმაციას ნალკაში განსახორციელებელი აუცილებელი ნაბიჯებისა და ლეკების შესახებ, რომელთაც თურქეთთან კომუნიკაციის შესაძლებლობა, მისი აზრით, მაქსიმალურად უნდა შეეზღუდოთ.²⁶

მეშვიდე ნაწილში როტიე საუბრობს შირვანისა და შაქის სახანოების შემოერთების აუცილებლობაზე, იძლევა ამ მხარეების გეოგრაფიულ და, ნაწილობრივ, ისტორიულ აღწერილობას; აქვე, ამ ტერიტორიების შემოერთებისა და სიტუაციის დასტაბილურების შემთხვევაში, რუსეთის მიერ მიღებული ეკონომიკური სარგებლის პერსპექტივებზე საუბრობს.²⁷

მერვე თავში როტიე წარმოადგენს საკუთარ მოსაზრებებს შიდა მმართველობის მოწყობასთან დაკავშირებით და აღნიშნავს, რომ რუსეთის ჯარის გაყვანა საქართველოდან ამ ეტაპზე არაკეთილგონივრული საქციელი იქნება, ვინაიდან ქვეყანაში მთელი რიგი ადმინისტრაციული რეფორმებია გასატარებელი. ეს რეფორმები ხელს შეუწყობს ქართველთა ნდობის დაბრუნებას, რასაც ახალციხეში განხორციელებულმა სამხედრო ოპერაციამ და სხვა ფაქტორებმა აშკარა ზიანი მიაყენეს. როტიეს თვალსაზრისით, საქართველოში აუცილებელია შემდეგი ზომების მიღება: 1. საქართველოში უნდა დაინიშნოს ქართველი მმართველი, რომელსაც, ერთი მხრივ, საკმარისი გავლენა ექნება ქართველ ხალხზე, მეორე მხრივ კი, გააზრებული ექნება რუსეთის უპირატესობა და იმოქმედებს მისი კეთილდღეობისთვის; 2. ქვეყნიდან უნდა განიდევნონ საჯარო მოხელეები, რომლებიც ხალხს მექრთამეობითა და მფლანგველობით ალიზიანებენ; 3. აუცილებელია, ქართველებმა თვითონვე შექმნან იუსტიციის სათათბირო და ასე გადაჭრან მათი სადავო საკითხები, ისე როგორც ეს მათი მეფეების პერიოდში იყო; 4. ვაჭრებმა უნდა შექმნან საბჭო, რომელიც დაიცავს მათ ინტერესებს და დააბალანსებს რუსეთიდან და სპარსეთიდან საქონლის მიმოქცევას; ეს ხელს შეუშლის ფულის გადინებას, რაც აქამდე უკონტროლოდ ხდებოდა და ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის ინტერესებს. როტიეს აზრით, ასევე აუცილებელია საბაჟო რეფორმის გატარება; 5. მოურავები და ბოქაულები ამჟამინდელივით ვისიმე მფარველობით კი არ უნდა დაინიშნონ, არამედ ისინი რეგიონმა უნდა აირჩიოს, რითაც მოსახლეობას აღარ ექნება მათი უსაქციელობის გამო ხელისუფლების მიმართ საყვედურის მიზეზი, ვინაიდან თავად მოსახლეობის წარმომადგენლები იქნებიან ისინი. აქვე როტიე წარმოადგენს მოსაზრებას, რომ შესაძლოა უკეთესი იყოს ამ პოზიციებზე იმ სამხედრო მოსამსახურეთა დანიშვნა, რომლებიც სამშობლოსთვის ბრძოლაში დაიჭრენ

²⁶ „Mémoire sur la Géorgie et sur les pays qui dépendant de son gouvernement. Par le Lieutenant-colonel Rottiers, du corps des quartiers-maitres de la suite de sa majesté l'empereur (1815)“, *AKAK*, V, Tiflis, 1873, გვ. 975-977.

²⁷ იქვე, გვ. 977-979.

და სამხედრო სამსახურს ველარ აგრძელებენ და დასძენს, რომ ამით აღ-
მოიფხვრება მოსახლეობის მტრული განწყობა ხელისუფლების მიმართ.

როტიე აღნიშნავს, რომ მხოლოდ ამ ღონისძიებების გატარების შემთხვე-
ვაში, ქართველი ხალხი ირწმუნებს, რომ „რუსეთმა მამობრივი მფარველობის
ქვეშ მიიღო ეს ქვეყანა, რომელიც ვერ ახერხებდა მტერთან გამკლავებასა
და საკუთარი სუვერენიტეტის დაცვას.“²⁸ ამასთან, ეს რეფორმები შეამცი-
რებს რუსეთის ხარჯებს სამომავლოდ და დაეხმარება მას, უკან დაიბრუნოს
ამ თოთხმეტი წლის განმავლობაში გაღებული ხარჯები. მხოლოდ მას შემდეგ,
რაც საქართველოში შეიქმნება ადგილობრივთაგან დაკომპლექტებული მილი-
ცია, სომეხთა ქვეითი ჯარი და ქართველ-აზერბაიჯანელთა კავალერია, რუ-
სეთი შეძლებს თავისი ჯარის ნაწილის გაყვანას ამ ქვეყნიდან ისე, რომ სა-
მომავლოდ მხოლოდ 5000 რუსი ჯარისკაციც საკმარისი იყოს თბილისის
სიახლოვეს.

ანგარიშის ბოლოს როტიე აღნიშნავს, რომ ეს ღონისძიებები კეთილდღეო-
ბას მოუტანს საქართველოს და რუსეთის ერთგულად აქცევს მას, რაც რუსე-
თისთვის ასე მნიშვნელოვანია. ბოლოს კი დასძენს, რომ შეეძლო უსასრულოდ
გაეგრძელებინა საუბარი, მაგრამ თუ საჭირო გახდება, მზადაა დანარჩენი პი-
რადად მოახსენოს საიმპერატორო კარს.²⁹

„მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“ (1829)³⁰

1829 წელს ბრიუსელში გამოიცა წიგნი „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტან-
ტინოპოლში“. როგორც სატიტულო გვერდი გვამცნობს, წიგნის ავტორი – რო-
ტიე არის „მეთაური, სხვადასხვა ორდენის რაინდი, არაერთი აკადემიის წევრი
და სხვა“. ნაშრომში წარმოდგენილია 1818 წელს თბილისიდან კონსტანტინო-
პოლში როტიეს მოგზაურობის აღწერა და ეპოქის ისტორიულ მოვლენათა
ავტორისეული შეფასება.³¹

ფრანგულ ენაზე გამოცემული ეს საკმაოდ ვრცელი ნაშრომი მეტად საინტე-
რესო წყაროს წარმოადგენს მე-19 საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ზოგა-

²⁸ „Mémoire sur la Géorgie et sur les pays qui dépendant de son gouvernement. Par le Lieu-
tenant-colonel Rottiers, du corps des quartiers-maitres de la suite de sa majesté l'empereur
(1815)“, *AKAK*, V, Tiflis, 1873, გვ. 978.

²⁹ იქვე, გვ. 979-981.

³⁰ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829.

³¹ მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომი 1829 წელს გამოიცა, იგი როტიეს 1818 წლის
მოგზაურობის შთაბეჭდილებებსა და ისტორიულ მოვლენებს ასახავს, შესაბამი-
სად, შინაარსობრივი ქრონოლოგიის თვალსაზრისით, იგი წინ უსწრებს როტიეს
რელაციონებს „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ
ქვეყნებში“, რომელიც 1819 წელს დაიწერა. ნაშრომში წარმოდგენილი განხილვისას
ჩვენც შინაარსზე დაფუძნებული ქრონოლოგიის პრინციპს მივყევით.

დი ვითარების საერთო სურათის აღსადგენად, განსაკუთრებით – ისტორიულ-პოლიტიკური, გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული კუთხით და დასაბუთებით, რომ ქართულ ენაზე მისი სრული თარგმანი ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება. ამიტომაც ქვემოთ წარმოვადგენთ ძალიან მოკლე ინფორმაციას წიგნის ფორმატის, შინაარსისა და იმ მონაკვეთების შესახებ, რომლებიც საქართველოს უკავშირდება და განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის.

როტიე ნაშრომის პირველივე თავში გვანვდის ცნობებს საკუთარ თავზე, თბილისში ყოფნისა და იქიდან გამგზავრების მიზეზებზე, დაგეგმილ მოგზაურობაზე, მის მიზანსა და მთავარ გამოწვევებზე. აქედანვე ვიგებთ, რომ ავტორი, ალექსანდრე I-ის ბრძანებით, საქართველოში 1811 წლის დასაწყისში ჩამოსულა – გენერალ ორბელიანის³² დაქვემდებარებაში მყოფ მე-20 დივიზიონში გაუგრძელებია სამსახური. მისი ჩამოსვლის ერთ-ერთი მოტივი, გარდა სამხედრო სამსახურისა, კავკასიის რეგიონზე, მის მცხოვრებთა წეს-ჩვეულებებსა და ადგილობრივ კულტურაზე დაკვირვებაც ყოფილა. ამასთან დაკავშირებით როტიე წერს: „ეს აღმოსავლეთი – ადამიანთა მოდგმის პირველი სამშობლო, დღემდე დიდ სიმპათიას იწვევს იმ ადამიანთა შთამომავლებში, რომლებითაც შორეული დასახლებები აღავსო. დასავლელებს ყოველთვის აქვთ მზერა მიმართული იმ უზარმაზარი სანახებისკენ, საიდანაც ისინი ევროპაში ჩამოვიდნენ. საკუთარი ოჯახის ამბებივით აინტერესებთ მათ აქედან ჩასული სიახლეები; ახალი ძეგლის აღმოჩენა მათთვის იგივეა, რაც მამა-პაპების საფლავის აღმოჩენა.“³³

როტიე გვამცნობს, რომ ეს განცდა მას ყოველდღიურად ახალი ძალით ავსებდა და ამიტომაც ამ საკითხებზე დიდხნიანი ფიქრის შემდეგ, როგორც კი გარემოებებმა ამის საშუალება მისცეს, ნაშრომზე მუშაობაც დაიწყო, რასაც ავტორი სარისკო საქმეს უწოდებს. აქვე აღნიშნავს, რომ 1813 წლის გულისტანის ზავის შემდეგ გადაწყვიტა, ესარგებლა მშვიდობით და არ ეჩქარა სამშობლოში დაბრუნება, რათა განეხორციელებინა თავისი ჩანაფიქრი და მხოლოდ ამის შემდეგ – 1818 წელს მიიღო დაბრუნების გადაწყვეტილება. როტიე აქვე აღნიშნავს, რომ მას შეეძლო დარჩენილიყო „დედამინის ამ უმშვენიერეს ადგილას“, ³⁴ რაც მისი ოჯახის კეთილდღეობისთვისაც სასარგებლო იქნებოდა, მაგრამ დედისა და სამშობლოს ფაქტორმა გადააწყვეტინა დაბრუნება.

ნაშრომიდან ვიგებთ, რომ ავტორს ასევე შეეძლო რუსეთისა და გერმანიის გავლით დაბრუნებულიყო თავის სამშობლოში, მაგრამ კონსტანტინოპოლის გავლით დაბრუნება არჩია: თბილისიდან იგი მცხეთაში გაემგზავრა, საიდანაც

³² დიმიტრი ზაქარიას ძე ორბელიანი (1763-1827) – რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი, მე-20 ქვეითი დივიზიის მეთაური, წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენის მფლობელი.

³³ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 7.

³⁴ იქვე, გვ. 8.

გორსა და ქუთაისში ჩავიდა, ამის შემდეგ კი ფოთიდან ზღვის საშუალებით – ტრაპიზონის, სინოპისა და სხვა პუნქტების გავლით, კონსტანტინოპოლში ჩააღწია, რამაც მას საშუალება მისცა საკუთარი თვალთა ენახა ანტიკური სამყაროსთვის უმნიშვნელოვანესი ადგილები.³⁵

როტიეს ცნობით, გარდა ზემოხსენებული მიზეზისა, ამ მარშრუტს სხვა მოტივიც მოედებნებოდა – მას სურდა, შეეკრიბა ინფორმაცია ოტომანთა დაქვემდებარებაში მყოფი რეგიონების მდგომარეობის შესახებ, რაც ევროპელთათვის ნაკლებადაა ხელმისაწვდომი: შეექმნა ამ სანაპიროთა ზუსტი ჩანახატები, მოენიშნა მნიშვნელოვანი სავაჭრო და სამხედრო პუნქტები, აღენერა ადგილობრივი სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო პროდუქტები, ექსპორტ-იმპორტის პრინციპები, ადგილობრივ ხალხთა ზნე და ნეს-ჩვეულებები, რაც მისთვის რთულ ამოცანას წარმოადგენდა და დიდ გამბედაობას მოითხოვდა.³⁶

მოგზაურობა ავტორისთვის სარისკო და სახიფათოც კი ჩანდა. ამის ერთ-ერთი მიზეზი შავი ზღვა და მისი მშფოთვარე ბუნება იყო, მეორე მხრივ კი – „ველურ აზიელთა“³⁷ ფაქტორი. ამას ემატებოდა ისიც, რომ მხოლოდ საკუთარ თავზე კი არა, მთელ ოჯახზეც უნდა ეზრუნა. ამ მოგზაურობაში მას თან ახლდა მეუღლე, ქალიშვილი და სამი ვაჟი, რომელთაგან უმცროსი 10 წლისა იყო. ამ რისკს თავად არ გასწევდა, რომ არა მისი მეუღლის მხარდაჭერა, რომელმაც გადაწყვიტა, ქმართან და შვილებთან ერთად წასულიყო ამ მოგზაურობაში. როტიე აღნიშნავს, რომ მოგზაურობისას დიდ დახმარებას უწევდა მას უფროსი ვაჟი, რომელმაც თურქული ენა იცოდა და მამას თარჯიმნობდა. ამიტომაც ავტორი განსაკუთრებულ მადლიერებას გრძნობს საკუთარი ოჯახის მიმართ.

პირველი თავის ბოლოს როტიე აღნიშნავს, რომ მოგზაურობისას იგი ინიშნავდა მნიშვნელოვან მოვლენებსა თუ საკითხებს და მოგვიანებით, სწორედ ამ ჩანიშვნების საფუძველზე დაიწერა ეს წიგნი, რომელსაც შესაძლოა, მეთოდოლოგიური თუ სხვა კუთხით ბევრი ნაკლიც ჰქონდეს, ვინაიდან ინფორმაციის გადასინჯვის დრო არ ჰქონდა. აქვე დასძენს, რომ თემატურად დალაგების შემთხვევაში, ამ წიგნის წერას ვერასდროს დაასრულებდა, ამიტომაც შეარჩია სამოგზაურო ჟანრის ფორმატი და იმედს იტოვებს, რომ „ინტერესი, რომელიც დღეს მიმართულია ამ რეგიონისკენ, სადაც უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ და სამხედრო მოვლენებს აქვს ადგილი“, ამ ნაშრომისადმი მკითხველის მიმღებლობასა და კეთილგანწყობას განაპირობებს.³⁸

³⁵ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople, Bruxelles, 1829*, გვ. 9.

³⁶ იქვე, გვ. 10.

³⁷ იქვე, გვ. 10.

³⁸ იქვე, გვ. 11.

მართლაც, სამეცნიერო და ფართო საზოგადოება საკმაო ინტერესით შეხვდა ამ ნიგნს, რაზედაც მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ გამოცემისთანავე ჰპოვა ნაშრომმა გამომხაურება.³⁹

ბერნარ როტიეს ნაშრომი „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“ 26 თავისგან შედგება. მას თან ახლავს კავკასიის რეგიონისა და საქართველოს რამდენიმე რუკა და ქართული ანბანი – სამივე სახეობით. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა პირველი ცხრა თავი, რომელიც საქართველოს აღწერას ეთმობა: როგორც ზემოთ აღინიშნა, პირველი თავი ერთგვარ შესავალს წარმოადგენს, რომელშიც საუბარია მოგზაურობის ხასიათზე, ნაშრომის შექმნის მოტივებსა და წინაპირობებზე;⁴⁰ მეორე თავში წარმოდგენილია საქართველოს ისტორიის მიმოხილვა უძველესი დროიდან ქრისტიანობის შემოსვლამდე. ნიგნში მოცემული ისტორიული ანალიზი ეფუძნება იულიუს ფონ კლაპროთისა და ჟაკ ფრანსუა გამბას ნაშრომებს, ისევე როგორც როტიეს მიერ მოძიებულ უამრავ სხვა წყაროსა თუ ნაშრომს, რომელთაგანაც აღსანიშნავია ჟან შარდენისა და იოჰან გიულდენშტედტის ნაშრომები. როტიეს თქმით, მან იტვირთა ამ და სხვა წყაროთა შეჯერების მძიმე საქმე, ამას თან დაურთო საქართველოში რვანლიანი ცხოვრებისას მიღებული ცოდნა და გამოცდილება, რამაც უფლება მისცა რიგ შემთხვევებში, ჩაესწორებინა კიდეც წინამორბედთა მოსაზრებები და საქართველოსა და მიმდებარე ქვეყნების მეტ-ნაკლებად სრული აღწერილობა წარმოედგინა თავის ნიგნში.⁴¹

როტიე საქართველოს ისტორიის თხრობას, კლაპროთის ნაშრომზე დაყრდნობით, პეროდოტესეული ცნობით იწყებს, რომელიც კოლხთა წინაპრად ეგვიპტის ლეგენდარულ მეფეს – სესოსტრისს ასახელებს, რასაც მოჰყვება საქართველოს ისტორიიდან მთელ რიგ მოვლენათა აღწერა. ამავე თავში იგი ერთ-ერთ წყაროდ ასახელებს ვახტანგისეულ „ქართლის ცხოვრებას“ – ერთ-ერთ ხელნაწერს, რომელიც გელათის მონასტერშია დაცული და რომლის საფუძველზეც ავტორი წარმოადგენს ქართველთა თარგამოსისგან წარმოშობის ლეგენდას.

ძალიან საინტერესოა ამ თავში მოცემული „ქართველ მეფეთა კატალოგი“, რომლის შესახებაც როტიე შემდეგ ინფორმაციას გვანვდის: რაკილა ვახტანგისეულ ხელნაწერში ქართველ მეფეთა სია მეფე ვახტანგით მთავრდება, მან უმჯობესად მიიჩნია ნაშრომში წარმოედგინა სხვა, უფრო სრული სია – ნინოწმინდის მონასტერში დაცული ქრონიკებიდან, რომელიც ქართველთა შორის პოპულარობით სარგებლობს და მასში, ქართველთა უკანასკნელი მეფის ჩათვლით, ყველა მეფეა წარმოდგენილი.⁴²

³⁹ იხ. Journal des voyages, découvertes et navigations modernes , 1829, ტ. 42 (126), გვ. 56-85.

⁴⁰ იხ. Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 5-11.

⁴¹ იქვე, გვ. 13.

⁴² იქვე, გვ. 27.

როტიეს მიერ წარმოდგენილი „მეფეთა კატალოგის“ ქრონოლოგიური ჩარჩო ძვ. წ. 299 – ახ. წ. 1800 წლებს მოიცავს – მეფე ფარნავაზიდან გიორგი მე-თორმეტის ჩათვლით. სიაში დასახელებულია 97 მეფე ქრონოლოგიური რიგითობის მიხედვით და მითითებულია მათი გამეფების თარიღი, მმართველობის ხანგრძლივობა და მოკლე ინფორმაცია თითოეულის შესახებ.⁴³ როტიე დასძენს, რომ ეს სია მეთოდითა და სტილით მას მოაგონებს საფრანგეთის ისტორიის შესახებ ცნობილი სახელმძღვანელოების ავტორის – კლოდ ლე რაგუას მეთოდს, რომელიც საფრანგეთის მონარქიის უწყვეტი ისტორიის წარმოჩენაზეა ორიენტირებული და აქვე აღნიშნავს, რომ ქართველთა მონარქიაც, „რომელსაც ამდენხნის უწყვეტი ისტორია აქვს და რომელიც უეცრად შეწყდა, ისეთივე კანონიერია, როგორიც სხვები“.⁴⁴

მესამე თავში როტიე გვთავაზობს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორიას, რომელიც, თვალნათლივ ჩანს, რომ ჩვენი ნაშრომის მთავარი საკვლევი დოკუმენტის – პროპაგანდა ფიდეს არქივში დაცული მისივე რელაციონეს⁴⁵ მოკლე ვერსიას წარმოადგენს. ამავე თავში ცალკე პარაგრაფადაა მოცემული ქართული ენის ძალიან მოკლე დახასიათება, რომელიც, ავტორის თქმით, მარი ბროსეს „სააზიო ჟურნალში“ გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ სტატიას ეფუძნება⁴⁶ და დანართის სახით წარმოდგენილია ქართული ანბანი. როტიე აღნიშნავს, რომ ეს ანბანი გადმოღებულია ვახტანგ VI-ის მიერ დაარსებულ სტამბაში გამოცემული ეგზემპლარიდან და, თავისთავად, უფრო სანდოა, ვიდრე ევროპაში გამოცემულ წიგნებში მოცემული ანბანი.⁴⁷ აქვე საუბარია ქართული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელოებზე, რომელთაგან როტიე საუკეთესოდ მიიჩნევს მისიონერთა მე-14 პრეფექტის – ჯიროლამო და ნორჩას მიერ შედგენილ გრამატიკას, რომელიც ხელნაწერის სახით ინახებოდა გორის კათოლიკურ მონასტერში.

ქართული ენის საილუსტრაციოდ, ავტორი წარმოადგენს წმინდა ნინოს ლოცვას ქართულ და ლათინურ ენებზე და დანანებით აღნიშნავს, რომ ლათინური ანბანით უწევს ქართული ტექსტის წარმოდგენა ტიპოგრაფიულ ნიშანთა არარსებობის გამო და ამავე მიზეზით ფილოლოგთათვის ესოდენ საინტერესო საკითხების შესახებ მხოლოდ მწირი საუბრით შემოიფარგლება.⁴⁸

მომდევნო თავში როტიე გვანვდის ინფორმაციას ადგილობრივ მუსლიმთა შესახებ და განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ლეკებს. ავტორი

⁴³ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 28-36.

⁴⁴ იქვე, გვ. 37.

⁴⁵ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 369r-414v.

⁴⁶ იგულისხმება მარი ბროსეს სტატია – „Notice sur la langue géorgienne“, რომელიც 1827 წელს გამოქვეყნდა (იხ. *Journal Asiatique*, ტ. X, გვ. 351-379).

⁴⁷ იქვე, გვ. 44.

⁴⁸ იქვე, გვ. 45.

ALPHABET GEORGIEN.

<i>Majuscules.</i>	<i>Minuscules.</i>	<i>Cursives.</i>	<i>Noms.</i>	<i>Majuscules.</i>	<i>Minuscules.</i>	<i>Cursives.</i>	<i>Noms.</i>
Ⴀ	Ⴁ	Ⴂ	<i>an</i>	Ⴃ	Ⴄ	Ⴅ	<i>tar</i>
Ⴆ	Ⴇ	Ⴈ	<i>ban</i>	Ⴉ	Ⴊ	Ⴋ	<i>oun</i>
Ⴌ	Ⴍ	Ⴎ	<i>gan</i>	Ⴏ	Ⴐ	Ⴑ	<i>phie'</i>
Ⴒ	Ⴓ	Ⴔ	<i>don</i>	Ⴕ	Ⴖ	Ⴗ	<i>phar</i>
Ⴘ	Ⴙ	Ⴚ	<i>en</i>	Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	<i>khan</i>
Ⴟ	Ⴀ	Ⴁ	<i>vin</i>	Ⴂ	Ⴃ	Ⴄ	<i>gan</i>
Ⴅ	Ⴆ	Ⴇ	<i>zen</i>	Ⴈ	Ⴉ	Ⴊ	<i>ker</i>
Ⴋ	Ⴌ	Ⴍ	<i>he</i>	Ⴎ	Ⴏ	Ⴐ	<i>chin</i>
Ⴑ	Ⴒ	Ⴓ	<i>tan</i>	Ⴔ	Ⴕ	Ⴖ	<i>tchin</i>
Ⴗ	Ⴘ	Ⴙ	<i>in</i>	Ⴚ	Ⴛ	Ⴜ	<i>tzan</i>
Ⴝ	Ⴞ	Ⴟ	<i>kan</i>	Ⴀ	Ⴁ	Ⴂ	<i>tzill</i>
Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	<i>lash</i>	Ⴅ	Ⴆ	Ⴇ	<i>tsil</i>
Ⴟ	Ⴀ	Ⴁ	<i>man</i>	Ⴉ	Ⴊ	Ⴋ	<i>ltchar</i>
Ⴃ	Ⴄ	Ⴅ	<i>nar</i>	Ⴍ	Ⴎ	Ⴏ	<i>chan</i>
Ⴇ	Ⴈ	Ⴉ	<i>hie'</i>	Ⴐ	Ⴑ	Ⴒ	<i>char</i>
Ⴋ	Ⴌ	Ⴍ	<i>on</i>	Ⴔ	Ⴕ	Ⴖ	<i>jhan</i>
Ⴏ	Ⴐ	Ⴑ	<i>par</i>	Ⴘ	Ⴙ	Ⴚ	<i>hae'</i>
Ⴓ	Ⴔ	Ⴕ	<i>jan</i>	Ⴟ	Ⴀ	Ⴁ	<i>hoe'</i>
Ⴗ	Ⴘ	Ⴙ	<i>rahe</i>	Ⴃ	Ⴄ	Ⴅ	<i>pha.</i>
Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	<i>san</i>				

ქართული ანბანი

როტიეს ნიგნიდან „მოგ ზაურობა
თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“, 1829.

საუბრობს 1812 წლის კახეთის აჯანყებისა და მანავთან გამართულ ბრძოლაზე, რომელშიც თავადაც იღებდა მონაწილეობას გენერალი დიმიტრი ორბელიანის ხელმძღვანელობით, რომლის გენეალოგიასა და მოკლე ბიოგრაფიას იქვე წარმოადგენს. როტიე დასძენს, რომ კავკასიელ ხალხთა ერთიანობა, განსაკუთრებით კი – ლეკების კავშირი საქართველოსა და რეგიონის მუსლიმ მოსახლეობასთან, ყველაზე დიდ ბარიერს წარმოადგენს რუსეთისთვის ახალშემოერთებულ მხარეებში მშვიდობის დამყარების პროცესში. ავტორი ცალკე პარაგრაფად გამოყოფს დალესტინის სოფელ აკუშას აღწერას, რომელსაც გენუელთა კოლონიად მოიხსენიებს.⁴⁹

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა როტიეს ნაშრომის მეხუთე თავი, რომელშიც წარმოდგენილია რუსეთის მპყრობელობის ისტორია საქართველოში.⁵⁰ ავტორი ამ საკითხზე საუბარს იწყებს მეფე არჩილისა და ვახტანგ VI-ის ეპოქიდან, საუბრობს საქართველო-რუსეთის ურთიერთობებზე და უფრო ვრცლად განიხილავს მეფე ერეკლეს ეპოქას. აქვე წარმოადგენს გეორგიევსკის ტრაქტატის ფრანგულ, თავისუფალ თარგმანს.⁵¹

ამას მოჰყვება გიორგი XII-ის ეპოქის მოკლე მიმოხილვა, რასაც თან ახლავს 1799 წლის 23 ნოემბერს დადებული მეორე ტრაქტატის ფრანგული თარგმანი. აღსანიშნავია, რომ როტიესთან წარმოდგენილ ამ ფრანგულ ტექსტს იმონებებს და მის ქართულ თარგმანს წარმოგვიდგენს პლატონ იოსელიანი ნიგნში „ცხოვრება მეფის გიორგის მეათცამეტისა“.⁵²

ამ და სხვა მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენათა მიმოხილვის შემდეგ როტიე წარმოადგენს ვრცელ მონათხრობს რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ, ქართლ-კახეთის უკანასკნელი დედოფლის – მარიამის საქართველოდან გაძევებისა და ლაზარევის მკვლელობის ცნობილი ეპიზოდის შესახებ.⁵³ საგულისხმოა, რომ ეს მონაკვეთი, რომელშიც ავტორი, მისივე თქმით, წარმოგვიდგენს მარიამ დედოფლის ტრაგედიას,⁵⁴ მთელ ნიგნში გამოირჩევა მხატვრული სტილითა და ბელეტრისტული მახასიათებლებით, რაშიც განსაკუთრებულ როლს ასრულებს პერსონაჟთა დახასიათება, დიალოგები და მოქმედების დრამატული განვითარება. ამ თავის ბოლოს როტიე აღნიშნავს, რომ ეს ამბავი მას უკარნახა ამ მოვლენის თვითმხილველმა, დედოფლის სასახლის ახლოს მდებარე წმ. გიორგის სამლოცველოს მღვდელმა – ონისიმე

⁴⁹ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 46-60.

⁵⁰ იქვე, გვ. 61.

⁵¹ იქვე, გვ. 64-67.

⁵² „აჰა თვით ჰაზრნი და მუხლნი ტრაქტატისა ამის, რომელიცა იპოება დაბეჭდილსა ფრანციზულად ნიგნსა შინა როტიესსა [...]“ – პლ. იოსელიანი, *ცხოვრება მეფის გიორგის მეათცამეტისა*, Tiflis, 1893, გვ. 68-69.

⁵³ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 73-83.

⁵⁴ იქვე, გვ. 73.

იოსელიანმა, რომელიც 10 წლის შემდეგაც კი თვალზე ცრემლმომდგარი მოუთხრობდა მას მარიამ დედოფლის დაპატიმრების ამბავს.⁵⁵

აღსანიშნავია, რომ მარიამ დედოფლის ეპიზოდი როტიემ წიგნის გამოცემამდე, 1827 წელს ცალკე ნაშრომად გამოაქვეყნა *Journal Asiatique*-ში სათაურით „ბიოგრაფიული ჩანახატი მარიამის – საქართველოს უკანასკნელი დედოფლის შესახებ“.⁵⁶ 1859 წელს როტიეს ვაჟმა – ვიქტორმა კიდევ ერთხელ დაბეჭდა მამის ეს ნაშრომი ჟურნალში *La Flandre Illustrée* სათაურით „Marie, dernière reine de Géorgie“.⁵⁷ როტიეს ეს ნაშრომი, რომელიც 1829 წელს გამოცემულ მის წიგნში „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“ მცირე დამატებებით შევიდა, ქართულად ალექსანდრე ჭყონიამ თარგმნა და 1894 წლის „მომბის“ მე-7 ნომერში გამოაქვეყნა სათაურით „საქართველოს უკანასკნელი დედოფალი მარიამ“.⁵⁸

როგორც სამართლიანად აღნიშნავენ, სწორედ როტიეს ამ ნაშრომმა შთააგონა არაერთი ქართველი და უცხოელი მწერალი, რომლებმაც მარიამ დედოფლის შესახებ ძალიან საინტერესო მხატვრული ნაწარმოებები შექმნეს,⁵⁹ რაზედაც თავად როტიე წინასწარმეტყველურად შენიშნავს: „ამ ტრალიკულმა ამბავმა, თავის დროზე ისეთი დიდი აღრევა მოახდინა, ისეთი დიდი ხმაურობა ასტეხა, რომ შეუძლებელია, იგი დავიწყებულ იქმნას და ოდესმე იქნებ ისტორიამაც და პოეზიამაც შეამკოს იგი მომხიბლავის ფორმებით და ჰარმონიულის ლექსებითა...“.⁶⁰

მომდევნო თავში როტიე საუბრობს რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობებზე, ევროპის ქვეყნების ჩართულობაზე კავკასიაში მიმდინარე პროცესებში, კავკასიელ ხალხთა საერთო მდგომარეობაზე საერთაშორისო პოლიტიკის კონტექსტში და წარმოადგენს საკუთარ შეფასებებსა და თვალსაზრისს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა განვითარდეს მოვლენები ისე, რომ ეს ორივე მხარისთვის სასიკეთო იყოს.⁶¹ რო-

⁵⁵ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 82.

⁵⁶ Rottiers B., „Notice biographique sur Marie, dernière reine de Géorgie“, *Journal Asiatique*, სერია 1, ტ. 10, გვ. 367-379.

⁵⁷ იხ. Duchense A., „Techniciens d'autrefois et d'hier (V): Comment B. Rottiers (1771-1858), en servant la Hollande, l'Angleterre et la Russie, devient doyen des généraux pensionnés de Belgique“, *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 17/2, 1967, გვ. 135.

⁵⁸ „საქართველოს უკანასკნელი დედოფალი მარიამ“ (როტიერისა), აღ. ჭყონიას თარგმანი, ჟურნ. *მომბე*, 1894, N7, გვ. 1-11.

⁵⁹ იხ. პაპავა თ., პაპავა ა., *მარიამ – უკანასკნელი დედოფალი საქართველოსი*, buenos airesi, 1956, გვ. 164; Imerlishvili I., „The last queen of Georgia Maria“, in *European Scientific Journal*, December 2013, vol. 2, გვ. 394.

⁶⁰ „საქართველოს უკანასკნელი დედოფალი მარიამ“ (როტიერისა), აღ. ჭყონიას თარგმანი, ჟურნ. *მომბე*, 1894, N7, გვ. 2.

⁶¹ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 84-103.

ტიე განიხილავს საქართველოს ადმინისტრაციული მოწყობისა და ვაჭრობის საკითხებს, აქაც საუბრობს შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი არხის პროექტის შესახებ და წარმოადგენს საკუთარ მოსაზრებებს ამ და სხვა თემებთან დაკავშირებით. აღსანიშნავია, რომ ამ თავის გარკვეული ნაწილი ეფუძნება 1815 წელს როტიეს მიერ იმპერატორ ალექსანდრე I-სადმი წარდგენილ მოხსენებას,⁶² რომელიც ზემოთ განვიხილეთ, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ წიგნში წარმოდგენილი ხედვა მთელ რიგ საკითხებზე განსხვავდება როტიეს ზემოხსენებული ანგარიშის სულისკვეთებისგან: ანგარიშისაგან განსხვავებით, წიგნში ავტორი ამჟღავნებს პროქართული განწყობებით გამოირჩევა.

ისტორიული ანალიზის ელემენტების მქონე ამ მიმოხილვითი თავების შემდეგ როტიე უშუალოდ მოგზაურობის ამბის მოყოლას იწყებს. წიგნის მეშვიდე თავში იგი მოგვითხრობს თბილისიდან კონსტანტინოპოლისკენ გამგზავრების ამბავს,⁶³ საიდანაც ვიგებთ, რომ პოლკოვნიკ-კოლექციონერს თბილისი ოჯახთან ერთად 1818 წლის 18 მაისს დაუტოვებია. ამინდის, ბუნებისა და გარემოს საკმაოდ მხატვრული აღწერის შემდეგ როტიე გვამცნობს, რომ მოგზაურობისას მას თან ახლდნენ ქართველი და რუსი პირები, გარკვეულ მანძილზე კი მისი თანამგზავრები იყვნენ საქართველოს კათოლიკე მისიონერთა პრეფექტი – ფილიპო და ფორანო და მისივე თანამემამულე – ცნობილი მოქანდაკე და არქიტექტორი იოსებ კამბერლენი, რომელიც სამშობლოსკენ მიმავალ როტიეს დიდი ნოსტალგიით გამოემშვიდობა.⁶⁴ თბილისიდან როტიე თავის ოჯახთან ერთად, რუსების ესკორტის თანხლებით, მცხეთაში ჩავიდა. ამ მგზავრობას იგი დეტალურად მოგვითხრობს – სატრანსპორტო საშუალებების მიმოხილვისა თუ გზად შემხვედრი მცენარეების აღწერითურთ. ასევე წარმოადგენს მცხეთის ლანდშაფტისა და ისტორიის, ტაძრებისა და მონუმენტების მოკლე აღწერილობას და განაგრძობს მარშრუტის მიმოხილვას. აქედანვე ვიგებთ, რომ გორისკენ მიმავალი როტიე მუხრანში შეჩერდა, სადაც როგორც თავად ამბობს – „ბაგრატიონთა ჩამომავალმა პრინცმა მუხრან-ბატონმა“ მას სასახლე დაათვალიერებინა, სადამოს კი უკვე გორში იყო.⁶⁵ ძალიან ამაღელვებელია მონაკვეთი, რომელშიც როტიე საუბრობს მისი მასპინძლის – გორის მმართველის ოჯახის ტრაგედიის შესახებ, რომელსაც სულ ცოტა ხნის წინ ერთადერთი ქალიშვილი – 3 წლის როზალია გარდაცვლია. ავტორი გვამცნობს, რომ ადგილობრივმა კათოლიკე მღვდელმა იგი ბავშვის საფლავზეც კი წაიყვანა და ლათინური ეპიტაფია აჩვენა, რომელსაც როტიე წიგნში ფრანგულ თარგმანთან ერთად წარმოადგენს.

⁶² „Mémoire sur la Géorgie et sur les pays qui dépendant de son gouvernement. Par le Lieutenant-colonel Rottiers, du corps des quartiers-maitres de la suite de sa majesté l'empereur (1815)“, *AKAK*, V, Tiflis, 1873, გვ. 965-982.

⁶³ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 104-126.

⁶⁴ იქვე, გვ. 106-107.

⁶⁵ იქვე, გვ. 110.

როტიეს მოგზაურობის შემდეგი პუნქტი უფლისციხე აღმოჩნდა, სადაც მას თავადმა წერეთელმა უმასპინძლა. ავტორი დაწვრილებით აღგვინერს წერეთლების სასახლესა და სუფრის ადათს, კერძებსა თუ ღვინოს, ნეს-ჩვეულებებსა და გარემოს და ძალიან საინტერესო ინფორმაციას იძლევა ადგილობრივთა ყოფითი დეტალების შესახებ.⁶⁶

უფლისციხიდან ქუთაისისკენ მარშრუტის აღწერისას როტიე საუბრობს სურამის შესახებ და აღნიშნავს, რომ 1811-1812 წლების ეპიდემიის გამო დაცარიელებული და მტერთაგან იავარქმნილი ეს ადგილი ისეთივე შემზარავ შთაბეჭდილებას ტოვებს, როგორც შერკულანეუმი – პომპეიში. აქვე ახსენებს გზად შემხვედრ გეოგრაფიულ პუნქტებს – ზედუბანს, მდინარე ყვირილასა და სხვ., რის შემდეგაც გადადის ქუთაისის აღწერაზე.⁶⁷ ავტორი მიმოიხილავს ქუთაისის ლანდშაფტსა და ღირსშესანიშნაობებს, საუბრობს კაპუცინ მისიონერთა ტაძრისა და სამყოფელის, გელათის მონასტრისა და დავით აღმაშენებლის საფლავის შესახებ და აქვე იძლევა დარუბანდის კარის მოკლე აღწერილობას, რასაც მოსდევს გენერალ კურნატოვსკისთან სტუმრობის ეპიზოდი.⁶⁸

ამავე თავში როტიე ბელეტრისტური სტილით მოგვითხრობს ადგილობრივ მონადირესთან შეხვედრისა და კურდღელზე ნადირობის მისთვის უცნაური ტრადიციის, პრომეთესა და კავკასიონის, ანტიკური ცნობებისა და ადგილობრივი თქმულებების შესახებ, რასაც მოსდევს მისი მარშრუტის შემდეგი პუნქტების – სოფელ მარანისა და კეთილარის აღწერა ანტიკურ ავტორთა ცნობების ფონზე.⁶⁹

საინტერესოა, რომ წიგნის მეშვიდე თავს თან ახლავს ორი დანართი: პირველ მათგანში როტიე წარმოადგენს საკუთარ დაკვირვებებს საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიის სხვა მხარეთა ბუნებისმეტყველების შესახებ, დეტალურად მიმოიხილავს საქართველოსა და მისი შემოგარენის კლიმატს, წიაღისეულს, ფლორასა და ფაუნას, წარმოგვიდგენს თბილისიდან ქუთაისამდე გზად შემხვედრ მცენარეთა ჩამონათვალს, საუბრობს საკვებად ვარგისი და სამედიცინო მოხმარების სახეობებზე და სხვ., რაც ამ კონკრეტულ მონაკვეთს ძალიან საინტერესო წყაროდ აქცევს შესაბამის დარგთა მკვლევართათვის.⁷⁰ მეორე დანართში კი მიმოხილულია არანაკლებ საინტერესო თემა – საქართველოში ეპიდემიებისა და ენდემურ დაავადებათა ისტორია, რაც ასევე არაერთ ღირებულ ინფორმაციას გვაწვდის ჩვენი ქვეყნის წარსულიდან.⁷¹

⁶⁶ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 114-116.

⁶⁷ იქვე, გვ. 117.

⁶⁸ იქვე, გვ. 118.

⁶⁹ იქვე, გვ. 120-126.

⁷⁰ იქვე, გვ. 127-149.

⁷¹ იქვე, გვ. 150-152.

როტიეს წიგნის მომდევნო თავი ფოთისა და მიმდებარე პუნქტების აღწერას ეთმობა. ავტორი საუბრობს ფოთის პორტის, პალიასტომის ტბის, მდინარე ფაზისის, შავი ზღვის, სავაჭრო ურთიერთობებისა და მონებით ვაჭრობის ტრადიციის შესახებ, ასევე მიმოიხილავს ფოთის ანტიკურ წარსულს, ძველი კოლხეთის შესახებ ანტიკურ წყაროებს და დანახებით აღნიშნავს, რომ მან ადგილზე ვერაფერი ნახა იქიდან, რასაც ძველი ავტორები აღწერდნენ და რაც ამ ადგილის ანტიკური წარსულიდან იქნებოდა შემორჩენილი. როტიე მოგვითხრობს ფოთის მმართველთან – ომარ ალასთან შეხვედრის ამბავს და აქვე წარმოადგენს ჩვენთვის მეტად საინტერესო ეპიზოდს ფოთის პორტში ერთ-ერთი ადგილობრივისგან შეძენილი სიძველეების შესახებ, რაზედაც ქვემოთ უფრო ვრცლად ვისაუბრებთ.⁷²

მეცხრე თავში როტიე წარმოადგენს ბათუმისა და ტრაპიზონისკენ გზად შემხვედრი პუნქტებისა და მოვლენების აღწერილობას. აღნიშნავს, რომ იგი ამ ადგილებში მოგზაურობისას არიანეს თხზულებას⁷³ კითხულობდა და ადგილთა იდენტიფიცირებას ახდენდა, რის საფუძველზეც შეადგინა რამდენიმე რუკა, რომლებსაც წიგნში დანართის სახით წარმოგვიდგენს.

ავტორი აქვე გვთავაზობს გზად შემხვედრი წმინდა ნიკოლოზის ე.წ. ციხე-სიმაგრის აღწერილობას, რომელიც სრულიად უადგილო ადგილას აუგია რტიშჩევს საკუთარი პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად. ვრცლად საუბრობს ბათუმის ყურესა და პორტის შესახებ, რომელსაც უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ პუნქტად მიიჩნევს, როგორც ტრაპიზონის ერთადერთ დამაკავშირებელს ანაპასთან; საუბრობს ბათუმის სახელწოდების ეტიმოლოგიისა და ანტიკური ისტორიის შესახებ, რასაც მოსდევს ადგილობრივ კომენდანტ – ომარ ბეისა და მის სასახლეზე საუბარი. როტიე აქვე წარმოადგენს საკუთარ ხედვას და სტრატეგიას, თუ როგორ უნდა განხორციელდეს რუსეთის ჯარის შესვლა ამ ადგილებში არა ხმელეთის, არამედ ზღვის საშუალებით. ჩვენთვის საინტერესოა ასევე ავტორის მიერ ლაზების დახასიათება და დაკვირვებები, რასაც თან ახლავს ბათუმიდან ტრაპიზონისკენ გზად შემხვედრ ანტიკურ ნაგებობათა მცირე აღწერილობა.⁷⁴

წიგნის მომდევნო თავები უკვე ოსმალეთის ტერიტორიის აღწერას ეთმობა. მათში როტიე საქართველოსა და აქ მიმდინარე მოვლენებზე პირდაპირ აღარ საუბრობს, თუმცა ის ვრცელი მიმოხილვა, რომელიც მომდევნო შვიდ თავშია წარმოდგენილი, ძალიან საინტერესო ცნობებს გვანვდის მთელი რეგიონის საერთო პოლიტიკური ვითარების შესახებ. საქართველოსთან დაკავშირებული ბოლო ეპიზოდი, რომელსაც როტიე წიგნში წარმოაგენს, მეფე სოლომონ

⁷² Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 153-169.

⁷³ იგულისხმება II საუკუნეში მოღვაწე ბერძენი ისტორიკოსისა და ფილოსოფოსის, არიანე ფლავიუსის თხზულება „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“.

⁷⁴ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 172-192

II-ს უკავშირდება: ავტორი აღფრთოვანებას ვერ მალავს მასზე საუბრისას და მოგვითხრობს, ტრაპიზონში ჩასულმა თუ როგორ მოიხილა სოლომონის საფლავი, რომელსაც დეტალურად აღწერს წიგნის მე-10 თავში.⁷⁵

როტიეს „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“ შესაძლოა არაერთ მცდარ ან დამახინჯებულ ინფორმაციას შეიცავდეს, რისი მიზეზიც, ერთი მხრივ, ავტორის სუბიექტური დამოკიდებულება, მეორე მხრივ კი, მოგზაურობიდან 10 წლის შემდეგ შექმნილ ნაშრომში ფაქტების სიზუსტესთან დაკავშირებული პრობლემა შეიძლება იყოს, მაგრამ გვერდს ვერ ავუვლით იმ ფაქტს, რომ ბელგიელი პოლკოვნიკ-კოლექციონერის ეს ნაშრომი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროა ჩვენი ქვეყნის ისტორიის, საგარეო და საშინაო პოლიტიკის, ეთნოგრაფიის, ბუნებისმეტყველებისა თუ ყოველდღიურობის რეკონსტრუქციისა და შესწავლისათვის. ამიტომაც დასაანანია, რომ ამ კონტექსტში ნაშრომი ჯეროვნად არაა შესწავლილი ქართული სამეცნიერო საზოგადოების მიერ, რისთვისაც, უპირველესად, ქართულ ენაზე მისი სრულად თარგმნა და გამოცემაა საჭირო. იმედს ვიტოვებთ, უახლეს მომავალში ბერნარ როტიეს წიგნს „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“ ქართულ ენაზეც ვიხილავთ.

„ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“ (1819; 1827)⁷⁶

როტიეს ნაშრომი სახელწოდებით „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“, რომლის ხელნაწერსაც პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივში მივაკვლიეთ და რომელიც წინამდებარე ნაშრომის შესწავლის მთავარ საგანს წარმოადგენს, 1819 წლითაა დათარიღებული. მიუხედავად იმისა, რომ რელაციონე მცირე ცვლილებებითა და კომენტარებით თავად როტიემ გამოაქვეყნა 1827 წელს *Journal Asiatique*-ში,⁷⁷ ფრანგულ ენაზე, ტექსტის პირველადი ხელნაწერი, ისევე როგორც ნაშრომის შინაარსი და ხელნაწერის ვატიკანში მოხვედრის ისტორია დღემდე შეუსწავლელი იყო და მისი ქართული თარგმანიც აქამდე არ მოგვეპოვებოდა. შესაბამისად, ნაშრომის ისტორიული ანალიზი და დოკუმენტის საარქივო ისტორია, რელაციონეს ტექსტისა და ქართული თარგმანის თანხლებით, ამ გამოკვლევის წყალობით, პირველად ხდება ხელმისაწვდომი ქართველი მკითხველისთვის.

⁷⁵ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles, 1829, გვ. 193-229

⁷⁶ Rottiers B.E.A., *De la religion chrétienne en Géorgie et dans les pays circonvoisins*, ASPF, SC-Gorgia, vol. 5, ff. 369r-414v.

⁷⁷ Rottiers B.E.A., „De la religion chrétienne en Géorgie et dans les pays circonvoisins“, *Journal Asiatique*, Octobre 1827, გვ. 184-217 და Novembre 1827, გვ. 282-298.

როტიეს რელაციონე უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოში კათოლიკური მისიებისა და, ზოგადად, საქართველოსა და კავკასიის პოლიტიკური ვითარების შესასწავლად. ნაშრომის ღირებულებას ისიც განსაზღვრავს, რომ იგი უცხოელი ავტორების მიერ საქართველოს რელიგიური ისტორიის შესახებ შექმნილ ნაშრომთა შორის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო ვრცელ და დეტალურ ანალიზად გვევლინება. ამასთან, ნაშრომში კარგად იკვეთება საქართველოს ვატიკანთან კავშირისა და ქართულ-ევროპული ურთიერთობების საერთო სურათი და ჩვენთვის ნაკლებად ცნობილი და რიგ შემთხვევებში – აქამდე უცნობი დეტალები XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, რასაც მკითხველი წარმოდგენილ ნაშრომში პროფ. მურმან პაპაშვილის ისტორიული კვლევა-ანალიზიდან გაეცნობა. აქ კი ერთგვარ არქეოგრაფიულ ძიებას წარმოვადგენთ და ჩვენ მიერ ჩატარებული საარქივო კვლევის საფუძველზე, რელაციონეს პროპაგანდა ფიდეს არქივში მოხვედრის ისტორიის რეკონსტრუქციას შევცდებით.

პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის ფონდის SC-Giorgia⁷⁸ მე-5 ტომში დაცულია ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიეს საქართველოსთან კავშირის ამსახველი დოკუმენტების ვრცელი შეკვრა,⁷⁹ რომელთა შორისაც არის როტიეს რელაციონე „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“.

როტიეს სახელთან დაკავშირებული ამ საარქივო კოლექციის ქრონოლოგია 1819 წლის 2 იანვრიდან ამავე წლის 1 ოქტომბრამდე პერიოდს მოიცავს და როტიეს პროპაგანდასთან კავშირის შემდეგ სურათს ქმნის:

საქართველოდან გამგზავრების შემდეგ, 1819 წლის 2 იანვარს, კონსტანტინოპოლში მყოფი ბერნარ როტიე წერილობით მიმართავს კონსტანტინოპოლის კათოლიკე არქიეპისკოპოსს და დანართის სახით უგზავნის რელაციონეს „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“. ორიგინალი დოკუმენტი ფრანგულ ენაზეა დაწერილი, თუმცა მას თან ახლავს იტალიური თარგმანი, რომელიც, სავარაუდოდ, პროპაგანდაში უნდა

⁷⁸ პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივში დაცული საქართველოსთან დაკავშირებული მასალების ნაწილი თავმოყრილია 7 ტომად სათაურის ქვეშ – Georgia და განეკუთვნება საარქივო ფონდს სახელწოდებით *Scritture riferite nei Congressi* (კოლექციის საძიებო ინდექსი: SC-Giorgia). ფონდი SC, რომელსაც ქართული მასალების შემცველი შვიდტომეული განეკუთვნება, შედგება 1451 ტომისგან და მოიცავს იმ დოკუმენტებს, რომლებიც კონგრეგაციის ყოველკვირეულ შეხვედრებზე განიხილებოდა, ვინაიდან ეს წერილები წმინდა კონგრეგაციისთვის მეორეხარისხოვან დოკუმენტებად მიიჩნეოდა და მთავარი შეხვედრების დროს მათ, ძირითადად, არ განიხილავდნენ. ფონდში დაცული მასალები მნიშვნელოვანია ისტორიული თვალსაზრისით, ვინაიდან მათი უმრავლესობა მისიონერთა ყოველდღიურობის ამსახველ ინფორმაციას გვაწვდის.

⁷⁹ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 345r-414v

იყოს შესრულებული.⁸⁰ როტიეს ამ წერილიდან ირკვევა, რომ ეს ნაშრომი ბერნარ როტიეს კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის თხოვნით დაუწერია,⁸¹ რასაც თავად ავტორიც აღნიშნავს რელაციონებში.⁸² აქვე იგი ასახელებს ახალციხის პროვიკარს დონ პაოლო შაგულანტის⁸³ და მოკლედ საუბრობს საქართველოს მისიონებთან მისი დაპირისპირების თაობაზე.⁸⁴ ამავე წერილიდან ვიგებთ, რომ კონსტანტინოპოლში ყოფნისას, როტიეს გადაუწყვეტია გზიდან გადაეხვია და რომში ჩასულიყო, რათა პირადად მოეხსენებინა რომის პაპისთვის საქართველოში კათოლიკური სარწმუნოების მდგომარეობის შესახებ. ამისთვის იგი კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსს საშუამდგომლო წერილს სთხოვს რომელიმე სამოციქულო კომისართან, რომელიც როტიეს პაპ პიუს მეშვიდესთან შეხვედრაში დაეხმარება.⁸⁵

მეტი თვალსაჩინოებისთვის წარმოვადგენთ როტიეს ზემოხსენებული წერილის⁸⁶ ჩვენეულ ქართულ თარგმანს:

*კონსტანტინოპოლის რომაელ კათოლიკე მონსინიორ
არქიეპისკოპოსს*

მონსინიორ,

მაქვს პატივი, თქვენს უწმინდესობას დანართის სახით წარმოვუდგინო მონახაზი საქართველოში კათოლიკური სარწმუნოების მდგომარეობის შესახებ უძველესი დროიდან დღემდე. არ შემეძლო უარი მეთქვა, დამეკმაყოფილებინა თქვენი სურვილი, რომელიც შეეხებოდა საკითხს, რაზედაც [საუბარს] ჩემი პროფესიული [კომპეტენცია] არ იმსახურებს, თუმცა თავს იმით ვინუგეშებ, რომ შევძელი მიზნისთვის მიმელწნა ზედმინევნითი ჭეშმარიტების [წარმოჩინებით] იმ მხარეებში

⁸⁰ იხ. ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 345-346v – როტიეს წერილი კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსისადმი ფრანგულ ენაზე; SC – Giorgia, vol. 5, ff. 347r-348v (როტიეს წერილის იტალიური თარგმანი).

⁸¹ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 347r

⁸² ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 413r

⁸³ იგულისხმება პავლე შაჰყულიანი / ჭილიმუზაშვილი.

⁸⁴ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 347v

⁸⁵ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 348r

⁸⁶ საარქივო ტომში წარმოდგენილია ტექსტის ორიგინალი ფრანგულ ენაზე (ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 345r-346v), რომელსაც თან ახლავს იტალიური თარგმანი (ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, 347r-358v).

გაბნეული მისიონების რეალური მდგომარეობის შესახებ, რომლებშიც ჩემი სამსახურის გამო მიმოვდიოდი რამდენიმე წლის განმავლობაში. ახალციხის შესახებ მონაკვეთი, რომელიც ჩემი სინდისის კარნახით შევითანე ამ ნაშრომში, ცოტა ბუნდოვნად მოგეჩვენებათ იმ საეჭვო პიროვნებასთან კავშირში, რომელიც მასში არ არის დასახელებული; ეს კი იმიტომ, რომ მაინც, ყოველი შემთხვევისთვის, თავიდან ამერიდებინა საჯარო სკანდალი, რაც შესაძლოა მომხდარიყო, თუ ეს ნაშრომი ოდესმე ცუდ ხელში ჩავარდებოდა. აქ კი დავასახელებ მას იმ ფორმით, რომელიც ახლა მოსახერხებელია. მას ჰქვია დონ პაოლო, რომელიც არის პროვიკარი ამ განაპირა პროვინციისა და რომელიც ძალიან სახიფათოა, მისი ნაწერებიდან კი ისე ჩანს, თითქოს გულმოდგინებით იყოს სავსე. ეს გამჭრიახი კაცი გამოიყენა ეშმაკმა საიმისოდ, რომ თავს დასხმოდა საქართველოს მისიონებს, რომლებსაც ასე კარგად მართავდნენ ყოვლად პატივცემული კაპუცინი მამები, და გარდაუვალი განადგურების საფრთხით დამუქრებოდა მათ. ამ სუბიექტის წინააღმდეგ მრავალი საჩივარი არსებობს – თვით საკუთარი მოვალეობის შესრულების მიმართულებითაც კი, და იგი სძულს თავის სამწყსოს. სიტყვიერად უკვე მოვახსენე თქვენს უწმინდესობას მისი ნაკლებად გულმონყალე ხასიათის ზოგიერთი იმ მახასიათებლის შესახებ, რომლებიც არ მომწონს: „ამპარტავანია – სასონარკვეთისგან აღმოხდა მესამე ხარისხის ერთ სასულიერო პირს, ვინაიდან მას აუკრძალა ეკლესიაში შესვლა, – ეს ახალგაზრდა კაცი ამ ბოლო დროს ისე მოიცვა ზიზღმა და ამპარტავნებად, რომ ამ კაცის არ ნახვა, როდესაც საქმე ეხება რჩევას ან ღარიბი ქრისტიანების დახმარებას, ყველაზე დიდი რამ არის, რაც შეიძლება არსებობდეს მისიონერისთვის აზიაში“.

იმ სიყვარულმა და კეთილგანწყობამ, რომელიც მაქვს წმინდა სარწმუნოების ჭეშმარიტ მსახურთა მიმართ, რაც ბევრჯერ დამიმტკიცებია ჩემს სამშობლოში (ბელგიაში) თვით ყველაზე მძიმე დევნათა დროსაც კი, აქედან ნასვლისას გადამაწყვეტინა, გზიდან გადამეხვია და რომში ჩავსულიყავი საიმისოდ, რომ პირადად წარმედგინა ბევრი რამ და მეპასუხა იმ ინფორმაციით, რისი მიღებაც სასურველია ამ შორეულ მხარეებში სარწმუნოების სასიკეთოდ.

ამისთვის, თქვენს უწმინდესობას თუ შეუძლია, მიბოძოს წერილი რომში რომელიმე სამოციქულო კომისრისთვის [წარსადგენად], რომელიც, თქვენი რეკომენდაციის მიხედვით, მოიღებს მოწყალებას და მომანიჭებს წყალობას, რათა ვეამბორო ჩვენი წმინდა მამის პიუს მეშვიდის ფერხთ – დაე, ღმერთმა დიდხანს დაიცვას [იგი].

გთხოვთ კურთხევას და საკუთარ თავს ვაძლევ იმის პატივს, რომ გამოგიცხადოთ ღრმა პატივისცემა და ურყევი სიყვარული.

კონსტანტინოპოლის პერა

2 იანვარი, 1819

უმდაბლესი და უმორჩილესი მონა

როტიე⁸⁷

საარქივო კოლექციის მომდევნო დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ 1819 წლის ივლისში ბერნარ როტიე უკვე რომში იმყოფება. ამ ინფორმაციას გვანდის გენერალური დესპანის, კარდინალ ლორენცო ლიტას 1819 წლის 20 ივლისით დათარიღებული წერილი⁸⁸ პროპაგანდას მდივნის – მონსინიორ პედიჩინისადმი.⁸⁹ კარდინალი ლიტა მონსინიორ პედიჩინის უგზავნის როტიეს რელაციონეს,

⁸⁷ წერილს თან ახლავს შემდეგი საარქივო ჩანაწერი: „საქართველო; 2 იანვარი, 1819; როტიე წარმოადგენს ანგარიშს იმ სკანდალისა და ბოროტების შესახებ, რაც დონ პაოლო პროვიკარამა ჩაიდინა ძველი კაპუცინი მისიონერი მამების წინააღმდეგ“.

⁸⁸ ASPF, SC- Giorgia, vol. 5, f. 353r.

⁸⁹ ლორენცო ლიტა / Lorenzo Litta (1756-1820) – იტალიელი კარდინალი, დიპლომატი და ლიტერატორი. საგულისხმოა, რომ 1791 წელს ის პაპ პიუს VI-ის დავალებით საფრანგეთში დიპლომატიური მისიით გაიგზავნა ნაპოლეონ ბონაპარტესთან. აღსანიშნავია, რომ 1794-1797 წლებში, როგორც სამოციქულო წუნციო, იმყოფებოდა პოლონეთში და აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მოლაპარაკებებში პოლონეთის მე-სამე დანაწილებისას კათოლიკეთა საეკლესიო ორგანიზაციის გარანტიის დაცვის მიზნით. 1797-1799 წლებში სამოციქულო ელჩის საგანგებო მისიით იმყოფებოდა რუსეთში, სადაც, იმპერატორ პავლე I-ის სურვილისამებრ, რუსეთის იმპერიის ლათინური და ბერძნულ-კათოლიკური, ანუ რუსინების ეკლესიის ინტერესებს იცავდა. რომში დაბრუნდა პაპ პიუს VII-ის არჩევისთანავე, 1801 წელს კი კარდინალად და აკრძალულ წიგნთა ნუსხის კონგრეგაციის პრეფექტად აირჩიეს. გარდა სასულიერო კარიერისა, იგი ლიტერატურულ და მთარგმნელობით საქმიანობასაც ეწეოდა – არის რამდენიმე წიგნის ატორი და ჰომეროსის „ილიადას“ იტალიურ ენაზე მთარგმნელი. მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი მოღვაწეობის ბოლო წლებში (1814-1818) იყო პროპაგანდა ფიდეს წმინდა კონგრეგაციის პრეფექტი, 1816 წლიდან აღმოსავლური ეკლესიის წიგნთა რედაქტირების კონგრეგაციის პრეფექტი, 1818-1820 წლებში კი ეპისკოპოსთა საცხოვრისის კონგრეგაციის (Congregatio super residentia episcoporum) პრეფექტი და მისი უწმინდესობის გენერალური დესპანი – კარდინალი ვიკარიუსი (Herberman G., *The Catholic Encyclopedia*, ტ. 9, გვ. 294-295). 1819 წელს სწორედ ამ პოზიციიდან უნდა გზავნიდეს იგი მოცემულ წერილსა და დანართებს, მათ შორის – როტიეს წერილებსა და მოხსენებას, იმ პერიოდისთვის პროპაგანდას მდივანთან – მონსინიორ პედიჩინისთან. ლიტასთან კავშირი არ უნდა ყოფილიყო შემთხვევითი. ის, როგორც რუსეთში ლათინ კათოლიკეთა და უნიატთა ინტერესების გამტარებელი თავისი დესპანობისას, ცხადია, ახლა დაინტერესდებოდა რუსული ხელისუფლების პოლიტიკით კათოლიკეთა მიმართ საქართველოში. კარლო მარია პედიჩინი / Carlo Maria Pedicini (1769-1843) – იტალიელი კარდინალი, წმინდა საყდართან დაახლოებული მარკიზი პედიჩინის ოჯახიდან, რომელმაც 1783-1792 წლებში განათლება მიიღო სამართლისა და დიპლომატიის მიმართულებით.

მის თანმხლებ წერილებს და სთხოვს, ეს მასალები გადაეცეს კარდინალ პრე-ფექტს მომდევნო ორშაბათის კრებამდე,⁹⁰ რომელზეც განიხილება ახალციხისა და დონ პავლე შაჰყულიანის საკითხი. ლორენცო ლიტა წერილში აღნიშნავს, რომ ეს ინფორმაცია შესაძლოა მნიშვნელოვანი იყოს ახალციხისა და დონ პავლესთან დაკავშირებული პრობლემის გადასაჭრელად. ამავე წერილში აღ-ნიშნულია, რომ კარდინალი სიამოვნებით გაეცნო ამ მასალებს, რომლებიც რომში ახლახან ჩამოსული როტიესგან მიიღო.⁹¹

ქვემოთ წარმოვადგენთ ლორენცო ლიტას წერილის თარგმანს:

20 ივლისი, 1819

ბატონი როტიესგან, ბელგიის კათოლიკე დიდგვაროვნისგან, მისი უდიდებულესობის – რუსეთის იმპერატორის სამსახურში მყოფი პოლკოვნიკისგან, რომელიც ახლახან ჩამოვიდა რომში, კარდინალ-მა ლიტამ მიიღო თან დართული რელაციონე საქართველოს მი-სიონების შესახებ, სადაც სახელოვანი ბატონი გარკვეული დროის განმავლობაში იმყოფებოდა და ჰქონდა შესაძლებლობა, დაჰკვირ-ვებოდა იქაური კათოლიციზმის მდგომარეობას. ამ ფურცლების სია-მოვნებით ნაკითხვის შემდეგ კარდინალი წერილობით გადმოსცემს მათ პროპაგანდას წმინდა კონგრეგაციას და სთხოვს თქვენს წმინდა ღირსებას – გადასცეს ისინი გასაცნობად მის წმინდა ღირსებას, კა-რდინალ პრეფექტს ორშაბათის მომდევნო კრებამდე, რადგანაც ეს [ფურცლები] შეიცავს ზოგიერთ ისეთ ცნობას, რაც შეიძლება ძალიან სასარგებლო იყოს. განსაკუთრებით, X საეჭვო საკითხის გადანყვეტა-

კარლო პედიჩინი 1792 წლიდან, პაპ პიუს VI-ის დროს, მსახურობდა სხვადასხვა თა-ნამდებობაზე – სამოციქულო სეგნატურას უმაღლესი ტრიბუნალის შიდა პრელა-ტად და რეფერენდარად, რიტების კონგრეგაციის კონსულტანტად, სახელმწიფო კომისიის წევრად, წმინდა მსახურების კონსულტანტად და სხვ.; 1814-1823 წლებში იყო პროპაგანდა ფიდეს წმინდა კონგრეგაციის მდივანი, 1823 წელს კი კარდინალად ეკურთხა, რის შემდეგაც სხვადასხვა საპასუხისმგებლო პოზიციაზე მსახურობდა, მათ შორის: პროპაგანდა ფიდეს კონგრეგაციის პრეფექტად (1831-1834), რიტების კონგრეგაციის პრეფექტად (1831 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე), აღმოსავლეთ ეკლესიის წიგნთა რედაქტირების კონგრეგაციის პრეფექტად (1832) და სხვ. (Canonici C., *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2015, ტ. 82, გვ. 76-78). 1819 წელს, განსახილველი წერილის მიღებისას, კარლო მარია პედიჩინის პროპაგანდა ფიდეს კონგრეგაციის მდივნის სტატუსი აქვს.

⁹⁰ 1819 წლის 20 ივლისის შემდგომი ორშაბათი 26 ივლისს ემთხვევა. შესაბამისად, კრება უნდა გამართულიყო 26 ივლისს. 1819 წლის 26 ივლისის კრების მასალებ-ში, რომლებიც პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივშია დაცული, შაჰყულიანის საქმესთან დაკავშირებული დოკუმენტები არ გვხვდება. სავარაუდოდ, საქმის განხ-ილვა მომდევნო კრებებისთვის გადაიდო.

⁹¹ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 353r

ში – უნდა ჩანაცვლდეს თუ არა ახალციხეში სომეხი ეპისკოპოსი და უნდა აირჩეს თუ არა დონ პაოლო დავით შაგულიანტი.⁹² იგივე კარდინალი სარგებლობს შემთხვევით და გიგზავნით ზოგიერთ წერილს, რომლებიც პროპაგანდას საქმეებს შეეხება და უდასტურებს თქვენს წმინდა ღირსებას [თქვენდამი] გულითადი პატივისცემის გულწრფელ გრძნობებს.

ჭეშმარიტი მსახური
კარდინალი ლორენცო ლიტა⁹³

საარქივო კოლექციის მომდევნო დოკუმენტი 1819 წლის აგვისტოთი თარიღდება და ბერნარ როტიეს ეკუთვნის: საქართველოს მისიონების აღწერილობა, რომელიც სქემის სახითაა მოცემული, მოიცავს იმ პერიოდისთვის საქართველოს ოთხ ქალაქში არსებულ მისიონთა და იქ მოღვაწე კათოლიკე მისიონერთა ჩამონათვალს, როტიეს მიერ თითოეული მისიონერის შეფასებასა და რჩევებს საქართველოს მისიონებში გასატარებელი აუცილებელი ღონისძიებების შესახებ.⁹⁴ ფრანგულენოვან დოკუმენტს წინ უძღვის ტექსტის იტალიური თარგმანი.⁹⁵ მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ დოკუმენტში არაა განსაზღვრული არც წერილის მიზნობრიობა და არც ადრესატი, კოლექციაში არსებული მომდევნო წყარო გვაძლევს იმის თქმის საფუძველს, რომ როტიემ ეს მასალა პროპაგანდას პრეპრეზენტის – კარდინალ ფრანჩესკო ფონტანასთვის⁹⁶ მოამზადა, სავარაუდოდ – რომის პაპთან, პიუს VII-თან შეხვედრის იმედით.

⁹² იგულისხმება პავლე შაჰყულიანი/ჭილიმუზაშვილი.

⁹³ მარცხენა ქვედა აშიაზე მითითებულია, რომ წერილი განკუთვნილია პროპაგანდას მდივნის – მონსინიორ პედიჩინისათვის გადასაცემად (ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 353r).

⁹⁴ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 357r-358v.

⁹⁵ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 354r-356r.

⁹⁶ *ფრანჩესკო ლუიჯი ფონტანა / Francesco Luigi Fontana (1750-1822)* – იტალიელი კარდინალი, ბარნაბიტების ორდენის წევრი, ფილოსოფოსი და თეოლოგი, მჭევრმეტყველების პროფესორი. ბარნაბიტების კოლეგიის დირექტორი 1797-1801 წლებში. 1801 წელს თავისი ორდენის გენერალურ პროკურატორად დაინიშნა და ამავე წლიდან მსახურობდა რიტებისა და ინკვიზიციის წმინდა კონგრეგაციის კონსულტანტად. 1802 წელს აღმოსავლური ეკლესიის წიგნთა რედაქტირების კონგრეგაციის მდივანი გახდა, 1804 წელს პაპ პიუს VII-ს, პირადი თეოლოგის სტატუსით, თან ახლდა საფრანგეთში. 1806 წლიდან ბარნაბიტთა ორდენის ხელმძღვანელი იყო. ნაპოლეონის წინააღმდეგ მიმართული ბულას გამო, 1811-1814 წლები საფრანგეთში, ვინსენის ციხეში – ტყვეობაში გაატარა. გათავისუფლების შემდეგ, რომში დაბრუნებული 1814 წელს განსაკუთრებულ საეკლესიო საქმეთა კონგრეგაციის მდივნად დაინიშნა, 1816 წელს კი კარდინალობა მიენიჭა. 1816-1818 წლებში იყო აკრძალულ წიგნთა ნუსხის (Index) კონგრეგაციის პრეფექტი, 1818 წლიდან კი სიცოცხლის ბოლომდე პროპაგანდა ფიდეს წმინდა კონგრეგაციის პრეფექტად მსახურობდა (Boutry

წარმოვადგენთ როტიეს ზემოხსენებული წერილის ქართული თარგმანს:

ავგისტო, 1819⁹⁷

საქართველოს მისიონები

ქალაქი / რუსეთი	თბილისში	ყოვლად პატივცემული პადრე ფილიპო და ფორანო – მისიონების პრეფექტი
		ყოვლად პატივცემული პადრე ონოფრიო დომენიკელთა ორდენიდან, თბილისში დაბადებული და პოლონეთის ერთ-ერთი მონასტრის წევრი
		ფრატრე კარლო და ვივარო
	გორში	ყოვლად პატივცემული პადრე მარიო კოლონიელი
		ყოვლად პატივცემული პადრე ჩელესტინო და მონტასოლა
	ქუთაისში	ყოვლად პატივცემული პადრე ჯუზეპე დალა კოლა
		ფრატრე ბერნარდინო და ჩივიტა კასტელანა
ქალაქი / თურქეთი		-----

შენიშვნები

თბილისის მისიონში მხოლოდ ერთი მღვდელმსახური უნდა ჩავთვალოთ – ყოვლად პატივცემული პადრე ფილიპო. პადრე ონოფრიო მისიონებს არ მიეკუთვნება – თავისი მონასტრიდან მოვლინებული, დროებით იმყოფება თბილისში; ამასთან, იგი მოხუცი და სნეულია.

გორში ყოვლად პატივცემული პადრე მარიო, რომელიც ძალიან მოხუცია, მისიონის მთელ სიმძიმეს საკუთარ თავზე იღებს, ვინაიდან პადრე ჩელესტინომ ვერასდროს შეძლო ესწავლა ქართული ენა. სხვა მხრივ, იგი საუკეთესო სასულიერო პირია, მაგრამ ამ ქვეყნისთვის გა-

Ph., *Souverain et Pontife: recherches prosopographiques sur la curie romaine à l'âge de la restauration, 1814-1846*, Rome: École française de Rome, 2002, გვ. 383-384).

⁹⁷ საარქივო ტომში წარმოდგენილია ტექსტის ორიგინალი ფრანგულ ენაზე (ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 357r-358v), რომელსაც თან ახლავს იტალიური თარგმანი (ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 354r-356r).

მოსადეგი არ ჩანს და მე მჯერა, რომ უკეთეს სამსახურს გასწევს არქიპელაგის⁹⁸ მისიონებში – მისი სურვილისამებრ.

პადრე ჯუზეპე ერთადერთი მღვდელია ქუთაისის მისიონში, შესაბამისად, ამ სამ მისიონში რომელიმე მღვდელი რომ გარდაიცვალოს, კათოლიკეები პასტორის გარეშე დარჩებიან.

ახალციხის მონასტერი, რომელიც უმნიშვნელოვანეს ნოვოციატად უნდა ჩაითვალოს, სადაც ევროპიდან ჩამოსული სასულიერო პირები ქართულ ენას შეისწავლიდნენ, ამჟამად მიტოვებულია, და ეს ასე საჭირო მონასტერი დგას დიდი საფრთხის წინაშე, რომ აღმოჩნდეს თურქების ხელში, თუ დაუყოვნებლივ არ გაიგზავნება იქ ორი მღვდელი ერთ საერო პირთან ერთად და, რა თქმა უნდა, დონ პაოლო უნდა მოშორდეს ამ ქალაქს; თუ ასე არ მოხდა, ახალი განხეთქილებების უნდა გვემინოდეს, როგორც ხდებოდა ეს იმ დროს, როდესაც ღირსი ფრატრე კარლო იცავდა ამ მონასტერს. ეს ყოჩაღი საერო პირი, რომელსაც ქალაქში კარგად იცნობენ, შეიძლება ასევე დაბრუნდეს და დიდი სარგებლის მომტანი იყოს ახალი სასულიერო პირებისთვის, რომლებიც სასწრაფოდ უნდა გაიგზავნონ იქ. ახალციხეში ერთწლიანი სწავლის შემდეგ, ამ პადრეებიდან ერთ-ერთი შესაძლოა გაიგზავნოს გორში, საიდანაც შეიძლება გამონვეულ იქნას პადრე ჩელესტინო და მონტასოლა და გაიგზავნოს ქუთაისში ან თბილისში – საჭიროებისამებრ, სხვა პადრეების დასახმარებლად, რომლებიც დიდ დახმარებას საჭიროებენ.

ადვილი გასაგებია, რომ მისიონების მუდმივად და სრულად შესანარჩუნებლად, ერთი წლის შემდეგ საჭირო გახდება ახალციხეში ორი პადრეს გაგზავნა, რათა მიხედონ მონასტერს და იყონ იმ ერთი პადრეს პასუხისმგებლობისა და მართვის ქვეშ, რომელსაც იქ ექნება მცველის ხარისხი და რომელიც კონსტანტინოპოლის წმინდა ლუიჯის სახელობის კაპუცინთა მონასტრის დაქვემდებარებაში იქნება. ცუდი არ იქნება, თუ საქართველოს მისიონის პრეფექტი მიიღებს ნებართვას კაპუცინთა ორდენში მორჩილებად მიიღოს ერთი ან ორი ქართველი კათოლიკე, რომლებიც სასწავლებლად და ნოვოციატის მისაღებად გაიგზავნებიან ახალციხის მონასტერში. დროთა განმავლობაში, ისინი დიდ სარგებელს მოიტანენ და მოგვიანებით, შესაძლოა, ასწავლონ ქართული ენა ევროპიდან ჩამოსულ პადრეებს.

და ბოლოს, ღვთისა და ეკლესიის სადიდებლად და ამ ღირსეული მისიონერებისადმი მაღლიერების ნიშნად, შესაბამისი ქმედება იქნება,

⁹⁸ იგულისხმება საბერძნეთის არქიპელაგი – ეგეოსის ზღვაში მდებარე ბერძნული კუნძულები.

თუ ღირსი და პატივსაცემი პადრე ფილიპო და ფორანოს კარგად ცნობილი ღვაწლი დაგვირგვინდება – ამ ტიპის მისიონერთა ეპისკოპოსის ხარისხში აყვანით. ეს ღირსეული მოხუცი მყარად იდგა ათასგვარ არეულობასა და ეკლესიის მტრებს შორის. მან სასწაულები ჩაიდინა ყოველგვარი რესურსის გარეშე და ახლაც აღაფრთოვანებს ყველას, ვინც კი მას იცნობს. მისი მტრების სიძულვილი სიყვარულად გარდაქმნა და თვით სქიზმატიკებიც კი, რომლებიც მას უდიდეს პატივს სცემენ, პირველები იქნებიან, ვინც ამგვარ ჯილდოს მიესალმებიან, რაც გამოარჩევს მის მსგავს მისიონერებს, ვინც აგერ უკვე ოცი წელია მარტოდმარტო უმკლავდება ყველაფერს.

*Ad maiorem Dei gloriam*⁹⁹

სწორედ კარდინალი ფრანჩესკო ფონტანას მისამართითაა დაწერილი როტიეს შემდეგი, ფრანგულენოვანი წერილი,¹⁰⁰ რომელიც 1819 წლის 28 აგვისტოთია დათარიღებული და ამავე წლის აგვისტოშივე შექმნილი ზემოხსენებული დოკუმენტის (ff. 357r-368v) ერთგვარ დამატებას წარმოადგენს: აქ როტიე პროპაგანდას პრეფექტს წარუდგენს დამატებით შენიშვნებსა და შეთავაზებებს საქართველოს მისიონთა სასიკეთოდ. ავტორი აღნიშნავს, რომ ეს საკითხები მოგვიანებით გაახსენდა და ამიტომაც წარმოადგენს დამატების სახით.¹⁰¹ როტიეს შეთავაზებები შეეხება სამ მთავარ საკითხს: 1. ახალციხის მისიონის შენობის წმინდა ფრანცისკეს ორდენის კაპუცინთა მონასტრად გარდაქმნასა და იქ ნოვიციატის დაარსებას, რაც სამომავლოდ ადგილობრივების სასულიერო განათლებასა და მათ მისიონერებად მომზადებას უზრუნველყოფს. აქვე საუბარია იმ სიკეთეებზე, რომლებიც, მონასტრის დაარსების შემთხვევაში, ახალციხის მისიონერებმა შეიძლება მიიღონ რომის წინააღმდეგ რუსეთის მიერ შემუშავებული სისტემის პირობებში;¹⁰² 2. მისიონის პრეფექტის – ფილიპე და ფორანოსთვის ეპისკოპოსის ხარისხის მინიჭებას და სამომავლოდ მისიონის პრეფექტებისთვის ამ სტატუსის შენარჩუნებას, რაც, ერთი მხრივ, კონსტანტინოპოლიდან მირონის ჩამოტანის აუცილებლობას მოხსნის, მეორე მხრივ კი – ადგილზე მღვდლების ხელდასხმას გახდის შესაძლებელს;¹⁰³ 3. კონსტანტინოპოლში არსებული საქართველოს მისიონერთა სახლის გაყიდვი-

⁹⁹ ღვთის სადიდებლად.

¹⁰⁰ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 360r-363v.

¹⁰¹ ASPF, SC- Giorgia, vol. 5, f. 360r.

¹⁰² ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 360r-360v.

¹⁰³ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 361r.

სა და საქართველოს მისიონერთათვის, საჭიროების შემთხვევაში, ლუი წმინდას მონასტერში დარჩენის შესაძლებლობის საკითხს.¹⁰⁴

კარდინალი ფრანჩესკო ფონტანასადმი როტიეს წერილის ქართული თარგმანი:

პოლკოვნიკ როტიეს აქვს პატივი, გამოხატოს თავისი
პატივისცემა მისი უწმინდესობის –
კარდინალი ფონტანას მიმართ

რამდენადაც სხვა ისეთი საკითხებიც გაახსენდა, რომლებიც სასიკეთო იქნება განსაკუთრებით – საქართველოს მისიონერებისათვის, და ზოგადად – მათი გაფართოებისა და კეთილდღეობისთვის ამ ქვეყნებში, [როტიე] აძლევს თავისუფლებას საკუთარ თავს საიმისოდ, რომ ქვემოთ წარმოადგინოს ისინი.

1. თუკი ახალციხის მისიონი, რომლის შენობაც დიდი და ტევადია, წმინდა ფრანცისკეს კაპუცინთა ორდენის მონასტრად გარდაიქმნება, საქართველოს პრეფექტისა და რომში ორდენის გენერალური პროკურატორის დაქვემდებარების ქვეშ, ეს მონასტერი, რომელსაც ეყოლება თავისი მცველი და ნოვიციატის წინამძღვარ-მასწავლებელი, შეძლებს დროთა განმავლობაში სამი მისიონის – თბილისის, გორისა და ქუთაისის მისიონებისთვის – მოამზადოს სასულიერო პირები, რომელთა დიდი საჭიროებაც დგას. თვალნათელია, რომ ამ ქვეყნების კათოლიკე პირთა ბევრი ბავშვი ერიდება რომში წასვლას თავისი მონოდების აღსასრულებლად – სიმშორისა და დიდი ხარჯების გამო. ამ მონასტრის სიახლოვე კი მათ ყოველგვარ ბარიერს მოუხსნიდა და დარწმუნებული ვარ, მოკლე ხანში ყოველი მხარიდან მოაწყდებიან მას ისინი, ვინც განმსჭვალულნი არიან წადილით შეუერთდნენ რელიგიურ სახელმწიფოს. უწინ კაპუცინ მისიონერთა შორის იყო რამდენიმე ქართველი, რომლებიც გამოირჩეოდნენ თავისი გულმოდგინებით, მაგრამ ომები და ჭირი, რაც ყოველთვის ანადგურებდა ოჯახებს, მაშინ ისეთ ბარიერებს არ ქმნიდა, როგორც დღეს და მათ მშობლებსაც უკეთ შეეძლოთ მათი საჭიროებების მოგვარება, ისევე როგორც რომში წამოსასვლელად დიდი ხარჯების გაღება. თუმცა, ეს არ უნდა გახდეს მიზეზი იტალიიდან ზოგიერთი კაპუცინი მამის იქ გაგზავნისგან თავის შეკავებისა, ამის პრაქტიკა ყოველთვის იყო და მათი იქ ყოფნა მუდამ საჭირო და აუცილებელია.

¹⁰⁴ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 361v-362r.

2. თუკი ღირსი და პატივსაცემი მამა ფილიპო და ფორანო მიიღებს ეპისკოპოსის ხარისხს თავისი მრავალწლიანი და მძიმე ღვაწლისთვის დამსახურებული ჯილდოს სახით, ეს ღირსება მომავალშიც სამუდამოდ უნდა შენარჩუნდეს მათთვის, ვინც მის მიმდევრებად დასახელდებიან; ამგვარად აღარ იარსებებს საფრთხე ან სირთულე ახალციხის მონასტერში ახალი მღვდლების ხელდასახმელად.

3. თუკი მისიონთა პრეფექტს ეს სტატუსი ექნება მომავალში, აღარ იარსებებს წმინდა მირონის კონსტანტინოპოლიდან ჩამოტანის ვალდებულება, რასაც, ჩვეულებრივ, თან ახლავს ხოლმე მისი ურწმუნოთა ხელში ჩავარდნის საფრთხე.

4. დიდი სიკეთე, რაც შედეგად მოჰყვება ახალციხეში მუდმივი მონასტრის დაარსებას, არის ის, რომ იტალიელი ან ქართველი მისიონერები ამ მონასტრიდან, რომელიც ახლოსაა რუსეთის საქართველოს საზღვართან, რუსეთის ტერიტორიაზე არსებულ სხვა მისიონერებში წასასვლისას შეურაცხყოფას აღარ ნაანყდებიან, როგორც ეს შესაძლოა მოხდეს პირდაპირ რომიდან გაგზავნილთა შემთხვევაში; განსაკუთრებით, მას შემდეგ, რაც რუსეთმა შეიმუშავა სისტემა იეზუიტთა წინააღმდეგ და იმ ყოველივეს წინააღმდეგ, რაც პირდაპირ რომიდან მომდინარეობს, აუცილებელია მოქმედება ყველა შესაძლო ზომის გათვალისწინებითა და სიფრთხილით.

5. საქართველოს მისიონერებს კონსტანტინოპოლში საკუთრებაში აქვთ ერთი სახლი დამხმარე ნაგებობებით, რომელიც დაარსდა საქართველოს მისიონერთა მოხმარებისთვის, როცა ისინი გადი-გამოდიან ამ ქალაქს. კონსტანტინოპოლის ხშირი ხანძრები ყოველდღიურად უქმნის საფრთხეს ამ ქონებას. იგი ერთხელ უკვე დაინვა და ხელახლა აშენდა დიდი ხარჯების ფასად; ხშირი რემონტი, რასაც საჭიროებს იგი, განაპირობებს იმაზე მეტ [ხარჯს], ვიდრე შემოსავალი აქვს. ამიტომ იმაზე მეტად სასურველი ჩვენთვის არაფერი უნდა იყოს, ვიდრე გაყიდვა ამ ქონებისა, რომლის შენარჩუნებასაც იქ ალბათ შევძლებდით, [დამატებითი] სკუდები რომ გვექონდეს რომიდან.

ქრისტიანობის ინტერესიდან გამომდინარე, ახალციხის მონასტრის სასარგებლოდ მისი გაყიდვა ოცი ათასად ამ მისიონერებს ყოველწლიურად მცირე და უფრო უსაფრთხო შემოსავალსა და ნაკლებ ვალაუფალობას მოუტანდა.

მისიონერები კონსტანტინოპოლში არ დაიკარგებიან; იქიდან გამომდინარე, რომ მცირე დროს ატარებენ და სულ რამდენიმე დღით რჩებიან იქ, ადვილად შეძლებენ მოგვარდნენ წმინდა ლუის მისიონის კაპუცინებთან დღიურად ორი თურქული პიასტრის დამატების ფასად – საცხოვრებლისა და კვებისათვის, როგორც მოიქცნენ 1815 წელს

ყოვლად პატივცემული მამები – ჯუზეპე და ჩელესტინო და ფრატრე ბერნარდინო, როდესაც საქართველოსკენ გზად კონსტანტინოპოლი გაიარეს.

მე ამ საკითხზე აღარ შევჩერდები, რადგან ღირსი მამა ვალენტინო, რომელიც კონსტანტინოპოლში წმინდა ლუის [ორდენის] ყოფილი ხელმძღვანელია და რომელიც ეს-ესაა ჩამოვიდა ამ ქალაქიდან, შეძლებს ყველა საჭირო განმარტება გააკეთოს.

პოლკოვნიკი იმედოვნებს, რომ აქ წარმოდგენილი დაკვირვებები, მათ შორის – მცდარიც, რომლებიც ნაკარნახევია წმინდა გულმოდგინებიდან მისი უმაღლესობის – კარდინალი პრეფექტის თხოვნაზე, საკმარისი იქნება სრული წარმოდგენის შესაქმნელად იმის შესახებ, თუ რა უნდა გაკეთდეს ამ მისიონთა სასიკეთოდ. თუმცაღა, თუკი საკითხთან დაკავშირებით მაინც დარჩა რამე ისეთი, რაც დამატებით ინფორმაციას საჭიროებს, მისმა უწმინდესობამ იქნებ რაც შეიძლება მალე ამცნოს ეს, ვინაიდან მისი (როტიეს) გამგზავრების [დრო] ძალიან მოახლოებულია.

ვია დელა კროჩე, N41

28 აგვისტო, 1819

საარქივო ფონდის SC-Giorgia მე-5 ტომში დაცული – როტიესთან დაკავშირებული ამ კოლექციის მომდევნო დოკუმენტი¹⁰⁵ საარქივო ჩანაწერს წარმოადგენს, რომლიდანაც ირკვევა, რომ 1819 წლის 20 ივლისს კარდინალი ლიტა პროპაგანდას მდივანს უგზავნის როტიეს რელაციონეს საქართველოს შესახებ. დოკუმენტთა დაარქივების სპეციფიკის გათვალისწინებით, საარქივო დოკუმენტების თანმიმდევრობა, ცხადია, ზუსტად არ თანხვდება მოვლენათა განვითარების ქრონოლოგიას, რომელსაც ქვემოთ წარმოვადგენთ, თუმცა აქვე შეგვიძლია დანამდვილებით ვთქვათ, რომ ეს ჩანაწერი მიემართება კარდინალი ლიტას 20 ივლისით დათარიღებულ ზემოხსენებულ წერილს (f. 353r), რომლითაც მან როტიეს ფრანგულ ენაზე შესრულებული რელაციონე პროპაგანდას მდივანს – პედიჩინის გაუგზავნა და სთხოვა ამ მოხსენების კარდინალი პრეფექტის – ფრანჩესკო ფონტანასთვის გადაცემა.

მეხუთე ტომში დაცული როტიესთან დაკავშირებული მასალების მომდევნო და ბოლო დოკუმენტი როტიეს ზემოხსენებული რელაციონეა – „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“. ნაშრომში მიმოხილულია საქართველოს ისტორია ანტიკურობიდან მე-19 საუკუნის პირველ ნახევრამდე, საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა და კათოლიკე მისიონერთა ისტორია, მისიონების აღწერილობა, სამხრეთ კავკასიის ზოგადი პოლიტიკური ისტორია, საშინაო და საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელო-

¹⁰⁵ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 364v.

ვანი საკითხები და სხვა არაერთი უმნიშვნელოვანესი დეტალი, რომლებსაც მკითხველი მონოგრაფიაში წარმოდგენილი რელაციონეს ტექსტის ქართულ თარგმანსა და ნაშრომის ისტორიულ ანალიზში გაეცნობა. მოხსენება შესრულებულია ფრანგულ ენაზე (ff. 369r-384v)¹⁰⁶, თან ახლავს იტალიური თარგმანი (ff. 385r-414v)¹⁰⁷ და საარქივო მინაწერი (f. 414v), რომელიც გვამცნობს, რომ ჩვენთვის საინტერესო ნარკვევი „არქივში შევიდა მონსინიორ მდივნის – პედიჩინისგან, 1819 წლის 1 ოქტომბერს“.

ჩვენ მიერ წარმოებული საარქივო კვლევის საფუძველზე, ბერნარ როტიეს ნარკვევის „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“ საარქივო ისტორია და ქრონოლოგია ამგვარად გამოიყურება:

1818 წელს სამხედრო სამსახურიდან გადამდგარი პოლკოვნიკი როტიე თბილისიდან კონსტანტინოპოლისკენ მიემგზავრება. 1818 წლის ბოლოს როტიე კონსტანტინოპოლშია, სადაც, კონსტანტინოპოლის კათოლიკე არქიეპისკოპოსის დავალებით, ფრანგულ ენაზე წერს რელაციონეს „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“, რომელსაც 1819 წლის 2 იანვარს კონსტანტინოპოლის პერადან უგზავნის არქიეპისკოპოსს – თანდართულ პირად წერილთან ერთად.¹⁰⁸ საგულისხმოა, რომ წერილში როტიე სთხოვს არქიეპისკოპოსს, უშუამდგომლოს შესაბამის პირთან, რათა რომში

¹⁰⁶ ხელნაწერი დოკუმენტის ზოგადი აღწერა: საარქივო იდენტიფიკატორი – ASPF, SC-Giorgia, ff. 369r-384v; ფურცლების რაოდენობა: 18 ფ. აქედან – 16 ხელნაწერი ფურცელი; ფურცლის ორსავე მხარეს ნაწერი; ფურცლის ზომა: 195 x 310; ნაწერის ზომა: 150x195 (370r), 150x235 (370v-383v), 150x170 (384r); ხელწერა: ფრანგული ენა, ლათინური ანბანი, შავი მელანი; 1 სვეტი; სტრიქონების რაოდენობა: 20 (f. 370r), 23 (ff. 370v-383v), 16 (f. 384r); ხელნაწერი აკინძულია ძაფით; აქვს ოქროსფერი კიდეები; რამდენიმე ფურცელზე შეინიშნება ლაქა. ხელნაწერი დანომრილია ყოველი ფურცლის მარცხენა (კენტი გვ.) და მარჯვენა (ლუწი გვ.) ზედა აშიებზე კონკრეტული გვერდის აღმნიშვნელი ციფრის მითითებით, 1-დან 29-ის ჩათვლით. თითოეულ გვერდზე საწერი სივრცე დახაზულია – უმელნო ჰორიზონტალური ხაზებით.

¹⁰⁷ ხელნაწერი დოკუმენტის ზოგადი აღწერა: საარქივო იდენტიფიკატორი – ASPF, SC-Giorgia, ff. 385r-414v; ფართო ფორმატის გადაკეცილი ფურცლები აკინძულია ძაფით, რვეულის პრინციპით და მოთავსებულია თხელი ფურცლის ყუაში. ფურცლების რაოდენობა: 28 ფ.; ფურცლის ორსავე მხარეს ნაწერი; ფურცლის ზომა: 195 x 267; ნაწერის ზომა: 158x213 (388r), 166x235 (388v-413r), 165x95 (413v); ხელწერა: იტალიური ენა, ლათინური ანბანი, შავი მელანი; 1 სვეტი; სტრიქონების რაოდენობა: 18 (f. 388r), 22 (ff. 388v-413r), 7 (f. 413v); ყოველი აბზაცის დასაწყისი აღნიშნულია აშიაზე გამოტანილი პირველი სიტყვით; ხელნაწერის ზოგიერთ მონაკვეთი ნაშლილ-გადახაზულია და ჩასწორებულია სხვა სიტყვებით; რამდენიმე მონაკვეთი ძირითადი ტექსტისგან გამოყოფილია ნაწერზე ხაზგასმით; კოროზიული მელანი; რამდენიმე ფურცელზე შეინიშნება ლაქა; დოკუმენტის ყუაზე (f. 414v) დატანილია საარქივო ჩანაწერი: *Giorgia; Passato in Archivio da Monsignore Pedicini Segretario il 1 Ottobre 1819; Della Religione Christiana Nella Giorgia („საქართველო; არქივში შემოვიდა მდივნის – მონსინიორ პედიჩინისგან, 1819 წლის 1 ოქტომბერს; ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოში“).*

¹⁰⁸ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 345r-346v.

ჩასულმა პაპ პიუს VII-თან შეხვედრა მოახერხოს. კონსტანტინოპოლიდან როტიე ათენის გავლით ჩადის რომში – 1819 წლის ზაფხულში, სადაც იგი, დიდი ალბათობით, კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის შუამდგომლობით ხვდება კარდინალ ვიკარიუსს – ლორენცო ლიტას, რომელსაც თავის ნარკვევს¹⁰⁹ გადასცემს. 1819 წლის 20 ივლისს კარდინალი ლიტა როტიეს რელაციონეს საკუთარ წერილთან¹¹⁰ ერთად უგზავნის პროპაგანდას მდივანს – კარლო მარია პედიჩინის, რათა მდივანმა იგი პროპაგანდას პრეფექტს – კარდინალ ფრანჩესკო ფონტანას გადასცეს 26 ივლისამდე, ანუ მომდევნო კრებამდე, რომელზეც დონ პავლე შაჰყულიანისა და ახალციხის საკითხი უნდა განიხილოს. ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია, თუ რა მოხდა ამ კრებაზე, თუმცა დოკუმენტის საარქივო კონტექსტი გვაფიქრებინებს, რომ პროპაგანდას პრეფექტსა და როტიეს შორის პირადი კომუნიკაცია და თანამშრომლობა შედგა: 1819 წლის აგვისტოში, ალბათ, კარდინალი ფონტანას თხოვნით, როტიე ამზადებს საქართველოს მისიონის აღწერილობას¹¹¹ და საკუთარ შენიშვნებთან ერთად წარადგენს პროპაგანდაში, 28 აგვისტოს კი რომში, ვია დელა კროჩეს N41 მისამართიდან წერილს¹¹² სწერს კარდინალ ფონტანას, რომლითაც დამატებით შენიშვნებს წარუდგენს საქართველოს მისიონთან დაკავშირებით და ამცნობს, რომ ძალიან მალე მიემგზავრება რომიდან. რაც შეეხება როტიეს ნაშრომს „ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“, იგი 1819 წლის 1 ოქტომბერს გადაეცა პროპაგანდას არქივს მდივანი პედიჩინისგან, რითაც როტიესთან დაკავშირებული დოკუმენტები, მათ შორის – რელაციონე დაარქივდა და როტიეს ე.წ. საქმე პროპაგანდაში დაიხურა.

როტიეს რომში ვიზიტის სხვა და, შესაძლოა, უფრო რეალურ მიზეზებზე, რაც მის კოლექციონერულ საქმიანობას უკავშირდება, მომდევნო თავში ვისაუბრებთ. აქ კი მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ როტიეს რომის პაპთან შეხვედრის სურვილის ძირითადი მოტივი – საქართველოს მისიონის კეთილდღეობა მისი კოლექციონერული „ავანტიურების“ შუქზე ოდნავ საეჭვო მოსჩანს: როგორც ცნობილია, იტალიაში ყოფნისას მან თავისი კოლექცია მნიშვნელოვნად გაამდიდრა ანტიკური არტეფაქტებით და, როგორც ირკვევა, საკმაო სარგებელიც ნახა თავისი კოლექციის ნაწილის გაყიდვით, რაც გვაფიქრებინებს, რომ მისი ერთ-ერთი ძირითადი მოტივი ვატიკანის კეთილგანწყობისა და კოლექციონერული საქმიანობისთვის სასარგებლო და საჭირო კონტაქტების მოძიებაც უნდა ყოფილიყო. თუმცა ეს სრულებით არ ამცრობს როტიეს რელაციონეს მნიშვნელობას, რომელიც ქართული წყაროთმცოდნეობისთვის ძალზე საინტერესო მონაპოვრად გვევლინება.

¹⁰⁹ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 369r-414v.

¹¹⁰ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 364v.

¹¹¹ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 357r-358v.

¹¹² ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, ff. 360r-363v.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სარწმუნოების გავრცელების წმინდა კონგრეგაციაში წარდგენილი მოხსენება როტიემ 1827 წელს *Journal Asiatique*-ის¹¹³ მე-11 და მე-12 ნომრებში ორ ნაწილად გამოაქვეყნა. ჟურნალში დაბეჭდილი ძირითადი ტექსტი შინაარსობრივი თვალსაზრისით ხელნაწერის ტექსტისგან მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება, თუმცა სტილისტური თვალსაზრისით რედაქტირებულია და თან ახლავს კომენტარები, რომლებიც რელაციონებში წარმოდგენილი არ არის. ხელნაწერისგან განსხვავებით, სტატიად ქცეული ფრანგული ტექსტიდან ამოღებულია ის მონაკვეთები, რომლებშიც როტიეს სუბიექტური დამოკიდებულება ჩანს ამა თუ იმ მოვლენის მიმართ. ტექსტი ასევე „გაწმენდილია“ რელიგიური პათეტიკის შემცველი ფრაზეოლოგიისაგან, ბელგიზმებისა და არქაიზმებისაგან, რაც როტიეს მოხსენების ორიგინალს – ხელნაწერ ტექსტს ჭარბად ახასიათებს. აქედან გამომდინარე, ჟურნალში გამოქვეყნებული ნაშრომი სტილისტური და შიგადაშიგ – შინაარსობრივი დეტალების დამაზუსტებელი ცვლილებების თვალსაზრისით, გარკვეულ სხვაობას ავლენს, რაც, თავისთავად, აკადემიური რედაქტირების შედეგია.

აღსანიშნავია, რომ ჟურნალში გამოქვეყნებული სტატიის კომენტარები როტიეს არ ეკუთვნის, მათი ავტორია ცნობილი ორიენტალისტი, „სააზიო საზოგადოების“ ხელმძღვანელი და ჟურნალის რედაქტორი – ანტუან ჟან სენ მარტენი. ამ კომენტარებში როტიეს ტექსტში წარმოდგენილი ისტორიული ინფორმაციის წყაროდ ხშირად მოხმობილი თავად სენ მარტენის ნაშრომი „ისტორიული და გეოგრაფიული მემუარები სომხეთის შესახებ“,¹¹⁴ რომელიც პარიზში 1818 წელს გამოიცა. რედაქტორი ასევე ხშირად იმონებს იულიუს ფონ კლაპროთის წიგნს „მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში 1807 და 1808 წლებში“,¹¹⁵ როგორც თავისი ზემოხსენებული ნაშრომის ერთ-ერთ წყაროს და აღნიშნავს, რომ როტიეს ცნობები საქართველოს ისტორიიდან ვახტანგისეულ „ქართლის ცხოვრებას“ ეფუძნება, რომლებიც რედაქტორს კლაპროთის წიგნიდან აქვს ნათარგმნი ფრანგულ ენაზე.¹¹⁶ როგორც ჩანს, 1819 წელს, პროპაგანდას კონგრეგაციაში წარსადგენ რელაციონებზე მუშაობისას, როტიე კლაპროთისა და სენ მარტენის ზემოხსენებული წიგნებით ხელმძღვანელობდა. სენ მარტენის კომენტარები, რომლებიც როტიეს რელაციონეს ერთვის თან, ერთი მხრივ, განმარტავს და დამატებით ინფორმაციას გვანჭდის ავტორის მიერ ციტირებული ისტორიული პირებისა თუ მოვლენების, გეოგრაფიული სახელების, სიტყვათა ეტიმოლოგიისა და სხვა ფილოლოგიურ თუ

¹¹³ Rottiers B.E.A., „De la religion chretienne en Géorgie et dans les pays circonvoisins“, *Journal Asiatique*, Octobre 1827, გვ. 184-217 და Novembre 1827, გვ. 282-298.

¹¹⁴ Saint-Martin A.J., *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, Paris, 1818.

¹¹⁵ Klaproth J.V., *Reise in den Kaukasus und nach Georgien: Unternommen in den Jahren 1807 und 1808 etc.*, Halle und Berlin, 1812-1814, გვ. 64-86.

¹¹⁶ Rottiers B.E.A., „De la religion chretienne en Géorgie et dans les pays circonvoisins“, *Journal Asiatique*, Octobre 1827, გვ. 196.

ისტორიულ საკითხთა შესახებ, მეორე მხრივ კი, წარმოგვიდგენს ცნობილი ორიენტალისტის სამეცნიერო დაკვირვებებსა და მოსაზრებებს ამა თუ იმ ასპექტის თაობაზე, რის გამოც როტიეს რელაციონეს ტექსტისგან დამოუკიდებლად, საკუთრივ რედაქტორის კომენტარებიც საინტერესო და მნიშვნელოვან საკვლევ მასალად გვევლინება ქართველოლოგთათვის.

„როდოსის ძეგლთა აღწერილობა“

1830 წელს ბრიუსელში გამოიცა ბერნარ როტიეს უდავოდ ყველაზე ცნობილი ნაშრომი „როდოსის ძეგლთა აღწერილობა“, ¹¹⁷ რომლის განსაკუთრებულ ღირებულებას საერთაშორისო სამეცნიერო კონტექსტში განსაზღვრავს ის ფაქტი, რომ როტიეს მიერ წიგნში აღწერილი ძეგლების გარკვეული ნაწილი მომდევნო ეპოქაში განადგურდა და, შესაბამისად, მისი ნაშრომი ერთ-ერთ ყველაზე უფრო სანდო და ზუსტ წყაროს წარმოადგენს ამ ძეგლების არქიტექტურისა თუ ისტორიის მკვლევართათვის. თუმცა ნაშრომს კიდევ უფრო მეტ ღირებულებას სძენს ჰოლანდიელი მხატვრისა და გრაფიკოსის – ჰანს ვიტდუკის მიერ შესრულებული 175 ესკიზი და გრაფიურა, რომლებიც როტიეს დაკვეთითა და ინსტრუქტაჟით ადგილზე შესრულდა და უნიკალურ წყაროს წარმოადგენს შუა საუკუნეების იმ ნაგებობათა არქიტექტურის შესწავლისა და რეკონსტრუქციისთვის, რომლებიც კუნძულ როდოსზე დღეს აღარ არსებობს. ¹¹⁸

როგორც ცნობილია, როტიემ 1826 წელს კუნძულ როდოსზე 5 თვე გაატარა – საბერძნეთის კუნძულებზე განხორციელებული იმ ცნობილი ექსპედიციის ფარგლებში, რომელიც ჰოლანდიის მეფის უშუალო ხელშეწყობით შედგა 1824-1826 წლებში. წიგნი „როდოსის ძეგლთა აღწერილობა“ სწორედ ნიდერლანდების მეფეს – ვილიამ I-ს ეძღვნება. ნაშრომში აღწერილია როტიეს როდოსზე მოგზაურობის 15 დღე, თითოეული დღის ამსახველი ეპიზოდი კი ცალკე თავადაა წარმოდგენილი.

ცხადია, როტიეს ეს ნაშრომი მთლიანად ეთმობა კუნძულ როდოსის სიძველეებისა და საერთო ვითარების აღწერას, თუმცა მასში ვხვდებით რამდენიმე საინტერესო ცნობას საქართველოს შესახებ, რომლებსაც ქვემოთ წარმოვადგენთ:

წიგნის მეოთხე თავში, რომელშიც კუნძულ როდოსზე მდებარე, აგიოს გეორგიოსის სახელით ცნობილი ადგილი და მასთან დაკავშირებული მოვლე-

¹¹⁷ Rottiers B.E.A., *Description des monumens de Rhodes*, Bruxelles, 1830.

¹¹⁸ Halbertsma R. B., „From Antiquarianism to Scholarship – Classical Archaeology in the Netherlands, 1600–1840“, *Collecting Antiquities from the Middle Ages to the End of the Nineteenth Century: Proceedings of the International Conference Held on March 25-26, 2021 at the Wrocław University Institute of Art History, Kraków-Wrocław 2021*, გვ. 65.

ნებია მიმოხილული, ვხვდებით ერთ ამაღელვებელ ცნობას ქართველი ქალების შესახებ: ადგილობრივი მღვდელი როტიესა და მის თანამგზავრ დიმიტრის, რომელიც ნაშრომში მთხრობელ-პერსონაჟადაა წარმოდგენილი, უამბობს ღვთისმშობლის მიძინების დღესასწაულის აღნიშვნის ტრადიციის შესახებ და დასძენს, რომ მათ ტაძარში ხშირია თურქი ქალების ფარული ვიზიტებიც. თუმცა, მღვდლის თქმით, ეს ქალები თურქები კი არა, ქრისტიანებად დაბადებული და შემდეგ თურქეთში მონად გაყიდული ქართველი ქალები არიან, რომლებსაც ჯერ კიდევ ახსოვთ თავიანთი ბავშვობის სარწმუნოება. მღვდელი აღნიშნავს, რომ უსამშობლოდ დარჩენილი ეს ქალები ჩვენი ტაძრის საკურთხეველთან მუხლმოყრით ეძიებენ სასოებასო.¹¹⁹

ჩვენთვის საინტერესო მეორე მონაკვეთს წიგნის მეშვიდე თავში ვხვდებით, რომელშიც როტიე მოგვითხრობს კუნძულ როდოსზე, თურქი მთავრის სახლში ქართველ ყმანვილთან შეხვედრის ამბავს: „ცოტა ხანში იჩ-ოლლანი გამოვიდა, რომელმაც შარბათი გამოიტანა, ჩემ წინ ცალი ფეხით ჩაიმუხლა და ჭიქა მომანოდა. როგორც კი ეს ბიჭი დავინახე, მისი ნაკვთებიდან მივხვდი, რომ ქართველი უნდა ყოფილიყო. შარბათი რომ შევსვი, სანამ პირს ვინმენდდი მის მიერ მოწოდებული საოცარი სურნელის მქონე ამოქარგული ხელსახოცით, ბიჭს ჩუმად ვკითხე: „kartouli witsi, Bitscho“? (ქართული იცი, ბიჭო?). „Witsi bat-tone“ (კი, ვიცი, ბატონო) – მიპასუხა მან. არ შემეძლო შემეკავებინა ცხოველი ინტერესი ამ ახალგაზრდა კაცის მდგომარეობის მიმართ, რომლის სამშობლოშიც ამდენ ხანს ვიცხოვრე და გულში ჩემი სურვილებიც დავუტოვე ორი დღის წინ უწმინდესი მამის მიერ გამოთქმულ სურვილს, რომ ამიერიდან მხოლოდ თავისუფალ და დამოუკიდებელ ქართველებს შევხვედროდით თურქეთში!“¹²⁰

როგორც ამ მონაკვეთებიდანაც ჩანს, ბერნარ როტიეს საქართველოსა და ქართველების მიმართ ინტერესი საქართველოს გარეთაც არ განელებია. პირიქითაც კი მოხდა – საქართველოს დატოვებიდან თითქმის 10 წლის შემდეგ, მან საქართველოსა და კავკასიის შესახებ შექმნილი თავისი ჩანაწერების სამეცნიერო დამუშავება და გამოქვეყნება დაიწყო.

ზემოთ წარმოვადგინეთ ჩვენს ხელთ არსებული ყველა ცნობა, რომელსაც ბერნარ როტიე თავის სხვადასხვა ნაშრომსა თუ წერილში გვანვდის საქართველოს შესახებ. მონოგრაფიაში მკითხველი როტიეს აქამდე გამოუქვეყნებელ რამდენიმე წერილსაც გაცნობა, თუმცა ვფიქრობთ, როტიეს შემოქმედებაში საქართველოს თემა ამით არ უნდა ამოწურულიყო, რაზედაც მომავალში, ახალი კვლევის ფარგლებში უფრო დაბეჯითებით ვისაუბრებთ – მას შემდეგ, რაც საფუძვლიანად შევისწავლით როტიეს პირად არქივსა და მის კოლექციებში დაცულ მასალებს.

¹¹⁹ Rottiers B.E.A., *Description des monumens de Rhodes*, Bruxelles, 1830, გვ. 143.

¹²⁰ იქვე, გვ. 228.

როტიეს კოლექციები

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიეს მიერ მოპოვებული ანტიკური და თანამედროვე ხელოვნების ნიმუშები დღეს ევროპის სხვადასხვა დიდ მუზეუმსა თუ კერძო კოლექციაში ინახება, მათ შორის, ყველაზე დიდი რაოდენობით – ლაიდენის ანტიკური ხელოვნებისა და გენტის უნივერსიტეტის მუზეუმებში.

როგორც ცნობილია, საქართველოდან გამგზავრების შემდეგ, როტიე ჯერ კონსტანტინოპოლში გაჩერდა, შემდეგ კი ათენისკენ აიღო გეზი. მისივე ცნობით, სწორედ კონსტანტინოპოლში ყოფნისას გადაწყვიტა, პირდაპირ სამშობლოში კი არ დაბრუნებულიყო, არამედ იტალიაში – კერძოდ კი, ვატიკანში ჩასულიყო და პირადად მოეხსენებინა რომის პაპისთვის საქართველოსა და მიმდებარე მხარეებში რელიგიური კუთხით არსებული ვითარებისა და იმ გამოწვევების შესახებ, რომელთა წინაშეც ამ რეგიონში არსებული მისიონერები იდგნენ.¹²¹ როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გარდა ამ მოტივისა, როტიეს სხვა – მის კოლექციონერულ საქმიანობასთან დაკავშირებული მოტივებიც უნდა ჰქონოდა, რასაც ადასტურებს მისი მოგზაურობის მარშრუტი და ხანგრძლივობა, საქართველოდან და კონსტანტინოპოლიდან წაღებული ნუმისმატური კოლექციის იტალიაში გაყიდვისა და ადგილზე ანტიკური ნიმუშების შეძენის ფაქტები, ისევე როგორც ამ მოგზაურობისას ათენში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრები და, ზოგადად, იმ პერიოდის ცნობილ კოლექციონერებთან ურთიერთობა.

მიუხედავად იმისა, რომ ჰოლანდიაში ჩასვლამდე როტიეს სიძველეებით ვაჭრობის მიმართულებით უკვე ჰქონდა გამოცდილება, მისი კოლექციების თავგადასვლის ათვლის წერტილად 1820 წელია მიჩნეული – როდესაც ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების ახალდაფუძნებული მუზეუმის ხელმძღვანელმა – კასპარ რუვენსმა ნიდერლანდების განათლების, ხელოვნებისა და მეცნიერების მინისტრისგან – ანტონ ფალკისგან ოფიციალური წერილი მიიღო, რომლითაც სამინისტრო ლაიდენის მუზეუმს შესასყიდად სთავაზობდა ბერნარ როტიეს კოლექციას. წერილს თან ერთვოდა მოკლე სია ანტიკური ხელოვნების იმ ნიმუშებისა, რომლებიც კოლექციონერს საბერძნეთიდან და იტალიიდან წამოეღო და იმ დროისთვის ანტვერპენში, საკუთარ სახლში ინახავდა.¹²²

ცნობილმა ისტორიკოსმა და არქეოლოგმა – კასპარ რუვენსმა ადგილზე გულდასმით შეისწავლა და შეაფასა როტიეს კოლექცია, რომელშიც მრავლად იყო ბერძნული კერამიკის ნიმუშები, ბარელიეფები, ლეკითოსები, სხვადასხვა ზომის ქანდაკებები, ტერაკოტის, მარმარილოსა და ბრინჯაოს ნივთები, ფრაგმენტები და ეგვიპტური ხელოვნების რამდენიმე ნიმუში.

¹²¹ ASPF, SC-Giorgia, vol. 5, f. 348r.

¹²² Halbertsma R. B., *Scholars, Travellers, and Trade: The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*, Routledge, 2003, გვ. 49.

ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმი 1818 წელს დაარსდა და ამ დროისთვის იგი საკმაოდ მწირ კოლექციას ფლობდა. ამდენად, როტიეს შეთავაზება მნიშვნელოვანი ეტაპი აღმოჩნდა მუზეუმის ისტორიაში – ფასზე შეთანხმების შემდეგ, ნიდერლანდების მთავრობის ფინანსური მხარდაჭერით, მუზეუმმა პირველი დიდი კოლექცია შეიძინა, რომელიც *როტიეს I კოლექციის* სახელითაა ცნობილი.¹²³

როტიეს აღნიშნული კოლექცია ბევრ კითხვას აჩენს, ვინაიდან მისი მოპოვების ამბავიც ბოლომდე ცნობილი არ არის მკვლევართათვის. საკოლექციო ნუსხაში, რომელიც როტიემ ნიდერლანდების მთავრობას წარუდგინა, ნიმუშების გარკვეულ ნაწილს მითითებული აქვს წარმომავლობის ადგილი, თუმცა საკმაოდ დიდი ნაწილი მსგავსი მითითების გარეშეა წარმოდგენილი. ეს და კიდევ სხვა არაერთი ფაქტი თუ მოცემულობა, სრულიად საფუძვლიან ეჭვს აჩენს, როტიეს პირველი და მომდევნო კოლექციების სანდოობის მიმართ, რაზედაც ქვემოთ გავამხვილებთ ყურადღებას.

როტიეს პირველი კოლექციის მოპოვების ჩვენთვის ცნობილი ისტორია კი ამგვარია: 1819 წელს ბერნარ როტიე ოჯახთან ერთად გაემგზავრა კონსტანტინოპოლიდან საბერძნეთში. ათენში მან რამდენიმე თვე დაჰყო, სადაც დაუახლოვდა ავსტრიის ვიცე-კონსულ გეორგ გროპიუსსა და ფრანგ დიპლომატს – ლუი ფოველს. ორივე მათგანი პარალელურად კოლექციონერულ საქმიანობას მისდევდა და ზედმინევნით კარგად იცნობდნენ ამ მიმართულებით არსებულ შესაძლებლობებს, რამაც, დიპლომატიურ წრეებთან მათი ახლობლობისა და იმ პერიოდის საბერძნეთში არსებული მძიმე პოლიტიკური ვითარების ფონზე, გზა გაუხსნა როტიეს სერიოზული კოლექციის შესაკრებად.¹²⁴

1819 წლის მარტში, ზემოხსენებულ დიპლომატებთან ერთად, ათენში არსებული სხვა დიპლომატიური კორპუსების ხელშეწყობითა და ფოველის პოლიტიკური გავლენების წყალობით, როტიემ ათენის შემოგარენში (გლიფადა, ვულა, აგიოს ნიკოლაოსი და სხვ.) არქეოლოგიური გათხრები და ანტიკურ სიძველეებზე ნადირობა დაიწყო.¹²⁵ ეს ე.წ. არქეოლოგიური გათხრები, რომლებიც როტიეს დაფინანსებით რამდენიმე წერტილში მიმდინარეობდა, უშედეგო აღმოჩნდა და, როგორც მოგვიანებით მისივე პარტნიორები აღნიშნავდნენ, რაკი ვერაფერ ღირებულს ვერ მიაკვლია, როტიემ ადგილობრივთაგან ძალიან

¹²³ Leiden Rijksmuseum van Oudheden, Geschiedenis en collectie, Bernard Eugene Antoine Rottiers (<https://www.rmo.nl/museumkennis/geschiedenis-en-collectie/bernard-eugene-antoine-rottiers-1771-1857/>; 25.09.2024).

¹²⁴ Halbertsma R. B., *Scholars, Travellers, and Trade: The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*, Routledge, 2003, გვ. 50-51.

¹²⁵ Halbertsma R. B., „From Antiquarianism to Scholarship – Classical Archaeology in the Netherlands, 1600–1840“, *Collecting Antiquities from the Middle Ages to the End of the Nineteenth Century: Proceedings of the International Conference Held on March 25-26, 2021 at the Wrocław University Institute of Art History, Kraków-Wrocław 2021*, გვ. 40.

იაფად შეიძინა ანტიკური ხელოვნების ნიმუშები და საკუთარ აღმოჩენად გაასალა.¹²⁶

ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმი 1821 წლიდან ინახავს როტიეს პირველ კოლექციას, რომლის შეძენაც მუზეუმის მიერ გადადგმულ პირველ სერიოზულ ნაბიჯად შევიდა მის ისტორიაში.

1822 წელს როტიემ ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმს ახალი კოლექცია შესთავაზა, რომელიც *როტიეს II კოლექციის* სახელითაა ცნობილი და რომლის ავთენტურობაც ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის დასაწყისში ექცა თავსატეხად მუზეუმის ხელმძღვანელს – კასპარ რუვენსს. სამინისტროსადმი გაგზავნილ წერილში როტიე მიუთითებდა, რომ 200 ბერძნული ნიმუშისგან შედგენილი კოლექცია მისმა ვაჟმა – ჟან როტიემ სასწაულებრივად აღმოაჩინა მაშინ, როდესაც შავი ზღვისკენ ოთხთვიან ექსპედიციაში იმყოფებოდა.¹²⁷ თუმცა მოგვიანებით, ამ კოლექციის მოპოვების ისტორია როტიესეული ვერსიისგან განსხვავებული აღმოჩნდა: 1821 წელს ჟან როტიე მართლაც გაემგზავრა შავი ზღვისკენ ექსპედიციაში ბელგიელ გემთფლობელთან – ჟან-ბაპტისტ დე ლესკლუზთან ერთად. ექსპედიციაში დე ლესკლუზი თავისი ორი გემით წავიდა და შავი ზღვის სანაპიროებისკენ მიმავალმა, ამავე წლის 25 ივნისს ათენთან – პირეას პორტში ჩაუშვა ლუზა. ერთ-ერთ ამ გემზე – „ტრიტონზე“ იმყოფებოდა ჟან როტიეც, როდესაც საბერძნეთის თურქთა ბატონობისგან განმათავისუფლებელი მოძრაობის ტალღამ პორტამდეც მიაღწია. დე ლესკლუზმა დროებით დაივიწყა თავისი ექსპედიციის მიზანი და აჯანყებაში მამულის ფუნქციით ჩაერთო – თურქების თავდასხმების დროს თავისი გემებით 1000-ზე მეტი ბერძენი დევნილი გადაიყვანა კუნძულ სალამისზე. ხოლო როდესაც იძულებული გახდა, საფრთხეების თავიდან ასარიდებლად პირეას პორტი დაეტოვებინა, კუნძულ ზეასთან ჩაუშვა ლუზა, სადაც ბერნარ როტიეს ძველი პარტნიორები – დიპლომატები იმყოფებოდნენ. სწორედ მათგან შეუძენია ჟან როტიეს ზემოხსენებული 200 ბერძნული ნიმუში, რომლებიც *როტიეს მეორე კოლექციის* სახელით დღემდე ინახება ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმში.¹²⁸

ამავე მუზეუმშია დაცული *როტიეს III კოლექცია*, რომელიც ყოფილმა პოლკოვნიკმა ნიდერლანდების სახელმწიფოს დაკვეთითა და ფინანსებით შეკრიბა 1824-1826 წლებში განხორციელებული ე.წ. მედიტერანული ექსპედიციისას. ამ პერიოდისთვის როტიეს უკვე იცნობდნენ სახელოვნებო სამყაროში როგორც კოლექციონერს, თავგადასავლების მოყვარულ კაცსა და კარგ

¹²⁶ Bastet F. L., Brunsting H., *Corpus signorum antiquorum*, Zutphen, 1982, გვ. 8.

¹²⁷ Halbertsma R. B., *Scholars, Travellers, and Trade: The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*, Routledge, 2003, გვ. 54.

¹²⁸ Halbertsma R. B., „Overblyfselen van kunst en beeldhouwwerk – 19de-eeuwse archeologische expedities naar het Middellandse Zeegebied“, *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie*, N60, 2019, გვ. 8.

ორგანიზატორს, მაგრამ სამეცნიერო წრეებში გარკვეული უკმაყოფილება გამოიწვია მინისტრი ფალკის გადაწყვეტილებამ – როტიესთვის მიენდო საბერძნეთის კუნძულებზე არქეოლოგიური გათხრების წარმოების საქმე. საინტერესოა, რომ ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმის ხელმძღვანელი რუვენსი, რომელიც პირველი პროფესორი იყო მსოფლიოში არქეოლოგიის მიმართულებით, ამ ექსპედიციის დაგეგმვაში მონაწილეობას არ იღებდა და ამის შესახებ მხოლოდ მოგვიანებით შეატყობინეს. რუვენსი უკმაყოფილებით შეხვდა ხელისუფლების გადაწყვეტილებას – დილეტანტი როტიესთვის მიენდო არქეოლოგიური ექსპედიციის ბედი, მაგრამ რაკილა ველარაფერს შეცვლიდა, ვრცელი წერილობითი ინსტრუქცია მოუშადა ბერნარ როტიეს, რომელშიც დეტალურად აღწერდა, როგორ უნდა ემუშავათ არქეოლოგიური გათხრებისას, რა პერიოდისა და ტიპის ანტიკური ნიმუშები უნდა მოეძებნათ და ეყიდათ ადგილობრივთაგან, სად უნდა მიეკვლიათ შუა საუკუნეების ხელნაწერებისა და ხელოვნების ნიმუშებისთვის, რაზე უნდა გაემახვილებინათ ყურადღება და ა.შ. ამავე ინსტრუქციის ნაწილი იყო ანტიკური ტაძრებისა და მონუმენტების ესკიზების მომზადება, რისთვისაც ექსპედიციაში მონაწილეობას იღებდა ზემოთ უკვე დასახელებული მხატვარი – ვიტდოკი. მიუხედავად ამისა, როტიემ ექსპედიციაში თითქმის სრულიად უგულბელყო რუვენსის მითითებები და ორწლიანი „მუშაობის“ შედეგად, საკმაოდ მწირი მონაპოვრით დაბრუნდა უკან. ამ ექსპედიციისას როტიემ 5 თვე დაჰყო კუნძულ როდოსზე, რის შესახებაც მოგვითხრობს ზემოხსენებულ ნაშრომში „როდოსის ძეგლთა აღწერილობა“. ექსპედიციას თან სდევდა არაერთი სკანდალი, მათ შორის – უკანონო არქეოლოგიური გათხრების წარმოებისთვის როტიეს მიმართ ადგილობრივ მმართველთა მიერ მიღებული შესაბამისი ზომები, რის გამოც როტიეს კუნძულის დატოვება მოუხდა. როდოსიდან მან კუნძულ მილოსზე გადაინაცვლა, სადაც რამდენიმე დღის განმავლობაში აწარმოებდა ე.წ. არქეოლოგიურ გათხრებს იმ ტერიტორიის სიახლოვეს, სადაც აფროდიტე მილოსელის ქანდაკება იყო აღმოჩენილი. ხმელთაშუა ზღვის ექსპედიციის ამბავი დღემდე ბუნდოვანებითაა მოცული, ვინაიდან არსებობს საფუძვლიანი ეჭვი იმისა, რომ როტიემ, მიუხედავად ოფიციალური მისიისა, ეს ორი წელი სათავესოდ გამოიყენა, რის შედეგადაც ნიდერლანდების მთავრობას მოუხდა ელიარებინა, რომ შეცდომა დაუშვა მისთვის ექსპედიციის საქმის მინდობით.¹²⁹

ექსპედიციიდან დაბრუნებულმა როტიემ არაერთგზის სცადა ურთიერთობა გამოესწორებინა ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმის ხელმძღვანელთან – რუვენსთან, რომელიც როტიეს არასანდო ადამიანად და დილეტანტად მიიჩნევდა, რაზედაც ღიად წერდა და საუბრობდა კიდევ. როტიემ ამ ურთიერ-

¹²⁹ Halbertsma R. B., „From Antiquarianism to Scholarship – Classical Archaeology in the Netherlands, 1600–1840“, *Collecting Antiquities from the Middle Ages to the End of the Nineteenth Century: Proceedings of the International Conference Held on March 25–26, 2021 at the Wrocław University Institute of Art History, Kraków-Wrocław 2021*, გვ. 41.

თობის აღდგენა ვერ შეძლო, თუმცა მის მიერ საბერძნეთის კუნძულებიდან ჩამოტანილი, მოსალოდნელზე გაცილებით მწირი და, რუვენსის შეფასებით, საკმაოდ დაბალი ღირებულების მქონე არქეოლოგიური მასალა ლაიდენის მუზეუმმა მაინც მიიღო და დღემდე იქ ინახება როტიეს მესამე კოლექციის სახელით.

ეს სამი დიდი კოლექცია როტიეს, როგორც კოლექციონერის, მთავარ მონაპოვრად ითვლება, თუმცა არანაკლებ ღირებულია გენტის უნივერსიტეტის მუზეუმში დაცული კოლექცია, რომელიც როტიეს მეორე კოლექციის ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს და რომელიც გენტის უნივერსიტეტის მუზეუმში დელესკლუზის საშუალებით მოხვედრილა.¹³⁰

გარდა ზემოხსენებული კოლექციებისა, როტიეს სახელთან დაკავშირებული ხელოვნების ნიმუშები მსოფლიოს არაერთ სხვა მუზეუმსა თუ კერძო კოლექციაში მოიპოვება. ბერნარ როტიე მთელი ცხოვრების განმავლობაში მისდევდა კოლექციონერულ საქმიანობას და გარდა ანტიკური ხელოვნების ნიმუშებისა, იგი აქტიურად იყო ჩართული ცნობილ მხატვართა ტილოების ყიდვა-გაყიდვის საქმეშიც ვიტდოკის მიერ შესრულებული ილუსტრაციები და გრავიურები კი დღემდე სახელოვნებო საბაზრო მიმოქცევაშია და აუქციონებზეც ხშირად ჩნდება.

და მაინც – ბერნარ როტიეს კოლექციების სანდოობის საკითხი დღემდე ბევრ კითხვას ბადებს. ეს კითხვები ჯერ კიდევ მის თანამედროვეებს გაუჩნდათ იმ არაერთგვაროვანი ცნობების გამო, რომელთაც სხვადასხვა პერიოდში თავად როტიე იძლეოდა ერთი და იმავე ნიმუშის წარმომავლობისა თუ ქრონოლოგიის შესახებ: არაერთი ნივთი, რომელსაც როტიე ანტიკური ხელოვნების ნიმუშად ასაღებდა, მოგვიანო ხანის არტეფაქტი ან, საერთოდაც, ასლი აღმოჩნდა, რაზედაც თავად კოლექციონერიც დაუფარავად საუბრობდა.¹³¹ ამიტომაც ხელოვნების ისტორიაში ბერნარ როტიე ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ავანტიურისტი კოლექციონერის სახელით შევიდა. შესაბამისად, როტიეს კოლექციებში დაცული ნიმუშების დიდი ნაწილის ავთენტურობის საკითხი დღემდე ბუნდოვანებითაა მოცული, რაც სხვა ხელშესახებ მიზეზებსა თუ ფაქტებთან ერთად, გვაფიქრებინებს, რომ მის კოლექციებში ჩვენთვის აქამდე უცნობი ქართული წარმომავლობის ნიმუშებიც უნდა ვეძიოთ.

¹³⁰ Halbertsma R. B., *Scholars, Travellers, and Trade: The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*, Routledge, 2003, გვ. 54.

¹³¹ იქვე, გვ. 55-56.

როტიეს „ქართული კოლექციის“ კვალდაკვალ

ქართული სამეცნიერო თუ ფართო საზოგადოებისთვის ნაკლებადაა ცნობილი ის ფაქტი, რომ ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე კოლექციონერულ საქმიანობას საქართველოში ყოფნის დროსაც ეწეოდა. მკვლევარნი მიუთითებენ, რომ მან რუსეთის იმპერიაში დაიწყო ხელოვნების ნიმუშთა შეგროვება და სამხედრო სამსახურიდან გათავისუფლების შემდეგ მიღებული საკმაოდ მაღალი კომპენსაციით, თურქეთსა და საბერძნეთში სიძველეთა პირველი დიდი კოლექცია შეკრა. თუმცა, როგორც კასპარ რუვენსის ერთ-ერთი წერილიდან ირკვევა, რომელშიც იგი როტიესთან საუბრის შინაარსს ჰყვება, ბელგიელ კოლექციონერს ჯერ კიდევ რუსეთის სამხედრო სამსახურში ჩადგომამდე ჰქონია კოლექციონერული საქმიანობის გამოცდილება. ამასთან დაკავშირებით რუვენსი წერს: „ანტვერპენში მითხრეს, რომ ფერწერული ტილო უყიდა და ხელოვნების აკადემიისგან მოუთხოვია ავთენტურობის დამადასტურებელი დოკუმენტი. როდესაც ამის საფუძველზე ნახატის ასლი შეასრულებინა, ორიგინალი ტილო ინგლისში გაყიდა, ასლი კი სერტიფიკატის საშუალებით ორიგინალად გაასალა რუსეთში. მახსოვს ბატონი როტიეს მონათხრობი, თუ როგორ მოსწონდა ახალგაზრდობაში სასულიერო პირთა შეცდომაში შეყვანა ყალბი სიძველეების შესაღებით.“¹³²

როტიეს ბიოგრაფიისა და მისი ნაშრომების შესწავლისას გაგვიჩნდა ეჭვი, რომ პოლკოვნიკი, რომელიც თითქმის 8 წლის განმავლობაში საქართველოში ცხოვრობდა და აქ ყოფნისას საფუძვლიანად შეისწავლა საქართველოს ისტორია, გაიაზრა ჩვენი მრავალსაუკუნოვანი კულტურის მნიშვნელობა მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში, პოლკოვნიკი, რომელიც საქართველოდან წასვლისთანავე ანტიკური სიძველეებით ვაჭრობის საქმით დაკავდა და ცნობილ კოლექციონერად იქცა, საქართველოდან ხელცარიელი არ წავიდოდა. ამაში გვარწმუნებს ზემოთ მოტანილი ცნობაც, რომელიც, გარდა როტიეს კოლექციების ავთენტურობის მიმართ ეჭვის საფუძვლისა, იმასაც ადასტურებს, რომ ბერნარ როტიე საქართველოში ჩამოსვლისას უკვე მისდევდა ხელოვნების ნიმუშებით ვაჭრობის საქმეს და, შესაბამისად, სრულიად მოსალოდნელი იქნებოდა, რომ მდიდარი ანტიკური წარსულის მქონე ქვეყანაში მოხვედრისას ადგილობრივი სიძველეების მიმართ ინტერესი გასჩენოდა.

და მართლაც, 1929 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „მოგზაურობა თბილისიდან კონსტანტინოპოლში“ როტიე თავად მოგვითხრობს საქართველოში ყოფნისას შეგროვებული ნუმიზმატური კოლექციის შესახებ და ფოთიდან კონსტანტინოპოლისკენ გამგზავრების ეპიზოდის აღწერისას აღნიშნავს:

¹³² რუვენსის მიერ ვან ევეიკისადმი მიწერილი წერილი (15 აგვისტო, 1826), ლაიდენის მუზეუმის არქივი, N 17.1.1/2.

„გზად ერთი სასიამოვნო შეხვედრა მქონდა. ერთი მეგრელი, რომელიც ფოთში ამ მხარისთვის დამახასიათებელი გრძელი ნავით მოვიდა სიმინდის იმ სახეობის გადასაცვლელად, რომელსაც „კუკურუზს“ უწოდებენ (ესპანური სიმინდი), პორტში მომიახლოვდა და შემომთავაზა ერთი ქვა, რომელსაც ყიდდა. ეს იყო იაგუნდის [იაკინთის] საკმაოდ დიდი გემა. ულამაზესი. თავის ბუნებრივ მდგომარეობაში იყო. ამოზნექილი ნაწილი გაპრიალებული ჩანდა და ბერძნულ საჭრეთელს მასზე ოსტატურად ამოეჭრა ჰერმესი [მერკური] კერიკეონით [მაცნის კვერთხით] ხელში. ეს პატარა ნივთი ისეთი ძვირფასი ჩანდა, რომ მიუხედავად ჩემი გამოცდილებისა ამ სახის გარიგებებში, ვერ დავმალე აღტაცება ნივთის ფასის კითხვისას. ყმანვილმა ეს შენიშნა და სამი დუკატი მომთხოვა. მივეცი: ეს ნივთი ასიც ღირდა. მაგრამ ეს მე გაკვეთილად მივიღე: სიძველეებით მოვაჭრე ხომ თავისი ტაქტიანობითა და შეუვალობით გადის ფონს. [...] გარდა გრავირებული ქვების კოლექციისა, ექვსი წელი ვიმუშავე საიმისოდ, რომ შემეგროვებინა სხვა – გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი კოლექცია: ექვსასზე მეტი მონეტა შევკრიბე – პართული, არსაკიდების, სასანიდების, ქუფური, ხალიფური და საქართველოს ძველ მეფეთა მონეტები. სურამში ერთმა რაბინმა მომიყიდა ორი პართული მონეტა – ერთი მნასკირესის, აპოლონიატიდის მეფისა და ერთიც არტაბანისა. ეს უკანასკნელი ძალიან იშვიათია. 1820 წელს რომში ყოფნისას ჩემი კოლექცია გადავეცი ბარონ დე ბლაკას – საფრანგეთის ელჩს წმინდა საყდარში, თუმცა იმ პირობით, რომ აღწერა გამოქვეყნდებოდა და მასში მოხსენიებული იქნებოდა ის, ვინაც კოლექცია ამდენი ძალისხმევით შეაგროვა (იგულისხმება როტიე – თ.მ.). ამის შემდეგ ცნობილი ორიენტალისტი – ბატონი რენო (Reinaud) იყო დაკავებული ამ საქმით.“¹³³

როტიეს ამ ცნობას ადასტურებს თავად ფრანგი ორიენტალისტის – ჟოზეფ ტუსან რენოს (Joseph Toussaint Reinaud) წერილიც, რომელსაც იგი 1820 წელს რომიდან უგზავნის თავის მასწავლებელს – ასევე ფრანგ ლინგვისტსა და ორიენტალისტს ბარონ სილვესტრე დე სასის (Antoine Isaac Silvestre de Sacy). ახალგაზრდა რენო ამ წერილით დე სასის აწვდის ინფორმაციას როტიეს ტექსტში დასახელებული დიპლომატისა და კოლექციონერის, იმ დროისთვის წმინდა საყდართან საფრანგეთის ელჩის – ჟან კაზიმირ დე ბლაკას მდიდარი კოლექციის შესახებ, რომელიც მის კაბინეტში ინახება და როგორც რენო აღნიშნავს, მკვლევართათვის ხელმისაწვდომია. წერილიდან ირკვევა, რომ ბარონ დე ბლაკას აღმოსავლური კოლექცია ქართულ ნუმიზმატურ მასალასაც მოიცავს, რაც კვლევის თვალსაზრისით საინტერესო სიახლედ მოსჩანს წერილის ავტორისთვის:

¹³³ Rottiers BEA, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople, Bruxelles, 1829*, გვ. 165-167.

„ქართულ მედლებს¹³⁴ სიახლის მიმზიდველობა ექნებათ. ბატონი პოლკოვნიკი როტიე, რომელმაც ნაწილობრივ შექმნა ეს კოლექცია და რომელიც საქართველოში, სადაც მრავალი წლის განმავლობაში მსახურობდა რუსულ ჯარში, გაეცნო ამ ქვეყნის ძველ მწერალთა შემოქმედებას, ჩამოაყალიბებს ლეგენდების განმარტებასა და მათთან დაკავშირებულ ცნობებს, რომლებსაც ქართველი ისტორიკოსები გვანვდიან.“¹³⁵

ზემოთ წარმოდგენილი ცნობებიდან ირკვევა, რომ როტიეს საქართველოდან საკმაოდ მდიდარი ნუმიზმატური კოლექცია წაუღია, რომელიც 600 ძველი მონეტისგან შედგებოდა და მათ შორის იყო ქართული მონეტებიც. ამავე წყაროებიდან ვიგებთ, რომ გარდა მონეტების კოლექციისა, მას გრავირებული ქვების კოლექციაც შეუგროვებია საქართველოში ყოფნისას. მონეტების კოლექცია როტიემ რომში ვიზიტისას – 1819 წელს გაყიდა, სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც აქტიურად ცდილობდა ვატიკანთან დაახლოებასა და რომის პაპთან შეხვედრას. ამავე ცნობებიდან ვიგებთ, რომ ქართული მონეტების შემცველი კოლექცია რომში ბარონ დე ბლაკას შეუძენია¹³⁶ და ამ კოლექციის შესწავლაც დაწყებულა ორიენტალისტთა მიერ იმ პირობით, რომ კოლექციის აღწერილობა ცალკე ნაშრომად გამოქვეყნდებოდა. მართლაც, 1928 წელს პარიზში ორ ტომად გამოიცა რენოს ვრცელი ნაშრომი სახელწოდებით „ბარონ დე ბლაკას კაბინეტის მუსლიმურ ძეგლთა აღწერილობა“, ¹³⁷ რომელშიც ფრანგი ორიენტალისტი აქცენტს აკეთებს ბარონ დე ბლაკას კოლექციაში დაცულ მუსლიმურ მონეტებსა და გრავირებულ ქვებზე, მაგრამ თითქმის არაფერს ამბობს იმ ქართულ ნიმუშებზე, რომლებსაც 1820 წლის წერილში ახსენებს. თუმცა ავტორი წიგნის შესავალში აღნიშნავს, რომ დე ბლაკას კოლექცია მოიცავს სხვა აღმოსავლურ ნიმუშებსაც, რომლებიც მუსლიმური არ არის, „მაგალითად, სომხურ და ქართულ ქვებსა და მონეტებს“. ¹³⁸ აქვე იმასაც დასძენს, რომ ბარონ დე ბლაკას ყველაზე მნიშვნელოვან შენაძენს წარმოადგენდა „გრავირებული ქვები და მონეტები, რომლებიც პოლკოვნიკმა როტიემ შეკრიბა“. ¹³⁹

¹³⁴ ალბათ, იგულისხმება მონეტები.

¹³⁵ Reinaud J.T., *Lettre à M. le Baron Silvestre de Sacy sur la collection de monuments orientaux de S. Exc. M. le Comte de Blacas*, Paris, 1820, გვ. 14.

¹³⁶ აქვე საინტერესოა რუვენსის ერთი ცნობა, საიდანაც ვიგებთ, რომ როტიეს ბარონი დე ბლაკაც არ დაუნდვია და მისთვისაც შეუსაღებია ერთი ყალბი გრავირებული ქვა (იხ. რუვენსის მიერ ვან ევიკისადმი მიწერილი წერილი (15 აგვისტო, 1826), ლაიდენის მუზეუმის არქივი, N 17.1.1/2).

¹³⁷ Reinaud J.T., *Description des monumens musulmans du cabinet de M. le Duc de Blacas*, Paris, 1828.

¹³⁸ Reinaud J.T., *Description des monumens musulmans du cabinet de M. le Duc de Blacas*, Paris, 1828, ტ. I, გვ. v.

¹³⁹ იქვე, ტ. I, გვ. iv.

სამწუხაროდ, დანამდვილებით არ ვიცით, რა ბედი ენია როტიეს კოლექციაში დაცულ ამ ქართულ ნიმუშებს. როგორც ცნობილია, ბარონ დე ბლაკას ნუმიზმატური კოლექცია მისმა მემკვიდრეებმა ბრიტანეთის მუზეუმს მიჰყიდეს. ბრიტანეთის მუზეუმის ელექტრონულ კატალოგში, ქართულ კოლექციაში მართლაც იძებნება ერთი ქვა ქართული წარწერით, რომელიც მუზეუმს ბარონის შვილისგან – ლუის დე ბლაკასგან შეუძენია 1866 წელს: ესაა მე-18 საუკუნის ქვის ბეჭედი, რომელსაც ამოტვიფრული აქვს წარწერა „მამასახლისი გაბრიელ“¹⁴⁰ და რომელიც, სავარაუდოდ, სწორედ როტიესეული ქართული კოლექციიდან მოხვდა ჯერ დე ბლაკას ოჯახში, შემდეგ კი – ბრიტანეთის მუზეუმში. ბარონ დე ბლაკას მიერ როტიესგან ნაყიდი კოლექციიდან სხვა ქართული ნიმუშები ბრიტანეთის მუზეუმის ელექტრონულ კატალოგში არ იძებნება, თუმცა ეს არ გამორიცხავს მათი მუზეუმში არსებობის შესაძლებლობას.

როტიეს კოლექციებში ქართული ნიმუშების არსებობის დამადასტურებელმა ცნობებმა, რომლებსაც თავად როტიე და მისი თანამედროვეები გვანვდიან, კიდევ მეტად გაგვიძაფრა ვარაუდი იმის შესახებ, რომ, გარდა მის მიერ დასახელებული ნიმუშებისა (მონეტები და გრავირებული ქვები), შესაძლოა მას საქართველოდან სხვა მასალებიც წაეღო. ამ ვარაუდმა ლაიდენის ანტიკური ხელოვნებისა და გენტიის უნივერსიტეტის მუზეუმებთან დაგვაკავშირა და მათთან თანაშრომლობით ახალ კვლევას ჩაუყარა საფუძველი.¹⁴¹ როტიეს კოლექციების ადგილზე გაცნობამ და კატალოგების საფუძვლიანმა შესწავლამ კიდევ უფრო მკაფიო გახადა ჩვენი ვარაუდი: თურქეთის, საბერძნეთისა და იტალიის ტერიტორიაზე როტიეს მიერ მოძიებულ თუ ნაყიდ ნიმუშებს კოლექციონერის მიერ მუზეუმისთვის წარდგენილ კატალოგებშივე აქვს მითითებული აღმოჩენისა თუ შეძენის ადგილი. თუმცა როტიეს პირველსა და მეორე კოლექციებში დაცულია ანტიკური ხელოვნების არაერთი ნიმუში, რომელთა წარმომავლობისა თუ მოპოვების ადგილის შესახებ კოლექციონერი არაფერს ამბობს. შესაბამისად, მუზეუმისთვის უცნობია როტიეს კოლექციებში არსებული ათეულობით ანტიკური არტეფაქტის წარმომავლობა. თუ გავიხსენე-

¹⁴⁰ ექსპონატი N1866,1229.136.

სამწუხაროდ, ექსპონატის ილუსტრაციის გამოქვეყნების უფლება მუზეუმისგან დროულად ვერ მივიღეთ, თუმცა ექსპონატის ფოტო ყველასთვის ხელმისაწვდომია მუზეუმის ღია წვდომის პლატფორმაზე, შემდეგ ბმულზე: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/W—1866-1229-136> (22.10.2024).

¹⁴¹ 2024 წლის ივნისში სამუშაო მისიით ვიმყოფებოდი ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმში. შეხვედრისას დაიგეგმა ერთობლივი პროექტის განხორციელება ლაიდენის ანტიკური ხელოვნებისა და გენტიის უნივერსიტეტის მუზეუმებთან თანამშრომლობით – როტიეს კოლექციებში ქართული მასალების მოკვლევის მიზნით. განსაკუთრებულ მადლობას ვუხდის ლაიდენის ანტიკური ხელოვნების მუზეუმის კოლექციების განყოფილების რეგისტრატორს – კიმ ონდერვატერს როტიეს კოლექციების კატალოგების მოძიებასა და შესწავლაში გაწეული დახმარებისათვის.

ბთ ბერნარ როტიეს ავანტიურებით აღსავსე ცხოვრებას და მოგების მიზნით სიძველეთა გაყალბების არაერთ ფაქტსაც მოვიშველიებთ, სრულიად საფუძვლიანი გახდება ეჭვი იმის შესახებ, რომ შესაძლოა, ამ ნიმუშთა წარმომავლობის ადგილი საქართველო იყოს.

მიუხედავად იმისა, რომ როტიეს კოლექციებში ნამდვილად მოიძებნება ქართული მასალები, რასაც ზემოთ მოტანილი ცნობებიც ადასტურებს და სამუზეუმო კატალოგებიც, „როტიეს ქართულ კოლექციას“ ჯერჯერობით მაინც პირობით სახელწოდებად ვტოვებთ, თუმცა დიდი იმედი გვაქვს, რომ ამ პირობითობას მოშლის ჩვენი სამომავლო კვლევა, რომელიც 1818 წელს როტიეს მიერ საქართველოდან წაღებული, ჩვენთვის აქამდე უცნობი სიძველეების აღმოჩენის შესაძლებლობას იძლევა.

თათია მთვარელიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ბერნარ როტიეს, ლითოგრაფ შარლ მოტესა და გეოგრაფ შარლ პიკეს
ავტორობით, 1820 წელს პარიზში გამოქვეყნებული რუკა სახელწოდებით –
Passage du Caucase par le colonel Rottiers.

ქრისტიანობის ისტორიული გზა საქართველოში ბერნარ როტიეს რელაციონეს მიხედვით

ფაქტები, ანალიზი, დასკვნა

წინამდებარე კვლევა ეფუძნება, როგორც უკვე თავის ადგილას ითქვა, რუსეთის არმიის პოლკოვნიკის, წარმოშობით ბელგიელის, ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიეს ნარკვევს სახელწოდებით - „ქრისტიანული რელიგია საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში“.¹ როგორც ავტორი გვაუწყებს, მან ეს ნაშრომი შეასრულა კონსტანტინოპოლის კათოლიკეთა ტიტულარული მთავარეპისკოპოსის დავალებით. კერძოდ, მას დაევალა, შეესწავლა კათოლიკეთა მდგომარეობა საქართველოში. ამ ძიებებს როტიემ „...თავისი რამდენიმე წლის პირადი დაკვირვების ნაყოფიც დაურთო...“² და მოგვცა უმთავრესად საქართველოში ქრისტიანობის წარსულისა და მისი თანამედროვე მდგომარეობის საერთო სურათი ჩვენს ქვეყანაში კათოლიკე მისიონერთა მოღვაწეობის ზოგადი ისტორიის კონტექსტში.

როგორც რელაციონეს სახელწოდებიდან ვხედავთ, მის ავტორს მიზნად აქვს, წარმოადგინოს ქრისტიანული რელიგიის მდგომარეობა საქართველოსა და მის მიმდებარე მხარეებში. აქედან გამომდინარე, ის 11 ხელნაწერ გვერდს³ უთმობს ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორიის მოკლე წარმოდგენას დავით IV აღმაშენებლის მეფობის ჩათვლით. ავტორს ჩინებულად ესმის, რომ ქრისტიანობის მიღებამდე, როგორც სხვა ხალხებს, ასევე ქართველებს ჰქონდათ წარმართული რელიგია. იმისათვის, რომ აჩვენოს ქართული სამყაროს რელიგიური ევოლუციის პროცესი, ის იბერიის სამეფოს წარმოშობის კონტექსტში⁴ წარმოაჩენს ამ სამეფოში არსებული წარმართული პანთეონის მოკლე სურათს. ამის საჭიროებას ავტორი მოკლედ ხსნის იმით, რომ ეს „...იძლევა ანტიკურობის გულმოდგინე გაგების საშუალებას“.⁵ ამ სურათს მაღალი ეფექტურობით წარ-

¹ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, ff.387- 413v.

² Ibid., f. 412.

³ Ibid., ff. 388-399.

⁴ Ibid., ff.388-391.

⁵ Ibid., f.388.

მოაჩენს და მკითხველს ისტორიული ფაქტების მოხმობით არწმუნებს, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობა და წარმართული რელიგიური კულტები უხსოვარი დროიდან მომდინარეობს. ამით მკითხველისთვისაც ნათელი ხდება, რომ საქართველო საკუთარი კულტურის ელემენტების საფუძველზე მიიღო ქრისტიანობა და იგი უძველესი ცივილიზაციის ქვეყანაა.

თავისებურად გადაწყვეტილი ქრისტიანობამდელი სახელმწიფოებრივი და რელიგიური ისტორიის ძირეულ მომენტებს, რომელთაც შეიძლება პირობითად ვუწოდოთ ნარკვევის შესავალი, ავტორი იმისთვის იშველიებს, რომ გამოკვეთილად აჩვენოს, თუ როგორ იშვა ქრისტიანული საქართველო. როტიე იმ აზრისაა, რომ სამეგრელოში, ანუ „...ძველ კოლხეთში...“ ქრისტიანული სარწმუნოება იქადაგა ქრისტეს მოციქულმა ანდრიამ, ხოლო იბერები მოაქცია წმინდა ნინომ.⁶ ამ ფაქტის მოხმობით ავტორმა მკითხველს, უფრო ზუსტად, წმინდა ტახტს, აჩვენა, რომ საქართველო (კოლხეთი) სამოციქულო სტატუსის მატარებელი ქვეყანაა. ამის წარმოდგენა წმინდა საყდარს შეახსენებდა, რომ პეტრე მოციქულის ძმა, ანდრია მოციქული არის საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის მქადაგებელი.

ყოველივე ეს რომის იმპერიაში ქრისტიანთა დევნის კონტექსტშია წარმოდგენილი, რომლის გავლენის ქვეშ იმყოფება საქართველო და თვით წმინდა ნინოც დევნილია.⁷ მართალია, ავტორი საგანგებოდ არ ჩერდება, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქრისტიანული ღვთისმსახურებისათვის მშობლიურ ენაზე დამწერლობის არსებობას, მაგრამ მკითხველს ამზადებს იმის აღსაქმელად, რომ ქართველებს ქრისტიანობის მიღებამდე შვიდი საუკუნით ადრე ჰქონდათ დამწერლობა. ამ დასკვნის გამოტანა ადვილია მისი ცნობიდან. ის წერს: „იბერთა პირველ მეფედ აღიარებული ფარნაოზი იესო ქრისტეს წინ 299⁸ წელს გარდაიცვალა. მან თავის სამეფოში კარგი კანონები შემოიღო. ქვეშევრდომები კლასებად დაყო და გააუმჯობესა⁹ დამწერლობა, რომლითაც დღეს ქართველი მღვდლები სარგებლობენ.“¹⁰ ამ ცნობაში მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ ავტორი ემხრობა და წარმოაჩენს იმ მოსაზრებას, რომ ფარნავაზმა ქართული დამწერლობა კი არ შექმნა, არამედ მხოლოდ გააუმჯობესა იგი.

საქართველოში ქრისტიანობა გარეშე მტრებთან მუდმივ ბრძოლაში განაგრძობდა განვითარებას. ავტორის გაგებით, ქრისტიანობა იყო ის მაორგანიზებელი ძალა, რომელმაც საგარეო მტრების წინააღმდეგ საკმარისი შინაგანი

⁶ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 391.

⁷ Ibid., ff. 391-392.

⁸ ფარნავაზ I-ის გარდაცვალების ზუსტი თარიღი უცნობია. ისტორიოგრაფიაში დასახელებულია 206, 219, 234, 237 წლები.

⁹ „Introdusse buone leggi nel suo Regno, divise in classi li suoi sudditi, e migliorò la scrittura usata anche al giorno d'oggi fra li sacerdoti Giorgiani“.

¹⁰ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, ff. 391-392.

ენერგია გამონასკვა. ამასთან დაკავშირებით როტიე დაასკვნის: „საუკუნეების მანძილზე ქრისტიანულმა რელიგიამ საქართველოში დიდი პროგრესი განიცადა და სპარსელები, ამ რელიგიის მუდმივი მტრები, აწყობდნენ მრავალ ექსპედიციას ამ ქვეყნის დასაპყრობად, მაგრამ არაფერი გამოუვიდათ.“¹¹ არაბობის ხანაში საქართველომ, მიიჩნევს ავტორი, სარწმუნოების დასაცავად დიდი მსხვერპლი გაიღო, მან არგვეთის მთავრების, დავით და კონსტანტინე მხეიძეებისა და ქრისტეში ქართველთა ურყეობის სიმბოლოს, წმინდა მოწამე არჩილ ქართლის ერისმთავრის (718) მარტვილობაზე გაიარა.¹² ამ გზის ურყევ გაგრძელებად ის თვლის დავით აღმაშენებლის მიერ ურწმუნოებზე გამარჯვებას, რის შედეგად საქართველო „...დიდი ხნის განმავლობაში სრული სიმშვიდით ტკბებოდა...“.¹³ როტიეს მიაჩნია, რომ დავითს, სრულად სამართლიანად უწოდებენ „...ეკლესიების აღმდგენელს...“, რადგან ყველა „...ასეთი შენობების (იგულისხმება ეკლესიების – მ.პ.) უმეტეს ნაწილს მისი მეფობის თარიღი აზის...“.¹⁴ აქედან გამომდინარეობს ავტორის დასკვნა, რომ მხოლოდ დავითის დროს „...სრულიად გაუქმდა ცეცხლის თაყვანისცემა,¹⁵ ხოლო ქრისტიანულმა რელიგიამ მთლიანად უპირატესობა მოიპოვა.“¹⁶ ის აქვე წუხილს გამოთქვამს და დაასკვნის: „სამწუხაროდ, საძაგელმა სექტამ (იგულისხმება 1054 წლის სქიზმა – მ.პ.) უკვე დაასნებოვნა ქართველი სამღვდელთა და, როგორც ქართველების, ასევე ბერძნებისა და რუსების გონებაში საძირკველი ჩაუყარა განხეთქილების იმ მარცვალს, რომელსაც ერთ დღეს ლათინებისაგან მათი გამოყოფა უნდა მოჰყოლოდა.“¹⁷ თუმცა მისთვის უცნობია, წარმოიშვა თუ არა მცხეთასა და რომს შორის განხეთქილება სქიზმისთანავე, ანუ 1054 წელს, და არც იმას მიუთითებს, თუ როდის მოხდა აღნიშნულ ეკლესიათა გაყოფა. მოტანილი ფაქტებიდან იმის თქმა შეიძლება, რომ 1054 წლის სქიზმამ, რომელშიც იგი ცალმხრივად კონსტანტინოპოლის ეკლესიას სდებს ბრალს, როტიეს აზრით, ქართველებისა და რუსების სამღვდელთა დაასნეულა და, შესაბამისად, ეკლესიათა განყოფაც მოხდა. იმის გათვალისწინებით, რომ როტიეს საქართველო-რომის რელიგიური კავშირის საწყის ეტაპად მიაჩნია XIII საუკუნე, როცა შავიზღვისპირეთში ახალშენები დააარსეს გენუელებმა და ორ მხარეს შორის დამყარდა სულიერი კავშირები მისიონერების მეშვეობით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ავტორი ეკლესიათა ერთობის დარღვევის კონკრეტულ

¹¹ ASPF., SC-Georgia, vol. 5, ff. 396-197.

¹² Ibid., f.398.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid., f.399.

¹⁵ ავტორის ეს აზრი, რა თქმა უნდა, მცდარია.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

მონაკვეთად 1054 წელს მიიწინეს.¹⁸ მისი აზრით, ქართულმა სამღვდელოებამ სწორედ ამის შემდეგ გაიზიარა ბერძნული სქიზმის „შეცდომები“, რომელთა აღმოსაფხვრელად მოეწოდებოდა კათოლიკე მისიონერები საქართველოს, რაზეც ქვემოთ იქნება საუბარი. ერთი სიტყვით, ავტორი წმინდა ნინოს მიერ დაარსებულ ეკლესიას რომის ეკლესიასთან ერთობაში დიდ სქიზმამდე მოიაზრებს, მაგრამ არსად მიუთითებს, თუ ოფიციალურად როდის მოხდა მათი გაყოფა.

როტიე ქართველთა გონებაში სქიზმის მარცვლის აღმოცენების მიზეზად ასახელებს საგარეო ფაქტორს, ანუ მუდმივ ომებს, რომელთაც საქართველოს ჯერ ბიზანტია, ხოლო შემდეგ – სპარსეთი და ოსმალეთი ატეხდა თავს. „ამ ქვეყანას (საქართველოს – მ.პ.), – წერს ავტორი, – პირველი საუკუნეებიდან დღემდე არასოდეს ჰქონია ორმოცდაათი წლის მუდმივი სიმშვიდე, რამაც არა მარტო დიდად შეაფერხა პროგრესი, არამედ ასევე ხელი შეუწყო იმას, რომ მისი (ქართველების – მ.პ.) და სომხების სამღვდელოება დარჩა ღრმა უმეცრებაში,¹⁹ რომელშიც ისინი დღემდე იმყოფებიან და ამის გამო არიან მგრძნობიარენი იმ „შეცდომების მიმართ“, რომლებიც აშორებს მათ ჭეშმარიტი (კათოლიკური – მ.პ.) რელიგიისა და ეკლესიისაგან.“²⁰ ცხადია, დასავლეთისაგან, უფრო სწორედ, რომისაგან მოწყვეტამ, რამაც პროგრესის მიღმა დატოვა საქართველო, მისი აზრით, განაპირობა ის, რომ სქიზმის გააზრება და აღმოფხვრა ქართველებისა და სომხების ცნობიერებაში ვერ მოხერხდა. ამის მიზეზს ის ხედავს იმაში, რომ ეკლესიების გაყოფის შემდეგ საქართველოსთან წმინდა ტახტის კონტაქტი იყო სპორადული და ორ ეკლესიას შორის ოფიციალური კომუნიკაცია შეწყდა.

მართალია, თავად როტიე არ ასახელებს, მაგრამ აშკარად იგრძნობა, რომ „ღრმა უმეცრებაში“ ქართველთა მიერ ბერძნული სქიზმისადმი, ანუ ბიზანტიური ტრადიციისადმი, მიმდევრობა იგულისხმება. მისი აზრით, ეს პროცესი უფრო გააღრმავა ისტორიულმა მოვლენებმა, კერძოდ, სპარსელებისა და თურქების მუდმივმა შემოსევებმა, „...რომლებიც დღემდე არ წყვეტენ ამ ქვეყნის (საქართველოს – მ.პ.) ნგრევასა და მოსახლეობის ხოცვას, რაც ამ ხალხს დიდი ხნის განმავლობაში მწყემსის გარეშე სტოვებდა.“²¹ ცხადია, ავტორის მიერ მოხმობილი პროცესის ფონზე, ქართული ეკლესია მისი პირველი მღვდელმთავრის გარეშე არასოდეს დარჩენილა, მაგრამ, ჩვენი აზრით, როტიე ზემოხსენებულზე ყურადღებას ამახვილებს იმისთვის, რომ აჩვენოს, თუ როგორ შეავსეს ეს სიცარიელე კათოლიკე მისიონერებმა. ამის დედააზრი ისაა,

¹⁸ ამის შესახებ დანვრ. იხ: მურმან პაპაშვილი. საქართველო დასავლეთის აღმოსავლური პოლიტიკისა და ეკლესიათა უნიის კონტექსტში (XIII-XIV საუკუნის 30-იანი წლები). თბილისი, 2019, გვ. 129-164.

¹⁹ როტიე გულისხმობს სქიზმაში დარჩენას.

²⁰ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f.399.

²¹ Ibid.

რომ სპარსელებისა და თურქებისაგან მუდმივ ნგრევაში მყოფ საქართველოს დამცველებად და რწმენაში განმამტკიცებლად წმინდა ტახტის წარმომადგენლები მოევლინენ. ახლა მოვუსმინოთ თვით წყაროს: „ამან (სპარსელებისა და თურქების განუწყვეტელმა შემოსევებმა და ნგრევამ – მ.პ.) მისი (ქართველების – მ.პ.) ნაწილი კერპთაყვანისმცემლებად (უნდა გავიგოთ მუსლიმებად – მ.პ.) აქცია და ის მცირერიცხოვანი მორწმუნეები (ქრისტიანები – მ.პ.), რომლებიც დარჩნენ ლათინურ ეკლესიასთან გაერთიანებულნი, თავიანთ უცვლელ შეუპოვრობას რწმენისადმი უმაღლოდნენ იმ საერო პირთა მითითებებს, რომლებიც მუდამ მათთან იყვნენ ისე, რომ ხანდახან კათოლიკე მღვდელი არც ჰყავდათ, რათა რწმენაში განემტკიცებინა ისინი.“²² ამის არგუმენტად მას მოჰყავს XIII საუკუნის ბოლოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გენუელთა მიერ ახალშენების დაარსების ფაქტი.²³ რელაციონეს ავტორმა იცის, რომ კათოლიკობამ გზა საქართველოში XIII საუკუნის შუა წლებიდან გაიკვლია, რასაც აკავშირებს გენუელების ზემოხსენებულ კოლონიებთან, რომელთა სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვარი აფხაზეთით იფარგლებოდა.²⁴ მოვუსმინოთ თვით წყაროს: „მხოლოდ XIII საუკუნეში, როდესაც ვაჭრობამ მიიზიდა გენუელები შავ ზღვაზე, იმ მორწმუნეებმა (მართლმადიდებლებმა – მ.პ.) მიიღეს სულიერი დახმარება, რომელსაც ამდენი ხნის განმავლობაში მოკლებულნი იყვნენ. მღვდლებმა (კათოლიკე მისიონერებმა – მ.პ.) არა მხოლოდ საქართველოში მიაღწიეს, არამედ შეაღწიეს კავკასიაშიც, სადაც ააღორძინეს რელიგია (კათოლიკური სარწმუნოება – მ.პ.)“.²⁵ ამასთან კავშირში ავტორი აგრძელებს: „მიიჩნევენ, რომ იმ ადგილას²⁶ იყო კათოლიკური ეკლესია, რომელსაც გენუელი მღვდლები ემსახურებოდნენ და რომელიც თურქებმა მთლიანად გაანადგურეს. მთებში შეგიძლიათ ნახოთ მრავალი მოტოვებული ეკლესია და სამლოცველო, რომელთაგან ზოგიერთი ჯერ კიდევ შემორჩენილია. მცხოვრებლები მათ უყურებენ, როგორც წმიდათაწმიდას და ამტკიცებენ, რომ ზოგიერთ ამ ეკლესიაში პერგამენტზე დანერილი ლათინური რიტის წიგნების ნახვა შეიძლება. მეორე მხრივ, უეჭველია, აბაშის (იგულისხმება აფხაზეთის – მ.პ.) მოსახლეობა ინახავს ამ წიგნებს და მათ უცხოელებს უჩვენებენ, რომელთაც შეუძლიათ შეაღწიონ მათ შორის. ამბობენ, რომ ეს მათი წინაპრების წიგნებია და თუ იქ მღვდელი (იგულისხმება კათოლიკე მღვდელი – მ.პ.) მივა, ვინც იცის მათი წაკითხვა, მისგან ისინი (აფხაზები – მ.პ.) მიიღებენ

²² ASPF., SC-Georgia, vol. 5, f.400.

²³ პაპაშვილი მ., *საქართველო-რომის ურთიერთობა*, თბილისი, 1995, გვ. 90-91.

²⁴ Соина Н. С. (2019). Историография Генуезских средневековых оборонительных сооружений Азово-Черноморского Бассейна. Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова, №11, с. 73.

²⁵ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 400.

²⁶ კონტექსტის მიხედვით უნდა იყოს აფხაზეთი.

კატეხიზმოს“.²⁷ საგულისხმოა და საყურადღებო იმის აღნიშვნაც, თუ როგორ იყენებდნენ აფხაზები ამ წიგნებს თავიანთი ქრისტიანობის დამადასტურებელ დოკუმენტად. „ერთ დღეს გამოჩნდა თურქი მოლა, – წერს ავტორი, – და აჩვენეს მას ისინი (ლათინურ ენაზე დაწერილი წიგნები – მ.პ.), მაგრამ როცა გახსნა ისინი, ვერ შეძლო მათი წაკითხვა და ამის შესახებ მერე დაასკვნეს, რომ მათი წინაპრები არასოდეს ყოფილან მაჰმადიანები და არ მიიღებდნენ მათ ყურანს. რა თქმა უნდა, თურქები ყველაფერს აკეთებენ, რათა მიიზიდონ ისინი და ირწმუნონ ისლამი, მაგრამ რაიმე მნიშვნელოვან წარმატებებს ვერ აღწევენ.“²⁸ იმის საპირისპიროდ, რომ აფხაზები ქრისტიანობას არჩევდნენ მუსლიმობას, მას მოაქვს შემდეგი ფაქტი: „მათ შორის (აფხაზებს შორის – მ.პ.) ჯერ კიდევ ცნობილია გენუელების სახელი და მოსჩანს რამდენიმე დანგრეული ციხე, რომელიც მათ მთებში ეკავათ. ტიტულით არისტოკრატმა გენუელმა რაფაელ სკასიმ²⁹ (Raffaele Scassi), რუსეთის სამეფო სამსახურის მრჩეველმა, 1814 წელს შეაღწია მათ შორის და რამდენიმე ხნის უნახავებმა მას ჰკითხეს: რა დაემართათ გენუელებს“.³⁰ ამის იქით ავტორის საუბარი არ მიდის. მოტანილი ფაქტიდან კი იმ დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ მიუხედავად კავშირის განწყვეტისა, აფხაზები თავს მიაკუთვნებდნენ გენუელთა რელიგიას, ანუ კათოლიკობას. ეს თვალსაზრისი, ჩვენი აზრით, უფრო ახლოსაა ავტორის იდეასთან, ვიდრე სინამდვილესთან.

იმის ნათელსაყოფად, თუ რამ გამოიწვია საქართველოსა და წმინდა ტახტს შორის კავშირის განწყვეტა, ავტორს ფაქტის სახით მოაქვს ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ გენუელების განდევნა შავიზღვისპირეთის სამხრეთის მიმართულებიდან (1461 წ.). მის თანახმად, ამის შემდეგ ოსმალებმა აიღეს ტრაპიზონი, სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი კათოლიკე იყო.³¹ „...მთელი ლაზეთი იძულებული გახდა, – წერს როტიე, – კავკასიონის კალთებამდე განდგომოდა [ქრისტიანულ] სარწმუნოებას. ასე რომ, დღეის-დღეობით ვერ იპოვით იძულებითი რენეგატების შთამომავლებს შორის ქრისტიანობის ვერავითარ კვალს. ამ ქალაქში (იგულისხმება ტრაპიზონი – მ.პ.) მხოლოდ კონსტანტინოპოლიდან კავკასიამდე შეგიძლიათ ნახოთ ჭეშმარიტი რელიგიის დიდმშვენიერების ნაშთები.“³² როტიეს ძირითადი აქცენტი გადააქვს კათოლიკეების დევნაზე, რომელსაც თურქების კვალდაკვალ შურისძიებით

²⁷ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 400.

²⁸ Ibid.

²⁹ ამ პიროვნების შესახებ ჯერჯერობით სხვა დამატებითი ინფორმაციის მოპოვება ვერ შევძელით.

³⁰ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 401.

³¹ Ibid.

³² ASPF, SC-Georgia, vol. 5, f. 402.

აღვსილი გრიგორიანი სომხებიც ახორციელებდნენ³³ და ხაზს უსვამს შემდეგ ფაქტს: „...არ არსებობს შევიწროების სახეები, რომელიც მათ (თურქებმა და გრიგორიანმა სომხებმა – მ.პ.) არ განახორციელეს ამ ქალაქის (ტრაპიზონის – მ.პ.) კათოლიკეების მიმართ, რომელთაც ბოლო ხანებში თურქებმა წაართვეს სამი ეკლესია და მონასტერი.“³⁴ მიუხედავად ამისა, ავტორის თანახმად, ტრაპიზონის კათოლიკეებს შეუნარჩუნებიათ ერთი ეკლესია, რომელიც მათთვის ჯერ ვერ წაურთმევიათ გრიგორიან სომხებს.³⁵ აქვე დაზუსტებულია, თუ სად მდებარეობს ეს ეკლესია, რომ მას უჭირავს ადგილი მათი „...უძველესი სასაფლაოს შუაში, სადაც მრავალი მონამე განისვენებს, რომლებიც სხვადასხვა დროს დაკრძალეს, რაზეც მოწმობს მრავალი წარწერა.“³⁶ ამ ეკლესიას ახლა წინამძღოლობას უწევდა ვენეციის წმინდა ლაზარეს თემის მღვდელი დონ მინასი (Minas Medies), რომელიც ოსმალეთში საფრანგეთის კონსულის მფარველობის ქვეშ წარმატებით განაგრძობდა საქმიანობას. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ საკუთრივ ამ თემის უშუალო მფარველობა საფრანგეთის მეფემ იწეობდა, რათა დაეცვა კათოლიკური სარწმუნოება. რაც საგულისხმოა, აქ მორწმუნეები უფრო მეტი მგზნებარებით აღნიშნავდნენ ლუი წმინდას დღესასწაულს, ვიდრე საფრანგეთში.³⁷ ყოველივე ეს იმ კონტექსტშია წარმოდგენილი, რომ ადრესატებს შეახსენოს, საქართველოს ეს ძირძველი ტერიტორიის მოსახლენი „...რომის წმინდა საყდრის ერთგულები...“³⁸ იყვნენ და რომთან კავშირი ნიადაგ სურდათ.

ამ მოვლენაზე ხაზგასმას ლოგიკურად მოსდევს სუბიექტური აზრი, თუ რა მიზნით გადანყვიტა 1626 წელს პროპაგანდამ, პაპ ურბან VIII-ის (1623-1644) თაოსნობით გაეგზავნა კათოლიკე მისიონერები საქართველოში, კერძოდ, ქართლის სამეფოში, ოდიშის სამთავროსა და ახალციხეში. სრულიად მართებულია აზრი, რომ მისიონერების გამოგზავნის ინიციატივა ქართული მხარიდან მომდინარეობდა. ამასთან დაკავშირებით ავტორის აზრი ასეთია: „ეს მომდინარეობდა თავად მაცხოვრებლების გულმოდგინებიდან, რომლებმაც არ დაივინყეს, რომ მათ წინაპრებს ჰყავდათ მღვდლები ევროპიდან და ისინი დიდი ხნის განმავლობაში ევედრებოდნენ რომის კარს გამოეგზავნათ მღვდლები, რადგან მათი სომეხი მღვდლები ხშირად რჯულგანდგომილები იყვნენ და უფრო მეტიც, დაქორწინებულებიც.“³⁹ ამასთან კავშირში ყურადღებას იქცევს ის ასპექტი, თუ რატომ სურდათ ქართველებს კათოლიკე მისიონერთა

³³ ASPF, SC-Georgia, vol. 5, f. 402.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

მონვევა. „ესენი (ქართველები – მ.პ.), – წერს ავტორი, – საჭიროებენ განათლებულ და თავისი სახელმწიფოსადმი სრულიად თავშენიწიულ ადამიანებს, რომელთაც, თავიანთი სამწყსოს ხსნისა და კეთილდღეობის გარდა, სხვა ინტერესი არ ექნებათ, როგორც იმ მისიონერებს, რომელთაც მათი დაჟინებული თხოვნით დაახლოებით ორი საუკუნის მანძილზე რომის კარი აგზავნიდა...“.⁴⁰ აქედან ირკვევა, რომ როტიემ კარგად იცის თეატინელი მისიონერების საქართველოში (1632-1701 წწ.) საქმიანობის შესახებ. და რაც მეტად მნიშვნელოვანია, ავტორი სრულიად მართებულად უსვამს ხაზს თეატინელ მისიონერთა მაღალი განათლების დონეს იმჟამად საქართველოში მოღვაწე კაპუცინ მამებთან შედარებით. ეს ინფორმაცია ფასეულია იმდენად, რამდენადაც წარმოდგენას გვაძლევს, თუ რა იმედს აღვიძებდა საქართველოში კათოლიკე მისიონერების უანგარო მოღვაწეობა განათლების, ქვეყნის კეთილდღეობისა და ქართული კათოლიკური თემის განვითარებისათვის. მეტიც – ავტორი ანიჭებს რა კათოლიკურ სამყაროს უპირატესობას, აქვე ირიბად მიგვანიშნებს, რომ ქართველების, უფრო ზუსტად, ქართველი კათოლიკეების მიერ მისიონერების მონვევა გააჩნდა იმ საყრდენს, რომელზეც დაშენდებოდა ქართულ-ევროპული იდენტობა. ამ მიზნით 1628-1752 წლებს შორის კათოლიკე მისიონერების საქმიანობას საქართველოში ის ყველაზე წარმატებულ დროდ მიიჩნევს. ამის არგუმენტად მოაქვს სხვადასხვა დროს თბილისში, გორსა და ქუთაისში კათოლიკური ეკლესიების აგება, რომელთა შორის უმშვენიერესად იტალიური არქიტექტურით აგებულ თბილისის ეკლესიას მიიჩნევდა.⁴¹

აგრძელებს რა ამ საკითხზე მსჯელობას, ავტორს საქართველო-წმინდა ტახტს შორის ურთიერთობაში იმ ბზარზე გადააქვს აქცენტი, რომლის შედეგად 1752 წელს კათოლიკეებს თბილისში ეკლესია ჩამოართვეს და აქედან მისიონერები ახალციხეში განდევნეს. ამის ძირითად მიზეზად ის მიიჩნევს საქართველოს პატრიარქ ანტონ I-ის (1744-1755; 1764-1788) ფარულ კათოლიკობას⁴² და მის შედეგად განვითარებულ მოვლენებს, რომლის შესახებ გვანვდის ვრცელ ინფორმაციას. რამდენადაც იგი შეიცავს ფაქტობრივ სიახლეებს და ავტორისეულ შეფასებას, მას სრულად მოვიტანთ. ის წერს: „ამ ავანტიურის მიზეზი ის იყო, რომ საქართველოს პატრიარქი ფარულად იყო მოქცეული კათოლიკურ სარწმუნოებაზე. ეს სახელგანთქმული წინამძღვარი, სახელად ანტონი,⁴³ მეფე იესეს ვაჟი და მეფე თეიმურაზის⁴⁴ ნათესავი, იშვიათი ნიჭის

⁴⁰ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 405.

⁴¹ Ibid.

⁴² დანვრ. იხ: მურმან პაპაშვილი, ელდარ მამისთვალისშვილი, ზურაბ გამეზარდაშვილი, ხათუნა ჩაფიჩაძე, *საქართველო ევროპულ სამყაროში (XVII ს-ის 70-იანი წლები – XVIII ს.),* თბილისი, 2020, გვ.202-216.

⁴³ საქართველოს კათოლიკოსი ანტონ I ბაგრატიონი (1744-1755; 1764-1788).

⁴⁴ ქართლის მეფის თეიმურაზ II (1744-1762).

ადამიანი იყო, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში მუდამ მუსაიფობდა [კათოლიკე] მამებთან და რომელმაც თავის სამღვდელოებას შეგნებულად გააცნო რა სახელოვანი პრეფექტის ჯიროლამო და ნორჩას მაგალითი, დაუფარავად ქადაგებდა უქორწინლობის მოძღვრებას, რომელიც მათი წმინდა ფუნქციების შესატყვისი იყო. მაგრამ წამხდარი ბერი, მეფის მოძღვარი, იყო მიზეზი იმისა, რომ ქართველები არ შეერთებოდნენ ისევ თავიანთი მამების პირვანდელ სარწმუნოებას.⁴⁵ როგორც ვხედავთ, ავტორი ქართველთა თავდაპირველ აღმსარებლობად კათოლიკობას მიიჩნევდა, მაგრამ უფრო სწორია ვთქვათ, რომ მას მხედველობაში აქვს სქიზმამდელი ეკლესიათა ერთობა, როცა რომის პაპის პრიმატი საცილობლად არ მიიჩნეოდა.

ერთი სიტყვით, ავტორისათვის ქართველთა მიერ კათოლიკობის მიღება ალიქმებოდა, როგორც წინაპართა სარწმუნოებასთან დაბრუნება. სწორედ ამ კონტექსტში წარმოაჩინა მან საქართველოს კათოლიკოს ანტონ I-ის როლი. როტიე მასში ხედავს პროკათოლიკე ქართველთა სულს და დიდი ადგილობრივი მასშტაბის სასულიერო მესვეურს, რომელიც დასავლეთის მიმართულებით მოძრაობდა. ავტორი საკმაოდ ვრცლად აღწერს, თუ რა შედეგი მოჰყვა ყოველივე ამას: პირველი, კათოლიკეებს წაართვეს ეკლესია და მონასტერი თბილისსა და გორში; მეორე, თბილისსა და გორში მოღვაწე კათოლიკე მამები გააძევეს ახალციხეში; მესამე, პატრიარქი ანტონ I, რომლის წინააღმდეგ “ენით უთქმელი საშინელებები გამოიგონეს”, რუსეთში გადაასახლეს, ხოლო მრავალი ეპისკოპოსი გადააყენეს; მეოთხე, ანტონ კათოლიკოსის მიერ კათოლიკობაზე გადასვლამ მთელი ანტიკათოლიკური ძალები გააერთიანა სქიზმატი ბერძენი და სომეხი გრიგორიანების თაოსნობით; მეხუთე, კათოლიკე მამა ჯიროლამო და ნორჩა, რომელიც საჯაროდ ამხელდა ბერძენ სქიზმატიკოს და სომეხ გრიგორიანელ სასულიერო პირთა უხამსი ცხოვრების წესებს, ახალციხეში განდევნეს და იქ მის წინააღმდეგ სხვადასხვა სახის ხრიკებს აწყობდნენ, რათა თურქების რისხვა დასტყვობოდა თავს.⁴⁶

ყოველივე ამას ავტორი ისეთი ექსპრესიით აღწერს, რომ მკითხველში აღძრავს უდიდეს თანაგრძნობას პროკათოლიკური განწყობის ანტონ კათოლიკოსის მიმართ. ეს უკანასკნელი ავტორს მიაჩნდა იმ პიროვნებად, რომელსაც შეეძლო დაეახლოებინა და გაეერთიანებინა ორივე ეკლესია. რეგრესულმა ძალებმა ეს ჩაშალეს, რის გამოც უფალმა შური იძია და, ავტორის მიხედვით, 1752 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს შავი ჭირის უბედურება დაატეხა თავს. ამ პროვიდენციალურ ახსნას ის ამგვარად გადმოგვცემს: „ამ წელს (იგულისხმება 1752 წელი – მ.პ.) შავმა ჭირმა ისე გაანადგურა საქართველო, რაც ღვთის რისხვის ცხადი ნიშანი იყო, მცხოვრებთა მესამედი დაიხოცა და მეფის ვერაგი მღვდელი-მოძღვარი (ალბათ, იგულისხმება ზაქარია გაბაშვილი

⁴⁵ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 406.

⁴⁶ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, ff. 406-407.

– მ.პ.) ერთ-ერთი პირველი მსხვერპლი გახდა.⁴⁷ უნიატი ანტონ კათალიკოსი ამის შემდეგაც არ ავინყდება როტიეს და მას საბოლოოდ ასეთ შეფასებას აძლევს: „რვანლიანი გადასახლების შემდეგ პატრიარქი მოიხმეს და თავის თანამდებობაზე აღადგინეს. ის რამდენიმე წლის შემდეგ გარდაიცვალა და ყოველთვის არაორაზროვნად ამოწმებდა რომის ეკლესიასთან თავის შეერთებას, სინანულს იმის გამო, რომ ვერ მიაღწია წარმატებას თავის სასულიერო პირებთან და თავის ხალხთან ერთად...“.⁴⁸

ანტონის ამგვარი წარმოსახვა, რაც ვატიკანის არქივში დაცული სხვა მასალების ინფორმაციებთან თითქმის სრულ თანხმობაშია,⁴⁹ ავტორს სჭირდება იმისათვის, რომ აჩვენოს, თუ რეგრესული ძალების მიზეზით რა პესპექტივა იქნა ხელიდან გაშვებული ეკლესიათა უნიისა და ქართულ-დასავლური იდენტობის გზაზე. ვერ შეძლო რა კრიტიკულად ეფიქრა და რეალურად აღექვა ამ ყოველივეს მიზეზი, ავტორი პასუხს უფალს მიანდობს. საკუთრივ კი გულისტკივილით წერს, რომ რუსებმა შემოსვლისთანავე თბილისის კათოლიკეთა ეკლესია, რომელიც ამ უკანასკნელთ 1752 წელს წაართვეს, ფურაჟის საწყობად აქციეს, რაც თბილისში მის ყოფნამდე (1818 წ.) გრძელდებოდა.⁵⁰ ამ ეკლესიას გუმბათი და ორნამენტები მოაცილეს, რათა იგი სრულიად შესატყვისი ყოფილიყო საწყობის დანიშნულებასთან.⁵¹ „...ამ სამარცხვინო ავანტიურისა...“ და ანტონ კათალიკოსის ფარული კათოლიკობისადმი დამოკიდებულების გამო უფალმა, ავტორის აზრით, „...გადაწყვიტა ქართული სამეფო ტახტი მოესპო. სამუდამოდ განედევნა ამ ქვეყნიდან მეფის შთამომავლები, რომელიც აქ ორი ათას წელზე მეტი ხნის განმავლობაში მბრძანებლობდნენ. როცა რუსული ჯარები საქართველოში შემოვიდნენ დევნის მიზნით, მათი სამეფო ბრწყინვალეობა თანდათან ჩაქრა, როგორც თოვლი დნება მზეზე. 1783 წელს ქვეყანა საბოლოოდ დამორჩილდა რუსეთს, ხოლო სამეფო ოჯახი პენსიებით პეტერბურგში გაგზავნეს, რათა დაუდევარ უმიზნო ცხოვრებას [ისინი] შეეყვანა რიგით პირთა კატეგორიაში, რომლებიც დედამიწაზე მილიონობით არიან.“⁵²

მოვლენების ამგვარი მოტივაციის შემდეგ, როტიე ერთმანეთს ადარებს კათოლიკური მისიების მდგომარეობას საქართველოში 1811-1815 წლებში, რათა წარმოაჩინოს მათ მიერ მიღწეული წარმატებები. პირველ რიგში განიხილავს კათოლიკეთა მდგომარეობას ახალციხეში და ხაზს უსვამს, რომ აქ კათოლიკე

⁴⁷ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 407.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ *ევროპული წყაროები საქართველოს შესახებ (XVIII საუკუნე)*, იტალიური და ლათინური ტექსტები თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილმა, ელდარ მამისთვალისშვილმა და ზურაბ გამეზარდაშვილმა, თბილისი, 2020, გვ. 79-82.

⁵⁰ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 408.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

მისიონერები „...ყოველთვის სარგებლობდნენ პატივითა და ყურადღებით, როგორც თითოეული კლასის, ზოგადად, მთელი ხალხის ქომაგები“.⁵³ ახალი დეტალებით ამდიდრებს ქართველი კათოლიკე მამის ანტონ თუმანიშვილის საქმიანობას ახალციხესა და კავკასიის ხალხებში; თბილისის კათოლიკეთა ეკლესიას მისი მორთულობის გამო უნიკალურად მიიჩნევს; დომინიკელი მამის – ონოფრიოს, წარმოშობით ქართველის, მოღვაწეობას გორში საეტაპო მნიშვნელობას ანიჭებს; აძლევს რა მაღალ შეფასებას თბილისის მისიონის პრეფექტის, ფილიპე და ფორანოს (ფორანოელის) საქმიანობას, როტიე წერს, რომ ერთ-ერთი ცერემონიის დროს ის „...დააყენეს საქართველოს მთავარეპისკოპოსის გვერდით...“.⁵⁴ ეს მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია რუსეთის საოკუპაციო ხელისუფლების მიერ ქართულ საშინაო დიპლომატიაში გამოყენებული ხერხის ამოსაცნობად. უფრო ვფიქრობთ, რომ ასეთი „კეთილისმყოფელი“ დამოკიდებულება კათოლიკე მამებისადმი, ასევე თავდაპირველი სხვა ფაქტების (თბილისში, გორსა და ქუთაისში კათოლიკური ეკლესიის აშენებისადმი ფინანსური მხარდაჭერა, სკოლის გამართვა თბილისში, თბილისის, გორისა და ქუთაისის ეკლესიებისათვის წლიური პენსიის დანიშვნა)⁵⁵ გათვალისწინებით, მიზნად ისახავდა ქართველ კათოლიკეთა მოგილევის კონსისტორიისადმი დაქვემდებარებისათვის მომზადებას. ამას გარდა, ვფიქრობთ, რუსეთის ადგილობრივ მმართველობას საოკუპაციო ჯარში მომსახურე კათოლიკე ჯარისკაცებისათვის არ სურდა თავისი ანტიკათოლიკურად განწყობილი სახე გამოეჩინა. ამ აზრს როტიეს შემდეგი ინფორმაცია გვეკარნახობს. ის წერს: კათოლიკე მამებისაგან „...მატერიალური და სულიერი დახმარება მიიღო რუსეთის, პოლონეთისა და სხვა პროვინციების ყველა კათოლიკე ჯარისკაცმა, რომლებიც საქართველოს ჯარში მსახურობენ, რასაც ამ მისიონის გარეშე ისინი დიდხანს მოკლებულნი იქნებოდნენ...“.⁵⁶

ავტორი ცალკე და შედარებით ვრცლად განხილავს ქუთაისში კათოლიკეთა მისიონის საქმიანობას. ხშირ შემთხვევაში გვაძლევს დღემდე უცნობ ფაქტებს, რომელთა საფუძველზე ახდენს ამა თუ იმ მოვლენის შეფასებას. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ იმერეთის მეფემ სოლომონ II-მ (1772-1815), რომელსაც განსაკუთრებით უყვარდა კაპუცინი მამები, „თავისი მეფობის ბოლო პერიოდში კათოლიკეთა ეკლესიას აჩუქა ქალაქიდან ორი მილის დაშორებით მდებარე პატარა დაბა გეგუთი...“.⁵⁷ ამ ფაქტში ის იკითხება, რომ სოლომონ მეფე, რომელიც მეფობის ბოლო წლებში რუსეთის საპირისპიროდ კათოლიკურ დასავლეთში იკვალავდა გზას, აქ მათ სულიერ წარმომადგენლებს შესაძლო

⁵³ ASPF, SC-Georgia, vol. 5, f. 409.

⁵⁴ ASPF, SC-Georgia, vol. 5, f. 411.

⁵⁵ პაპაშვილი მ., *საქართველო-რომის ურთიერთობა*, თბილისი, 1995, გვ. 305-308.

⁵⁶ ASPF, SC-Georgia, vol. 5, 412.

⁵⁷ Ibid., f. 411.

დახმარებას უწევდა, რაც მისი ევროპული დიპლომატიის ნაწილად უნდა მივიჩნიოთ. „ამ მისიონს, – წერს როტიე, – ღირსეულად უვლის 1815 წელს რომიდან ჩამოსული მამა ჯუზეპე დალა კოლა (Giuseppe dalla Colla), რომელმაც მოკლე დროში ისწავლა ქართული ენა იმ დონემდე, რომ სრულყოფილად ქადაგებს ამ ენაზე და ასრულებს სხვა ფუნქციებს დიდი მონდომებითა და გზნებით და მას ეხმარება ძმა ბერნარდინო ჩივიტა და კასტელანა (კასტელანელი)“.⁵⁸

ავტორი განსაკუთრებულად აფასებს მამა ფილიპე და ფორანოს (ფორანოელის) მოღვაწეობას თბილისის მისიონში. რამდენადაც ეს შეფასება ჩვენი დასკვნისათვის მნიშვნელოვანია, იგი მთლიანად მოგვყავს: „[მისიონს] განსაკუთრებით ბრძნულად და წინდახედულებით მართავდა მათი ღირსეული მეცხრამეტე პრეფექტი მამა ფილიპო და ფორანო, სანიმუშო მისიონერი, უფლისაგან ამალღებული სიკეთით დაჯილდოებული. თუ ვინმეს უნდა დაწვრილებით ყველაფრის ერთმანეთთან შედარება, რაც ამ იშვიათმა ადამიანმა გააკეთა კერძოდ საქართველოს მისიებისა და ზოგადად ყველა კათოლიკეს სასიკეთოდ, ეს ყოველგვარ რწმენას გადააჭარბებს. ამჟამად, რომ ყოვლისშემძლე უფლის დახმარების გარეშე ამდენი წინსვლა შეუძლებელი იქნებოდა იმ ხალხს შორის, რომელიც არათუ არ არის კათოლიკე, არამედ ეკლესიის მტრებიც შეიძლება ეწოდოს. მან იცოდა, თუ როგორ დაეწყნარებინა მისი ბუნებრივი შარისთავები და მდევენელიც შეეცვალა, რომ ჰქონოდა მოწინება და პატივისცემა იმათ მიმართ, ვინც აღმსარებლობდა ჭეშმარიტ რელიგიაზე. რამდენი მიწიერი და სულიერი დახმარება მიიღეს იმ ბერებისაგან რუსეთის, პოლონეთისა და სხვა პროვინციებში დაბადებულმა ყველა გვარდიის კათოლიკე ჯარისკაცებმა, რომლებიც მსახურობენ საქართველოს ჯარში. ისინი ამ მისიონის გარეშე ამას დიდხანს მოკლებული იქნებოდნენ. მამა ფილიპემ გააცნობიერა ფრანგული ენის ცოდნის უპირატესობა და ისწავლა ის, რათა თავად შეძლოს საქმეების წარმოება, რომელიც ზოგჯერ საჭიროებენ მთავრობის ხელმძღვანელებთან განხილვას. ამ საქმის უდიდესი საჭიროებაა და ახლა უკვე აუცილებელი გახდა, რომ ყველა მათგანმა, ვინც მომავალში დაინიშნება პრეფექტებად, იცოდეს ფრანგული ენა და ცოტა რამ მსოფლიოს შესახებ, რათა ნებისმიერ გარემოებაში შეძლონ თავიანთი წმინდა მისიის მიზნის მიღწევა“.⁵⁹

როგორც მოტანილი წყაროდან ვხედავთ, რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ (1801 წლის 12 სექტემბერი) წმინდა ტახტი ყურადღების გარეშე არ ტოვებდა საქართველოს პრობლემას და ნიადაგ ზრუნავდა აქ მისიონის გაძლიერებაზე. ჩვენი ღრმა რწმენით, რუსეთის საოკუპაციო მმართველობამ ნახა რა ქართველი ხალხისა და მაღალი წრეების განსაკუთრებული

⁵⁸ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 412.

⁵⁹ Ibid., f. 413.

პატივისცემა, კეთილი განწყობა კათოლიკეების მიმართ და რომთან კავშირის დაუოკებელი სურვილი, შეცვალა თავისი თავდაპირველი მკაცრი კურსი და ხელსაყრელი პერიოდის დადგომამდე ლოიალური პოლიტიკის გატარებას შეუდგა. ამაში გამოიკვეთა ის ასპექტიც, რომ რუსი მმართველები ქართველ ინტელექტუალთა შორის უფრო ნაკლები ნდობით სარგებლობდნენ, ვიდრე წმინდა ტახტის წარმომადგენელი კათოლიკე მესვეურები.

ყოველივე ზემოთქმულის შედეგად დავასკვნით: რვა წლის განმავლობაში საქართველოში რუსეთის საოკუპაციო ჯარში მოსამსახურე როტიეს ჰქონდა საშუალება, გასცნობოდა ჩვენი ქვეყნის ქრისტიანობის ისტორიას და დაკვირვებოდა კათოლიკე მამების საქმიანობას მის თანამადროვე საქართველოში. აქედან გამომდინარე, ავტორის მიერ მოტანილი ცნობები დიდ ნდობას იმსახურებს. მან სხვადასხვა ისტორიული პერიოდის კონტექსტში წარმოადგინა, თუ რა ძირითადი ეტაპები განვლო ქრისტიანობამ საქართველოში 1818 წლის ჩათვლით. ავტორის სწორი დაკვირვებით, საქართველო ქრისტიანობის მიღებას საკუთარი კულტურული და სახელმწიფოებრივი ელემენტების საფუძველზე შეხვდა და ქართული ეკლესია „დიდ სქიზმამდე“ (1054) რომაულ-კათოლიკური ეკლესიის ერთიან ორგანიზმს წარმოადგენდა. დასავლეთისაგან მოწყვეტამ (1453 წლის შემდეგ) პროგრესის მიღმა დატოვა საქართველო, რასაც უფრო აღრმავებდა სპარსეთისაგან და ოსმალეთისაგან მომდინარე განუწყვეტელი საფრთხეები. მიუხედავად ამისა, საქართველოში ქრისტიანობა განაგრძობდა განვითარებას. იგი იყო ის მაორგანიზებელი ძალა, რომელმაც საგარეო მტრების წინააღმდეგ საკმარისი შინაგანი ძალა გამოიწვევა. მის დასაცავად ქვეყანამ დიდი მსხვერპლი გაიღო და გარეშე მტრებისაგან მუდმივ ნგრევაში მყოფ საქართველოს დამცველებად და რწმენაში განსამტკიცებლად წმინდა ტახტის წარმომადგენელი კათოლიკე მისიონერები მოველინენ. ეს, ავტორის გაგებით, წარმოადგენდა ერთიანობის ძიების ახალ ეტაპს, რადგან ქართველები კათოლიკეებთან შეხვედრებს არა უცხო ალიარებით ეკიდებოდნენ, არამედ წარსული ერთიანობის შეგრძნებით. ქართველი პროგრესისტებისათვის (ანტონ I-ისა და მისი მიმდევრების მაგალითით) არ იყო დამახიათებელი კათოლიკობისაგან გარიყვა, ასევე ქსენოფობია, რაც ფარული იდენტობის სახედ შეიძლება მივიჩნიოთ. სწორედ ამიტომ მიეცათ კათოლიკე მისიონერებს საქართველოში თავისუფალი მოღვაწეობის არენა. საკუთრივ ქართველთა მიერ კათოლიკობის მიღება როტიესთვის მამა-პაპათა სარწმუნოებასთან დაბრუნებას ნიშნავდა. ეს მოვლენა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის (1801) შემდეგ უფრო რელიეფურად გამოჩნდა, რადგან ქართველებს განსაკუთრებით სურდათ რომთან კავშირის შენარჩუნება და რუს მმართველებს უფრო ნაკლები ნდობით ეკიდებოდნენ. მიუხედავად ამისა, როტიეს კათოლიკეთა მომავალი წარმატებები საქართველოში რუსეთის მმართველობის ქვეშ დაცულად მიაჩნდა. ამის დასტურია მისი შემდეგი სიტყვები: საქართველოს მისიონის აყვავე-

ბა არ დაახანებს, „...თუ პრუპაგანდა არ დააყოვნებს მრავალი ბერმონაზვნის გაგზავნას, რომელთაც იგი ესოდენ მეტად საჭიროებს, რის გარეშეც, მას არ შეუძლია გააგრძელოს ის წარმატებები, რომლებიც მან ასე გონივრულად დააფუძნა უფლის ეკლესიის სადიდებლად.“⁶⁰ ბუნებრივია, კათოლიკე პატრების მიმართ იმ მოზომილი დიპლომატიური მოქმედების ჩარჩოში, რომელსაც თავიდანვე დაადგა რუსეთის ხელისუფლება, ბერნარ როტიემ ვერ ამოიცნო მომავალი ვერაგული გეგმა, რომელიც პრაქტიკულად განხორციელდა 1845 წელს, როცა რუსეთის იმპერატორის დეკრეტით კაპუცინი მამები საქართველოდან გააძევეს.⁶¹

მურმან პაპაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

⁶⁰ ASPF. SC-Georgia, vol. 5, f. 412.

⁶¹ მიქელ თამარაშვილი, *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*, ტფილისი, 1902, გვ. 525.

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე

**ქრისტიანული რელიგიის შესახებ
საქართველოსა და მეზობელ ქვეყნებში**

**DELLA RELIGIONE CRISTIANA NELLA
GIORGIA E NEI PAESI CIRCONVICINI**

იტალიური ტექსტი გაშიფრეს, თარგმნეს

და კომენტარები დაურთეს

მურმან პაპაშვილმა და ელდარ მამისტვალიშვილმა

პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი (ASPF)

ფონდი SC-Georgia, ტომი 5, ფურც. 387-413¹

f. 387r:

ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში

f. 388r:

ვიდრე იბერთა შორის ქრისტიანული რელიგიის შემოსვლის დროზე გადავალთ, აუცილებელია შორეულ საუკუნეებში ამ ბარბაროსი ხალხებისა და კულტის წარმოშობას მივუძღვნათ მოკლე ნარკვევი, რაც იძლევა ანტიკურობის გულმოდგინე გაგების საშუალებას. საქართველოს ისტორია იუნყება, რომ მისი დამაარსებელი იყო ქართლოსი² და რომ ამისი წინაპრები მომდინარეობენ სემისა და იაფეტისაგან, რის გამო ისინი ნახევრად სომხური და ნახევრად ებრაული წარმოშობისანი იყვნენ. იაფეტის ვაჟიშვილებიდან ერთს, სახელად ავენანს,³ ჰყავდა ვაჟიშვილი, სახელად ფანგისი,⁴ რომელიც იყო თორგამოსის მამა, რომლისგან მომდინარეობენ სომხები და სხვა ხალხები, როგორიცაა ქართველები, მოკავანები,⁵ ერიენები,⁶ ლეკები,⁷ მეგრელები⁸ და კავკასიის სხვა ხალხები. როცა ნოეს შვილები გაიყარნენ, რათა თავიანთი ოჯახებისთვის ეძიათ დასახლებები, თარგამოსს

f. 388v:

არარატსა და იმავე ქედის პატარა მთას შორის მდებარე მასსისად⁹ წოდებული პატარა ტერიტორია ეკავა. როცა მისი ოჯახი იქ გამრავლდა, მან გადალახა [მდინარე] არაქსი თავისი [ოჯახის] დიდი ნაწილით და გაემართა ჩრდილოეთისაკენ. აქ მან დაიკავა კავკასიის სამხრეთით მდებარე ყველა ადგილი და მისი გარდაცვალების შემდეგ მის ვაჟიშვილებს შორის უთანხმოების თავიდან აცილების მიზნით, ტერიტორია მათ შორის გაანაწილა. ისინი რვანი იყვნენ.

¹ ASPF, SC-Georgia, vol. 5, ff. 387r- 413v.

² ქართველთა ლეგენდარული წინაპარი, ბიბლიური ნოეს ძის, იაფეტის შთამომავალი, თარგამოსის ძე, ძმათა შორის უხუცესი და მთავარი.

³ უნდა იყოს „ავანანი“.

⁴ ალბათ, თარში, რადგან ქართლის ცხოვრების მიხედვით თარგამოსი არის თარშის ძე.

⁵ უნდა იყოს „მოვაკანები“.

⁶ ალბათ, ჰეროსი.

⁷ უნდა იყოს „ლეკოსი“.

⁸ უნდა იყოს „ეგროსი“.

⁹ დიდი არარატის სომხური სახელწოდება. თურქულად – ბუიუქ-ალრი-დაღი.

უფროსს, სახელად ჰაოსს, სომხები თავიანთ მესაძირკველდ მიიჩნევენ და მისგან მიიღეს მათ ჰაისის¹⁰ სახელი, რაც ჯერ კიდევ მესხიერებაში ჩარჩათ.

როგორც ითქვა, მეორე ვაჟი იყო ქართლოსი, ქართველთა მესაძირკველი.

თარგამოსმა ჰაოსს, როგორც თავის უფროს ვაჟიშვილს, მისცა სამხრეთით მდებარე თავისი სამფლობელოების ნახევარი, ტერიტორია, რომელმაც შემდგომში მეტწილად სომხეთის სამეფო შექმნა, ხოლო ქართლოსს შეხვდა მხარე, რომელსაც ახლა საქართველო ეწოდება და მდებარეობს ამ სამეფოსა და კავკასიას შორის. დანარჩენ ექვს ვაჟს, სახელად ბარდოსს, მოვაკას,¹¹ ლეკოსს, ჰეროსს,

f. 389r:

კავკასისა¹² და ლუგროსს¹³ ნილად ხვდათ მეზობელი მხარეები, რომელთა აქ აღწერა ზედმეტია. საჭიროა მხოლოდ დამატება, რომ ქართულ ენაზე [არსებული] ხელნაწერი ისტორია მოგვითხრობს, რომ მათი შთამომავლებისა და ვასალების გასაბედნიერებლად ისინი ყველაფერში მისდევდნენ უფროსი ძმის, ჰაოსის მაგალითს და ნემროდ¹⁴ ასურელის ვასალებიც იყვნენ. ამ ისტორიაში ასევე საუბარია, რომ სურდათ რა [ვასალებს] ნემროდის მძიმე უღლისაგან თავის დაღწევა, ამ უკანასკნელის ძალები შეიჭრნენ მათ ქვეყანაში და სისხლიან ბრძოლაში ნემროდი მოკვდა ჰაოსის მიერ ნასროლი ისრით. ამ გამარჯვების შემდეგ მათ განდევნეს მტრები ქვეყნიდან და ჰაოსმა თავად გამოაცხადა სომხეთის მამად ან უზუცესად თავი და მისი ძმები მისი ვასალები გახდნენ.

ქართლოსის შთამომავლები თავყვანს სცემდნენ მზეს, მთვარეს, ცეცხლს და მისი საფლავიც მალე გახდა თავყვანისცემის ობიექტი და როცა საქმე მათ შორის ფიცის დადებას ეხებოდა, ისინი ქართლოსის აკლდამის სახელით დებდნენ ფიცს.

ყველაზე შორეულ საუკუნეებში ისინი ზედმინევენით იცავდნენ

f. 389v:

მხოლოდ ერთი ცოლის ყოლის უფლებას. ამ საკითხთან დაკავშირებით მომდევნო რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მოადუნეს ყურადღება მანამ, სანამ არ გაეცნენ ქრისტიანულ რელიგიას. იმ პირველყოფილ დროში ისინი ანთროპოფაგები იყვნენ და ხშირად თავიანთ ღვთაებებს ბავშვებსა და მონებს სწირავდნენ. მხოლოდ ახ. წ. მეორე საუკუნის მინურულის მეფე რაეფმა,¹⁵ რო-

¹⁰ სწორია: ჰაოსი. სომხების ლეგენდარული ეთნარქი და ეპონიმი. ქართველთა ეთნარქის ქართლოსის ძმა.

¹¹ უნდა იყოს „მოვაკანი“.

¹² უნდა იყოს „კავკაზოსი“.

¹³ უნდა იყოს „ეგროსი“.

¹⁴ ნიმროდი / ნებროთი / ნიმრუდი / ნიმვროდი – ბიბლიური გმირი, ქამის ძის ხულის მითიური შვილი. მას მიენერება ბაბილონის სამეფოს დაარსება. მან მთელი ქვეყნიერება დაიპყრო.

¹⁵ საუბარია რეგ I მართალზე. ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის II ნახევარ-

მელიც სამეფოს დიდი სიკეთით განაგებდა, აკრძალა ბავშვებისა და მონების შემდგომი მსხვერპლშენიშვნა და ბრძანა, რომ მომავალში მათ მაგივრად ცხოველები შეენიშნათ: ჩვეულებრივ, ამ ხალხებში დაცული იყო მზის, მთვარისა და ცეცხლის თაყვანისცემა და ასეთმა კულტმა ალექსანდრე მაკედონელის¹⁶ გარდაცვალებამდე გაძლო. ამ დროიდან მათ [ახალი] კერპები დაემატა.

იგივე ისტორია¹⁷ იუწყება, რომ სპარსელების დამარცხებისა და ეკატანას¹⁸ (ახლანდელი ჰამადანის) ალების შემდეგ რამდენიმე მაკედონური კოჰორტა,¹⁹ სახელად ვინმე აზოს²⁰ მეთაურობით, გაიგზავნა იბერიების დასადევნად, რომელთა წინამძღოლი ქართლოსიანი სამარა²¹ და

f. 390r:

მისი ძმა²² მოკლეს დარიო კოდომანოს²³ ჯარში დამხმარეს სახით მსახურებისას. იბერთა ძალების განადგურების შემდეგ აზონმა თავისი ძალებით შეაღწია კავკასიის ძირამდე და შეინარჩუნა ეს ქვეყანა, ხოლო ყმანვილი ალმაზი (Almaz), რომელიც მოგვიანებით ცნობილი იყო ფარნაოზის²⁴ (Pharnaos) სახელით, სამარას ძმისწული და მემკვიდრე, თავის დედასთან, რამდენიმე რაზმთან და ქვეყნის მეთაურებთან ერთად მთებში გაიქცა. აზონმა, რომელსაც [ხელში] ჩაუვარდა იბერია, როგორც ჩანს, თავის მხრივ ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ, თავი აარჩევინა მეთაურად და ბრძანა იქ ორი კერპი აღემართათ,

ში. ლეონტი მროველის მიხედვით, რევი მფარველობდა ქრისტიანობას. მან აკრძალა ზოგიერთი წარმართული ჩვეულება, განსაკუთრებით, ადამიანთა მსხვერპლშენიშვნა. ამის გამო მას „რევი მართალი“ უწოდეს.

¹⁶ ალექსანდრე III დიდი, მაკედონელი (ძვ.წ. 356-323). მაკედონიის მეფე, გამოჩენილი მხედართმთავარი, მსოფლიო სახელმწიფოს შემქმნელი, რომელიც მისი გარდაცვალების შემდეგ დაიშალა.

¹⁷ ალბათ, გულისხმობს ზემოხსენებულ ქართულ ენაზე არსებულ ხელნაწერ ისტორიას.

¹⁸ ეკატანა – თანამედროვე ჰამადანის ძველბერძნული სახელია. იგი ოდესღაც ძლიერი მიდიის იმპერიის დედაქალაქი იყო.

¹⁹ კოჰორტა – ქვეითი ჯარის რაზმი ძველ რომში.

²⁰ აზო / აზონი – ლეგენდარული პირი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ-ს“ თანახმად, აზო არიან-ქართლის მეფის შვილი იყო. ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთას“ მიხედვით, აზონი ბერძენია, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელს მმართველად დაუყენებია მცხეთაში.

²¹ ძვ. წ. IV-III სს. მიჯნაზე მცხეთის მამასახლისი, აღმოსავლეთ საქართველოს მმართველი. ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის აზრით, ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრო ქართლი და მოკლა სამარა მამასახლისი.

²² ალბათ, იგულისხმება მეფე ფარნავაზის მამა, რომელიც იყო სამარას ძმა.

²³ იგულისხმება დარიოს III (კოდომანი), აქემენიანთა დინასტიის სპარსეთის მეფე ძვ. წ. 336-330 წწ. ის ალექსანდრე მაკედონელმა დაამარცხა სამ დიდ ბრძოლაში და ბაქტრიაში (აღმოსავლეთი სპარსეთი) გაქცეული თავისმა სატრაპმა მოკლა.

²⁴ ქართლის (იბერიის) პირველი მეფე, ძვ. წ. IV-III საუკუნის I ნახევარი. ფარნავაზიანთა დინასტიის დამაარსებელი.

რომელთაგან ერთი ოქროსგან იყო დამზადებული და ერქვა გალცი,²⁵ ხოლო მეორე – ვერცხლისაგან და ეწოდებოდა გაიმი. [აზონმა] უბრძანა ხალხს, თაყვანი ეცათ ამ ცრუ ღვთაებებისათვის და მათთვის ამიერიდან შესანიშნავი შეენიშნათ. მალე აზონი მოკლა ფარნაოზმა, რომელსაც ისტორია იბერიელთა პირველ მეფეს უწოდებს. აქამდე მათ მმართველებს სხვა ტიტული არ ჰქონდათ, გარდა მამასახლისისა, ანუ სახლის უფროსისა. ფარნაოზი იყო უიღბლო დარიოსის ნათესავი დედის მხრიდან, რომელმაც მალულად გაზარდა ის კავკასიაში

f. 390v:

ეკბატანას დამარცხების შემდეგ და სახელი აღმაზი შეუცვალა ფარნაოზით, რომელიც შემდეგ სამუდამოდ დაიტოვა და თავისი მტრების ყველა ფარული ძიებისაგან იფარავდა. ამ დიდი წარმატებით ძლიერ შეპყრობილმა პატივად მიიჩნია საკუთარი ხსოვნის უკვდავსაყოფად კერპის შექმნა, რომელსაც მან თავისი ძველი სახელი აღმაზი²⁶ დაარქვა და იგი გაცსა და გაიმს შორის ქართლოსის საფლავზე აღმართა. იბერთა ეს პირველ მეფედ აღიარებული ფარნაოზი ქრისტეს შობამდე 299 წელს²⁷ გარდაიცვალა. მან თავის სამეფოში კარგი კანონები შემოიღო, თავისი ქვეშევრდომები კლასებად დაყო და გააუმჯობესა დამწერლობა, რომლითაც ქართველი მღვდლები დღესაც სარგებლობენ.

სირიის მეფის ანტიოქეს²⁸ ებრაელთა წინააღმდეგ ომების დროს ამ უკანასკნელთა დიდმა ნაწილმა თავი შეაფარა საქართველოს და აქ დასახლდა.²⁹ მათი შთამომავლები აქამდე მიმოფანტულნი არიან ქვეყნის სხვადასხვა პროვინციაში. ისინი ამბობენ, რომ მეტწილად რუბენის³⁰ მოდგმიდან [ტომიდან – მ.პ.] არიან. ძველ ბერძნულ ხელნაწერში, რომელიც ნაპოვნია რაჭის მახლობლად,

²⁵ უნდა იყოს „გაცი“. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ-ს“ თანახმად, კერპები „გაცი და გაიმი“ აღმართული იყო არმაზის მთაზე. გაცის კერპი დამზადებული იყო ოქროსაგან, ხოლო გაიმი კი – ვერცხლისაგან. ამავე წყაროს მიხედვით, მათ ჩვილ სეფენულებს სწირავდნენ.

²⁶ უნდა იყოს „არმაზი“. იგი წარმოადგენდა სამეფოს მთავარ ღვთაებას.

²⁷ მეფე ფარნავაზის მეფობის ზუსტი წლები უცნობია. მიღებული დათარიღებაა ძვ. წ. IV საუკუნის მიწურული და III საუკუნის I ნახევარი. სახელდება კონკრეტული თარიღებიც: ძვ. წ. 302-237; ძვ. წ. 299-234; ძვ. წ. 284-219; ძვ. წ. 272-206.

²⁸ ალბათ, იგულისხმება ანტიოქე IV ეპიფანე (ძვ. წ. 175-164), რომელმაც ძვ. წ. 170 წელს ილაშქრა იერუსალიმში და შეურაცხყო ებრაული რელიგია, რასაც მოჰყვა იუდეაში დიდი აჯანყება მაკაბელთა მეთაურობით (ძვ.წ. 165). იგი დიდხანს გაგრძელდა და საბოლოოდ იუდეველთა გამარჯვებით დამთავრდა.

²⁹ ჩანს, ავტორს მხედველობაში აქვს ებრაელთა გადმოსახლება საქართველოში ძვ.წ. 169 წელს. საერთოდ, ებრაული თემი საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. VII საუკუნიდან არსებობდა.

³⁰ უნდა იყოს „რუბენი“, რომელიც იყო ისრაელთა მოდგმის ერთ-ერთი პატრიარქის იაკობის ვაჟი.

კავკასიის მთის ძირში, სიტყვასიტყვით ნათქვამია, რომ ლონგინო,³¹ რომელმაც შუბით დაჭრა იესო ქრისტე, იყო მსხეტიდან³² (Mschett)

f. 391r:

საქართველოს უძველესი დედაქალაქიდან, როგორც მერე იქნება ნაჩვენები.

იესო ქრისტეს მოციქული წმინდა ანდრია, რომელიც ეწვია აზიის მრავალ პროვინციას, სადაც იქადაგა სახარება, კაპადოკიის გავლით სამეგრელოში ჩავიდა, უფრო სწორედ ძველ კოლხეთში, სადაც გარკვეული დრო დაჰყო სარწმუნოების ქადაგებაში. ტრადიცია მიიჩნევს, რომ ამ მეტისმეტად გულმოდგინე მოციქულმა აქედან კავკასიის გავლით მიაღწია დონის (ტანაის) ნაპირებზე, სადაც მოწამებრივად აღესრულა სარმატებისაგან, სკვითი ხალხისაგან, რომელთაგანაც მომდინარეობენ ახლანდელი კოზაკები.³³

როგორც ჩანს, სარწმუნოების ამ პირველ ჩანასახს იბერები [ანდრია მოციქულისაგან] არ ზიარებიან და ღმერთმა მასზე მზრუნველობა მიანდო წმინდა ნინოს და მის თანმხლებ წმინდა რიფსიმესა და გაიანეს, რომლებიც IV საუკუნის დასაწყისში დაიქსაქსნენ, როცა კერპთაყვანისმცემლობა, ქრისტიანობის მუდმივი მტერი, ბოლო ღონეს მიმართავდა მის გასაქრობად და დაასრულა მისი დამკვიდრება. იმპერატორმა გალერიუსმა,³⁴ ბოლო დევნის მთავარმა მამოძრავებელმა, აიძულა თავისი კოლეგა დიოკლეტიანე,³⁵ გამოეცა სისხლიანი განკარგულება, რომლითაც მან აიძულა უფრო სასტიკად

f. 391v:

ედევნა იესო ქრისტეს მიმდევრები, ვიდრე ოდესმე. კიდევ ერთ იმპერატორსა და წინამორბედის კოლეგას მაქსიმიანეს,³⁶ რომელსაც უყვარდა მაგისტრატე-

³¹ უნდა იყოს „ლონგინუსი“. წარმოშობით კაპადოკიელი, წმინდა მონამე ლონგინუსი იყო რომაელი ცენტურიონი. საეკლესიო გადმოცემით, მან ჯვარზე გაკრულ და უკვე აღსრულებულ იესო ქრისტეს ფერდში შუბი უგმირა და ჭრილობიდან გარდამოსულმა სისხლმა და წყალმა მისი სნეული თვალები განკურნა.

³² ცხადია, იგულისხმება მცხეთა. ავტორი ცდება, როგორც ითქვა, ლონგინუსი იყო კაპადოკიელი.

³³ უნდა იყოს „კოზაკები“.

³⁴ რომის იმპერატორი გალერიუსი (305-311) სასტიკად დევნიდა ქრისტიანებს, მაგრამ უშედეგოდ. სასიკვდილო სარეცელზე მან 311 წელს გამოსცა ბრძანება, რომლითაც შეწყდა ყოველგვარი დევნა.

³⁵ რომის იმპერატორს დიოკლეტიანეს (285-305) თავისმა სიძემ, აღმოსავლეთის მმართველმა, გალერიუს უმცროსმა უზიდა, დაეწყო ქრისტიანების დევნა. 303 წელს იმპერატორმა ისმინა თავისი თანაშემწის დაჟინებული თხოვნა და თანამდებობიდან გაათავისუფლა ყველა ქრისტიანი ჯარსა და ხელისუფლებაში. 303 წლის თებერვლიდან 304 წლის იანვრამდე ხელისუფლებამ გამოსცა ოთხი ბრძანება ქრისტიანების წინააღმდეგ, რასაც „დიდი დევნის“ დროს უწოდებენ.

³⁶ იმპერატორ დიოკლეტიანეს თანამმართველი მაქსიმიანე (285-305), რომელიც მმართველობდა დასავლეთში, ცდილობდა, არ ჩამორჩენოდა გალერიუსსა და დიოკლეტიანეს ქრისტიანების დევნაში.

ბი³⁷ და ჯალათები, სძულდა ეკლესია და არასოდეს შეუწყვეტია მისი წამება. ეს მტარვალეები³⁸ გულის მოსაგებად ყოველდღე ახალ აზრებს იგონებდნენ: ქალწულთა მორცხვობა არანაკლებ იდევნებოდა, ვიდრე მათი რწმენა და ამ დროს წმინდა ნინო, დაახლოებით 312 წელს³⁹ მოვიდა მცხეთაში. ეს ქალაქი მაშინ იყო საქართველოს დედაქალაქი, რომელიც მდებარეობს მდ. კოურსა (კირუსი)⁴⁰ და არაგუას (არაგუს)⁴¹ შესართავთან. ეწეოდა რა წმინდა და მკაცრ ცხოვრებას, წმინდა ნინო ავადმყოფთა დახმარების სამსახურში ჩადგა. მან სასწაულებრივ განკურნა მრავალი, მათ შორის იბერთა მეფის მირიანოს⁴² მეუღლე, სახელად ნანა⁴³ დ'ოულისტრაპონტე⁴⁴ (d'oulistraponte), რომელსაც განუკურნებელი სენი შეეყარა. თითქმის ამავე დროს მას უხმო მეფის⁴⁵ მოხუცმა სატრაპმა,⁴⁶ რომელიც მსახურობდა სამეფო კარზე და მძიმედ იყო სნეული. ნინო იქ წავიდა და

f. 392r:

იესო ქრისტეს რწმენისადმი უფრო გმირული გულმოდგინებით შეიარაღებულმა გაბედულად უთხრა მომაკვდავს, რომ თუ არ ირწმუნებდა იესო ქრისტეს, ყოველგვარი წამალი უსარგებლო იქნებოდა. მისი შეგონებებით შეპყრობილმა სატრაპმა მასთან ერთად გაიმეორა სიტყვები და პირჯვარი გადაიწერა – სახელითა მამისათა, ძისათა, სულიწმინდისათა, ადგა ლოგინიდან სრულიად განკურნებული და უმაღლეს წავიდა მეფის სანახავად. ამ უკანასკნელმა უკვე იცოდა მისი მეუღლისა და მრავალ სხვათა განკურნების, ასევე სასწაულების შესახებ, რომლებიც აღასრულეს წმინდანის თანამგზავრებმა სომხეთის სამეფო კარზე, სადაც თავად მეფე და სამეფოს მრავალი დიდებული სასწაულებრივად განკურნეს. სასწაული იყო მოხუცი კაცის⁴⁷ დანახვა, რომლის განკურნებას არავინ ელოდა და მირიანმა, რადგანაც სურდა გაეგო, ასე წარმატებით რო-

³⁷ ძველ რომში უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობის მქონე პირები.

³⁸ იგულისხმებიან მაგისტრატები და ჯალათები.

³⁹ წმინდა ნინო 318 წელს შემოვიდა ჯავახეთში. აქედან გამომდინარე, ავტორი უშვებს შეცდომას.

⁴⁰ ცხადია, იგულისხმება მდინარე მტკვარი.

⁴¹ ცხადია, იგულისხმება მდინარე არაგვი.

⁴² ცხადია, იგულისხმება ქართლის (იბერიის) მეფე მირიან III (დაახლ. 284/5-360/1).

⁴³ ნანა დედოფალი (დაახლ. 285-335). საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდანი.

⁴⁴ ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა“ მიხედვით, დედოფალი ნანა არის ოლილოტოსისის ასული. ვახუშტი ბატონიშვილი მას მოიხსენიებს შემდეგი ფორმით – „ასული ულიოტორისა პონტოდან“. ვფიქრობთ, ამ ფორმების დამახინჯებულ ვერსიასთან უნდა გვქონდეს საქმე.

⁴⁵ იგულისხმება მირიან მეფის.

⁴⁶ დესპოტი მმართველი.

⁴⁷ იგულისხმება მოხუცი სატრაპი.

გორ კურნავდა ნინო სნეულებს, თავისთან მოუხმო მას. როდესაც [ნინო მეფის წინაშე] წარსდგა და გამოჰკითხეს, მან უპასუხა, რომ ეს ხდებოდა სახარების რწმენითა და იესო ქრისტეს სახელით, რომელიც ჯვარს ეცვა

f. 392v:

ყველა ადამიანისთვის და არა წამლების საშუალებით, და რომ ისინი, ვისი დარწმუნება მან ამაში შეძლო, უეჭველად განიკურნებია. განგებას სურდა, რომ მეფეს, რომელიც ერთ დღეს სანადიროდ წავიდა, ციცაბო და ძნელად მისადგომ ადგილებში გზა აბნეოდა. უცბად დაბნელდა და თითქოს დღე სიბნელეში დაიკარგა. ამ სიბნელის, რომელსაც ის ერთ დღეს ჭეშმარიტ სინათლემდე უნდა მიეყვანა, თავიდან მეფეს შეეშინდა, მაგრამ გაიხსენა, რა დაემართა მეფე ტირიდატს⁴⁸ ნადირობის დროს და მასაც იგივე უბედურება რომ არ დამართნოდა, მხურვალედ მოუხმო ღმერთს, რომლის სახელით ნინომ მრავალი სასწაული მოახდინა და პირობა დადო, რომ მიატოვებდა კერპთაყვანისმცემლობას, რათა მომავალში მისთვის ეცა თაყვანი. მაშინვე ცა განათდა და ის გამოვიდა იმ ლაბირინთიდან, რომელშიც იმყოფებოდა. სახარების ჭეშმარიტებაში დარწმუნებული მირიანი დაბრუნდა თავის სახლში და მიიღო ქრისტიანული რელიგია. ისტორია დასძენს, რომ რამდენიმე ხნის შემდეგ მან ბიზანტიაში გაგზავნა [წარმომადგენელი] იმპერატორთან თხოვნით,

f. 393r:

გამოეგზავნა ეპისკოპოსი, რომელიც სათავეში ჩაუდგებოდა რელიგიას, გააძლერებდა და განავრცობდა მას. [იმპერატორმა] კონსტანტინემ მას გაუგზავნა ეუსტაკიო (Eustachio) ანტიოქელი⁴⁹ მრავალი სასულიერო პირის თანხლებით. იმ სიყვარულისა და მოწონების ნიშნად, რომელიც იმპერატორმა შეიგრძნო [მეფე] მირიანის მოქცევის გამო, ამ ეპისკოპოსს დაევალა, მიეტანა მისთვის წმინდა ჯვრის ერთი ლურსმანი⁵⁰ და მრავალი რელიკვია. ამათგან ზოგიერთის ხილვა ჯერ კიდევ შეიძლება ქართლში რუისის ეკლესიაში, საქართველოს პრეზიდენტი⁵¹ მან⁵¹ ასევე მას⁵² გაუგზავნა მისი ვაჟი ბაკასი⁵³ (Bakas), რომელიც კაპადოკიაში აჯანყების დროს დააპატიმრეს და მძევლად იყო კონსტანტინო-

⁴⁸ ალბათ, იგულისხმება სომეხთა მეფე თრდატი (ტირიდატე) III (298-330), რომელმაც სომეხ დიდგვარობასთან ერთად მიიღო ქრისტიანობა 301 წელს და იგი სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა.

⁴⁹ ცხადია, საუბარია ანტიოქიის პატრიარქ ეუსტათი ანტიოქელზე (280-360). ის იყო ანტიოქიის პატრიარქი 324-330 წლებში.

⁵⁰ მხედველობაშია ლურსმანი, რითაც ქრისტე მილურსმული ჰქონდა ხელები.

⁵¹ იმპერატორმა კონსტანტინე I დიდმა (324-337).

⁵² მირიან მეფეს.

⁵³ უნდა იყოს ბაქარი. ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა“ თანახმად, ბაქარ მირიანის ძე რომის იმპერატორს კონსტანტინე I დიდს მძევლად ჰყავდა წაყვანილი. როდესაც მირიანმა ქრისტიანობა მიიღო და თავისი საბრძანებელი ახალ სარწმუნოებაზე განამტკიცა, იმპერატორმა ქართველი უფლისწული სამშობლოში დააბრუნა. ბაქარ I ქართლის (იბერიის) მეფე იყო IV საუკუნის 50-60-იან წლებში.

პოლში. წმინდა ჯვრის ლურსმანი, რომელიც მუდამ საქართველოში წმინდად ინახებოდა, შემდეგ მოსკოვში გადასვენეს, როდესაც ეს ქვეყანა 1802 წელს ძალით შეუერთდა რუსეთს და ამჟამად ამ ქალაქის საკათედრო ტაძარშია დასვენებული. მეფე მირიანი თავის ოჯახთან ერთად და იბერიელები, რომლებიც უკვე ნინომ ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე დააყენა, დიდხანს დარჩნენ კათაქმევლებად და მხოლოდ ეპისკოპოსის ეუსტახიოს (Eustachio)⁵⁴ და მისი სამღვდელოების

f. 393v:

მოსვლის შემდეგ ჩვეულებრივ აღსრულდა ნათლობის საიდუმლო წყალში შთაფლვით. ნინომ რამდენიმე მორწმუნე გაგზავნა წმინდა გრიგოლთან,⁵⁵ რომელიც მაშინ ვალაზიაპარში [Valaziapar] დაკავებული იყო მონასტრის აგებით, რომელსაც დღეს ეჩმიაძინი ეწოდება, რათა ეუწყებინა მისთვის თავისი პირველი წარმატებების შესახებ და მოეხსენებინა, რომ იბერთა უმეტესობა მიდრეკილი იყო მიეღო ქრისტიანობა და თხოვდა მას განკარგულებებსა და რჩევებს. წმინდა გრიგოლმა უბრძანა, რომ დაემხო კერპები, როგორც მან ეს თვითონ გააკეთა და მათ ადგილას ჯვრის საპატიო ნიშანი დაედო. ისტორია მოგვითხრობს, რომ მან⁵⁶ სწრაფად დაამხო არამაზდეს⁵⁷ (Aramazdes) ჭეჭა-ქუხილის ქანდაკება, რომელსაც ქალაქიდან აღმოსავლეთით ჰქონდა ტაძარი გორაზე იმ ადგილას, რომელსაც [ქალაქისაგან მდინარე] არაგუა⁵⁸ (Aragua) გამოყოფდა. და [აქაურ] მაცხოვრებლებს წესად ჰქონდათ, ყოველ დილით მათი სახლების სახურავებიდან მისთვის თაყვანი ეცათ. თუ ვინმეს სურდა ამ კერპისათვის მსხვერპლის შეწირვა, ის გადადიოდა მდინარეზე და მსხვერპლს სწირავდა. ეს ადგილი მოგვიანებით მონასტრად იქცა, მაგრამ ამჟამად აღარ არსებობს. იქ დიდებულებმა თავიდანვე გამოაცხადეს

f. 394r:

თავიანთი უკმაყოფილება და მალე ხალხი ღიად დრტვინავდა ამის გამო და კითხულობდნენ, თავიანთი კერპის ნაცვლად რისთვის ეცათ თაყვანი. მათ ნინომ უპასუხა, რომ ქრისტეს ჯვარს უნდა მიაგონ პატივი. ჩანს, ისინი დასთანხმდნენ და ნინომ იმ ადგილას, სადაც კერპი დაანგრეეს, ჯვრის აღმართვა ბრძანა. ხალხი მას ყოველ დილით სახლის სახურავებიდან პატივს მიაგებდა.

⁵⁴ იგულისხმება ეესტათი ანტიოქელი.

⁵⁵ იგულისხმება გრიგოლ განმანათლებელი (დაახლ. 239-326), სომხეთის ქრისტიანული ეკლესიის ფუძემდებელი და პირველი ეპისკოპოსი. ზოგჯერ მისი სახელის მიხედვით სომხურ ეკლესიას გრიგორიანულსაც უწოდებენ. ავტორი წმ. ნინოსა და წმ. გრიგოლის კავშირის შესახებ, ცხადია, ეყრდნობა სომხურ ტრადიციას, რასაც ქართული ტრადიცია არ აღიარებს.

⁵⁶ ე.ი. ნინომ.

⁵⁷ ცხადია, არმაზი – ქართლის (იბერიის) სამეფოს უზენაესი წარმართული ღვთაება. მისი კერპი მცხეთის სამხრეთით მთაზე იდგა.

⁵⁸ ცხადია, მდ. არაგვი.

შემდეგ, როცა წავიდნენ გორაკის სანახავად, ვერაფერი იპოვეს, გარდა ცუდად, ორნამენტების გარეშე გაკეთებული ხის ჯვრისა. ზოგიერთი მას უცერემონიოდ აბუჩად იგდებდა და ამბობდა, რომ ტყე სავსეა ასეთი ხეებით და ისინი ისე წავიდნენ, [რომ ხის ჯვარისთვის თაყვანი არ უციათ]. თუმცა მუდამ მოწყალე ღმერთმა, ნახა რა მათი უპატივცემულობა, რათა ისინი მოექცია თავის რწმენაზე, ზეციდან ჩამოუშვა სვეტი ნათელი, რომელმაც გორაკი საამო სურნელებით აავსო. ამავდროულად გაისმა მრავალი ხმის ჰარმონია, რომელიც გალობდა ჰიმნებსა და ფსალმუნებს და გამოჩნდა ჯვრის ფორმის კაშკაშა შუქი, როგორც ეს კონსტანტინეს ერჟენა ვარსკვლავებით გარემოცულ ბორცვზე დაშვებისას. ამ სასწაულისათვის თაყვანს

f. 394v:

სცემდნენ ჯვარს. [სარწმუნოებაზე] მოქცევამ დიდი წინსვლა განიცადა და ჯვრისადმი ვედრებით მრავალი განიკურნა. წმინდა ნინომ ბევრჯერ მოინახულა საქართველოსა და კავკასიის პროვინციები,⁵⁹ სადაც იქადაგა სახარება და შეინარჩუნა, როგორც ნათქვამია ისტორიაში, თავისი სუფთა ენა და მხოლოდ ჯვარს მინდობილმა ყოველგვარი მორთულობის, ამქვეყნიური და მისი წვრილმანების გარეშე იცხოვრა. მან თავისი ცხოვრება ღმერთს უძღვნა და სამართლიანად იწოდება იბერიის მოციქულად⁶⁰, რადგან ყოველგვარი ეჭვის გარეშე დაანესა ქრისტიანული რელიგია იმ ქვეყნებში, სადაც ეკლესია დარჩა ერთიანი ბერძნული განხეთქილების საბედისწერო ეპოქამდე. იბერიელები ადვილად გამოეყვნენ [ერთიან ეკლესიას] მათი მეფეების კონსტანტინოპოლის იმპერატორებთან მჭიდრო კავშირის გამო, სულიერი და მიწიერი ინტერესებიდან გამომდინარე და როგორც შედეგი, მისდევდნენ მათ როგორც კარგის, ისე ცუდის მხრივ. სხვათა შორის, ვხედავთ, რომ საქართველოს მეფე ვატრანგო I (Watrango I)⁶¹ თავისი მეუღლის⁶² გარდაცვალების შემდეგ მეორედ დაქორწინდა ელენეზე,⁶³ ლეონის ასულზე და ამ

f. 395r:

იმპერატორის მიზაძვით „ცარებს“⁶⁴ ან საქართველოს მეფეებს ყოველთვის აკურთხებდნენ თავიანთი პატრიარქები ტახტზე ასვლის დროს. წმინდა ნინო

⁵⁹ ალბათ, იგულისხმება მთიულეთი.

⁶⁰ ეტყობა, ავტორი იცნობს ძველ ქართულ კონცეფციას, რომლის თანახმად წმინდა ნინო მოციქულთა სწორია (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, *საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია*, თბილისი, 2019, გვ. 185).

⁶¹ ცხადია, იგულისხმება ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალი, რომელიც V საუკუნის მეორე ნახევარში მეფობდა.

⁶² ავტორს მხედველობაში ჰყავს ვახტანგ გორგასლის პირველი მეუღლე – დედოფალი ბალენდუხტი, სპარსეთის შაჰის ჰორმიზდ III-ის ასული.

⁶³ ვახტანგ გორგასლის მეორე მეუღლე იყო დედოფალი ელენე, რომელიც ბიზანტიის იმპერატორის ლეონ I-ის (457-474) ასული იყო.

⁶⁴ ცხადია, რუსული „Царь“, ე.ი. მეფე.

გარდაიცვალა ჩვენი წელთაღრიცხვით 315 წელს,⁶⁵ ბერძნული სტილით 14 იანვარს, რომელიც ახალი სტილით შეესაბამება მეორე თვის 2 რიცხვს, ქალთა მონასტერში, რომელიც მან დააარსა სილნალიდან ერთ მილზე და დღეს ნინოწმინდა ეწოდება. აქ, სამლოცველოს მთავარი საკურთხეველის მარჯვნივ, არის მისი საფლავი, რომელსაც ადევს წითელი ლაქების მქონე თეთრი მარმარილოს დიდი ქვა და ცნობილია როგორც *Lapis Sancti Stephani* (წმინდა სტეფანეს ქვა). იგი მიწიდან ათი დუიმის სიმაღლისაა. ზოგიერთ ადგილას ქვა ქრისტიანების მუხლმოყრისაგან გაცვეთილია, რადგან მრავალი საუკუნის განმავლობაში დღემდე, განსაკუთრებით მისი გარდაცვალების წლისთავზე, აქ იკრიბება ყველა კლასის ადამიანი. ბარბაროსების შემოსევის გამო მიტოვებულ მონასტერს ემსახურებოდნენ წმინდა ბასილის ორდენის სქიზმატი ბერძენი მღვდელთმსახურები.

f. 395v:

იქ რეზიდენცია აქვს პროვინციის მთავარეპისკოპოსს. მრავალი ეკლესიის გარდა, დღემდე ნახავთ ორ მონასტერს, რომლებიც ამ წმინდანმა დააარსა, ერთს – კავკასიაში ქაშაუსთან (*Kashaous*)⁶⁶ ახლოს, ხოლო მეორეს – საგარეჯოსთან ახლოს, თბილისიდან თორმეტ ლიეზე. პირველი, ძველი დროიდან შემონახულია ვაზის გაშლილი ლერწებისაგან გაკეთებული ჯვარი, რომლითაც წმინდანი ქადაგებდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას და რომლის ნაწილები შეკრული იყო თმით, რომელიც, როგორც ამტკიცებენ, უწმინდეს ღვთისმშობელს ეკუთვნის. კავკასიის ბარბაროსების შემოსევების გამო ეს მონასტერი მიტოვებული იქნა. ეს ჯვარი ვერცხლის ყუთში ინახება და დაცულია ტფილისის სამიტროპოლიტო ეკლესიაში, მისი სიგრძე შეიძლება იყოს ორ-ნახევარი ფუტი, სიგანე კი – ორ ფუტზე მეტი.

საქართველოში უძველესი ლოცვა, რომელშიც ამ წმინდანს ევედრებიან, შორეული საუკუნეებიდან მოყოლებული ყოველთვის იკითხებოდა ქართულ ეკლესიებში ღვთისმსახურების დროს, რომელიც სიტყვასიტყვით ლათინურად შემდეგნაირად ითარგმნება: „*Servorum verbi Dei socia, et praedicationis Sancti Andreae propagatrix, Iberorumque illuminatrix, atque Tuba Sancti spiritus, Nino, roga Christum Deum ut te rogantium animarum misereatur. Amen.*“⁶⁷

⁶⁵ წმინდა ნინოს გარდაცვალების რამდენიმე განსხვავებული თარიღი სახელდება. უფრო გაზიარებულია, რომ მოციქულთასწორი ნინო გარდაიცვალა 338 წელს.

⁶⁶ დაზუსტება ვერ ხერხდება. შეიძლება იყოს სოფელი „ხოშური“, რომელიც კავკასიის სამხრეთ კალთაზე მდებარეობს.

⁶⁷ ღვთის სიტყვის მსახურთა თანამოაზრეო, წმინდა ანდრიას ქადაგების განმავრცელებლო, იბერთა განმანათლებლო და საყვირო სულიწმინდისა, ნინო, ევედრე ქრისტე ღმერთს, შეიწყალოს შენდამი მავედრებელთა სულები („სიტყვისა ღვთისა მსახურთა თანამოსაგრეო და ანდრიას ქადაგებისა წარმართებაო, ქართველთა განმანათლებლო და სულისა წმიდისა ქნარო დედაო ნინო, ევედრე ქრისტესა ღმერთსა შეწყალებადა სულთა ჩვენთათვის“).

f. 396r:

ზოგიერთი ქართველი და სომეხი ავტორი, რომელიც ამ წმინდანის მსხეტ-ში⁶⁸ მოსვლაზე საუბრობს, ამბობს, რომ მას ჰყავდა თანამგზავრი, სახელად მანია, რომელიც მის მსგავსად სასწაულებს ახდენდა იბერების ქრისტიანობაზე მოქცევისას; სხვები ამბობენ, რომ მას [ნინოს – მ.პ.] თან ახლდა მისი წმინდა და სიდონია⁶⁹ და წმინდა კაცი სახელად აბრატა.⁷⁰ მაგრამ არც ტფილისში აღმოჩენილ ხელნაწერ ისტორიასა და არც სხვა საეკლესიო ტრადიციებში არ არის ნახსენები, რომ მას ახლდა ვინმე სხვა პირი.

ბერძნული ხელნაწერი, რომელზედაც ითქვა, ადასტურებს იმას, რაც ტრადიციებში გვხვდება ამ წმინდანის წარმოშობის შესახებ, სახელდობრ, მამამისი იყო ვინმე ზაბულონი,⁷¹ რომელთა ჯარში მსახური მხედართმთავარი, რომელიც დაიბადა კაპადოკიაში და ესპანეთში მოინათლა რომაელთა ჯარში მსახურობის დროს.

IV საუკუნის მანძილზე ქრისტიანულმა რელიგიამ საქართველოში დიდ წარმატებებს მიაღწია და სპარსელები, ამ რელიგიის მუდმივი მტრები, აწყობდნენ მრავალ ექსპედიციას

f. 396v:

ამ ქვეყნის დასაპყრობად, მაგრამ ვერ შეძლეს [ქრისტიანობის] წარხოცვა. თუმცა, აქ [იბერიაში – მ.პ.] ცეცხლის თაყვანისცემა ყოველთვის ხდებოდა, მაგრამ ფარულად. დაახლოებით მეხუთე საუკუნის დასაწყისში⁷² აღმოსავლეთ საქართველოში, კახელიას⁷³ (Cachelia) პროვინციაში მოაღწია წმინდა კაცმა სახელად ჯუზეპემ⁷⁴ (ე. ი. იოანე – მ.პ.), რამდენიმე ანაქორეტის თანხლებით, რიცხვით 12, რომლებიც მოვიდნენ ასურეთიდან. ისინი დიდი გულმოდგინებით ქადაგებდნენ ქრისტიანულ რელიგიას და მოაქციეს მრავალი ბარბაროსი ბაგნესტანის⁷⁵ (Bagnestan) მთებში, სადაც წმინდა ნინომ ვერ შეაღწია და ჯუზეპეს⁷⁶ (იოანეს – მ.პ.) აკლდამას ვხედავთ ალავერდის მთავარეპისკოპოსის ეკლესიაში. სქიზმატიკოსი ქართველები მას დიდად ეთაყვანებიან, რაც

⁶⁸ ცხადია, მცხეთაში.

⁶⁹ წმინდა სიდონია იყო ებრაელი მღვდელის აბიათარის ასული.

⁷⁰ უნდა იყოს „აბიათარის“ დამახინჯებული ფორმა.

⁷¹ წმინდა ნინოს მამა ზაბულონი და დედა სოსანა ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდანებია.

⁷² მიჩნეულია, რომ 12 თუ 13 ასურელ მამათა ჯგუფი საქართველოში მოვიდა VI საუკუნეში.

⁷³ ე. ი. კახეთის.

⁷⁴ იგულისხმება ასურელ მამათაგან ერთ-ერთი, იოსებ ალავერდელი.

⁷⁵ ცხადია, დაღესტნის.

⁷⁶ ე.ი. ასურელი მამა იოსებ ალავერდელი.

გვაეჭვებს, რომ მათი მოძღვრება ცოტათი დასნებოვნებული იყო იმდროინდელი განხეთქილებით.⁷⁷

იმპერატორ იუსტინიანეს⁷⁸ საჭურისი, სახელად ფრუმენტო (Frumento), ასევე მოვიდა კოლხეთის პროვინცია ემერიტიაში⁷⁹ (Emeritia) და იქ იქადაგა ქრისტიანული სარწმუნოება, რომელიც ბარბაროსების მრავალრიცხოვანი შემოსევების გამო თითქმის ჩამქრალი იყო.

რამდენიმე წლის მანძილზე საქართველოს ხშირად იპყრობდნენ სპარსელები, რომლებმაც

f. 397r:

ბევრი ზიანი და ბოროტება მიაყენეს განსაკუთრებით რელიგიას, რომელსაც ისინი ყოველთვის სასტიკად დევნიდნენ და მხოლოდ 642 წელს სტეფანე I-მა⁸⁰ (Stefano I) გააძევა ისინი. თუმცა სიმშვიდე დიდხანს არ გაგრძელებულა, რადგან იმავე საუკუნის შუა ხანებში მუჰამედის მემკვიდრეებმა მიიღეს რა ხალიფას, მუჰამედის დიდი ვიკარის სახელი, ყველა მხარეში თავიანთი იარაღის შიში გაავრცელეს. საქართველოც მათი ამბიციის ობიექტი გახდა, რადგან სპარსეთი, რომელიც ჭეშმარიტ რელიგიას ასეთი მრისხანებით დევნიდა, განხეთქილების გამო მათთვის ღია დარჩა, წინააღმდეგობის გარეშე დაეუფლნენ ამ დიდ სამეფოს და აქედან გაგზავნეს საქართველოში მუჰამედის შვილიშვილი სახელად მირვანი,⁸¹ ცნობილი როგორც ყრუ. ამან სხვადასხვა საჩუქრით შეძლო სამეფო ოჯახის ორი მთავრის, სახელად დავითი და კონსტანტინე,⁸² გადაბირება და აიძულა ისინი, უარი ეთქვათ ქრისტიანობაზე, მაგრამ ნახა რა, რომ მათ მხოლოდ მოჩვენებით თქვეს უარი თავის რელიგიაზე, მისი მუქარისაგან თავის დაღწევის მიზნით, მან ისინი ნელ-ნელა, სასტიკი წამებით მოკლა. მან ჩაიდინა

f. 397v:

უთვალავი საშინელებანი, გაანადგურა ეკლესიები და დახოცა ყველა, ვინც ქრისტიანის სახელს ატარებდა. მეფე მირმა,⁸³ რომელიც იმ დროს მეფობდა, ვერ შეძლო ასეთი მრისხანე ძალისა და ფანატიკოსი მეომრებისადმი წინააღმდეგობის გაწევა და თავის სამღვდელოებასთან, ქვეყნის დიდებულებთან და

⁷⁷ ვფიქრობთ, გულისხმობს ქრისტოლოგიურ უთანხმოებებს ნესტორის სწავლების გამო, რომელიც 431 წელს ეფესოს III მსოფლიო საეკლესიო კრებამ დაგმო.

⁷⁸ იგულისხმება ბიზანტიის იმპერატორი იუსტინიანე I დიდი (527-565).

⁷⁹ ე. ი. იმერეთში.

⁸⁰ უნდა იყოს სტეფანოზ I, ქართლის ერისმთავარი (დაახლ. 590/591-604/605).

⁸¹ არაბთა სარდალი 735-737 წწ. მარვან II იბნ მუჰამედი. ის, ქართული წყაროებით ცნობილია, როგორც მურვან ყრუ.

⁸² საუბარია არგვეთის მთავრებზე დავით და კონსტანტინე მხეიძეებზე, რომლებიც გმირულად იბრძოდნენ არგვეთში შეჭრილი არაბი სარდლის მურვან ყრუს წინააღმდეგ.

⁸³ საუბარია VIII ს-ის I ნახევარში ქართლის ერისმთავარ მირი სტეფანოზის ძეზე (გარდ. 738).

ხალხის ნაწილთან ერთად დაიხია კავკასიაში, დაიკავა შესასვლელი თავისი ლაშქრით, რომელიც ძლიერ პოზიციებზე განლაგა. ის მანამდე დარჩა იქ, სანამ სარჩო-საბადებელს მოკლებული მტერი იძულებული არ გახდა, უკან დაეხია და საქართველო დაეტოვებინა. შემდეგ მეფე მირი დაბრუნდა მსხეტ-ში⁸⁴ (Mschett), მალევე გარდაიცვალა და ტახტზე ავიდა სტეფანეს⁸⁵ (Stefano) ვაჟი არჩილ II.⁸⁶ საქართველოში გარკვეული დროის განმავლობაში სიმშვიდემ დაისადგურა, მაგრამ დანაკარგებისაგან ძლივს აღდგენილს, ახალი შემოსევის საფრთხე დაემუქრა. VIII საუკუნის დასაწყისში გამ გამ ასიმმა,⁸⁷ მუჰამედის კიდევ ერთმა ნათესავმა და შთამომავალმა, განახორციელა მორიგი შემოსე-ვა და ნაჯახით ხელში ყველა აიძულა, რომ [ქრისტიანულ] რელიგიაზე უარი ეთქვა. მან არჩილი ეშმაკურად იგდო ხელთ, მუქარა არ დაუზოგავს, არც და-პირება დაუკლია, რათა ებიძგებინა, მუსლიმობა

f. 398r:

მიელო, მაგრამ მეფე ერთგული დარჩა და 718 წელს⁸⁸ საზარელი წამებით სიკვდილი ამჯობინა. მას ქართული და სომხური ეკლესია პატივს მიაგებს, როგორც მარტვილს. ამავე საუკუნის მიწურულს სარკინოზი, სახელად აბულ კასიმი, დაბრუნდა საქართველოს გასანადგურებლად, ასზე მეტი ტყვე წაიყ-ვანა, მათ შორის თავადები და დიდებულები და გაგზავნა სპარსეთის შაჰთან, რომელიც ამაოდ ცდილობდა, მათ უარი ეთქვათ [ქრისტიანულ] რელიგიაზე. სამეფო ოჯახის თაყაღმა, სახელად გობრონმა,⁸⁹ მათ მისცა სიმტკიცისა და ურყეობის მაგალითი და ფანატიკოსმა ტირანმა ყველას თავი ცუდით გააგ-დებინა.

საქართველო დიდი ხნის განმავლობაში სრული სიმშვიდით ტკბებოდა ბერძენი იმპერატორების დახმარებითა და მფარველობით, რომლებმაც ორ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში დიდი წვლილი შეიტანეს იმაში, რომ ურწმუნოთა [საომარ] წამონყებებს ამაოდ ჩაეველო.

მეთერთმეტე საუკუნის ბოლოს და მეთორმეტე საუკუნის დასაწყისში ურწმუნოებმა მრავალჯერ სცადეს სასტიკი შემოსევები, მაგრამ, საბედნიე-

⁸⁴ ე. ი. მცხეთაში.

⁸⁵ უნდა იყოს სტეფანოზი.

⁸⁶ ქართლის ერისმთავარი არჩილ სტეფანოზის ძე (668-718; 719-745; 748-760).

⁸⁷ ამ სახელის ქვეშ უნდა ვიგულისხმოთ არმენიის ამირა ასიმ იბნ ნუმან ალ-ბაჰილი, რომელიც არმენიის ამირად იჯდა 712-720 წლებში.

⁸⁸ არჩილ მეფის ცხოვრებისა და მისი მოწამეობრივი აღსასრულის შესახებ ზუსტი თარიღი არ გაგვაჩნია. ასახელებენ 718, 745, 761, 784, 787 წლებს. ავტორი, როგორც ჩანს, ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ მითითებულ 718 წელს ემყარება.

⁸⁹ ქართველი აზნაური, რომელიც აბულ კასიმის საქართველოში ლაშქრობისას ხელმძღვანელობდა ყველისციხის დაცვას. 914 წელს აბულ კასიმმა ის 133 მხედართან ერ-თად სიკვდილით დასაჯა ქრისტიანული სარწმუნოების არდათმობის გამო.

როდ, მეფე დავით II-მ⁹⁰ მათ დაასწრო და დაამარცხა, მათ შორის, დურბეზი (Dourbez), არაბი უფლისწული, რომელიც მის სახელმწიფოს თავს

f. 398v:

დაესხა სარკინოზთა ჯარით. ამ მეფის ხსოვნას საქართველოში პატივს სცემენ და მას ეკლესიების აღაშენებელს უწოდებენ და არა უსაფუძვლოდ, რადგან ასეთი შენობების უმეტეს ნაწილს მისი მეფობის თარიღი აზის და მხოლოდ მაშინ მოელო სრულიად ბოლო ცეცხლის თაყვანისცემას, ხოლო ქრისტიანულმა რელიგიამ საერთო უპირატესობა მოიპოვა. სამწუხაროდ, საძაგელმა ფოტიოსმა⁹¹ უკვე დაასწებოვნა ქართველი სამღვდელოება და როგორც ქართველების, ასევე ბერძნებისა და რუსების გონებაში საძირკველი ჩაუყარა განხეთქილების იმ მარცვალს, რომელსაც ერთ დღეს ლათინებისგან მათი გამოყოფა უნდა მოჰყოლოდა.

დავით II გარდაიცვალა 1130⁹² წელს და დაკრძალეს გელათის ულამაზეს მონასტერში კოტაისთან (Cotais)⁹³ ახლოს, რომელიც მან დააარსა. მისი საფლავის გვერდით ახლაც ჩანს დარუბანდის ცნობილი რკინის კარის ერთი ნაწილი, რომელიც მან აქ მოიტანა, როცა ეს ქალაქი ურწმუნოების ხელიდან დაიხსნა.

აქ მოვიტანეთ მხოლოდ ის შემოსევები, რომლებიც ძირითადად მიზნად ისახავდნენ ქრისტიანულ რელიგიაზე შეტევას და შემოთავაზებული მიზნიდან გადახვევა იქნებოდა მრავალი სხვა ომისა და თავდასხმის თხრობა, რომლებიც

f. 399r:

თავად ბერძენმა იმპერატორებმაც განახორციელეს სხვადასხვა დროს. საკმარისი იქნება მკითხველისთვის აღვნიშნო, რომ ამ ქვეყანას, რომლის მოკლე ისტორიული ნარკვევის გადმოცემას მხოლოდ რელიგიასთან დაკავშირებით შევეცადეთ, პირველი საუკუნეებიდან დღემდე, არასოდეს ჰქონია ორმოცდაათი წლის მუდმივი სიმშვიდე, რამაც არამარტო დიდად შეაფერხა პროგრესი, არამედ ასევე ხელი შეუწყო იმას, რომ მისი და სომხების სამღვდელოება დარჩა ღრმა უმეცრებაში, რომელშიც ისინი დღემდე იმყოფებიან და მიდრეკილნი არიან იმ სცდომებისადმი, რომლებიც აშორებს მათ ჭეშმარიტი რელიგიისა და ეკლესიისგან.

დაახლოებით გასული საუკუნის შუა ხანებში⁹⁴ ღმერთმა მათ გამოუგზავნა პატრიარქი, რომელიც კათოლიკურ ეკლესიასთან მათი გაერთიანების წინადადეს წარმოადგენდა. მიზეზები, რომლებმაც ხელი შეუშალა ასეთი სასარგებლო სამუშაოს აღსრულებას, ქვემოთ იქნება აღწერილი.

⁹⁰ საუბარია დავით IV აღმაშენებელზე (1089-1125).

⁹¹ იგულისხმება კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ფოტიოსის (858-867 და 877-886) 867 წლის სქიზმა.

⁹² ეს შეცდომაა. უნდა იყოს 1125 წელი.

⁹³ ცხადია, ქუთაისი.

⁹⁴ იგულისხმება XVIII საუკუნის შუა ხანები.

ჯერ კერპთაყვანისმცემელი სპარსელების, შემდეგ მუჰამედის მიმდევრი სპარსელებისა და თურქების არაერთგზისი შემოსევები, რომლებიც დღემდე არ წყვეტენ ამ ქვეყნების ნგრევასა და მათი მოსახლეობის ხოცვას, ხშირად ტოვებდნენ ამ ხალხებს დიდი ხნის განმავლობაში სულიერი მწყემსის გარეშე. ამან მისი ნაწილი

f. 399v:

თითქმის კერპთაყვანისმცემლად აქცია და ის მცირერიცხოვანი მორწმუნეები, რომლებიც დარჩნენ ლათინურ ეკლესიასთან გაერთიანებულნი, თავიანთ უცვლელ შეუპოვრობას რწმენისადმი უმაღლოდნენ იმ საერო პირთა მითითებებს, რომლებიც მუდამ მათთან იყვნენ ისე, რომ ხანდახან კათოლიკე მღვდელი არც ჰყავდათ, რათა რწმენაში განემტკიცებინა ისინი.

მხოლოდ XIII საუკუნეში, როდესაც ვაჭრობამ მიიზიდა გენუელები შავ ზღვაზე, იმ მორწმუნეებმა (ე.ი. მართლმადიდებლებმა – მ.პ.) მიიღეს სულიერი დახმარება, რომელსაც ამდენი ხნის განმავლობაში მოკლებული იყვნენ. მღვდლები არა მხოლოდ საქართველოში ჩავიდნენ, არამედ შეაღწიეს კავკასიაშიც, სადაც ააღორძინეს [ქრისტიანული] სარწმუნოება. თავად არაბებმა,⁹⁵ რომლებიც დღეს ისევ კერპთაყვანისმცემლობაში ჩაეშვნენ, ისინი თავაზიანად მიიღეს.

გორში ინახება XV საუკუნით დათარიღებული სახლების ნასყიდობის რამდენიმე აქტი,⁹⁶ რომელთა შორის შეიძლება აღნიშვნა იმისა, რომ ტიფლისის ქუჩას იმ დროს ფრანკების ქუჩა ერქვა და ამჟამად ცოტა შორს ვხედავთ ნისქვილის ნანგრევებს, რომელთა შორის განირჩევა დიდი ქვა, სადაც მცხოვრებნი მიდიან, სანთლებს ანთებენ და

f. 400r:

ღმერთს ევედრებიან, როცა მათ ციებ-ცხელება ეწყებათ. ამბობენ, რომ ამ ადგილას კათოლიკური ეკლესია იყო, რომელსაც გენუელი მღვდლები ემსახურებოდნენ და რომელიც თურქებმა მთლიანად გაანადგურეს. მთებში შეგიძლიათ ნახოთ მრავალი მიტოვებული ეკლესია და სამლოცველო, რომელთაგან ზოგიერთი ჯერ კიდევ შემონახულია: მაცხოვრებლები მათ უყურებენ, როგორც

⁹⁵ ფრანგულ ტექსტში წერია: „Ovubes“, ანუ „ოვუბეზი“, რაც რუსული სახელდების „ობეზის“ ოდნავ დამახინჯებული ფორმაა. ტექსტის შინაარსიდან გამომდინარეც, უეჭველად, აფხაზებთან იგივდება.

⁹⁶ ჩვენ, ყველა ხელშასახები წყაროების მიხედვით, დაზუსტებით ვიცით, რომ კათოლიკე მისიონერებმა გორში მოღვაწეობა დაიწყეს 1628 წელს (იხ. მამისთვალისვილი ე. გორის ისტორია I, თბილისი, 2018, გვ. 406-408). მანამდე გორში კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობის შესახებ სხვა ინფორმაცია უცნობი იყო. თუ მოტანილი წყაროს ცნობა სწორია, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ უნდა ემოღვაწათ ფრანცისკელ ან დომინიკელ მისიონერებს. ეს უკანასკნელნი კი საქართველოში მოღვაწეობდნენ 1233-1370 წლებში (დანვრ. იხ: პაპაშვილი მ. საქართველო რომის ურთიერთობა VI-XX სს. თბილისი, 1995, გვ. 83-111).

წმიდათაწმიდას და ამტკიცებენ, რომ ზოგიერთ ამ ეკლესიაში პერგამენტზე დანერილი ლათინური რიტის წიგნების ნახვა შეიძლება.

მეორე მხრივ, უეჭველია, აბაშის (Abasci)⁹⁷ მოსახლეობა ინახავს ამგვარ წიგნებს⁹⁸ და უჩვენებენ მათ უცხოელებს, რომელთაც შეუძლიათ შეაღწიონ მათ შორის, ამბობენ, რომ ეს მათი წინაპრების წიგნებია და თუ იქ [კათოლიკე] მღვდელი მოვა, ვინც იცის მათი წაკითხვა, ისინი მიიღებენ მის მოძღვრებას. ერთ დღეს [მათთან] გამოჩნდა თურქი მოლა და აჩვენეს მას ისინი,⁹⁹ მაგრამ როცა გახსნა, ვერ შეძლო მათი წაკითხვა და ამის შესახებ შემდეგ დაასკვნეს, რომ მათი წინაპრები არასოდეს ყოფილან მაჰმადიანები და არ მიიღებდნენ მათ ყურანს. რა თქმა უნდა, თურქები დიდი ხანია აკეთებენ ყველაფერს, რათა გადაიბირონ ისინი თავიანთ სარწმუნოებაზე, მაგრამ რაიმე მნიშვნელოვან წარმატებას ვერ მიაღწიეს.

f. 400v:

მათ შორის ჯერ კიდევ ცნობილია გენუელების სახელი და მთებში შეგიძლიათ ნახოთ რამდენიმე დანგრეული ციხე, რომელიც მათ ეკავათ. სენიორის ტიტულით რაფაელ სკასი (Raffaele Scassi) გენუელმა, რუსეთის სამეფო კარის სამსახურის მრჩეველმა, შეაღწია მათ შორის 1814 წელს და რამდენიმე ხნის უნახავებმა ჰკითხეს: „რა დაემართათ გენუელებს?“.

კავკასიის მრავალრიცხოვან ხალხთა შორის ოსები, რომლებიც ცხოვრობენ ამ ვეება მთიანი მასის ცენტრის მხარეს, ძველ დროში ქრისტიანები იყვნენ და მათ სოფლებში ვხედავთ მრავალ ეკლესიას, რომლისადმი ჯერ კიდევ აქვთ დიდი თაყვანისცემა. და როდესაც საქმე ეხება რამე სიტყვის მიცემას ან რაიმე საზეიმო დაპირებას, რაკი მათ არც წერა იციან და არც კითხვა, ისინი მიდიან ერთ-ერთ ამ ეკლესიაში და თითოეული კონტრაჰენტი¹⁰⁰ კარში შეჰყოფს ხელებს და ამგვარად დაპირება ხდება წმინდა და ხელშეუხებელი.

იმპერატორ ეკატერინე II-ის მეფობის¹⁰¹ დროს რუსი სამღვდელოება ცდილობდა ამ ხალხის მოქცევისა და გაქრისტიანებას. მაგრამ ეს მისიონერები¹⁰² ისე ცუდად იქცეოდნენ და იმდენად მცირე წინდახედულობით,

f. 401r:

რომ ზოგიერთი მათგანი მხეცურად მოკლეს, დანარჩენი კი გააძევეს უკან მოხმობის უიმედობით. ამ ხალხებში ყველაფერს პირველი შთაბეჭდილება ახდენს და ასეთმა მოვლენამ თავისუფალი ველი დაუტოვა თურქ მოლებს, რომლებმაც იქ ოცი წლის მანძილზე უდიდეს წარმატებებს მიაღწიეს. თავიან-

⁹⁷ ცხადია, იგულისხმებიან აფხაზები.

⁹⁸ იგულისხმება ლათინური რიტის წიგნები, ანუ სწორად რომ ვთქვათ, კატეხიზმო.

⁹⁹ იგულისხმება ლათინური რიტის წიგნები, ანუ კატეხიზმო.

¹⁰⁰ ხელშეკრულების დამდები პირი.

¹⁰¹ რუსეთის იმპერატორი ეკატერინე II დიდი (1762-1796).

¹⁰² იგულისხმება მართლმადიდებელი რუსი მისიონერები.

თი მანერებითა და ბელადებისთვის მირთმეული საჩუქრებით მათ მიაღწიეს, რომ თავიანთი სარწმუნოება თითქმის ყველა ურდოსა და შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე მოსახლეობაში დაემკვიდრებინათ. ისინი გადმოსხდნენ ანაპში, რათა თარეში განეხორციელებინათ იმ ვრცელ ქედებზე, რომელთა მობინადრენი დღემდე უცნობია.

ახლა დავუბრუნდეთ იმ დროს, როდესაც თავის განსჯაში მიუწვდომელმა ღმერთმა ურწმუნოებს ნება დართო, რომ დაეპყრო ქრისტიანობის დედაქალაქი კონსტანტინოპოლი, რამაც თან მოიტანა გენუელთა დაცემა შავ ზღვაზე და მათი სიმაგრეები და ციხეები, რომლებიც განლაგებული იყო სამხრეთ სანაპიროზე, ერთმანეთის მიყოლებით აღებულ იქნა. თურქომანთა მეთაურმა მაომეტ II-მ,¹⁰³ ტირანმა და ბარბაროსმა დამპყრობელმა, გადალახა ანატოლიის მხარე, აიღო ტრაპიზონი, სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი

f. 401v:

კათოლიკე იყო და მახვილით ხელში აიძულა თითქმის მთელი ლაზისტანი კავკასიონის კალთებამდე განდგომოდა [ქრისტიანულ] რელიგიას. ასე, რომ დღესდღეობით ვერ იპოვით იძულებითი რენეგატების შთამომავლებს შორის ამის [ქრისტიანობის– მ.პ.] ვერავითარ კვალს. ჯერ კიდევ ამ ქალაქში მხოლოდ, კონსტანტინოპოლიდან კავკასიამდე, შეგიძლიათ ნახოთ ჭეშმარიტი რელიგიის დიდმშვენიერების ნაშთები, მიუხედავად ყველა სახის დევნისა და შევიწროებისა, რომელსაც განიცდიდნენ იქ არა მარტო თურქებისაგან, არამედ სომხებისგანაც, უმეცარი და უზენაესის მიერ დასჯილი ერისგან, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში იყო მისი შურისძიების იარაღი მართალთა გამოსაცდელად. არ არსებობს შევიწროების სახეები, რომლებიც მათ არ განახორციელებს ამ ქალაქის კათოლიკეების მიმართ, რომლებსაც ბოლო ხანებში წაართვეს სამი ეკლესია და მონასტერი იქ მმართველი თურქების მოსყიდვით. კათოლიკეები ჯერ კიდევ ინარჩუნებენ ეკლესიას, რომელიც საძაგელმა და შურიანმა მღვწეულებმა მათ ჯერ ვერ წაართვეს. იგი მდებარეობს მათი დიდი და უძველესი სასაფლაოს შუაში, სადაც განისვენებს მრავალი მოწამე,

f. 402r:

რომლებმაც სხვადასხვა დროს თავი გასწირეს, რაზეც მრავალი წარწერა მოწმობს. სხვათა შორის ეკლესიის შესასვლელი კარის წინ დადგმულ ქვაზე სომხურ ენაზე ამოკვეთილია [წარწერა]: „ეს არის უმანკო ყმანვილის კარაბელის [Karabelh]¹⁰⁴ საფლავი, რომელიც ოცი წლის ასაკში ეტანჯა და ეწამა იესო ქრისტესთვის. მას ღმერთმა სატუსაღოში დიდი გამძლეობა უბოძა და მოწამეობრივად აღესრულა 1698 წელს.“

¹⁰³ საუბარია ოსმალეთის სულთან მეჰმედ II-ზე (1451-1481).

¹⁰⁴ ალბათ, კარაპეტის.

ეს ეკლესია, რომელსაც განაგებს ვენეციაში სან-ლაზარის ფრიად პატივცემული ბერი მინას მედიესი (Minas Medies)¹⁰⁵ წარმოადგენს ქრისტიანობის დიდებას იმ ბარბაროსულ ქვეყნებში, სადაც ამჟამად იგი მარტო და იზოლირებულად ხარობს ურღვევ სიმშვიდეში, საფრანგეთის კონსულის უშუალო მფარველობის ქვეშ, რომლის შენარჩუნება, ალბათ, მისმა ქრისტიანულმა უდიდებულესობამ¹⁰⁶ მოისურვა, რათა დაიცვან ამავე დროს ჭეშმარიტი რელიგია. ლუი წმინდას¹⁰⁷ დღესასწაული საფრანგეთში შუძლებელი იყო მეტი აღფრთოვანებით ეზიმათ, [ვიდრე აქ] და ამას შესაფერისი დიდება მიანიჭა საფრანგეთის პატივცემულმა კონსულმა ბატონმა დუ გრემ. ამ საზეიმო

f. 402v:

დღეს ყველანი, პატარა ბავშვიდან ღრმად მოხუცამდე, პირქვე ემხოზიან საკურთხევის წინაშე და უზენაესს ევედრებიან მისი უდიდებულესობის¹⁰⁸ სიცოცხლის დაცვას, რომელიც მათი ერთადერთი მფარველია ურწმუნოთა შორის. აქვე მართებულია დავამატოთ, რომ რაღაც დროის მანძილზე სომეხი სქიზმატიკოსები ძალიან დაუახლოვდნენ იმათ, რომლებიც დევნის მიუხედავად რომის წმინდა საყდრის ერთგულები დარჩნენ და არსებობს იმედი, რომ მათი გაერთიანება შორს არ არის და ასევე შეიძლება დარწმუნებული ვიყოთ, რომ მათ მღვდელთმთავრებს ეს მგზნებარედ სურთ. თუმცა ხალხი გააფრთხილეს, რომ მათი მღვდლები უმეცრები და რელიგიური კულტის ნივთებით მოვაჭრეები არიან და ამიტომ ისინი მეტად არ ანდობენ მათ შვილების აღზრდას. დიდ სასწავლო ოთახში, რომელიც არის ტრაპიზონის კათოლიკე მღვდლების სახლში და უფრო კოლეჯია, ვიდრე სკოლა, სქიზმატი სომეხების შვილებს გადასახადის გარეშე იღებენ. მისი გახსნიდან ამ პატივცემული დონ მინასის ხელმძღვანელობით, მოსალოდნელია დიდი წარმატებები ეკლესიის სადიდებლად,

f. 403r:

რადგან სწავლების მანერამ, რომელიც ამ ღირსეულმა წინამძღვარმა დანერგა, დაატყვევა ყველა სული ისე, რომ ახლა კათოლიკე მღვდლების მიმართ, რომელთაც ოდესღაც სქიზმატიკოსები საჯაროდ ლანძღავდნენ, [ამ უკანასკნელთა] დამოკიდებულება ღრმა და გულწრფელი პატივისცემით შეიცვალა. ზოგჯერ, როდესაც ვხედავთ სულიწმინდის ძალას, რომელიც მოქმედებს მის მწყემსებზე, არ შეგვიძლია არ გამოვიყენოთ სახარების სიტყვები და არ შევ-

¹⁰⁵ ვერ ხერხდება გვარისა და ვინაობის დადგენა.

¹⁰⁶ იგულისხმება საფრანგეთის მეფე, თუმცა ძნელია ითქვას, რომელ მეფეზეა საუბარი.

¹⁰⁷ საუბარია საფრანგეთის მეფე ლუი IX წმინდაზე (1214-1270). მისი ხსენების დღეა 25 აგვისტო.

¹⁰⁸ იგულისხმება საფრანგეთის მეფე.

ძახოთ: „Qualis est hic, quia ventus et mare obediunt ei“ („ვინ არის იგი, რამეთუ ქარი და ზღვა ემორჩილებიან მას“).

მკითხველის ღვთისმოსავი ცნობისმოყვარეობის სრულად დაკმაყოფილების მიზნით, მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ რამდენიმე ცნობის დამატება უძველესი ძეგლების შესახებ, რომელთაც საუკუნებია, დღემდე პატივს სცემდნენ. ტრაპიზონში ჯერ კიდევ ნახავთ ბევრ ძეგლს, რაც მიუთითებს ამ ქალაქში ქრისტიანული რელიგიის უძველეს ბრწყინვალეობაზე. მათ შორის შემოგარენში არის ლამაზი და საკმაოდ დიდი ეკლესია, რომელიც აგებულია იმპერატორ იუსტინიანეს დროს და ეძღვნება წმინდა სოფიოს. ამ დიდებული ეკლესიის ნაწილი 1461 წელს თურქების მიერ ქალაქის აღების შემდეგ მეჩეთად გადაკეთდა.

f. 403v:

ქალაქის შუაგულში მდებარე წმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი უძველესი საკათედრო ტაძარი, სადაც ჯერ კიდევ ნახავთ თვალში საცემი ლამაზი მოზაიკის ნაშთებს, რომლებიც გამოსახავენ ღვთისმშობელს თორმეტ მოციქულთან ერთად, ესეც მეჩეთად გადაკეთდა.

წმინდა გრიგოლისადმი მიძღვნილი ბერძნული სამიტროპოლიტო ეკლესიის გვერდით ნაპოვნია სოლომონ II ემერისელის (Salomone II d'Emerisia)¹⁰⁹ [საფლავი], რომელიც გარდაიცვალა 1815 წლის 19 თებერვალს და რომლის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ. წმ. ბასილის ბერძნული ეკლესია, ამ ქალაქის მკვიდრის კარდინალ ბესარიონის¹¹⁰ დაუინებული თხოვნით, იოანე პალეოლოგოსის¹¹¹ დროს აშენდა. ქვაში გამოკვეთილი ბერძნული ეკლესია სახელწოდებით თეოსკეპასტო (Theoskepasto) მაღლიდან გადაჰყურებს ტრაპიზონს და ამტკიცებენ, რომ იქ დაკრძალულია ალექსი კომნენოსი. აქ არის მრავალი უძველესი ეკლესია, რომელიც დარჩა ბერძენთა მფლობელობაში, ასევე ოთხი უძველესი ეკლესია და სომხური რიტის მონასტერი, რომელზეც საუბარი იყო ზემოთ. ძველი აკვედუკი, რომელსაც ოდესღაც ერქვა ევგენი მარტვილის აკვედუკი და რომელიც კვეთს ხეობას თალურად, გამოყოფს

f. 404r:

ქალაქს სოფლებისგან. ეს [აკვედუკი] აღადგინა კარდინალმა ბესარიონმა და სერიოზულად უნდა მის ღირსებას მოხსენიება. იგი ჩინებულად არის შემონახული და ამტკიცებენ, რომ პირველად იმ დრომდე მის ადგილას იყო მხოლოდ ხის არხი.

¹⁰⁹ საუბარია იმერეთის მეფე სოლომონ II-ზე (1789-1810), რომელიც გარდაიცვალა 1815 წლის 20 თებერვალს და დაკრძალეს ტრაპიზონში წმ. გიორგის სახელობის ბერძნული ეკლესიის გალავანში.

¹¹⁰ ბესარიონი (1403-1472) დაიბადა ტრაპიზონში. იყო ნიკეის მიტროპოლიტი (1437-1439). ფერარა-ფლორენციის კრებაზე (1439) გამოვიდა მართლმადიდებელი და კათოლიკური ეკლესიის უნიის ინიციატორად. პაპმა ევგენიუს IV კარდინალის რანგზე აიყვანა. იყო კონსტანტინოპოლის ლათინთა ტიტულარული პატრიარქი (1463-1472).

¹¹¹ ცხადია, ბიზანტიის იმპერატორი იოანე VIII პალეოლოგოსი (1425-1448).

დიდებით მოსაგონებელი ურბან VIII-ის¹¹² პონტიფიკობის დროს პროპაგანდამ გაგზავნა მისიონერები საქართველოში,¹¹³ სამეგრელოსა და ახალციხის საფაშოში. ეს მომდინარეობდა თვით მაცხოვრებლთა მზრუნველობიდან, რომლებმაც არ დაივინყეს, რომ მათ წინაპრებს ჰყავდათ მღვდლები ევროპიდან და ისინი დიდი ხნის განმავლობაში ევედრებოდნენ რომის კარს [გამოეგზავნათ მღვდლები], რადგან მათი სომეხი მღვდლები ხშირად რჯულგანდგომილები და უფრო მეტიც, დაქორწინებულები იყვნენ. მეტადრე, მათ არ შეეძლოთ ჩაენერგათ ისეთი აუცილებელი მტკიცე რწმენა ქრისტიანებში, რომლებიც ცხოვრობენ ურწმუნოთა შორის და რომლებიც, გარდა სულიერი დახმარებისა, ელიან მათგან რჩევასა და მატერიალურ დახმარებას. ესენი საჭიროებენ განათლებულ და თავისი სტატუსისადმი სრულიად თავშენიწიულ ადამიანებს, რომელთაც თავიანთი სამწყსოს ხსნისა და კეთილდღეობის გარდა სხვა ინტერესი არ ექნებათ, როგორც იმ მისიონერებს,

f. 404v:

რომელთაც მათი დაჟინებული თხოვნით დაახლოებით ორი საუკუნის მანძილზე რომის კარი აგზავნიდა ამ იზოლირებულ და ბარბაროსულ¹¹⁴ ქვეყნებში. პირველი [მისიონერები] საქართველოში¹¹⁵ ჩამოვიდნენ დაახლოებით 1626¹¹⁶ წელს ახალციხეში¹¹⁷ რამდენიმე ბერმონაზვნის დატოვების შემდეგ, რომელთაც იქ ააშენეს მონასტერი და ექვსმა¹¹⁸ [მისიონერმა] ჩააღწია გაიში (Gai)¹¹⁹ ესპანელი დონ პიეტრო ავიტაბილეს წინამძღოლობით და ყველა ბერი თეატინელი იყო. ისინი იქ თეიმურაზ-ხანის,¹²⁰ სამეფო ოჯახის უფლისწულისა და ამ პროვინციის გუბერნატორის უშუალო მფარველობით დაბინავდნენ, როგორც

¹¹² პაპი ურბან VIII (1623-1644).

¹¹³ იგულისხმება ქართლის სამეფოში.

¹¹⁴ ამ პერიოდისათვის ამ ცნების ქვეშ იგულისხმება დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან შედარებით ჩამორჩენილი ქვეყანა.

¹¹⁵ უნდა იყოს ქართლის სამეფოში.

¹¹⁶ ავტორი აქ ცდება. პირველი თეატინელი მისიონერები საქართველოში, ქართლის სამეფოში, კერძოდ, ქ. გორში 1628 წლის 14 დეკემბერს ჩამოვიდნენ (იხ. ტაბალუა ი. საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, ტ. III, თბილისი, 1987, გვ. 80).

¹¹⁷ ვფიქრობთ, ავტორი აქ ცდება, რადგან თეატინელ მისიონერებს ახალციხეში მისიონი არ დაუარსებიათ და არც ისაა ცნობილი, მათ იქ დაარსეს თუ არა მონასტერი. თუმცა კათოლიკე მამები ხშირად გურიიდან და სამეგრელოდან ახალციხეში მიდიოდნენ, სადაც მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილ ქრისტიანებს ამხნევებდნენ. აქ მხოლოდ 1732 წელს დაფუძნდნენ კაპუცინი მისიონერები (დანვრ. იხ: მურმან პაპაშვილი. საქართველო რომის ურთიერთობა VI-XX სს. თბილისი, 1995, გვ. 281-298).

¹¹⁸ არა ექვსი, არამედ ორი მისიონერი ჩამოვიდა გორში (იხ. ტაბალუა ი. საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, ტ. III, თბილისი, 1987, გვ. 80).

¹¹⁹ უნდა იყოს გორში.

¹²⁰ ცხადია, იგულისხმება ქართლ-კახეთის მეფე თეიმურაზ I (1625-1632).

ექიმები. ეს წოდება, რომელიც, როგორც წმ. ნინოს, სრულიად შეეფერება მათ, რომელთაც სულების განკურნება ევალებათ. ასევე დევნის დროს მათ ძალუძთ მოძებნონ მფარველები თავიანთი წმინდა იდეის მოწინააღმდეგეებს შორის. მათ [იქ] ააგეს ეკლესია და ხის მონასტერი.

იმავე წელს მამა-პრეფექტმა გაგზავნა ორი მამა მორჩილი ძმის თანხლებით კოტაისში,¹²¹ სადაც ემერიზიის¹²² მეფემ მათ ქალაქის შუაგულში გამოუყო მიწის ნაკვეთი რიონის (ფაზისის) ნაპირზე,

f. 405r:

სადაც ააგეს ეკლესია და ასევე ხის მონასტერი ქვის საძირკველებით, რომლის ნახვაც დღესაც შეიძლება.

1648 წელს¹²³ თეატინელი მამები შეცვალეს წმინდა ფრანცისკის ორდენის კაპუცინებმა და მათი პირველი პრეფექტი იყო მამა ბონავენტურა და სერვიენტო.¹²⁴ 1661 წელს მათ თბილისში დამკვიდრების ნებართვა მიიღეს, სადაც 1678 წელს მათ ჰქონდათ ერთი ეკლესია და მონასტერი, რომელიც შედგებოდა ცხრა მამისა და სამი მორჩილისაგან. მაგრამ გაიზარდა რა მნიშვნელოვნად კათოლიკეთა რიცხვი, მამა კლაუდიო და რეჯომ, მეთორმეტე პრეფექტმა, რომელმაც 1741 წელს მეფისგან მიწის ნაკვეთის გადიდების [ნებართვა] მოიპოვა, აქ ააგო იტალიური არქიტექტურის მშვენიერი ეკლესია გუმბათით და მონასტერი მთლიანად ქვისგან. მათი სასაფლაო გადატანილი იქნა ქალაქის ჩრდილო-დასავლეთით მთის ფერდობზე, რომელიც მათ მისცა თეიმურაზ¹²⁵ მეფემ. იგი დღემდე არსებობს.

საქართველოს კათოლიკეებს დიდხანს არ დასცალდათ ასეთი მშვენიერი ეკლესიით ტკობა, რადგან დაახლოებით 1752 წელს მეფემ¹²⁶ მონასტერთან ერთად უკან წაართვა იგი მათ და

f. 405v:

სანამ ის¹²⁷ გორში იმყოფებოდა, განდევნა საქართველოდან¹²⁸ ეს მამები, რომლებიც აქედან უკან ახალციხის მონასტერში დაბრუნდნენ.

¹²¹ უნდა იყოს ქუთაისში.

¹²² ე.ი. იმერეთის.

¹²³ ეს შეცდომაა. თეატინელი მისიონერები კაპუცინებმა შეცვალეს 1661 წელს.

¹²⁴ უნდა იყოს ბონავენტურა სორენტოელი. ამ უკანასკნელს არც კი დასცალდა პრეფექტობა. ის სამეგრელოდან ქართლის სამეფოსკენ მომავალ გზაზე ერთ-ერთი მდინარის გადალახვისას წყალში ჩავარდა და დაიხრჩო (იხ. პაპაშვილი მ. საქართველო რომის ურთიერთობა VI-XX სს. თბილისი, 1995, გვ. 201).

¹²⁵ იგულისხმება მეფე თეიმურაზ II (1733-1762).

¹²⁶ იგულისხმება მეფე თეიმურაზ II (1733-1762).

¹²⁷ ცხადია, პრეფექტი კლაუდიო და რეჯო.

¹²⁸ იგულისხმება ქართლის სამეფოდან.

ამ ავანტურის მიზეზი გახდა ის, რომ საქართველოს პატრიარქმა¹²⁹ ფარულად მიიღო რომაულ-კათოლიკურ სარწმუნოება. ეს სახელგანთქმული წინამძღვარი სახელად ანტონი, მეფე იესეს¹³⁰ ვაჟი და თეიმურაზ¹³¹ მეფის ნათესავი, იშვიათი ნიჭის მქონე ადამიანი იყო, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში ნიადაგ მუსაიფობდა [კათოლიკე] მამებთან და რომელმაც შეგნებულად თავის სამღვდელოებას გააცნო სახელოვანი პრეფექტის ჯიროლამო და ნორჩას მაგალითი, დაუფარავად ქადაგებდა უქორწინლობის სწავლებას, რომელიც მათი წმინდა ფუნქციების შესატყვისი იყო. მაგრამ ერთი უკეთური ბერი,¹³² მეფის მოძღვარი, იყო მიზეზი იმისა, რომ ქართველები არ შეუერთდნენ ისევ თავიანთი მამების პირვანდელ სარწმუნოებას. იგი პატრიარქთან აღსარების სურვილის საბაბით მივიდა, აღსარებაში კი მას [ანტონმა] გაუმხილა სამომავლოდ მისი ცვლილების სურვილი და ამით შეძლო პატრიარქისაგან გამოეგლიჯა მისი საიდუმლო. ის დაუყოვლებლივ წავიდა მეფესთან ამის მოსახსენებლად, რომელმაც, ამ ამბის გაგებით გაშმაგებულმა, ბრძანა, რომ

f. 406r:

მისი სახელით ეკლესია და მონასტერი [კათოლიკეებისათვის] წაერთმიათ, იმავეს გაკეთება ბრძანა გორში და სკანდალურად გააძევა იქ მცხოვრები ბერები. მაშინ კათოლიკეების დევნა საყოველთაო გახდა, მაგრამ ისინი ურყევნი დარჩნენ, არც დაპირებებსა და არც დამუქრებებს არანაირი შედეგი არ მოჰყოლია. პატრიარქი რუსეთში გადაასახლეს, მრავალი ეპისკოპოსი გადააყენეს. ორივე სქესის ბევრმა დიდებულმა, მათ შორის მეფის ასულმა, ფარულად უარყვეს სქიზმატური დოგმები. საბოლოო ჯამში, ყველაფერი, რაც აკლდა, იყო ხელსაყრელი მომენტი, რომ მეფეც მისულიყო იმავე შეხედულებამდე, რომელიც მისთვის და თავისი ხალხისათვის სასარგებლო იქნებოდა, მაგრამ საზიზღარმა მღვდელმა ყველაფერი გააფუჭა. პატრიარქი ანტონი ისეთი იშვიათი დამსახურების კაცი იყო, რომ ქართველთა შორის დიდის სახელი დაიმკვიდრა. არ მოიძებნება ისეთი საძაგლობა, როგორიც არ გამოიგონეს ამ კეთილი მამებისა და, განსაკუთრებით, ამ გულმოდგინე პრეფექტის¹³³ წინააღმდეგ. სომხებმა ისარგებლეს ამ შესაძლებლობით, რათა კათოლიკეების წინააღმდეგ თავიანთი უღმობელი

¹²⁹ იგულისხმება საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I დიდი ბაგრატიონი (1744-1756; 1763-1788).

¹³⁰ ქართლის მეფე იესე, ალი ყული-ხანი (1714-1716; 1724-1727).

¹³¹ იგულისხმება მეფე თეიმურაზ II.

¹³² ალბათ, იგულისხმება მეფე თეიმურაზ II-ის მოძღვარი ერასტი (იხ. მურმან პაპაშვილი, ელდარ მამისთვალიშვილი, ზურაბ გამეზარდაშვილი, ხათუნა ჩაფიჩაძე, საქართველო ევროპულ სამყაროში (XVII ს-ის 70-იანი წლები- XVIII ს.), თბილისი, 2020, გვ. 206).

¹³³ საუბარია გორში კაპუცინთა მისიონის პრეფექტ ჯიროლამო და ნორჩაზე.

f. 406v:

სიძულვილი გადმოეფრქვიათ და არანაკლებად შეუწყვეს ხელი, რომ დევნა სკანდალამდე დაეყვანათ. მათ ირწმუნეს, რომ ეს იყო მომენტი ღირსი პრეფექტის მამა ჯიროლამო და ნორჩას მიმართ ჯავრის ამოსაყრელად, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ღიად ქადაგებდა უხამსი ცხოვრების წინააღმდეგ, რომელსაც ბერძენი და სომეხი სქიზმატიკოსი სამღვდელოება ეწეოდა. მათ გადანყვიტეს და მზაკვრობაც ჩაიდინეს, ახალციხის მონასტერში გაგზავნეს კაცი, რომელსაც დაავალეს, იქ წარედგინა ბიჭუნა და ეთქვა, რომ ის იყო მამათა პრეფექტი. მან ნათქვამს დაამატა, რომ მას უკან აბრუნებდნენ, რადგან აღარ სურდათ მეტად მისი შენახვა. მის შესახებ მრავალი სხვა იმავე ჯურის უკმეხი სიტყვებით ცდილობდნენ თურქების გააფთრებას მის წინააღმდეგ. ბერებმა, პირიქით, ღრმა სიმშვიდე შეინარჩუნეს და მოთმინებით იტანდნენ ყველა შეურაცხყოფას, მორჩილდნენ ღმერთს სიყვარულით, რის გამოც იტანჯებოდნენ.

ამ წელს¹³⁴ შავმა ჭირმა ისევ გაანადგურა საქართველო, რაც ღვთის რისხვის ცხადი ნიშანი იყო. მცხოვრებთა მესამედი დაიხოცა და მეფის ვერაგი მღვდელი-მოძღვარი ერთ-ერთი პირველი მსხვერპლი იყო. ბევრმა კათოლიკემ თავი დააღწია მძვინვარე დევნას და ყველამ თავი ახალციხეს შეაფარა.

f. 407r:

რვანლიანი¹³⁵ გადასახლების შემდეგ პატრიარქი¹³⁶ მოიხმეს და თავის თანამდებობაზე აღადგინეს. ის რამდენიმე წლის შემდეგ გარდაიცვალა და ყოველთვის არაორაზროვნად ამოწმებდა რომის ეკლესიასთან თავის შეერთებას. სინანული იმის გამო, რომ ვერ მიაღწია წარმატებას თავის სასულიერო პირებთან და თავის ხალხთან ერთად, ერთადერთი მწუხარება იყო, რომელსაც განიცდიდა სიცოცხლის ბოლო წლებში. პატრიარქთან მოწვეული [კათოლიკე] ბერები, რომლებიც, როგორც ჩანს, მოჩვენებითი ექიმები იყვნენ, მას აგონიაში ყოფნისას ეხმარებოდნენ. დროის ამ შუალედში გარდაიცვალა მამა ჯიროლამო და ნორჩა,¹³⁷ რომელმაც მიიღო ჯილდო თავისი გულმოდგინებისთვის, ერთგულებისთვის, რომელიც გამოავლინა მან დევნისას და იმ დამცირებისას, რომლის გადატანაც მოუხდა.

“Beati estis cum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerunt omne malum adversum vos mentientes propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces

¹³⁴ უნდა ვიგულისხმოდეთ 1755 წელი, როცა გორსა და თბილისში კაპუცინ მამებს ნაართვეს ეკლესია, მონასტერი და ქონება.

¹³⁵ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I რუსეთში გაემგზავრა 1756 წელს. 1757-1762 წლებში იყო ვლადიმირის მთავარეპისკოპოსი. 1763 წელს მეფე ერეკლე II-მ დააბრუნა საქართველოში.

¹³⁶ იგულისხმება საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I.

¹³⁷ ამ ცნობის თანახმად, ჯიროლამო და ნორჩა საქართველოში გარდაიცვალა 1788 წელს.

vestra copiosa est in coelis. Sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. Math. C.V.” („ნეტარნი ხართ თქვენ, როცა დაგინწყებენ გმობას, დევნას და ცრუმეტყველნი დაგნამებენ ყოველგვარ ბოროტს ჩემი გულისთვის. გიხაროდეთ და ილხენდეთ, ვინაიდან დიდია თქვენი საზღაური ცაში, რადგან ასევე სდევნიდნენ წინასწარმეტყველთაც, რომელნიც თქვენზე უწინარეს იყვნენ.” მათე 5, 11-12).

ბერები მშვიდად დაუბრუნდნენ თავიანთი მოვალეობის შესრულებას, თუმცა მათ ეკლესია და ტფილისის მონასტერი არ დაუბრუნეს და

f. 407v:

იძულებულნი გახდნენ, ეცხოვრათ კერძო სახლში და იქ შეესრულებინათ ღვთისმსახურება. როდესაც [საქართველოში] პირველი რუსული ჯარები შემოვიდნენ, [რუსეთის] მთავრობამ ეს ეკლესია სხვადასხვა მარცვლეულის საწყობად გამოიყენა, რაც დღემდე გრძელდება.

როგორც ჩანს, თავის განსჯაში მიუწვდომელმა ღმერთმა ამ სამარცხვინო ავანტიურის შემდეგ¹³⁸ გადაწყვიტა, მოესპო ქართული სამეფო სკიპტრა, დამცირებული ქართველები უზარმაზარი იმპერიის განუყრელ ნაწილად ექცია და სამუდამოდ განდევნა ამ ქვეყნებიდან მეფის შთამომავლები, რომლებიც აქ ორი ათას წელზე მეტი ხნის განმავლობაში მბრძანებლობდნენ. სანამ რუსული ჯარები საქართველოში მიაღწევდნენ, მათი სამეფო ბრწყინვალეობა თანდათან ისე ჩაქრა, როგორც თოვლი დნება მზეზე. 1783 წელს ქვეყანა საბოლოოდ დამორჩილდა რუსეთს, ხოლო სამეფო ოჯახი პენსიით პეტერბურგში გაგზავნეს, რათა დაუდევარ უმიზნო ცხოვრებას [ისინი] შეეყვანა რიგით პირთა კატეგორიაში, რომლებიც დედამიწაზე საკმარისზე მეტია: “Deposuit potentes de sede” („დაამხო ტახტთაგან ძლიერნი“). შემდეგ ქართველი სამღვდელოება შეუერთდა და დაემორჩილა რუსეთის სამღვდელოებას.

f. 408r:

ქართველი თავადი ციციანოვი,¹³⁹ ბერების¹⁴⁰ ძველი მეგობარი, რუსეთის სამეფო კარიდან გაგზავნეს გენერალ-გუბერნატორად და საქართველოში ჯარების მთავარსარდლად; მან სამართლიანობის მიღწევა არ დაყოვნა, მაგრამ ეკლესიის დაბრუნება შეუძლებელი იყო, რადგან [იგი] დიდი ხნის განმავლობაში საწყობად გამოიყენებოდა, მისი გუმბათი განადგურებული იყო, ყველა ორნამენტი – ჩამოხსნილი და იგი სრულად შეესატყვისებოდა საწყობის დანიშნულებას. დააკმაყოფილეს ბერების სურვილი, გამოუყვეს მათ კარგი მიწის

¹³⁸ მეტი ალბათობით, ავტორს მხედველობაში აქვს ის ფაქტი, რომ მეფე ერეკლე II-მ კათოლიკე მამებს არ დაუბრუნა 1755 წელს თეიმურაზ II-ის მიერ ჩამორთმეული ეკლესიები გორსა და თბილისში. ეს ჩანს, ავტორს დიდად სწყინდა და მოვლენას პროვიდენციალური ახსნა მოუძებნა.

¹³⁹ მხედველობაშია 1802-1806 წწ. საქართველოს გუბერნატორი და მთავარსარდალი პავლე ციციანოვი (ციციშვილი).

¹⁴⁰ იგულისხმება – კათოლიკე მამების.

ნაკვეთი ძველი ეკლესიიდან არც თუ ისე შორს, სადაც რუსეთის მთავრობის ხარჯზე ააგეს მონასტერი და ყველაზე ლამაზი ეკლესია თბილისში: “Et exaltavit Humiles” („და ამაღლდა მდაბალნი“).

ახლა საჭიროა განვიხილოთ საქართველოში მისიების დღევანდელი მდგომარეობა და წარმატებები, რომლებიც მიღწეულ იქნა უფლის განგებულებით. ჩვენ დავინწყებთ ახალციხიდან, რადგან იგი საქართველოს¹⁴¹ საზღვრებს გარეთაა და ყოველთვის იყო პირველი ადგილი, საითაც ევროპიდან იგზავნებოდნენ ბერები, სადაც მათ წერთნიდნენ იმ მოვალეობებში, რომლებიც უნდა აღესრულებინათ. წარსულში ისინი აქ¹⁴² სწავლობდნენ ქვეყნის ენას¹⁴³, რაც

f. 408v:

მისიონერებისთვის საქართველოში¹⁴⁴ გადასვლამდე აუცილებელი იყო. მონასტერი და ეკლესია, მტკიცედ ნაგები გალავნით, ქალაქის შუაგულში მდებარეობს. მონასტერი საკმაოდ დიდია და ეკლესია, რომელიც დიდი ხანი არაა, რაც გაიზარდა, უზარმაზარია. მთავარი საკურთხეველის სურათი, რომელიც წარმოადგენს ნეტარი ღვთისმშობლის მიძინებას, პატივს მიაგებს ძმა ლორენცო და პიაჩენცას¹⁴⁵ მოგონებას, რომელიც გარდაიცვალა ტფილისში დაახლოებით 1759 წელს. იმ არეულობების დროს, რომლებიც ხშირად არყევდა თურქეთის ამ ნაწილს, ბერები იქ ყოველთვის სარგებლობდნენ პატივითა და ყურადღებით, როგორც თითოეული კლასისა და, ზოგადად, მთელი ხალხის ქომაგები. ყველას შორის დაიკვეხნიდა მამა ანტონიო და ნონიო,¹⁴⁶ რომელსაც ისეთი მორალური გავლენა ჰქონდა ფაშაზე, რომ [მას] ხშირად აღუკვეთია სისხლიანი სიკვდილით დასჯა. სწორედ მან მოიპოვა 1773 წელს ფირმანი ეკლესიის გასადიდებლად. რამდენიმე წლის განმავლობაში ეს მონასტერი იმყოფებოდა მამა ნიკოლა და როსილიანოს¹⁴⁷ მზრუნველობის ქვეშ,

¹⁴¹ იგულისხმება ქართლის სამეფოს საზღვრებს გარეთ.

¹⁴² ე.ი. ახალციხეში.

¹⁴³ ე.ი. ქართულ ენას.

¹⁴⁴ იგულისხმება – ქართლის სამეფოში.

¹⁴⁵ ამ მისიონერის საქართველოში მოღვაწეობა აქამდე ცნობილი არ იყო.

¹⁴⁶ ანტონიო და ნონიოს საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ ცნობები პრაქტიკულად არ მოგვეპოვება. მისიონერი მოხსენიებულია ჩვენ მიერ ფონდ SC-Georgia-ს მე-3 ტომში მიკვლეულ ერთ წერილში (268r-269v).

¹⁴⁷ იგულისხმება კაპუცინი მისიონერი ნიკოლა და რუტილიანო, რომელიც საქართველოში ჩამოვიდა 1792 წელს. ის იყო ცნობილი დასტაქარი და ქართველთაგან დიდად პატივდებული პირი. საქართველოში ჩამოსვლისთანავე პატრი ნიკოლა დაუახლოვდა მეფე ერეკლე II-ს, გიორგი XII-ს, სოლომონ II-სა და სამეფო კარის სხვა წევრებს. საქართველოს ინტერესების დამცველი პატრი ჩაერთო საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ ამბებში. პატრი ქართველ პოლიტიკოსებს მოუწოდებდა, რომ ხელი აეღოთ რუსეთის მფარველობაზე, რადგან ამას საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვა მოჰყვებოდა. საგულისხმოა, რომ იმერეთის მეფე სოლომონ II-მ ის დიპლომატიური მისიით გააგზავნა პარიზში (დაწვრ. იხ: მურმან პაპაშვილი. პატრი ნიკოლა და რუტილიანო ქართული დიპლომატიის სამსახურში. საქართვე-

რომელიც იქ შავი ჭირით გარდაიცვალა 1813 წელს, [როგორც] ღირსი ძმა კარლო და ვივარო; მაგრამ ამჟამად იგი მიტოვებულია სხვადასხვა ინტრიგის გამო, რომლებიც

f. 409r:

საბოლოო ჯამში დააკნინებს და შეარცხვენს [კათოლიკე] ქრისტიანის სახელს, თუკი არ დაჩქარდება ამ ქალაქებიდან ინტრიგანის¹⁴⁸ გაძევება, რომელიც სა-
თნოების ნილბის ქვეშ უკვე დიდი ხანია ანგრევს საქართველოს მისიონს, ამ-
ცირებს მის ნიშან-თვისებას და საკუთარი მიზნების მისაღწევად ჩვეულებრივ
განასხვავებს ბერებს ერისკაცებისაგან.

თვალ-ყური გეჭიროთ კარგად: “latet anguis in herba” („გველი ბალახში
იმალება“). ის, საპატრიარქო ვიკარის, კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის
შეუთანხმებლად, ცრუ ცნობებს აწვდის რომს, ელამუნება რუს გენერლებს
ქუთაისში, რათა მოიპოვოს მომავალში მათი კეთილგანწყობა, ევედრებოდა
პეტერბურგის არქიეპისკოპოსის (მონსინიორ ჟინჰუვიჩის) გაცნობას... ის ამ-
ბობს, რომ საქართველოს კათოლიკეებს უნდა ჰყავდეთ ეპისკოპოსი, მაგრამ
ასეთი ხარისხი არ შეეფერება უცხოელ კაპუცინებს და ამ ეკლესიების მართ-
ვისათვის საჭიროა ქვეყნის ადგილობრივი მღვდლები. გვინდოდა პიროვნება-
ზე, რომელზეც საუბარია, ამ შეურაცხყოფელი ნაწილის გამოტოვება, მაგრამ
მხედველობაში გვქონდა რა ეკლესიის უპირატესობა და დიდება, ეს საჭირო
ინფორმაცია მხოლოდ იმას უნდა ემსახურებოდეს, რომ დუმილი არ გახდეს
მიზეზი დროულად ბოროტების თავიდან ვერ აცილებისა.

f. 409v:

ახალციხესა და მის შემოგარენში არის სხვა კათოლიკური ეკლესიები, რო-
მელთაც პროვიკარის ხელმძღვანელობით სომეხი მღვდლები ეხმარებიან. მათ
შორის თავი ისახელა დონ ანტონიო ტოუმანომ (Antonio Toumano)¹⁴⁹ თავისი
ღვთისმოსაობითა და რწმენის გავრცელებისადმი თავდადებით.

ლოს მეცნიერებათა აკადემია სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრი. ივ.
ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზუგდიდის ფილიალი.
ნელინდელი I, „მეცნიერება“, თბილისი, 2005, გვ. 71-75).

¹⁴⁸ მიქელ თამარაშვილი მართებულად მიიჩნევს, რომ „ეს ინტრიგანი“ ქართველი კა-
თოლიკე, 1798 წელს ახალციხის პროვიკარად დანიშნული პავლე შაჰყულიანია (ჭი-
ლიმუზაშვილი), რომელიც 1813 წლის 24 მაისს დაინიშნა კაპუცინთა მისიონის პრე-
ფექტად (იხ. მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის,
ტფილისი, 1902, გვ. 500-501). ეს ენერგიული მოძღვარი დაუცხრომლად იბრძოდა,
ხელთ ეგდო მთელი საქართველოს კათოლიკეთა სულიერი უფროსობა (მურმან პა-
პაშვილი, საქართველო რომის ურთიერთობა VI-XX სს. თბილისი, 1995, გვ. 303).
თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ რელაციონეს არც ფრანგულ დედანში და არც იტალი-
იურ თარგმანში არსადაა ნახსენები სახელი პავლე, როგორც ეს მ. თამარაშვილის
მიერ მოტანილ თარგმანის ტექსტშია მოცემული (მიქელ თამარაშვილი, ისტორია
კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ. 501).

¹⁴⁹ იგულისხმება ანტონ თუმანიშვილი (ანტონ თუმანოვი). იგი ჩვენ მიერ მოძიებულ
ბევრ დოკუმენტში ფიგურირებს. მის სახელს ვხვდებით SC-Giorgia ფონდის მე-6

ამ წელს ის¹⁵⁰ წავიდა აბაზებში,¹⁵¹ კავკასიის ხალხში, აბაშების¹⁵² მახლობლად, რათა განემტკიცებინა რწმენაში რამდენიმე კათოლიკე ოჯახი, რომელთაც დიდი ხანია არ მიუღიათ ბერების დახმარება და გაევრცელებინა იგი რამდენადაც ეს შესაძლებელი იქნებოდა იმ მხარეებში.

კიდევ უფრო შორს არის არზრუმი, აზიის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქი, სადაც ჩაგრული და უეკლესიო კათოლიკური რელიგია საკმაოდ დიდ პროგრესს აღწევს. იქ, ვიდრე მის შემოგარენში, მოსახლეობას შორის ათასზე მეტ კათოლიკეს ითვლიან. მთელი სოფლები უდიდესი სიმშვიდით აღმსარებლობენ კათოლიკურ რელიგიას და ეს უპირატესობა უმთავრესად ამ პროვინციის ღირსეული პროვიკარის დონ ჯოვანი სალვიანის ზრუნვისა და კეთილგონიერების დამსახურებაა.

f. 410r:

როგორც ზემოთ ითქვა, მონასტერი და ტფილისის ეკლესია¹⁵³ აშენდა თავადი ციციანოვის გენერალ-გუბერნატორობის დროს, ღირსი მამა ფრანჩესკო ანტონიოს პრეფექტობისას, რომელთანაც ახლანდელი პრეფექტი მამა ფილიპო იყოფდა მისიონის გასაჭირს მისი დიდი ასაკის გამო. თავისი სტილით ეს ეკლესია დღეს უნიკალურია იმ მორთულობების გამო, რომლებიც შემდგომ იქ შესრულდა; მათ შორისაა ფასადის მხარეს, კუთხეებში განლაგებული ორი ლამაზი კოშკი, რომლებიც ქალაქს გადაჰყურებს. მიუხედავად იმისა, რომ ის დიდია, ძლივს იტევს მორწმუნეთა რიცხვს. მამა პრეფექტმა გაითვალისწინა რა [მორწმუნეთა რიცხვის] მოსალოდნელი ზრდა, წამოაყენა წინადადება, რომ [ტაძარი] შეეცნოთ შიდა გალერეით, რომლითაც მხოლოდ ქალები ისარგებლებდნენ და ეს ხერხი მეტად განავრცობს მას. მონასტერი ლამაზი და ფართოა. იგი მთლიანად გადახურულია და ნაშენია გამძლე მასალის კედლით. თუმცა საქართველოში მისიონერების ნაკლებობაა და მონასტერში არის მხოლოდ მამა პრეფექტი და ბერი კარლო და ვივარო, რომელიც ახალციხეში იყო. მათ სკოლას მართავს დონ ბარლამი,¹⁵⁴ ღირსეული სომეხი მღვდელი, პროპაგანდას მოწაფე, მაგრამ ის მალე უნდა გაემგზავროს, რადგან მარდი-

ტომში დაცულ რამდენიმე წერილში, მათ შორის, პაპისადმი მიწერილ ერთ ვრცელ წერილში (ASPF, vol. 6, 177r-185v), რომელშიც იგი მოიხსენიება, როგორც „ახალციხელი სომხის რიგის მღვდელი ტერ ანტონ თუმანოვი, რომელსაცა თვისის სულიერი ექიმობით ვითარცა ჯერ არს დაბრმავება ერის დაუძს თვითოეულთა ასულთა ზედა ბრალი აღსარებით.“

¹⁵⁰ იგულისხმება დონ ანტონ თუმანიშვილი.

¹⁵¹ უნდა იყოს „აბაზებში“.

¹⁵² იგულისხმება აფხაზები.

¹⁵³ ეს ეკლესია აშენდა 1808 წელს.

¹⁵⁴ ეს უნდა იყოს მიქელ თამარაშვილთან ხსენებული ბარლამო განდილი (Barlamo Gandil) (იხ. მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ. 502; 829).

ნის¹⁵⁵ ეპისკოპოსად დაინიშნა. მისიონერების გარდა, საქართველოში არის კოადიუტორის¹⁵⁶ სახით დომინიკელი მამა ონოფრიო,¹⁵⁷ [იმ] მონასტრისა და ეკლესიის დამაარსებელი, რომელიც ამჟამად გორში მოქმედებს. ის წარმოშობით ქართველია და

f. 410v:

პოლონეთის მონასტერს ეკუთვნის. ამ კეთილმა ბერმა მისიონს დიდი სარგებლობა მოუტანა, განსაკუთრებით თავისი სომხური ენით, რომელსაც ის სრულყოფილად ფლობდა. ბერების მიმართ მოსახლეობის ყველა კატეგორიას განსაკუთრებული პატივისცემა აქვს, ასევე -რუსეთის ხელისუფლებას, როგორც სამოქალაქოს, ასევე სამხედროს, საქართველოს გუბერნატორებს, რომლებიც მათ მიმართ ყველა შესაძლო პატივისცემას ავლენდნენ და იგივე პატივი მიაგეს მამა ფილიპეს,¹⁵⁸ როგორც პრეფექტს, რომელიც ცერემონიის დღეს დააყენეს საქართველოს მთავარეპისკოპოსის გვერდით, რაც ადასტურებს, რომ ამ გულმოდგინე ადამიანების ქცევა წუნდაუდებელია. მეორე მხრივ, თვით კრიტიკა, რომელსაც სქიზმატიკოსები ყოველთვის მიმართავენ, მათი საქმიანობის წინააღმდეგ ვერაფერს აღწევს, მხოლოდ აძლიერებს მათ მიმართ ჯეროვან ქებას.

გორის მისიას ემსახურება მამა მარიო და კოლონია (მარიო კოლონიაელი) (Mario da Colonia),¹⁵⁹ რომელიც ოცდაათი წელია, რაც საქართველოშია და რომელიც თითქმის ოთხმოცი წლისაა, მაგრამ მშვენივრად იყენებს თავის გონე-

¹⁵⁵ მარდინი – ქალაქი აღმოსავლეთ თურქეთში. მას აღმოსავლური კულტურის სამკაულს უწოდებენ.

¹⁵⁶ კოადიუტორი – ასე ეწოდება ეპისკოპოსის ღირსების მატარებელ თანამშრომელს, რომელიც დიოცეზის ეპისკოპოსს ეხმარება სამსახურებრივი მოვალეობის შესრულებაში. მას ნიშნავს წმინდა ტახტი.

¹⁵⁷ მამა ონოფრიო ოანჯანოვი (Onophrius Ohandzanow) დაიბადა თბილისში. 17 წელი დაჰყო კაპუცინებთან. უცნობია, რომელ წლებში სწავლობდა პროპაგანდა ფიდეის კოლეჯში. ირკვევა, რომ პოლონეთში შევიდა დომინიკელთა ორდენში. გამოსაცდელი დროის შემდეგ იქვე შედგა მონაზვნად. მოღვაწეობდა სარატოვის პრეფექტურის კათოლიკეთა ეკლესიაში. 27 წლის განშორების შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში (იხ. მიქელ თამარაშვილი, *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*, ტფილისი, 1902, გვ. 488-489; 823). ცხადად ჩანს, რომ მისი თაოსნობით დაარსდა გორის მონასტერი და ეკლესია, რომლის აგება 1820 წლისთვის დასრულდა.

¹⁵⁸ უდავოდ ეს არის პატრი ფილიპე და ფორანო (ფორანოელი), რომელიც 1814 წელს დაინიშნა კაპუცინთა მისიონის პრეფექტად. 1815 წლის 23 იანვარს თბილისიდან პროპაგანდასადმი გაგზავნილი მისი ვრცელი წერილი მოწმობს, რომ ის არის კარგი ორგანიზატორი და მოკლე ხანში დიდი პატივისცემა და სიყვარული დაუმსახურებია (იხ. მიქელ თამარაშვილი, *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*, ტფილისი, 1902, გვ. 501-505). ფილიპე ფორანოელის წერილები მრავლად მოიძებნება ფონდ SC-Gorgia-ს მე-6 ტომში.

¹⁵⁹ ჩანს, მარიო და კოლონია (კოლონიაელი) გორში კაპუცინთა მისიონის პრეფექტიც იყო (იხ. მიქელ თამარაშვილი, *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*, ტფილისი, 1902, გვ. 508).

ბრივ შესაძლებლობებს. ის ამჟამად დაკავებულია შუა ქალაქში, მონასტრის გვერდით მდებარე ულამაზესი ეკლესიის დასრულების ჟინით, რომელსაც იმედოვნებს, რომ სიკვდილამდე დააგვირგვინებს; მაგრამ სამუშაო ხშირად ყოვნდება

f. 411r:

მასალების შესაძენად ფულადი სახსრების უქონლობისა და მუშებისათვის ანაზღაურების გადაუხდელობის გამო.

გორში გარდაცვლილ მეტისმეტად გულმოდგინე მისიონერებს შორის დიდი ღვთისმოსაობით თავი ისახელა მამა ფედელე და რივალტამ (Fedele da Rivalta),¹⁶⁰ რომელიც ორმოცი წელია რაც გარდაიცვალა, თუმცა მაცხოვრებლები ხშირად მიდიან მის საფლავზე და უფლის სადიდებელს აღავლენენ.

მამა ჩელესტინო და მონტასოლა (Celestino da Montasola)¹⁶¹ ამ მისიონის კოადიუტორია.

ქუთაისში, რიონის ნაპირზე მდებარე მონასტერი და ეკლესია ხისგანაა აგებული და რადგან ისინი ძველ დროშია აშენებული, სიძველის გამო, მას მუდმივად სჭირდება შეკეთება, მაგრამ უსახსრობის პრობლემა ყოველთვის აყოვნება და ქვისაგან მისი აშენების პროექტს. როგორც წინამორბედებს, იმერეთის უკანასკნელ მეფეს სოლომონ II-ს, რომელიც ლტოლვილობაში გარდაიცვალა ტრაპიზონში 1815 წელს, განსაკუთრებით უყვარდა მამა კაპუცინები. თავისი მეფობის ბოლო პერიოდში მან [კათოლიკურ] ეკლესიას შემოსწირა ქალაქიდან ორი მილის მოშორებით მდებარე პატარა დაბა გეგუთი.¹⁶² აქ შეიძლება იყოს დაახლოებით ოცამდე მომსახურე ოჯახი, რომელთა რიცხვი 1811, 1812 და 1813 წლებში შავმა ჭირმა შეამცირა. მიწა საკმაოდ

f. 411v:

დიდია და შედგება ტყისა და დაუმუშავებელი მიწებისაგან, რომლებიც დღემდე მცირე მოსავალს აძლევს მონასტერს. ამ მისიონს ღირსეულად უვლის 1815

¹⁶⁰ ფედელე და რივალტას საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ ცნობები აქამდე არ მოგვეძებნებოდა. მის წერილებს პროექტის სამუშაო ჯგუფმა ფონდ SC-Giorgia-ს მე-3 ტომში 2024 წელს მიაკვლია. როგორც წყაროებიდან ვიგებთ, მისიონერს სცოდნია ქართული ენა და ენეოდა პედაგოგიურ საქმიანობას გორში. 1775 წლის მიწურულს პატრი ფედელე გაემგზავრა გილანში (სპარსეთში), სადაც მალე ავად გახდა და გარდაიცვალა.

¹⁶¹ ჩელესტინო და მონტასოლას საქართველოს მისიონში მოღვაწეობა დასტურდება ჩვენ მიერ მოძიებულ დოკუმენტებში: ფონდ SC-Giorgia-ს მე-6 ტომში დაცულია როგორც მასთან დაკავშირებული, ისე თავად მისიონერის მიერ პროპაგანდაში გაგზავნილი წერილები. პატრი ჩელესტინო ღრმა მოხუცებულობამდე ცხოვრობდა საქართველოში, ძირითადად, თბილისსა და ქუთაისში. სარგებლობდა პოპულარობითა და ხალხის სიყვარულით. აქტიურად იყო ჩართული ქართველი ახალგაზრდების კოლეჯიო ურბანოში სასწავლებლად გაგზავნის საქმეში.

¹⁶² ეს ფაქტი დღემდე ცნობილი არ იყო.

ნელს რომიდან ჩამოსული მამა ჯუზეპე დალა კოლა (Giuseppe dalla Colla),¹⁶³ რომელმაც მოკლე დროში ისწავლა ქართული ენა იმ დონემდე, რომ სრულყოფილად ქადაგებს ამ ენაზე და ასრულებს სხვა ფუნქციებს დიდი მონდომებითა და გზებით და მას ეხმარება ძმა ბერნარდინო და ჩივიტა კასტელანა (Bernardino da Civita Castellana).¹⁶⁴ და აქვე, ნება მომეცით, აღვნიშნო, რომ ევროპიდან ჩამოსულ მისიონერს ამ მხარეებში დიდი სარგებლობის მოტანა არ შეუძლია, თუ ქართული ენა არ ისწავლა. ამისთვის კარგად გამოიყენებოდა ახალციხის მონასტერი. ღირსი მამა ჯიროლამო და ნორჩა,¹⁶⁵ მეთოთხმეტე პრეფექტი, რომლის შესახებაც ზემოთ ვისაუბრეთ, ამ ენას სრულყოფილად ფლობდა, ასევე შეადგინა გრამატიკა¹⁶⁶ იტალიურად და ქართულად ახალი მუშაკებისათვის, რომელიც ინახება გორის მონასტერში. ცუდი არ იქნებოდა ამ ხელნაწერის რომში ჩატანა, რათა ასლები გაეკეთებინათ, ან დაეხმარებინათ. ეს ძალიან დიდი დახმარება იქნებოდა ამ ენის შესწავლის პროცესში მასწავლებელთან, რომელიც გაკვეთილებს ჩაატარებდა

f. 412r:

ახალციხის მონასტერში, ან თუნდაც რომში.

ეს იყო ადრე, როცა შიროვანოს (Chirovano)¹⁶⁷ [ოლქ] შამაგიში (Chamaghi)¹⁶⁸ თბილისიდან სამოც ლიეზე სამხრეთ-აღმოსავლეთით, იყო მისიონი საფრანგე-

¹⁶³ ამ მისიონერის საქმიანობა საქართველოში დღემდე უცნობი იყო. როგორც SC-Giorgia-ს მე-6 ტომში ჩვენ მიერ მოძიებულ მასალებში დასტურდება, კაპუცინი ჯუზეპე კოლელი (Giuseppe dalla Colla) 1836-1838 წლებში საქართველოს მისიონის პრეფექტის თანამდებობას იკავებდა და, სავარაუდოდ, საქართველოში გარდაიცვალა კიდეც. მის მმართველობას არაერთგვაროვნად აფასებენ თავად კათოლიკე მისიონერები. აღნიშნულ ტომში დაცულია ჯუზეპე დალა კოლას მიმონერაც სულიერ ძმებთან და წმინდა საყდართან.

¹⁶⁴ ამ მისიონერის საქმიანობა საქართველოში დღემდე უცნობი იყო.

¹⁶⁵ ჯიროლამო მარია და ნორჩას (Girolamo Maria da Norcia) შესახებ აქამდე ცნობილი იყო მხოლოდ ის, რომ იკავებდა გორში კაპუცინთა მისიონის პრეფექტის პოზიციას, 1763 წელს კი ახალციხეში იმყოფებოდა (იხ. მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ. 380-381). სწორედ მამა ჯიროლამო და ნორჩას მეცადინეობით მიდრკა კათოლიკობისკენ 1757 წელს საქართველოს პატრიარქი ანტონ I ბაგრატიონი (იხ. მურმან პაპაშვილი, ელდარ მამისთვალისძე, ზურაბ გამეზარდაშვილი, ხათუნა ჩაფიჩაძე, საქართველო ევროპულ სამყაროში (XVII ს-ის 70-იანი წლები- XVIII ს.), თბილისი, 2020, გვ. 203). 2024 წელს ჩვენი პროექტის სამუშაო ჯგუფმა SC-Giorgia-ს ფონდის მე-3 ტომში მიაკვლია როგორც უშუალოდ ჯიროლამოს წერილებს, ისე მასთან დაკავშირებულ დოკუმენტებს. როგორც ირკვევა, მისიონერი აქტიურად ადევნებდა თვალს ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს და სარგებლობდა ახალციხის მოსახლეობის დიდი სიყვარულითა და პატივისცემით.

¹⁶⁶ ეს ფაქტი დღემდე უცნობი იყო. ირკვევა, რომ როტიემ საკუთრივ ნახა გორის მონასტერში ეს ხელნაწერი გრამატიკა. აუცილებელია ამ მიმართულებით ძიება ვატიკანის არქივებში.

¹⁶⁷ ცხადია, შიროვანის.

¹⁶⁸ ცხადია, შემახას.

თის კოლეჯიდან მამა-იეზუიტების მზრუნველობის ქვეშ, რომელთაც ჰქონდათ ლამაზი სახლი და ეკლესია მიძღვნილი ფრანჩესკო დე რეჯისადმი.¹⁶⁹ მათ არსებობა შეწყვიტეს, როდესაც ეს ქალაქი საბოლოოდ განადგურდა დაახლოებით 1755 წელს ლეკების შემოსევის დროს. ამ დიდ მიტოვებულ ქალაქში დღესაც ნახავთ ეკლესიის კედლებს და სასაფლაოზე მრავალი საფლავის ქვას, რომელთა შორის უნდა აღინიშნოს ერთი ფრანგული წარწერა, რომელშიც მიუთითებულია ბერის სახელი და მისი გარდაცვალების დრო.

როგორც ვნახეთ, ის აყვავებული მდგომარეობა, რომელშიც იმყოფებოდნენ ეს მისიონები, განპირობებული იყო ამ პატივცემული ბერების დაუცხრომელი გულმოდგინებით, რომელთაგან ზოგი ხუთი ან ექვსი წლის მანძილზე ენეოდა მძიმე შრომას, ხოლო სხვები შავი ჭირით დაიღუპნენ. [მისიონს] განსაკუთრებით ბრძნულად და წინდახედულობით მართავდა მათი ღირსეული მეცხრამეტე პრეფექტი მამა ფილიპე და ფორანო,¹⁷⁰ სანიმუშო მისიონერი, უფლისაგან ამალღებული და სიკეთით დაჯილდოებული. თუკი ჩვენ ყველაფერს დანვრილებით გადმოვცემდით,

f. 412v:

რაც ამ იშვიათმა ადამიანმა კერძოდ გააკეთა საქართველოს მისიებისთვის და, ზოგადად, ყველა კათოლიკეს სასიკეთოდ, ეს ყოველგვარ რწმენას გადააჭარბებდა. ამჟამად, რომ ყოვლისშემძლე უფლის შემწეობის გარეშე ამდენი წინსვლა შეუძლებელი იქნებოდა იმ ხალხს შორის, რომელიც არათუ არ არის კათოლიკე, არამედ ეკლესიის მტრებიც¹⁷¹ შეიძლება ეწოდოს. მან იცოდა, როგორ დაემშვიდებინა საკუთარი ბუნებრივი მოძალადე და ასევე მდევნელიც აეძულებინა, რომ ჰქონოდა მოწინება და პატივისცემა იმათ მიმართ, ვინც აღმსარებლობდა ჭეშმარიტ¹⁷² რელიგიას. ამ ბერებისაგან რამდენი მატერიალური და სულიერი დახმარება მიიღო რუსეთის, პოლონეთისა და სხვა პროვინციების ყველა კათოლიკე ჯარისკაცმა, რომლებიც საქართველოს ჯარში მსახურობენ, რასაც ამ მისიონის გარეშე ისინი დიდხანს მოკლებულნი იქნებოდნენ და ისევ ამ ბერებისაგან იქნება გარკვეული დახმარება.

ღირსმა მამა ფილიპემ¹⁷³ გააცნობიერა ფრანგული ენის ცოდნის უპირატესობა და ისწავლა იგი, რათა შეძლოს თავად გაუძღვეს საქმეებს, რომლებიც ზოგჯერ საჭიროებენ მთავრობის ხელმძღვანელებთან [განხილვას]. უაღრესად საჭიროა და ახლა უკვე აუცილებელი გახდა,

¹⁶⁹ ჟან ფრანსუა რეჟი (ფრანგი წმინდანი 1597-1640) უფრო ცნობილია, როგორც წმინდა იოანე ფრანცისკ რეჟი. ფრანგი მღვდელი იესოს საზოგადოებიდან.

¹⁷⁰ მისი დაულალავი და ხანგრძლივი ენერგიული საქმიანობის შესახებ ვრცელი ცნობები მოგვეპოვება (დანვრ. ი: მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ. 505-515).

¹⁷¹ ამაში ავტორი, უდავოა, უმთავრესად სომეხ გრიგორიანებს გულისხმობს.

¹⁷² იგულისხმება კათოლიკური რელიგია.

¹⁷³ საუბარია მამა ფილიპე და ფორანოზე.

f. 413r:

რომ ყველა მათგანმა, ვინც მომავალში დაინიშნება პრეფექტებად, იცოდეს ფრანგული ენა და ცოტა რამ მსოფლიო პრაქტიკის შესახებ, რათა ნებისმიერ გარემოებაში შეძლონ თავიანთი წმინდა მისიის ბოლომდე მიყვანა.

ვამთავრებ რა ამ პატარა ნარკვევს, გამოვთქვამ გულწრფელ სურვილებს ამ მისიონის შენარჩუნებისა და აყვავებისათვის იმ იმედით, რომ პროპაგანდა არ დააყოვნებს მრავალი ბერმონაზვნის გაგზავნას, რომელთაც იგი ესოდენ მეტად საჭიროებს, რის გარეშეც მას არ შეუძლია გააგრძელოს ის წარმატებები, რომლებიც მან ასე გონივრულად დააფუძნა უფლის ეკლესიის სადიდებლად. ამ მეშუარის ავტორი, რომელიც ცდილობდა კონსტანტინოპოლის მთავარეპისკოპოსის სურვილების ასრულებას, დაკავებულიყო საქართველოს ხალხებში კათოლიკური რელიგიის შესახებ სათანადო ძიებებით, რასაც იმ მხარეებში გატარებული რამდენიმე წლის პირადი დაკვირვების ნაყოფი დაურთო და მას სხვა მიზანი არ ჰქონდა ამ პატარა ნაშრომის შექმნაში, გარდა ღვთისა და მისი ეკლესიის დიდებისა. ამიტომ ის იმედოვნებს, რომ უბოძებენ შენდობას, თუკი ზედმეტი მონდომებით შეეხო რაღაც პუნქტს, რომელიც, როგორც ჩანს, მას არ ეხებოდა, მაგრამ საჭიროდ ჩათვალა, შეეტანა იმავე ეკლესიის სასიკეთოდ,

f. 413v:

რათა მიეღწია წყარომდე და გაეგო ჭეშმარიტება, რადგან ცდილობდა, იგი მხედველობიდან არ გამორჩენოდა. ვინაიდან საგანი წმინდა იყო, ჭეშმარიტება და სიმარტივე განუყოფელი უნდა იყოს.

Ad maiorem Dei Gloriam (ღვთის სადიდებლად)

Finis (დასასრული)

f. 414v:

საქართველო

გადაეცა არქივს მონსინიორ მდივანი პედიჩინისგან

1 ოქტომბერი, 1819

ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოში.

f. 387r:

Della religione Cristiana nella Giorgia e nei Paesi Circonvicini

f. 388r:

Prima di venire all'Epoca in cui la Religione Cristiana fu introdotta fra gl'Iberie, è necessario di dare un cenno sull'origine e culto di questi popoli barbari ne' secoli remoti, per quanto è permesso di penetrare il zelo dell'antichità. Riporta la storia della Giorgia, che Kartlos fu il di lei fondatore, e che gli antenati di questo discendevano da Sem e da Japhet, ond'erano la metà di origine Armena e la metà d'origine Ebraica. Uno dei figli di Japhet chiamato Avenan ebbe un figlio per nome Phangis, che fu il padre di Thorgamos, da cui discendono gli Armeni e vari altri popoli, come i Giorgiani, Mokavani, Erieni, Lekki, Mingreliani, ed altri popoli del Caucaso. Allorché li figli di Noè si divisero per cercare stabilimenti alle loro famiglie, Thorgamos

f. 388v:

occupava un piccolo paese posto fra lo stesso Ararath ed una piccola Montagna della medesima catena detta Massis. Accresciutasi la di lui Famiglia passò l'Araxe con una gran parte di essa, e si diresse verso il Nord. Là occupò tutto il tratto di tratto in tratto di Paese al sud del Caucaso, ed affine d'evitare che dopo la di lui morte non avessero a nascere differenze fra i suoi figli divise fra loro il Paese. Erano questi in numero di otto.

Il maggiore chiamato Haos dagli Armeni è riguardato come il loro fondatore, e da esso traggono il nome di Hais, che ritengono ancora.

Il secondo figlio era Kartlos fondatore de'Giorgiani, come si è detto.

Thargamos diede ad Haos, come figliò maggiore la metà delle sue possessioni poste verso il Sud, Paese, che in seguito formò in grand parte il Regno dell'Armenia, e Kartlos ebbe il Paese in oggi detto Giorgia situato fra questo Regno ed il Caucaso. Gli altri sei figli chiamati Bardos, Movakas, Lekkos, Heros,

f. 389r:

Kavkas e Lugros ebbero per loro porzione i Paesi vicini, de'quali è inutile di far qui la descrizione. È necessario di aggiungere solamente, che l'Istoria manoscritta in lingua Giorgiana racconta, che per rendere felici i loro discendenti, e Vassalli, seguirono in tutto l'esempio del loro fratello maggiore Haos e furono ancora vassalli di Nemrod l'Assiro. Dice anche questa storia che avendo voluto scuotere il giogo

¹⁷⁴ წარმოდგენილი იტალიური ტექსტი ზუსტად ასახავს ხელნაწერი დოკუმენტის ტექსტს – ავტორისეული ორთოგრაფიის, სტილისტიკის, პუნქტუაციისა თუ უზუსტობების გათვალისწინებით.

pesante di Nemrod, le di lui forze invasero il loro Paese, che in un combattimento sanguinoso Nemrod fu ucciso con un colpo di freccia da Haos, e che in seguito di tal Vittoria cacciarono i nemici dal Paese, che Haos si fece proclamare Padre o anziano dell'Armenia, e che i di lui Fratelli gli divennero Vassalli.

Li discendenti di Kartlos adorarono il sole, la luna, ed il Fuoco ed il sepolcro di lui divenne ben tosto anch'esso un oggetto di culto, e quando fra loro si trattava di fare un giuramento si giurava= Nel nome del sepolcro di Kartlos.

Ne' secoli più remoti osservarono esattamente la

f. 389v:

legge di non avere che una sola moglie. Quindi per vari secoli si rallentarono in seguito su quest'articolo fino all'epoca in cui fu introdotta fra loro la Religione Cristiana.

Furono antropofagi in que' primitivi tempi, e sovente sacrificarono i fanciulli, e gli sciavi alle loro Divinità. Verso la fine soltanto del secolo duodecimo dopo la venuta di Gesù Cristo, il Re Raef, il quale governò il Regno con molta bontà, proibì di sacrificar più li fanciulli, e gli schiavi, ed ordinò, che in avvenire fossero offerti in loro vece gli animali.

L'adorazione del Sole, della Luna, e del Fuoco fu generalmente osservata da questi popoli, ed un tal culto durò la partita è durata due ore il tempo è bello, speriamo che duri fino alla morte di Alessandro il Macedone. Da quel tempo vi aggiunsero gl'Idoli.

Riportasi nella storia medesima, che dopo la disfatta de Persiani, e la presa di Ecbatana (in oggi Hamadan) un certo per nome Ason alla testa di alcune coorti Macedone venne spedito ad inseguire gl'Iberi, il capo de'quali Samara Kartlossiani

f. 390r:

e con esso il di lui fratello furono uccisi servendo in qualità di Ausiliari nell'armata di Dario Codomano. Ason dopo aver disperse le forze degli Iberi, penetrò con le sue truppe fino alle falde del Caucaso, e conservò questo Paese mentre, che il giovane Almaz, conosciuto dopo sotto il nome di Pharnaos, nipote e successore di Samara se n'era fuggito nelle montagne colla sua madre, alcune Truppe, e coi principali del Paese. Ason, a cui ricadde l'Iberia, come sembra, per sua parte dopo la morte d'Alessandro, se ne fece eleggere Capo, e vi fece erigere due Idoli, uno de'quali d'oro chiamato Galzi, e l'altro d'Argento, cui pose il nome di Gaim, ed ordinò al popolo di adorare queste false divinità e di far loro per l'avvenire le offerte. Non tardò Ason ad esser ucciso da Pharnaos, che la storia cita come il primo Re degl'Iberi. I loro capi fin allora non avevano avuto altro titolo che di Mamasaklis, ossia capo delle case. Pharnaos era parente dello sventurato Dario per parte della sua madre che segretamente l'aveva allevato nel Caucaso dopo la disfatta

f. 390v:

di Ecbatana, ed aveva cambiato il nome d'Almaz in quello di Pharnaos, che dopo sempre ritenne, e che l'aveva messo al coperto di tutte le segrete ricerche de'suoi

nemici. Colpito vivamente da questa gran fortuna, stimò suo dovere di perpetuarne la memoria facendo fare un Idolo, a cui pose il suo antica nome d'Almaz. e lo fece collocare fra Galzi, e Gaim sul sepolcro di Kartlos. Questo Pharnaos riconosciuto per il primo Re degl'Iberi morì l'anno 299 avanti Gesù Cristo. Introdusse buone leggi nel suo Regno, divise in classi li suoi sudditi, e migliorò la scrittura usata anche al giorno d'oggi fra li sacerdoti Giorgiani.

Duranti le guerre d'Antioco Re di Siria contro gli Ebrei, un gran numero di questi ultimi venne a rifugiarsi nella Giorgia, ove si stabilì. O di loro discendenti sono ancora sparsi nelle diverse provincie del Paese. Si dicono per la maggior parte della famiglia di Ruben. Un antico manoscritto ritrovato presso Radja a piedi del Caucaso in Greco letterale, dice che Longino, il quale ferì colla lancia Gesù Cristo, era di Mschett

f. 391r:

anticamente Capitale della Giorgia, come si vedrà in appresso.

L'Apostolo di Gesù Cristo S. Andrea avendo scorso molte provincie dell'Asia, ove predicò il Vangelo, venne per la Cappadocia nella Mingrelia, propriamente la Colchide degli Antichi, e v'impiegò qualche tempo a predicar la Fede. Suppone la tradizione, che questo zelante Apostolo passasse di là al Caucaso da dove avendo penetrato fino alle rive del Don (Tanai), fu martirizzato dai Sarmati, popoli della Scizia dai quali i Cosacchi presenti traggono la loro origine.

Questo primo germe della fede pare, che non fosse comunicato agl'Iberi, e che Iddio ne lasciasse la cura a Santa Ninona una delle compagne di Santa Ripsima, e Gaiani, che furono disperse nel principio del quarto secolo, allorché l'Idolatria sempre nemica del Cristianesimo fece l'ultimo sforzo per estinguerlo, e terminò di stabilirlo. L'Imperatore Galerio motore principale dell'ultima persecuzione, costrinse Diocletiano suo collega a pubblicare un editto sanguinoso, con cui obbligò di perseguire

f. 391v:

li seguaci di Gesù Cristo più violentemente che mai. Massimiano altro Imperatore, e collega de' precedenti, che odiava anch'esso la chiesa, non aveva cessato mai di tormentarla amava li Magistrati, ed i Carnefici. Per compiacere questi mostri, s'inventavano ogni giorno nuovi supplici: Il pudore delle Vergini non veniva perseguitato meno della loro fede, ed in questi tempi giunse in Mschett Santa Ninona circa al'anno 312. Era questa città allora la capitale della Giorgia posta al confluente del Kour (Cyrus) e dell'Aragua (Arragus). Menava Santa Ninona una vita santa ed austera, e s'impiegava nel soccorrere i malati. Ne guarì molti miracolosamente, fra i quali la moglie di Miriano Re degl'Iberi chiamata Nana d'Oulistraponte attaccata da una malattia incurabile. Quasi al tempo stesso venne chiamata da un vecchio Satrapa del Re, il quale serviva nella Corte, e che era gravemente infermo. Vi si portò Ninona, ed

f. 392r:

armata sempre più d'un eroico zelo per la Fede di Gesù Cristo, ebbe il coraggio di dire a quel moribondo, che se egli non credeva in Gesù Cristo, sarebbe stato inutile

ogni rimedio. Colpito il Satrapa dall'esortazioni di essa, ripeté con lei le parole, e si fece il segno della Croce = In nome del Padre, del Figliolo SS ed alzatosi dal letto si trovò intieramente guarito, e si portò subito a trovare il Re, il quale era già prevenuto in favore per la guarigione della sua moglie, e di molti altri, come ancora per le notizie de' miracoli, che si operavano dalle compagne della Santa nella Corte d'Armenia, ove lo stesso Re, e molti Grandi del Regno erano stati miracolosamente guariti. Fu commosso dal prodigio di veder comparire quel Vecchio, di cui non si attendeva la guarigione, e volendo Miriano sapere come essa così felicemente si portasse colli malati, se la fece chiamare. Essendosi presentata, ed interrogata rispose, che ciò succedeva per la Fede del Vangelo, e nel nome di Gesù Cristo crocifisso per la redenzione

f. 392v:

di tutti gli Uomini, e non per efetto de'rimedi, e che coloro, i quali essa poteva indurre a credere in lui, dovevano senza dubbio guarire.

Volle la providenza, che il Re andando un giorno alla caccia, si smarrisse in luoghi scoscesi, e difficili. All'improvviso si oscurò l'aria, e sembrò, che si perdesse il giorno fra le tenebre. Il Re nel mezzo di quest'oscurità, che doveva un giorno condurlo al vero lume, si spaventò sul principio, ma ricordandosi di quello, che era accaduta al Re Tiridate mentre era alla caccia, e temendo, che non gli accadesse la medesima disgrazia, invocò con fervore il Dio, in nome di cui Ninona operava tanti prodigi, promettendo di abbandonare l'Idolatria per adorarlo nell'avvenire: Allora il Cielo subito si rischiarò, ed esso uscì da quella specie di laberinto, ove si trovava, e Miriano ritornato alla sua casa convinto della verità del Vangelo abbracciò del Religione Cristiana. Soggiunge la storia, che qualche tempo dopo spedì a Bisanzio per pregare l'Imperatore a

f. 393r:

mandargli un Vescovo per stare alla testa della Religione per fortificarla ed estenderla. Costantino gl'inviò Eustachio d'Antiochia accompagnato da molti Ecclesiastici, e per testimonianza di affetto, e del piacere, che l'Imperatore aveva provato nella conversione di Miriano, fu incaricato questo Vescovo di recargli un Chiodo della S. Croce e molte Reliquie, delle quali alcune ancora si vedono nella chiesa di Rouis in Cartlerice, provincia della Giorgia. Gli mandò anche il di lui figlio Bakas, che era stato preso in una sollevazione nella Cappadocia, ed era ritenuto per ostaggio in Costantinopoli. Il chiodo della S. Croce conservato sempre religiosamente nella Giorgia, venne poi trasportato a Mosca, allorché questo Paese fu unito alla Russia nel 1802 e presentemente si trova nella Cattedrale di quella Città.

Il Re Miriano colla sua Famiglia, e gl'Iberi, che Ninona aveva già disposto alla Religione Cristiana restarono per molto tempo Catecumeni, e solo dopo l'arrivo del Vescovo Eustachio, e del di lui clero

f. 393v:

vi fu generalmente amministrato il sacramento del Battesimo per immersione. Ninona inviò alcuni Fedeli a S. Gregorio, il quale era allora in Valaziapar occupato nella fabbrica di un Monastero chiamato in oggi Etmiazin per renderlo inteso de'suoi primi successi, ed annunziargli, che gl'Iberi erano generalmente disposti ad abbracciare il Cristianesimo, e per domandare i di lui ordini e consigli. Ordinò S. Gregorio di far abbatter gl'Idoli, come aveva fatto esso stesso, e di eriggere in luogo loro il segno venerabile della Croce. Narra la storia, che essa fece tosto abbattere la statua d'Aramazdes Tonante, il quale aveva un tempio all'Est della Città su d'un altura, in un luogo, che veniva separato dall'Aragua, e che gli abitanti erano soliti d'adorare ogni mattina dell'alto delle loro case; Se qualcuno voleva sacrificare a quell'Idolo, passava il fiume ed immolava la vittima. Fu in seguito quel luogo convertito in un Monastero, ma presentemente più non esiste. Li Grandi per altro fin da principio fecero conoscere

f. 394r:

il loro malcontento, e ben presto il popolo ne mormorò apertamente, domandando chi dovessero in avvenire adorare in luogo del loro Idolo. Rispose loro Ninona, che doveva onorarsi la Croce di Cristo. Parve, che vi acconsentissero, e Ninona nel luogo, ove era stato abbattuto l'Idolo, fece inalzare una Croce. L'onorò il popolo ogni mattina dalla sommità delle Case. Ma portatosi a veder la collina, ove non ritrovò, che una croce di legno fatta malamente, e senza arte alcuni di loro la disprezzarono dicendo, che i boschi erano pieni di legni simili, e se ne partirono senza prestar alcun essequio. Iddio però sempre misericordioso vedendo questa loro irriverenza, per convertirli fece dal cielo scendere una colonna luminosa, che riempi la collina d'un soave odore. S' udi al tempo stesso un armonia d'una moltitudine di Voci, che cantavano Inni, e Salmi, e si vide una luce risplendente in forma di croce, come apparve a Costantino, discendere sulla Collina circondata di stelle. Per tal prodigio fu

f. 394v:

venerata la Croce, la conversione fece molto progresso, e coll'invocazione della Croce si ottennero molte guarigioni.

Santa Ninona fece varie scorse nelle provincie della Giorgia e nel Caucaso, ove predicò il Vangelo, e conservò, come dice la istoria, la sua lingua incorrotta, scevra d'ornamenti, lontana dal mondo, e dalle di lui frivolezze, attaccata soltanto alla Croce. Essa aveva riposto in Dio la sua vita, e con ragione viene chiamata l'Apostolo d'Iberia, avendo senza alcun dubbio fondata la Religione Cristiana in què Paesi, ove la chiesa si è mantenuta unita fino all'epoca fatale dello scisma de'Greci, in cui gl'Iberi troppo facilmente si separarono per l'intima unione de'loro Re cogli'Imperatori di Costantinopoli negl'interesi spirituali e temporali, e che per conseguenza seguirono tanto nel bene, quanto nel male. Fra le altre cose si vede che Watrango I Re di Giorgia dopo la morte della sua moglie sposò in seconde nozze Elena figlia di Leone chiamato il Grande, e che in appresso ad imitazione di quell'

f. 395r:

Imperatore li Czar, o siano Re della Giorgia furono sempre consagrati dai loro Patriarchi quando venivano assunti al Trono.

Mori S. Ninona nell'anno del signore 315 ai 14 Gennaro secondo lo stile Greco, che nel nuovo stile corrisponde alli 2. del duo mese, in un monastero di Donne, che essa aveva fondato una lega distante da Signach chiamato anche al presente Ninos-minda, ove si vede il di lei sepolcro in una Cappella a destra dell'Altar maggiore coperto da una gran Pietra di marmo bianco con macchie rosse noto sotto il nome di Lapis Sancti Stephani che sorge da terra all'altezza di dieci pollici. Alcuni luoghi nella Pietra sono consumati dalle genuflessioni de'Cristiani, che da tanti secoli visitano il di lui sepolcro ed al giorno d'oggi specialmente anniversario della morte, v'è un concorso di Persone d'ogni classe.

Essendo state disperse quelle Religiose per l'invasioni de'barbari, venne il monastero servito da Religiosi Greci scismatici dell'ordine di S. Basilio. L'Arcivescovo della provincia

f. 395v:

vi ha la sua residenza.

Oltre molte chiese, si vedono due Monasteri, che fondò questa santa uno nel Caucaso presso Kashaous e l'altro dodici leghe distante da Tiflis presso Saggaredjo. Nel primo anticamente si conservava la Croce fatta di sarmenti di vite colla quale la santa predicava la Fede Cristiana, e la di cui parti sono legate assieme con capelli, che si pretendono della santissima Vergine. Le incursioni de'Barbari del Caucaso avendo fatto abbandonare questo Convento, si conserva questa Croce in una cassetta d'argento nella chiesa Metropolitana di Tiflis, puo avere due piedi e mezzo di lunghezza sopra due piedi di larghezza.

D'antica orazione, con cui s'invoca in Giorgia questa santa, e che fin dai secoli più remoti è stata recitata sempre nelle chiese Giorgiane nel tempo del servizio Divino, si da qui appresso tradotta in lingua latina parola per parola come segue: „Servorum verbi Dei socia, et praedicationis Sancti Andreae propagatrix, Iberorumque illuminatrix, atque Tuba Sancti spiritus, Nino, roga

f. 396r:

Christum Deum ut te rogantium animarum misereatur. Amen”.

Alcuni Autori Giorgiani ed Armeni, che parlano della venuta di questa santa in Mschett, dicono, che aveva una compagna per nome Mania, la quale, come essa, fece prodigi nella conversione degl'Iberi alla Fede Cristiana, raccontano altri, che era accompagnata dalla sua santa sorella Sidonia, e da un sant'uomo chiamato Abrata. Ma nè la storia manoscritta, che trovasi a Tiflis, nè altre tradizioni Ecclesiastiche fanno menzione alcuna, ch'essa fosse accompagnata da altre persone.

Il Manoscritto Greco, di cui s'è parlato, si accorda nel confermare quello, che si ha nelle tradizioni sull'origine di questa santa, che essa cioè aveva per Padre un

certo Zabulone capo militare al servizio di Romani nato in Cappadocia, il quale era stato battezzato in Spagna mentre serviva coll'Armata Romana.

Per quattro secoli la Religione Cristiana fece molti progressi nella Giorgia, e li Persiani sempre nemici di questa Religione fecero molte spedizioni

f. 396v:

per invadere quel paese, ma non vi riuscirono. Nondimeno l'adorazione del fuoco vi fu sempre fatta ma segretamente.

Circa il principio del Quinto secolo si vide giungere in Cachelia, provincia all'Est della Giorgia un sant'Uomo per nome Giuseppe accompagnato da diversi Anacoreti in numero di dodici, che venivano dall'Assiria. Predicarono con grande zelo la Religione Cristiana, e convertirono molti barbari nelle montagne di Bagnestan, ove non era penetrata S. Ninona, e si vede il sepolcro di Giuseppe nella chiesa Arcivescovile d'Allahvado. Li Giorgiani scismatici hanno avuto per lui molta devozione, lo che fa sospettare, che la loro dottrina fosse un poco infetta dello scisma d'allora.

Un Eunuco dell'Imperatore Giustiniano chiamato Frumento venne anch'esso in Emeritia provincia della Colchide, e vi predicò la Religione Cristiana, che per le moltiplicate incursioni de Barbari del Caucaso era quasi estinta.

Per diversi anni la Giorgia fu invasa in parte dalli Persiani, che vi cagionarono molti mali

f. 397r:

e fecero molto male specialmente alla Religione di cui furono sempre furiosi persecutori, e solo nell'anno 642 Stefano I li discacciò. Nondimeno la tranquillità non fu di lunga durata, giacche verso la metà di quel secolo i successori di Maometto prendendo il nome di Califfi Grand Vicarj di Maometto sparsero per tutte le parti il terrore della loro armi. La Giorgia divenne anch'essa sì oggetto della loro ambizione, giacche la Persia, che con tanto furore perseguitava la vera religione, essendo rimasta loro aperta per le sue divisioni, s'impadronirono senza trovare resistenza di quel gran Regno, e di la spedirono nella Giorgia un Nipote di Maometto per nome Mirvan detto il Sordo. Questo con vari pretesti seppe trarre a se due Principi della Famiglia Reale chiamati David e Constantino, e li costrinse a rinunziare al Cristianesimo, ma vedendo, che essi non avevano rinunziato alla loro Religione se non che in apparenza, e per isfuggire le sue minacce, li fece crudelmente uccidere a poco a poco. Commise una

f. 397v:

infinità di orrori devastando le chiese, e facendo perire tutti coloro, che portavano il nome di Cristiani. Il Re Mir, che in quel tempo regnava non avendo potuto resistere a forze sì formidabili, e a guerrieri così fanatici, si era ritirato nel Caucaso col suo Clero, coi grandi del paese, e con parte del popolo ed aveva fatto occupare l'ingresso della sue truppe, che aveva situato nella posizioni forti. Vi restò fino a tanto che il nemico mancando di viveri fu obbligato a retrocedere e ad abbandonare la Giorgia. Allora il Re Mir ritornato a Mschett morì poco dopo, ed Artchill II figlio di Stefa-

no salì sul Trone. Restò per qualche tempo tranquilla la Giorgia, ma s'era appena riavuta delle sue perdite, che venne minacciata d'una nuova invasione. Sul principio del secolo ottavo Gam Gam Assim altro parente e discendente di Maometto, vi fece un'altra invasione, e colla scure alla mano forzò tutti ad abbandonare la Religione. Prese con uno strattagemma Artchill, e non risparmiò minaccie, o promesse per indurlo a farsi Mao-

f. 398r:

mettano, ma quel Re si mantenne fedele, e si scelse piuttosto di morire fra orribili tormenti nell'anno del Signore 718, e viene onoriato come Martire dalle Chiese Giorgiana, ed Armena. Verso la fine dello stesso secolo un saracino chiamato Abulkassim tornò a devastare la Giorgia, vi fece più di cento prigionieri fra principi e nobili, e li spedì allo Shah di Persia che tentò invano di fargli abbandonare la Religione. Un principe della famiglia Reale chiamato Gobron diede loro l'esempio di fermezza e di costanza ed il Tiranno fanatico li fece tutti perire sotto la scure.

Godè per lungo tempo la Giorgia d'una perfetta pace coll' aiuto e protezione degli Imperatori Greci i quali per più di due secoli contribuirono molto a tender vane le intraprese degli Infedeli.

Sul finire del secolo undecimo e nel principio del duodecimo, tentarono rigorosamente gl'Infideli molte invasioni, ma furono per fortuna prevenuti dal Re David II che disfece fra gli altri Dourbez principe Arabo, il quale era piombato sulli di lui

f. 398v:

stati con un Armata di saracini. La memoria di questo Principe viene onorata in Giorgia, ed è chiamato il ristoratore delle chiese, e ciò con molta ragione, poichè la maggior parte di tali Edifici portano la data del di lui Regno, ed allora soltanto fu del tutto abolita l'adorazione del fuoco, e la Religione Cristiana ebbe generalmente la superiorità. Disgraziatamente però l'abominevole Fozio aveva già corrotto il Clero Giorgiano, e gettato ne'spiriti de'Giorgiani come ancora de'Greci e Russi quel seme di disunione, che doveva un giorno separarli dai Latini.

David II morì nel 1130, e fu sepolto nel bel Monastero di Gelati presso Cotaïs, ch'esso aveva fondato. Vicina al di lui sepolcro si vede ancora una parte della famosa Porta di ferro di Derbent, ch'esso portò via quando tolse dalle mani degli Infedeli questa città.

Non si portano qui, che le sole invasioni, le quali ebbero principalmente lo scopo di attaccare da Religione Cristiana, e sarebbe un allontanarsi dal fine proposto il raccontare le altre molte guerre e scorrerie, che in diversi tempi fecero anche gli

f. 399r:

stessi Imperatori Greci. Basterà di far osservare al lettore, che questo paese, di cui abbiamo cercato di dare un compendio storico solamente circa la Religione, dai primi secoli fino al presente, non ha contato mai cinquant'anni di tranquillità permanente, lo che non solo ha molto ritardato i progressi ma ha contribuito anche assai a mante-

nere il di lui clero, e quello degli Armeni nella più profonda ignoranza, in cui sono ancora presentemente, e a renderli con ciò suscettibili di quelli errori che li separano dalla vera Religione e dalla chiesa.

Circa la metà del secolo passato, Iddio gl'inviò un patriarca il quale fu alla vigilia di riunirli alla Chiesa Cattolica. In appresso si descriveranno le ragioni, che impedirono l'esecuzione d'un opera così salutare.

Tali replicate invasioni de' Persiani Idolatri, e quindi de' seguaci di Maometto tanto Persiani che Turchi i quali fino anche ai giorni nostri non cessarono di portare la distruzione, e la morte in quelli paesi, lasciarono sovente quelli popoli per lungo tempo senza Pastore, lo che ne

f. 399v:

rese una parte quasi Idolatra, e quelli pochi fedeli, che si mantennero uniti alla chiesa latina furono debitori della loro inalterabile perseveranza alla pura istruzione di persone laiche le quali ritennero con loro senza avere alcune volte per qualche secolo un sacerdote Cattolico, che li sostenesse nella Fede.

Solamente circa il secolo Decimo terzo avendo il commercio attirato li Genovesi nel Mar nero, ricevettero quelli Fedeli i soccorsi spirituali, de' quali da tanto tempo erano privi. Non solo si videro giungere dei sacerdoti nella Giorgia, ma penetrarono anche nel Caucaso, ove fecero risorgere la Religione. Gli stessi Arabi, ricaduti in oggi nell' Idolatria li riceverono con premura.

Esistono a Gori alcuni atti vendite di case colla data del secolo Decimoquinto, fra le altre cose può notarsi, che la strada di Tiflis si chiamava in quel tempo strada de' Franchi, e presentemente si vedono poco lungi da un molino alcune rovine, fra le quali si distingue una gran Pietra ove gli abitanti vanno ad accendere le candele e

f. 400r:

a pregare Dio quando sono attaccati dalla febbre.

Si vuole che fosse in quel luogo una chiesa cattolica servita da sacerdoti Genovesi, la quale dai Turchi fu distrutta da capo a fondo. Nelle montagne si vede una quantità di Chiese, e capelle abbandonate alcune delle quali sono ancora conservate: le riguardano gli abitanti come sacre, e si pretende, che in alcune di quelle chiese si facciano vedere libri di rito latino scritti in pergamena.

D'altronde è certo, che una popolazione d'Abasci conserva di questi libri e mostrandoli a qualche forestiere che può penetrare fra loro, dicono che sono quelli i libri de' loro antenati, e che se vi giungera un Prete, che li sappia leggere, abbracceranno la di lui dottrina. Essendosi un giorno presentato un Mollah Turco glieli fecero vedere, ma avendoli aperti, e non avendo potuto leggerli, ne conclusero quindi, che i loro antenati non erano stati mai maomettani, e che non avrebbero ricevuto il di loro Corano. Egli è certo, che da gran tempo i Turchi fanno tutto il possibile per tirarli alla loro credenza, ma senza alcun successo signi-

f. 400v:

ficante. Il nome de Genovesi è cognito ancora fra di essi, e si vedono alcune fortezze rovinate, che quelli occupavano sulle montagne. Con questo titolo il Signore Raffaele Scassi di Genova Consigliere al servizio della Corte di Russia penetrò fra loro nel 1814, e quando stavano qualche tempo senza vederlo, facevano domandare: Cosa è stata del Genovese.

Fra le numerose popolazioni del Caucaso, gli Osseti, che abitano verso il centro di quest'immensa Massa di montagne sono stati anticamente Cristiani, e nelle loro Borgate si vedono diverse chiese per le quali hanno ancora gran divozione. Ed allorché si tratta di dar qualche parola, o di fare qualche promessa solenne, siccome non sanno nè leggere nè scrivere, si portano presso una di queste chiese, e ciascuna delle parti contraenti passa le braccia nella porta e così la promessa diviene sacra ed inviolabile.

Sotto il Regno di Caterina II Imperatrice il clero Russo tentò di convertire questi popoli, e di condurli alla religione cristiana. Ma li Missionari si portarono così male, e con tanto poco di cir-

f. 401r:

cospezione che alcuni di essi furono trucidati, ed il resto discacciato, senza speranza di richiamo. Presso questi popoli fa tutto la prima impressione, ed un tale avvenimento lasciò un campo libero alli Mollah Turchi i quali da venti anni vi fanno spaventevoli progressi, e colle loro maniere, e con alcuni regali fatti alli capi sono giunti a stabilire la loro credenza quasi in tutte le orde e popolazioni dal mar Nero fino al Mar Caspio. Sbarcano essi in Anappi per fare le loro scorrerie in quella vasta catena di monti che contiene fino delle popolazioni le quali sono ancora incognite.

Ritorniamo ora a quell'epoca in cui Iddio impenetrabile ne'suoi giudizi permise che gl'Infedeli s'impadronissero della capitale della cristianità Costantinopoli, che portò seco la caduta de'Genovesi nel Mar Nero e le loro fortezze e castelli situati lungo la costa meridionale gli vennero l' uno dopo s'altro levati. Il capo de'Turcomanni Maometto II, Tiranno e conquistatore barbaro traversando una parte della Natolia prese Trebisonda, in cui una gran parte degli abitanti era

f. 401v:

cattolica, e colla spada alla mano costrinse in seguito quasi tutto il Lazistan fino alle falde del Caucaso ad abiurare la religione, di modo, che al giorno d'oggi non se ne trova più alcun vestigio fra que' discendenti de'Rinegati forzati. In quella città solamente da Costantinopoli fino al Caucaso si vedono ancora gli avanzi dello splendore della vera Religione non ostanti le persecuzioni, e le vessazioni d'ogni specie, che vi si provano non solo per parte de' Turchi, ma anche dagli Armeni Nazia ignorante e punita dall'altissimo e che da lungo tempo e l'istrumento della di lui vendetta per provare i giusti; mentre non vi è sorte di vessazione, che essi non abbiano messo in opera contro i cattolici di questa città, ai quali in diversi tempi hanno tolto tre chiese, ed un monastero corrompendo li Turchi, che governavano. Conservano ancora i catto-

lici una chiesa quel infami e gelosi persecutori non hanno potuto ancora toglier loro. Essa è situata nel mezzo del loro vasto ed antico cimiterio, ove riposano tanti Martiri,

f. 402r:

che in diversi tempi furono sacrificati, come viene provato da molte iscrizioni. Fra le altre si legge in una pietra collocata avanti alla porta d'ingresso della chiesa, una scolpita in lingua Armena. "Questo è il sepolcro dell'innocente giovane Karabelh, il quale in età di venti anni fu martirizzato, e soffrì per Gesù Cristo. Gli diede Iddio una costanza grande nella prigione e morì martire nell'anno 1698".

Questa chiesa amministrata dal venerando di Minas Medies religioso di S. Lazzaro in Venezia forma la gloria della cristianità in quelli barbari paesi ove sola, ed isolata prospera al presente in una quiete inalterabile, sotto l'immediata protezione del console di Francia che probabilmente sua Maesta Cristianissima si è degnata di conservarvi affine di proteggere al tempo stesso la vera religione. La solennità S. Luigi non si sarebbe potuta celebrare con più fervore in Francia, ed il rispettabile console di Francia Mr. Du Gre' contribuì non poco a darvi tutto il lustro conveniente. Si videro in quel solenne

f. 402v:

giorno dal più piccolo ragazzo fino al più vecchio prostrati tutti innanzi all'Altare invocare l'altissimo per la conservazione de' giorni di sua Maestà loro unico protettore in mezzo agl'Infedeli.

Giova qui di aggiungere, che da qualche tempo gli Armeni scismatici si sono molto avvicinati a coloro che attraverso delle persecuzioni si sono mantenuti fedeli alla S. Sede Romana, e che v'è luogo a sperare, che la loro riunione non sia lontana, e può anche assicurarsi, che li primi del loro Clero la desiderano ardentemente. D'altronde il popolo è prevenuto che i suoi preti sono ignoranti, e simoniaci, di maniera che non gli affida più l'educazione de' figli. Nella gran sala d'istruzione che è nell'abitazione de' preti cattolici di Trebizonda e che sembra esser piuttosto un collegio, che una scuola li figli degli Armeni scismatici sono ricevuti gratis. Dalla di lei apertura sotto la direzione di questo venerando D. Minas, devono aspettarsi de' grandi successi per la gloria della chiesa,

f. 403r:

giacche la maniera d'istruzione, che vi ha introdotto questo degno prelato ha cattivato tutti gli spiriti a segno, che gli insulti, ai quali erano una volta esposti in publico li preti cattolici si sono cangiati in un profondo e sincero rispetto verso di loro per parte degli Eretici. Nel vedere alcune volte la virtù dello spirito santo operare ne'suoi pastori non si può fare a meno di far l'applicazione delle parole del Vangelo ed esclamare: „Qualis est hic, quia ventus et mare obediunt ei“.

A fine di soddisfare intieramente la pia curiosità del lettore, si è creduto bene d'aggiungere qualche ragguaglio degli antichi monumenti, che i secoli hanno fino al presente rispettato. Si vedono ancora in Trebisonda molti monumenti, che indicano

li antico splendore della Religione Cristiana in quella città. Fra gli altri la bella e vasta chiesa fuori del di lei recinto fabbricata al tempo dell'Imperatore Giustiniano, e dedicata a S. Sofia. Una parte di quella magnifica chiesa fu convertita in Moschea dopo la presa della città fatta dai Turchi nel 1461. L'antica

f. 403v:

cattedrale dedicata alla santissima Vergine situata nel mezzo della città, ove si osservano ancora gli avanzi visibili di belli mosaici rappresentanti la Madre di Dio colli dodici Apostoli: anche questa è convertita in Moschea.

La chiesa Metropolitana Greca dedicata a S. Gregorio presso la quale si è trovato Salomone II d'Emesia, che morì li 19. Febraio 1815, e di cui si fa menzione qui appresso.

La chiesa Greca di S. Basilio fabbricata in tempo di Giovanni Paleologo ad istanza del Cardinale Bessarione, il quale era nativo di questa città.

La chiesa Greca chiamata TheosKepasto tagliata nel sasso. Domina questa Trebisonda, e si pretende, che vi fosse sepolto Alessio Comneno.

Vi sono molte chiese antiche, delle quali sono rimasti in possesso li Greci, come pure le quattro antiche chiese, ed il Convento di rito Armeno, di cui si è parlato sopra.

L'antico l'Acquedotto, che era una volta chiamato l'Acquedotto d'Eugenio il martire e che sopra un'arcata traversa la Valle, che divide la

f. 404r:

città dai borghi. Questo fu ristorato dal Cardinale Bessarione, e sarà dovuto far menzione per di lui onore. È perfettamente conservato, e si pretende che prima di quel tempo non vi fosse in di lui luogo, che un canale di legno.

Nel Pontificato di Urbano VIII di gloriosa memoria la Propaganda spedì Missionari nella Giorgia, Mingrelia, e nel Pachalic d'Achalcize. Seguì ciò per le premure degli stessi abitanti i quali non essendosi dimenticati, che i loro antenati avevano avuto de' Preti Ecclesiastici dell'Europa supplicavano da molto tempo la corte di Roma, giacché i loro preti Armeni sovente apostatavano, e d'altronde essendo ammogliati, non potevano ispirare una confidenza tanto necessaria specialmente a cristiani, che vivono in mezzo agl'Infedeli, e che oltre gli aiuti spirituali aspettano da essi li consigli, ed i soccorsi temporali. Hanno questi bisogno di persone illuminate e consacrate intieramente al loro stato, senza aver altro interesse, che la salute, ed il bene del loro gregge, come quei missionari che a

f. 404v:

loro istanza gli spedì la Corte di Roma da circa due secoli in quelli Paesi isolati e barbari. Li primi vennero nella Giorgia circa l'anno 1626 dopo aver lassato in Achalcize alcuni religiosi, che vi fabbricarono il convento e giunsero in Gai in numero di sei avendo per capo D. Pietro Avitabile spagnolo ed erano tutti religiosi Teatini. Vi si stabilirono sotto la protezione immediata di Teimouras Khan principe della famiglia Reale e Governatore di quella provincia, in qualità di medici, titolo,

che come a S. Ninona conviene perfettamente a coloro, che essendo incaricati della guarigione dell'anime, nel tempo stesso delle persecuzioni sanno ritrovar protettori fra gli stessi avversari de'loro santi progetti. Fabricarono essi una chiesa ed il convento di legno.

L'anno stesso il P. Prefetto inviò a Cotaïs due Padri accompagnati da un fratello laico, ove il Re d'Emerisia assegnò loro un terreno nel mezzo della città sulla riva del Rion (in Fasi)

f. 405r:

in cui fabbricarono una chiesa ed un Convento parimente di legno con fondamenti di pietra, come si vede anche al giorno d'oggi.

Nel 1648 alli P.P. Teatini vennero sostituiti li Cappuccini dell'Ordine di S. Francesco ed il loro primo prefetto fu il P. Bonaventura da Serviento. Ottennero nel 1661 il permesso di stabilirsi a Tiflis, ove nel 1678 ebbero una Chiesa ed un Convento composto allora di nove Padri e tre laici: Essendosi però il numero de'Cattolici molto accresciuto, il P. Claudio da Reggio duodecimo prefetto, avendo ottenuto dal Re nel 1741 un aumento di Terreno, vi fabricò una bellissima chiesa d'Architettura Italiana con cuppola, ed un Convento il tutto di Pietra, ed il loro cimiterio fu trasferito in una terra, che il Re Teimouraz gli donò fuori della città sul pendìo del monte al Nord-Ovest di essa, ove da quel tempo ancora esiste.

Non goderono lungamente li Cattolici della Giorgia di sì bella Chiesa, poiche circa l'anno 1752 quel Re glie la ritolse insieme col Convento, ed

f. 405v:

mentre era in Gori discacciò quei Padri dalla Giorgia, i quali di là si ritirarono nel Convento d'Achalzike. Il motivo di quest'avventura fu perche il patriarca della Giorgia segretamente si era convertito alla religione cattolica Romana. Quest'illustre prelato per nome Antonio, figlio del Re Iesse e parente del Re Teimouraz, era un uomo di raro talento, che da molti anni conversava sempre coi Padri, e che appostatamente aveva già introdotto nel suo clero le istruzioni perentorie e sull'esempio dell'illustre prefetto P. Girolamo da Norcia, apertamente predicava il celibato de'Pre-ti, tanto conveniente alle loro sante funzioni; Ma un perverso monaco Confessore del Re fu causa, che li Giorgiani non si riunissero alla primitiva religione de'loro Padri. Questi si portò dal patriarca col pretesto di volersi confessare, e nella confessione fece comparire il suo desiderio per il futuro cambiamento, e così potè strappare al patriarca il suo segreto. Immediatamente andò a riferirlo al Re, che furiose nell'udire questa notizia

f. 406r:

fece prender possesso in nome suo della chiesa e del convento, ordinò che lo stesso si facesse a Gori, e con scandalo ne discacciò li religiosi, che l'abitavano. La persecuzione allora divenne generale contro dei cattolici, ma rimasero questi costanti, nè le promesse o le minacce produssero in loro alcun efetto. Il Patriarca fu esiliato nella

Russia, molti Vescovi vennero deposti. Già molti nobili dell'uno e l'altro sesso, fra i quali era anche la figlia del Re avevano segretamente abiurato li Dogmi scismatici. In fine non mancava che il momento favorevole per far entrare anche il Re in quelle viste salutari per lui, e per il suo popolo; ma un Prete abominevole mandò tutto a vuoto.

Il Patriarca Antonio era un uomo d'un merito sì raro, che è conservato fra li Giorgiani il nome di Grande. Non o ha sorte di orrori, che non si inventassero contro que' bravi Padri e specialmente contro quel zelante Prefetto. Gli Armeni profittarono di quest' occasione per sfogare il di loro odio implacabile contro li Cattolici, e non poco contribuirono a

f. 406v:

porre il colmo alla persecuzione avanzandola fino allo scandalo. Credettero, che fosse questa il momento di vendicarsi del degno Prefetto P. Girolamo da Norcia, il quale da molto tempo apertamente predicava contro la vita scandalosa, che menavano li cleri scismatici Greco ed Armeno. Stabilirono ed ebbero anche la perfidia di spedire al Convento di Achalzike un uomo incaricato di presentarvi un fanciullo, che doveva dire essere de P. Prefetto, soggiungendo, che gli si rimandava perche non si voleva più conservare alcuna cosa di lui con molte altre villanie dello stesso genere, colle quali procurarono di eccitare li Turci contro di lui. Li religiosi al contrario furono lasciati in una profonda pace, e pazientemente sopportarono tutti gl'insulti rassegnandosi a Dio, per l'amore di cui soffrivano.

La peste devastò quest'anno ancora la Giorgia, fu ciò un indizio visibile della collera di Dio. Uccise un terzo degli abitanti, ed il perfido sacerdote confessore del Re ne fu una delle prime vittime. Molti de'Cattolici si salvarono dalle violenti persecuzioni e si rifugiarono tutti in Achalzike.

f. 407r:

Dopo otto anni d'esilio, il Patriarca fu richiamato, e reintegrato nelle sue funzioni. Morì qualche anno appresso avendo sempre dato prove non equivoche della sua riunione alla Chiesa Romana. Il rincrescimento di non esservi riuscito col suo clero, e col suo popolo, fu il solo dispiacere, che provò negli ultimi suoi anni. Li religiosi, che in apparenza erano Medici, l'assisterono nell'agonia: Erano stati richiamati al tempo stesso col patriarca in qualità di Medici. In quest'intervallo di tempo era morto il Padre Girolamo da Norcia, ricevendo la ricompensa del suo zelo, della costanza, che aveva dimostrato nelle persecuzioni, e delle umiliazioni, che aveva dovuto soffrire.

“Beati estis cum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerunt omne malum adversum vos mentientes propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis. Sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. Math. C.V.”

Li religiosi rientrarono pacificamente nell'esercizio delle loro funzioni, e solamente non gli fu restituita la Chiesa ed il Convento di Tiflis, e furono

f. 407v:

obbligati a vivere in una casa particolare e di farvi il servizio Divino. Al giungere delle prima truppe Russe il governo aveva impiegato quella Chiesa in formarvi un magazzino di Biada, il che continua anche in oggi.

Pare, che Iddio impenetrabile ne suoi giudizi risolvesse dopo questa vergognosa avventura di distruggere lo scettro Giorgiano, e di confondere li Giorgiani facendoli divenire porzione inconcludente di un vasto Impero, e discacciando per sempre da quelle Terre Li discendenti de'Re, che vi comandavano da più di due mila anni. Mentre giunsero inseguito le truppe Russe nella Giorgia e lo splendore Reale si andò ad estinguere a poco a poco come si liquefa la neve in faccia al sole fino a tanto, che nel 1783 venne definitivamente ceduto il paese alla Russia, e la famiglia Reale mandata in Pietroburgo con pensione a vegetare nella dimenticanza e rientrare nella classe de'semplici individui, che abbondano sulla terra "Deposuit potentes de sede". Il clero Georgiano poi fu riunito, e sottoposto a quello della Russia.

f. 408r:

Il principe Tsitsianoff Giorgiano antico amico de'religiosi fu spedito dalla corte di Russia in qualità di Governatore generale e comandante in capo delle truppe nella Giorgia; non si tardò di ottenerne giustizia, ma siccome non poteva più restituirsi la Chiesa, servendo da molto tempo per magazzino, essendole stata demolita la cupola e tolti tutti gli ornamenti per renderla in tutto adattata a quell'uso, furono sodisfatti.

Li desideri dei religiosi, assegnando loro un buon terreno non lungi dell'antica chiesa, ove fabbricarono parte à spese del governo Russo un convento e la più bella Chiesa, che sia a Tiflis „Et exaltavit humiles“.

Convieni ora fare il ragguaglio dello stato attuale delle missioni della Giorgia, e de'progressi fatti coll'aiuto della divina provvidenza.

S'incomincerà da quella d'Achalzikè per esser al di fuori delle frontiere della Giorgia, ed essendo sempre stato il primo luogo in cui facevano capo li religiosi provenienti dall'Europa, ove si formavano alli doveri, che erano per adempire. V'imparavano per l'addietro la lingua del paese, cosa indispen-

f. 408v:

sabile per li missionari prima di portarsi nella Giorgia. Il Convento e la chiesa fabbricati solidamente di muro sono situati nel mezzo della città. Il Convento è vasto e la Chiesa, che è stata da poco tempo ingrandita è grandiosa. Il Quadro dell'Altare maggiore rappresentate l'Assunzione della Beatissima Vergine fa onore alla memoria di fra Lorenzo da Piacenza morto in Tiflis circa l'anno 1759.

Nelle turbolenze, che spesso agitano questa parte della Turchia, li religiosi vi sono stati sempre rispettati, e riguardati come li protettori d'ogni classe del popolo in generale. Fra tutti portava il vanto il Padre Antonio da Nonio, il quale prese tale ascendente sul Pachà, che prevenne sovente alcune sanguinose esecuzioni. Esso fu, che nel 1773 fece ottenere il Firmano per ingrandire la Chiesa.

Per più anni questo Convento fu affidato alla cura del Padre Nicola da Rossigliano, il quale vi morì di peste nel 1813, e del degno Fra Carlo da Vivaro; ma presentemente è abbandonato per vari intrighi

f. 409r:

che giungeranno a degradare il nome Cristiano se non si sollecita ad allontanare da quelle città un intrigante, che sotto la maschera della virtù da gran tempo rovina la missione della Giorgia degradando quel carattere, che generalmente distingue li religiosi delle persone laiche per giungere ai suoi fini.

Si badi bene “latet anguis in herba”. Esso fa de’ falsi rapporti a Roma senza l’intesa del suo Arcivescovo Vicario Patriarcale di Constantinopoli, accarezza li Generali Russi in Cotaïs per conciliarsi la loro benevolenza nell’avvenire, ha pregato, che si faccia conoscere all’Arcivescovo di Pietroburgo (M.r Zhinhuvisch)....Dice che vi vorrebbe un vescovo negli stati cattolici della Giorgia, ma che tale dignità poco converrebbe ai cappuccini stranieri e sarebbero necessari sacerdoti nativi del paese per amministrare quelle chiese. Si sarebbe voluto omettere questo paragrafo mortificante per la persona che ne è l’oggetto, ma si è con ciò avuto in mira il vantaggio, e la gloria della chiesa e deve solo servire d’informazione necessaria affinché il silenzio non sia la causa, che non possa più prevenirsi il male.

f. 409v:

In Achalzike e ne contorni vi sono altre Chiese Cattoliche, assistite tutte da’sacerdoti Armeni sotto la direzione d’un Provicario. Fra questi D. Antonio Toumano si distingue colla sua pietà, e col suo zelo per la propagazione della fede. Quest’anno si è recato fra gli Abgazi, popolo del Caucaso vicino agli Abasci per confermare nella fede alcune famiglie cattoliche, le quali da gran tempo non avevano ricevuto gli aiuti della religione e per estenderla in quelle contrade per quanto sarà possibile.

Più lontano vi è Arzerum una delle più ragguardevoli città dell’Asia, ove la religione cattolica oppressa e senza chiesa fa considerabili progressi. Vi si contano fra gli abitanti più migliaia di cattolici oltre quelli de’contorni. Villaggi intieri professano la religione cattolica colla massima quiete; e questo vantaggio si deve specialmente alle cure ed alla saviezza del degno Don Giovanni Salviani Provicario di quella provincia, uomo di gran merito.

Il Convento, e la chiesa di Tiflis furono fabricati, come si disse di sopra, sotto il Governo generale del

f. 410r:

Principe Tsitsianoff in tempo della Prefettura del degno Padre Francesco Antonio, con cui il Padre Filippo Prefetto attuale divideva allora le fatiche della missione attesa la di lui grave età. Questa chiesa in oggi è unica nel suo genere per gli abbellimenti che in seguito vi sono stati fatti; fra gli altri due belle torri ai fianchi della facciata che guarda la città. Benche sia grande, appena può contenere il numero dei fedeli

atteso l'accrescimento che si è fatto, in maniera che il P. Prefetto si è proposto di supplirvi con una galleria interna per uso delle sole donne e quest'espedito le darà molto d'estensione. Il Convento è bello e spazioso, è tutto coperto e fabbricato di muro e di materiali solidi. Mancano però missionari nella Giorgia e nel Convento non v'è che il Padre Prefetto con Fr. Carlo da Vivaro, che stava in Achalzike. La loro scuola è retta da D. Barlam degno sacerdote Armeno alunno della Propaganda, ma questo deve partire presto, essendo stato destinato Vescovo a Mardin. Oltre li missionari v'è nella Giorgia in qualità di Coadiutore il P. Onofrio Domenicano fondatore del Convento e della chiesa, che presentemente si attivano in Gori. È di nascita Giorgiano ed appartiene ad un Convento

f. 410v:

della Polonia. Questo buon religioso è stato di molto vantaggio alla missione, specialmente per la lingua Armena che possiede a perfezione.

La specie di venerazione, che hanno per li religiosi tutte le classi degli abitanti, le autorità Russe tanto civili, che militari ed anche li Governatori della Giorgia, i quali usano con loro tutti i riguardi possibili, e l'onore stesso reso al P. Filippo come prefetto col porlo in giorno di cerimonia al fianco dell'Arcivescovo della Giorgia, provano, che la condotta di questi Uomini zelanti è al coperto d'ogni rimprovero. D'altra parte la censura stessa che gli scismatici pongono sempre in opera contro di loro non fa, che accrescere gli elogi, che gli sono dovuti.

La missione di Gori è servita dal P. Mario da Colonia, che da trent'anni si trova nella Giorgia, e che sebbene quasi ottuagenario gode perfettamente di tutte le facoltà intellettuali. Si occupa presentemente con ardore in terminare la bella chiesa nel mezzo della città accanto al convento, la quale spera d'ultimare prima della sua morte; ma spesso l'opera si va rallentando per mancanza de' mezzi pecuniari

f. 411r:

onde comprare li materiali e pagare gli operai.

Fra li zelanti missionari morti in Gori, si distingue il P. Fedele da Rivalta rimarchevole per la sua gran pietà e sebbene sia morto da quarant'anni a questa parte, vanno spesso gli abitanti a visitare il di lui sepolcro, e a pregarvi Dio.

Il P. Celestino da Montasola è coadiutore in questa missione.

Il Convento e la chiesa in Cotaïs posti sulla riva del Rion sono di legno, come furono anticamente fabbricati. Hanno bisogno di continue riparazioni a motivo della loro antichità e la mancanza de' fondi ha fatto sempre differire il progetto di fabbricarli di pietra. L'ultimo Re di Emerentia Salomone II, che morì fuggitivo a Trebizonde nel 1815, amava particolarmente i P.P. cappuccini come si suoi antecessori. Nell'ultimo tempo del suo Regno fece donazione alla chiesa d'un piccolo Borgo chiamato Gegoutti due leghe distante dalla città. Vi possono essere circa venti famiglie serve, la peste ne ha diminuito il numero negli anni 1811, 1812 e 1813. Il terreno è consi-

f. 411v:

derabile, e consiste in Boschi, e terre non coltivate, che fino ad ora poco fruttano al convento. È assistita degnamente questa missione dal P. Giuseppe dalla Colla giuntovi da Roma nel 1815, il quale in poco tempo ha appreso il Giorgiano a segno da poter perfettamente predicare in quella lingua, ed esercitar le altre funzioni con molto zelo e fervore, ed è aiutato dal laico F. Bernardino da Civita Castellana. E qui sia permesso di far osservare, che un missionario venendo dall'Europa non potrebbe essere di molto vantaggio in quelle parti senza aver prima imparato a parlar Giorgiano. Il Convento d'Achalzikè era molto adattato per questo. Il degno P. Girolamo da Norcia decimoquarto Prefetto, di cui s'è parlato di sopra, possedeva questa lingua all'ultima perfezione, ha composto ancora una grammatica per uso de'nuovi operari scritta in Italiano, e Giorgiano, che si conserva nel convento di Gori. Non sarebbe male di far venire in Roma questo manoscritto per farne delle copie, o per stamparla, e sarebbe di molto aiuto per studiare quella lingua con un maestro che desse le lezioni nel

f. 412r:

convento di Achalzike, o anche in Roma.

V'era prima in Chamaghi nel Chirovano sessanta leghe al Sud Est distante da Tiflis una missione in cura de'Padre Gesuiti de'collegi di Francia, i quali vi avevano una bella casa ed una Chiesa dedicata a S. Francesco de Regis. terminò di assistere allorché quella città fu in ultimo devastata circa l' anno 1755 in un invasione che vi fecero i Lesgui. Si vedono ancora in questa gran città abbandonata le mura della chiesa e molte pietre sepolcrali nel cimiterio fra le quali è da notarsene una con un iscrizione Francese, che indica il nome del religioso, e l'epoca della di lui morte.

Lo stata florido, in cui si trovano queste missioni, come si è veduto, si deve all'instancabile zelo di quelli venerabili religiosi, alcuni de'quali da cinque, o sei anni hanno dovuto soccombere sotto il peso delle loro fatiche ed altri morti per la peste, ma soprattutto alla savia, e prudente condotta del loro degno superiore e decimo nono prefetto P. Filippo da Forano, modello de'missionari, del quale essa Iddio ricompensare le eminenti virtù. Se si dovesse entrare in minuto ragguaglio di tutto ciò,

f. 412v:

che quest'uomo raro ha fatto in particolare per le missioni della Giorgia, e in generale per il bene di tutti li cattolici, oltrepasserebbe ogni credenza. È cosa evidente, che senza l'aiuto dell'Altissimo tanti progressi sarebbero stati impossibili nel mezzo di un popolo, che non solo non è cattolico, ma che puo anche chiamarsi inimico della Chiesa. Ha saputo render tranquillo il di lui naturale cavillatore ed anche persecutore facendolo cambiare in rispetto, e venerazione verso chi professa la vera religione. Quanti soccorsi temporali, e spirituali hanno ricevuto da quelli Religiosi tutti li militari cattolici d'ogni guardia nati nella provincie Russe, Polacche ed altrove, che servono nell'armata della Giorgia, i quali senza questa missione sarebbero da molto tempo rimasti privi, e rimarrebbero ancora degli aiuti della religione.

Il P. Filippo ha riconosciuto il vantaggio di sapere la lingua Francese e l'ha imparata per potere da se stesso condurre gli affari, che qualche volta occorrono coi capi del governo. È cosa della maggior necessità, ed ora divenuta indispensabile

f. 413r:

che tutti coloro, i quali nell'avvenire verranno nominati Prefetti, sappiano la lingua Francese, e conoscano un poco gli usi del mondo per poter in qualunque circostanza giungere al fine della loro S. Missione.

Porrò fine a questo piccolo saggio facendo voti sinceri per la conservazione, e prosperità di questa missione nella speranza, che la Propaganda non tarderà a spedirvi molti religiosi, de quali ha sì gran bisogno, senza di che non potrà essa continuare con quel successo, che così saggiamente ha stabilito a gloria della chiesa di Dio.

L'autore di questa memoria, che ha cercato di adempire li desideri dell'Arcivescovo di Costantinopoli, occupandosi in raccogliere istruzioni relative alla religione cattolica fra i popoli della Giorgia, aggiungendovi il frutto delle sue osservazioni personali di più anni, che ha passati in quelle parti, non ha avuto altro scopo nel fare quest'opera, che la grandezza di Dio, e della di lui chiesa. Spera dunque, che si avrà per lui dell'indulgenza, se per un eccesso di zelo ha toccato qualche punto, che sembra non appartenergli, ma che ha creduto dovervi inserire per il bene di questa stessa chiesa, affinché

f. 413v:

possa andarsi alla sorgente, e riconoscere la verità, che si è fatto ogni scrupolo di non perdere mai di vista. Essendo sacro il soggetto, la verità e la semplicità dovevano essere inseparabili.

Ad Majorem Dei Gloriam

Finis

f. 414v:

Giorgia

Passato in Archivio

Da Mons.^e Pedicini Segretario

il 1° Ottobre 1819

Della Religione Cristiana nella Giorgia

ბერნარ ეჟენ ანტუან როტიე

ქრისტიანული რელიგიის შესახებ
საქართველოსა და მეზობელ ქვეყნებში

DE LA RELIGION CHRÉTIENNE EN GÉORGIE
ET DANS LES PAYS CIRCONVOISINS

ფრანგული ტექსტი გაშიფრა და თარგმნა ირინა სანაშვილმა
კომენტარები დაურთეს
მურმან პაპაშვილმა და ელდარ მამისთვალიშვილმა

პროპაგანდა ფიდეის საისტორიო არქივი (ASPF)

ფონდი SC-Georgia, ტომი 5, ფურც. 369-384¹

f. 369r:

ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოსა და მიმდებარე ქვეყნებში

f. 370r:

სანამ იბერებში ქრისტიანული რელიგიის შემოსვლის ეპოქაზე გადავალთ, აუცილებელია, მიმოვიხილოთ ამ ბარბაროსი ხალხების წარმოშობისა და კულტის ძველი ისტორია იმდენად, რამდენადაც ანტიკურობის გაგება მასში შელწევის საშუალებას მოგვცემს.

საქართველოს ისტორია მოგვითხრობს, რომ მისი დამაარსებელი იყო ქართლოსი,² რომლის წინაპრები სემისა და იაფეტისაგან მომდინარეობენ. ამდენად, ისინი ნახევრად სომხური, ნახევრად ებრაული წარმოშობისანი იყვნენ. იაფეტის ერთ-ერთ ძეს, სახელად ავანანს, ჰყავდა ვაჟი, სახელად თარშისი, რომელიც იყო მამა თარგამოსისა, რომლისგანაც მომდინარეობენ სომხები და სხვადასხვა ხალხები, როგორიცაა ქართველები, მოვაკანები, ერიენები,³ ლეკები, მეგრელები და კავკასიის სხვა ხალხები.

იმ დროს, როდესაც ნოეს შვილები ერთმანეთს გაეყარნენ, საკუთარი ოჯახებისთვის სამოსახლო ადგილის მოძიების მიზნით, თორგამოსს ეკავა პატარა ტერიტორია, რომელიც მდებარეობდა თვით არარატის მთასა და მასისის სახელის მქონე მთათა ჯაჭვის ერთ პატარა მთას შორის. როცა მისი ოჯახი იქ ძალიან გამრავლდა, მან გადაიარა [მდინარე] არაქსი ოჯახის დიდ ნაწილთან ერთად და გაემართა ჩრდილოეთისკენ. აქ მან დაიკავა კავკასიის სამხრეთით მდებარე ყველა ადგილი და იმ მიზნით, რომ მისი გარდაცვალების შემდეგ მის ვაჟიშვილებს შორის რაიმე უთანხმოება არ შექმნილიყო, ეს ადგილები შვილებს გაუნაწილა. ისინი რვანი იყვნენ.

უფროსს, სახელად ჰაოსს, სომხები თავიანთ მესაძირკვლედ მიიჩნევენ და მას შემდეგ ისინი თავიანთ თავს დღემდე ჰაოსს უწოდებენ.

¹ ASPF, SC-Georgia, vol. 5, ff. 369r- 384v.

² ქართველთა ლეგენდარული წინაპარი, ბიბლიური ნოეს ძის იაფეტის შთამომავალი, თარგამოსის ძე, ძმათა შორის უხუცესი და მთავარი.

³ უნდა იყოს „ჰეროსი“.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეორე შვილი იყო ქართლოსი, ქართველების მესაძირკველი.

f. 370v:

თარგამოსმა ჰაოსს, როგორც პირველ შვილს, გადასცა სამხრეთით მდებარე თავისი საკუთრების ნახევარი, ტერიტორია, რომელიც შემდგომში, დიდწილად, სომხეთის სამეფოს წარმოადგენდა. ქართლოსს შეხვდა მხარე, რომელსაც დღეს საქართველო ჰქვია და მდებარეობს ამ სამეფოსა და კავკასიას შორის. დანარჩენმა ექვსმა ვაჟმა, სახელად ბარდოსი, მოვაკანი, ლეკოსი, ჰეროსი, კავკასი⁴ და ეგროსი, თანაბარ წილად მიიღო მეზობელი ქვეყნები, რომელთა დეტალებზე საუბარს აქ აზრი არა აქვს, მხოლოდ ის უნდა დავამატოთ, რომ ქართულ ენაზე ხელნაწერ ისტორიაში ნათქვამია, რომ ეს ძმები შთამომავლების და ქვეშევრდომების გასახარებლად ყველაფერში უფროსი ძმის, ჰაოსის მაგალითს მისდევდნენ და ნიმროდ⁵ ასურელის ვასალებიც იყვნენ. ისტორია ასევე ჰყვება, რომ როდესაც ვასალებმა გადაწყვიტეს ნიმროდის მძიმე უღლის გადაგდება, მათი ძალები მის ქვეყანაში შეიჭრნენ, რომ სისხლიან ბრძოლაში ნიმროდი ჰაოსის მიერ გასროლილი ისრით მოკვდა. ამ გამარჯვების შემდეგ მათ განდევნეს ქვეყნიდან მტრები და ჰაოსმა თავი გამოაცხადა სომხეთის მამად ან უფროსად და მისი ძმები მისი ვასალები გახდნენ.

ქართლოსის შთამომავლები თავიანთ სცემდნენ მზეს, მთვარესა და ცეცხლს და მისი საფლავიც მალე გახდა ახალი თავყვანისცემის ობიექტი და როცა საქმე მათ შორის ეხებოდა ფიცის დადებას, ისინი ქართლოსის საფლავის სახელით დებდნენ ფიცს.

იმ ძველ საუკუნეებში ისინი რელიგიურად მკაცრად იცავდნენ მხოლოდ ერთ ქალზე დაქორწინების უფლებას. ამ საკითხის მიმართ შემდეგ, მრავალი საუკუნის განმავლობაში, მოადუნეს ყურადღება მანამდე, სანამ მათში ქრისტიანული რელიგია არ შემოვიდა.

იმ პირველყოფილ დროში ქართველები ანთროპოფაგები იყვნენ და თავიანთ ღვთაებებს ხშირად სწირავდნენ მონებსა და ბავშვებს. მხოლოდ

f. 371r:

ჩვენი წელთაღრიცხვით II საუკუნის მიწურულს მეფე რეფმა,⁶ რომელიც ყველასადმი კეთილგანწყობით მეფობდა, აკრძალა მონებისა და ბავშვების ღვთაებებისადმი შეწირვა და ბრძანა, რომ მომავალში მათ ნაცვლად ცხოველები

⁴ უნდა იყოს „კავკასოსი“.

⁵ ნიმროდი / ნებროთი / ნიმრუდი / ნიმვროდი – ბიბლიური გმირი, ქამის ძის ხუსის მითიური შვილი. მას მიეწერება ბაბილონის სამეფოს დაარსება. მან მთელი ქვეყნიერება დაიპყრო.

⁶ საუბარია რეფ I მართალზე. ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის II ნახევარში. ლეონტი მროველის მიხედვით, რევი მფარველობდა ქრისტიანობას. მან აკრძალა ზოგიერთი წარმართული ჩვეულება, განსაკუთრებით, ადამიანთა მსხვერპლშეწირვა. ამის გამო მას „რეფ მართალი“ უწოდეს.

შეენირათ. ეს ხალხი, ძირითადად, მზის, მთვარისა და ცეცხლის თაყვანისცემას მისდევდა. ეს კულტი ალექსანდრე მაკედონელის გარდაცვალებამდე გაგრძელდა. სწორედ მაშინ დაემატა კერპები.

იგივე ისტორია⁷ ჰყვება, რომ მაკედონელთა ჯარის მეთაური, სახელად ასონი,⁸ გაგზავნილი იქნა იბერიელების დასამორჩილებლად. ეკატანის, დღევანდელი ჰამადანის, ალების შემდეგ, ეკატანში მოკლეს იბერიელების წინამძღოლი, სამარა ქართლოსიანი და მისი ძმა, სადაც ისინი დარიოს კოდომანის⁹ ჯარში დამხმარეებად მსახურობდნენ. აზონმა, მას შემდეგ, რაც დაარბია იბერების სხვადასხვა ძალა, თავისი ჯარით შეაღწია კავკასიის ძირამდე და მთლიანად შეინარჩუნა ეს ქვეყანა, ხოლო ახალგაზრდა ალმაზი, სამარას ძმისწული და მემკვიდრე, შემდეგში ცნობილი ფარნაოზის სახელით, დედასთან, რამდენიმე რაზმთან და დიდგვაროვანთან ერთად მთებში გაიქცა. აზონმა, რომელმაც ჩათვალა, რომ იბერია ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ დანაწევრდა, თავი აარჩევინა მათ წინამძღოლად და იქ ორი კერპი აღმართა, რომელთაგან ერთი ოქროსი იყო, მას გაცი უწოდა, მეორე კი – ვერცხლისა და მას გაიმი უწოდა. [აზონმა] ხალხს უბრძანა, თაყვანი ეცათ და ამიერიდან შესანიშნავი შეენირათ ამ ცრუ ღმერთებისათვის. დიდხანს არ დააგვიანა აზონის სიკვდილმა ფარნაოზის ხელით, რომელსაც ისტორია მოიხსენიებს, როგორც იბერთა პირველ მეფეს, რომლის მთავრებს იქამდე მამასახლისის, (ანუ სახლის უფროსის) გარდა სხვა ტიტული არ ჰქონდათ. ფარნაოზი იყო უიღბლო დარიოსის ნათესავი დედის მხრიდან, რომელმაც იგი ფარულად გაზარდა

f. 371v:

კავკასიაში, ეკატანში დამარცხების შემდეგ და სახელი ალმაზი ფარნაოზით შეუცვალა, რომელსაც მას შემდეგ სულ ატარებდა და რომელიც მას იფარავდა ნებისმიერი მტრისგან. ამ გასაოცარი ბედნიერებით ღრმად შეძრულმა, გადაწყვიტა რომ მისი სახელი სამუდამოდ უკვდავეყო კერპის შექმნით, რომელსაც დაარქვა თავისი პირველი სახელი ალმაზი¹⁰ და ქართლოსის საფლავზე, გაცისა და გაიმს შორის აღმართა. ეს ფარნაოზი, იბერთა პირველ მეფედ მიჩნეული, გარდაიცვალა ძვ. წ 299 წელს.¹¹ მან თავის სამეფოში შემოიღო კარგი კანონები, დაყო ქვეშევრდომები კლასების მიხედვით და გააუმჯობესა ის დამწერლობა, რომელსაც დღესაც იყენებს ქართველი სამღვდელოება.

⁷ ავტორი, ცხადია, გულისხმობს ქართულ ენაზე არსებულ ხელნაწერ ისტორიას.

⁸ იგულისხმება აზო.

⁹ იგულისხმება აქემენიანთა დინასტიის სპარსეთის მეფე დარიოს III (კოდომანი) ძვ. წ. 336-330 წწ.

¹⁰ უნდა იყოს „არმაზი“. იგი წარმოადგენდა სამეფოს მთავარ ღვთაებას.

¹¹ მეფე ფარნავაზის მეფობის ზუსტი წლები უცნობია. მიღებული დათარიღებაა ძვ. წ. IV საუკუნის მიწურული და III საუკუნის I ნახევარი. დასახელებულია კონკრეტული თარიღებიც: ძვ. წ. 302-237; ძვ. წ. 299-234; ძვ. წ. 284-219; ძვ. წ. 272-206.

სირიის მეფის ანტიოქეს¹² ებრაელთა წინააღმდეგ ომების დროს, ებრაელთა დიდმა ნაწილმა საქართველოს შეაფარა თავი და იქ დასახლდა, მათი შთამომავლები დღესაც მიმოფანტული არიან ამ ქვეყნის სხვადასხვა პროვინციაში. მათი უმეტესობა ამბობს, რომ ისინი რუბენის¹³ მოდგმიდან არიან. სალიტერატურო ბერძნულით დაწერილი ძველი ხელნაწერი, რომელიც აღმოაჩინეს რაჭის მახლობლად, კავკასიონის ძირში, ამბობს, რომ ლონგინუსი,¹⁴ რომელმაც იესო ქრისტე თავისი შუბით დაჭრა, იყო მცხეთიდან, საქართველოს უძველესი დედაქალაქიდან, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები.

იესო ქრისტეს მოციქულმა წმინდა ანდრიამ მოიარა აზიის ბევრი პროვინცია, სადაც სახარება იქადაგა, კაპადოკიიდან სამეგრელოში ჩავიდა, რომელიც წინათ კოლხეთი იყო, იქ გარკვეული დრო დაჰყო სარწმუნოების ქადაგებაში. ტრადიციის თანახმად, ეს გულმოდგინე მოციქული იქიდან კავკასიაში გადავიდა აბაზებთან, საიდანაც შეაღწია დონის (ტანაისის) ნაპირებამდე, იქ მონამებრივად აღესრულა სარმატების ხელით. სარმატები სკვითი ხალხია, რომელთაგან მომდინარეობენ დღევანდელი კოზაკები.¹⁵

რწმენის პირველ ჩანასახს, როგორც ჩანს, იბერები მისგან არ ეზიარნენ. იბერიის გაქრისტიანების პატივი ხვდა წმინდა ნინოს – წმინდა რიფსიმესა და

f. 372r:

გაიანეს ერთ-ერთ თანამგზავრს. IV საუკუნის დასაწყისში მათ მიაშურეს იმ [ადგილებს], სადაც კერპთაყვანისმცემლობა, ქრისტიანობის მუდმივი მტერი, უკანასკნელი ძალებით ცდილობდა მის ჩახშობას, თუმცა [ეს მცდელობანი ქრისტიანობის] გავრცელებით დასრულდა. იმპერატორმა გალერიუსმა,¹⁶ ქრისტიანთა ბოლო დევნის მთავარმა მამოძრავებელმა ძალამ, აიძულა თავისი კოლეგა დიოკლეტიანე, გამოექვეყნებინა იესო ქრისტეს მონაფეთა სისხლიანი დევნის ედიქტი. მაქსიმიანე, კიდევ ერთი იმპერატორი და მათი კოლეგა, რომელსაც ასევე სძულდა ეკლესია და რომელსაც არასოდეს შეუწყვეტია მისი წამება, ხელს უწყობდა და აქეზებდა მაგისტრატებსა და ჯალათებს, რომლებიც ყოველდღე იგონებდნენ ახალ წამებებს. სარწმუნოებაზე არანაკლები საფრთხე ემუქრებოდა ქალწულთა მორცხვობას. ასეთ დროს შემოვიდა წმინდა

¹² იგულისხმება ანტიოქე IV ეპიფანე (ძვ. წ. 175-164).

¹³ უნდა იყოს „რუბენი“, რომელიც იყო ისრაელთა მოდგმის ერთ-ერთი პატრიარქის იაკობის ვაჟი.

¹⁴ წარმოშობით კაპადოკიელი, წმინდა მონამე ლონგინუსი იყო რომაელი ცენტურიონი. საეკლესიო გადმოცემით, მან ჯვარზე გაკრულ და უკვე აღსრულებულ იესო ქრისტეს ფერდში შუბი უგმირა და ჭრილობიდან გარდამოსულმა სისხლმა და წყალმა მისი სწეული თვალები განკურნა.

¹⁵ უნდა იყოს „კოზაკები“.

¹⁶ რომის იმპერატორი გალერიუსი (305-311) სასტიკად დევნიდა ქრისტიანებს, თუმცა უშედეგოდ. სასიკვდილო სარეცელზე მან 311 წელს გამოსცა ბრძანება, რომლითაც შეწყდა ყოველგვარი დევნა.

ნინო მცხეთაში 312 წელს. ეს ქალაქი მაშინ საქართველოს დედაქალაქი იყო, რომელიც მდებარეობდა კურისა (კიროსის)¹⁷ და არაგუას (არაგუსი)¹⁸ შესართავთან. იგი მისდევდა წმინდა და მკაცრ ცხოვრებას, ეწეოდა ავადმყოფების მოვლასა და განკურნებას, მან რამდენიმე ადამიანი სასწაულებრივად განკურნა, მათ შორის, იბერიელთა მეფის, მირიანის ცოლი, სახელად ნანა ულისტრაპონტე,¹⁹ რომელიც უკურნებელი სენით იყო დაავადებული. თითქმის იმავდროულად ნინო დაიბარეს მძიმე სენით შეპყრობილ მოხუცთან, რომელიც იყო მეფის სატრაპი, ერთ-ერთი პროვინციის გამგებელი და მის კარზე დაახლოებული პირი. ნინო წავიდა მოხუცთან და, იესო ქრისტეს რწმენისმიერი გმირული მონდომებით აღჭურვილმა, ამ მომაკვდავ კაცს უთხრა, რომ თუ არ იწამებდა იესო ქრისტეს, ყველა საშუალება უძღური იქნებოდა მის განსაკურნებლად. ნინოს შეგონებით შეძრულმა მოხუცმა გაიმეორა მისი სიტყვები: „სახელითა მამისათა და ძისათა“ და ა.შ. პირჯვარი გადაიწერა და სრულიად განკურნებული ადგა სანოლიდან. მოხუცი დაუყოვნებლივ წავიდა მეფესთან მომხდარის მოსახსენებლად. მეფე უკვე კეთილგანწყობილი იყო მისი მეუღლისა და კიდევ რამდენიმე ადამიანის განკურნების, ასევე იმ სასწაულების გამო, რომლებიც ნინოს მეგობრებმა მოახდინეს სომხეთის სამეფო კარზე, სადაც თავად მეფე და

f. 372v:

სამეფოს რამდენიმე დიდებული სასწაულებრივად განკურნეს. ამას დაემატა კიდევ ის საოცრება, როცა დაინახა მასთან მისული ეს მოხუცი, რომლის გამოჯანმრთელების იმედი აღარავის ჰქონდა. მირიანს სურდა, გაეგო, როგორ ასრულებდა არაჩვეულებრივ განკურნებას ნინო ასეთი წარმატებით და ის თავისთან დაიბარა. იგი მივიდა და უპასუხა მის კითხვებს: რომ ეს ხდებოდა სახარების რწმენით და ყველა ადამიანისთვის ჯვარცმული იესო ქრისტეს სახელით და არა გამოყენებული სამკურნალო საშუალებებით და ისინი, ვის დარწმუნებასაც [ნინო] შეძლებდა მისადმი [ქრისტესადმი] რწმენაში, უეჭველად განიკურნებოდნენ.

განგების ნებით, მეფეს, რომელიც ერთ დღეს სანადიროდ წავიდა გაუვალ და ციცაბო ადგილებში, გზა აებნა. უცებ მის გარშემო დაბნელდა და დღის შუეი გაქრა. მეფე თავიდან ამ სიბნელემ შეაშინა, რასაც იგი ჭეშმარიტი სინათლის შეცნობამდე უნდა მიეყვანა, მაგრამ გაახსენდა, რა დაემართა მეფე

¹⁷ იგულისხმება მდინარე მტკვარი.

¹⁸ იგულისხმება მდინარე არაგვი.

¹⁹ ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთას“ მიხედვით, დედოფალი ნანა არის ოლილოტოსისის ასული. ვახუშტი ბატონიშვილი მას მოიხსენიებს შემდეგი ფორმით – „ასული ულიოტორისა პონტოდან“. ვფიქრობთ, ამ ფორმების დამახინჯებულ ვერსიასთან უნდა გვეკონდეს საქმე.

ტირიდატს²⁰ ნადირობისას და შეეშინდა, მსგავსი უბედურება არ გადახდენოდა, მხურვალედ შეევედრა ღმერთს, რომლის სახელითაც ნინომ იმდენი სასწაული მოახდინა, კერპთაყვანისმცემლობის მიტოვებას და ამიერიდან მის თაყვანისცემას დაჰპირდა. ცა მაშინვე მოიწმინდა, დღის სინათლე დაბრუნდა და მან შეძლო იმ გაუვალი ადგილის დატოვება, სადაც აღმოჩნდა. შინ დაბრუნებულმა, სახარების ჭეშმარიტებაში დარწმუნებულმა მირიანმა მიიღო ქრისტიანული რელიგია.

ისტორია დასძენს, რომ გარკვეული ხნის შემდეგ მან თავისი წარმომადგენელი გაგზავნა ბიზანტიაში, რათა იმპერატორისთვის ეთხოვა ეპისკოპოსის გამოგზავნა იბერიაში რელიგიის გასაძლიერებლად და გასავრცელებლად. [იმპერატორმა] კონსტანტინემ რამდენიმე საეკლესიო პირის თანხლებით გაგზავნა ევსტათი ანტიოქიელი.²¹ ამ ეპისკოპოსს ევალებოდა მირიანისთვის იმპერატორისა და უფლუსწულის კეთილგანწყობის ჩვენება და იმ კმაყოფილების სამახსოვროდ, რომელიც მისმა რწმენაზე მოქცევამ მოჰგვარა, ჭეშმარიტი ჯვრის ერთი ლურსმანი²² და კიდევ რამდენიმე რელიკვია გადასცა. ზოგიერთი მათგანის ხილვა დღესაც შეიძლება რუისის ეკლესიაში, ქართლში, საქართველოს პროვინციაში. კონსტანტინემ ასევე უკან გამოუგზავნა მისი ვაჟი ბაქარი,²³ რომელიც კაპადოკიაში აჯანყების დროს იყო აყვანილი და კონსტანტინოპოლში მძევლად ჰყავდათ წამოყვანილი. საქართველოში დიდხანს საგულდაგულოდ შემონახული

f. 373r:

წმინდა ჯვრის ლურსმანი მოსკოვში გადაასვენეს, როდესაც ეს ქვეყანა რუსეთს შეუერთდა 1802 წელს და ახლა ამ ქალაქის საკათედრო ტაძარშია დასვენებული.

მეფე მირიანი და მისი ოჯახი, ისევე როგორც იბერები, რომლებიც ნინომ მოამზადა ქრისტიანული სარწმუნოების მისაღებად, დიდი ხნის განმავლობაში დარჩნენ კათაკმეველებად და მხოლოდ ეპისკოპოს ევსტათესა²⁴ და მისი სასულიერო პირების მოსვლის შემდეგ ჩატარდა ნათლობა წყალში შთაფლვით.

²⁰ ალბათ, იგულისხმება სომეხთა მეფე თრდატი (ტირიდატე) III (298-330), რომელმაც სომეხ დიდკაცობასთან ერთად მიიღო ქრისტიანობა 301 წელს და იგი სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა.

²¹ ცხადია, საუბარია ანტიოქიის პატრიარქ ევსტათი ანტიოქელზე (280-360). ის იყო ანტიოქიის პატრიარქი 324-330 წლებში.

²² მხედველობაშია ლურსმანი, რომლითაც უფალს მილურსმული ჰქონდა ხელები.

²³ ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთას“ თანახმად, ბაქარ მირიანის ძე რომის იმპერატორს კონსტანტინე I დიდს მძევლად ჰყავდა წაყვანილი. როდესაც მირიანმა ქრისტიანობა მიიღო და თავისი საბრძანებელი ახალ სარწმუნოებაზე განამტკიცა, იმპერატორმა ქართველი უფლისწული სამშობლოში დააბრუნა. ბაქარ I ქართლის (იბერიის) მეფე იყო IV საუკუნის 50-60-იან წლებში.

²⁴ იგულისხმება ევსტათი ანტიოქელი.

ნინომ რამდენიმე მორწმუნე გაგზავნა წმინდა გრიგოლთან,²⁵ რომელიც მაშინ ვალარზაპატში იმყოფებოდა და დაკავებული იყო მონასტრის მშენებლობით, რომელსაც ახლა ერმიადინი ჰქვია, რათა ეცნობებინა თავისი პირველი წარმატებები, გამოეცხადებინა, რომ იბერები, ძირითადად, განწყობილნი იყვნენ ქრისტიანობის მისაღებად და ეთხოვა მისთვის მითითებები და რჩევები. წმინდა გრიგოლმა უბრძანა, დაენერია კერპები, როგორც თვითონ გააკეთა ეს და მათ ადგილას აღემართა წმინდა ჯვრის ნიშანი. ისტორია მოგვითხრობს, რომ ნინომ მაშინვე დაამხო არამაზდეს²⁶ ჭექა-ქუხილის ქანდაკება, რომელსაც ტაძარი ჰქონდა ქალაქის აღმოსავლეთით, მაღლობზე, იმ ადგილას, რომელსაც ქალაქისგან [მდინარე] არაგუა²⁷ ჰყოფდა. აქაურ მოსახლეობას წესად ჰქონდა, ყოველ დილით თაყვანი ეცათ მისთვის საკუთარი სახლების სახურავებიდან. თუ რომელიმე მათგანს სურდა ამ კერპისთვის მსხვერპლშენიშვნა, გადადიოდა მდინარეზე და მსხვერპლს იქ სწირავდა. ეს ადგილი შემდეგ მონასტრად იქცა, მაგრამ დღეს ის მიტოვებულია. თავიდან დიდგვაროვნებმა გამოავლინეს უკმაყოფილება, მალე დანარჩენმა ხალხმა ღიად დაიწყო ჩურჩული და კითხვის დასმა იმის შესახებ, თუ რისთვის უნდა ეცათ თაყვანი მათი კერპის ნაცვლად. მათ ნინომ უპასუხა, რომ თაყვანი უნდა სცენ ქრისტეს ჯვარს. როგორც ჩანს, ისინი დასთანხმდნენ და მან ჯვარი დაადგმევინა სწორედ იმ ადგილას, სადაც კერპი

f. 373v:

დაანგრის და ხალხი ყოველ დილით მაინც თაყვანს სცემდა თავიანთი სახლების სახურავებიდან. მაგრამ შემდეგ, როცა გორაკის მოსანახულებლად წავიდნენ და იქ ნახეს მხოლოდ უბრალო ხის ჯვარი, ცუდად გაპრიალებული და ორნამენტების გარეშე გაკეთებული, ზოგიერთმა აბუჩად აიგდო ის და ეუბნებოდა, რომ ტყეები სავსე იყო ასეთი ხეებით. მაღლობზე ასულმა ხალხმა ხის ჯვარი ყოველგვარი თაყვანისცემის გარეშე დატოვა. მუდამ მოწყალე ღმერთმა, დაინახა რა მათი ურწმუნოება, ზეციდან ჩამოუშვა მანათობელი სვეტი, რომელიც საამო სურნელით ავსებდა გარემოს, იმავდროულად გაისმა მრავალი ხმის ჰარმონია, რომელიც გალობდა საგალობლებსა და ფსალმუნებს და გამოჩნდა კაშკაშა სინათლის ჯვარი, მსგავსი იმ ჯვრისა, რომელიც გამოეცხადა კონსტანტინეს. თორმეტი ვარსკვლავით გარშემორტყმული ჯვარი დაეშვა ბორცვზე. ამ სასწაულის შემდეგ ჯვარს პატივს სცემდნენ, იბერთა მოქცევამ დიდი პროგრესი განიცადა და მრავალი სასწაულებრივი განკურნება მოხდა.

²⁵ იგულისხმება გრიგოლ განმანათლებელი (დაახლ. 239-326) სომხეთის ქრისტიანული ეკლესიის ფუძემდებელი და პირველი ეპისკოპოსი. ზოგჯერ მისი სახელის მიხედვით სომხურ ეკლესიას გრიგორიანულსაც უწოდებენ.

²⁶ ცხადია, არმაზი – ქართლის (იბერიის) სამეფოს უზენაესი წარმართული ღვთაება. მისი კერპი მცხეთის სამხრეთით მთაზე იდგა.

²⁷ ცხადია, მდინარე არაგვი.

წმინდა ნინომ სხვადასხვა მოგზაურობა მოაწყო საქართველოს პროვინცი-ებში და კავკასიაში, სადაც იქადაგა სახარება. როგორც ისტორია ამბობს, შეი-ნარჩუნა სუფთა ენა, ცხოვრობდა მორთულობების გარეშე, შორს სამყაროსგან და მისი ყოველდღიურობისგან, მხოლოდ ჯვარს მინდობილი. მან სიცოცხლე ღმერთს მიუძღვნა. მას სამართლიანად უწოდებენ იბერიის მოციქულს, რადგან მან დაამკვიდრა ქრისტიანული სარწმუნოება ამ ქვეყნებში, სადაც ეკლესიის ერთობა შენარჩუნებული იყო ბერძნების მხრიდან სქიზმის დაწყების საბე-დისწერო პერიოდამდე. იბერები მაშინ ძალიან ადვილად ცდუნდებოდნენ იმ მჭიდრო ურთიერთობით, რომელსაც მათი მეფეები ინარჩუნებდნენ კონსტან-ტინოპოლის იმპერატორებთან, როგორც მათი სულიერი, ასევე მინიერი ინ-ტერესებისთვის. ისინი ბაძავდნენ ბერძნებს როგორც კარგი, ასევე ცუდი თვალსაზრისით. საქართველოს მეფე ვახტანგ I,²⁸ მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, მეორედ დაქორწინდა ლეონ დიდის ასულ ელენეზე და მას შემდეგ, ამ იმპერატორის მიბაძვით, საქართველოს „ცარებსა“ თუ მეფეებს ტახტზე ასვლისთანავე გვირგვინს ყოველთვის თავიანთი პატრიარქები ადგამდნენ.

წმინდა ნინო გარდაიცვალა ჩვენი წელთაღრიცხვით 315 წელს,²⁹ 14 იანვარს, ბერძნული სტილით, 2 იანვარს – ახალი სტილით, თავის დაარსებულ ქალ-თა მონასტერში, სილნალთან ახლოს მდებარე ადგილას, რომელსაც დღესაც ნინოწმინდას უწოდებენ. მისი საფლავი არის სამლოცველოში, მთავარი სა-კურთხევის მარჯვნივ.

f. 374r:

საფლავს ადევს წითელლაქებიანი თეთრი მარმარილოს დიდი ქვა, რომელიც ცნობილია როგორც Lapis Sancti Stephani (წმინდა სტეფანეს ქვა). ეს ქვა მიწი-დან ათი დუიმის სიმაღლისაა. მას ზოგიერთ ადგილას ქრისტიანთა მუხლმოდ-რეკისაგან გაცვეთის კვალი ატყვია, რომლებიც ამდენი საუკუნის მანძილზე სტუმრობდნენ საფლავს. ერთად შეკრებილი ყველა კლასის ქრისტიანთა ნახვა განსაკუთრებით ნინოს გარდაცვალების წლისთავის დღეს არის შესაძლებელი.

წარსულში ბარბაროსების შემოსევებმა გამოიწვია ამ მონასტრის დარბე-ვა და მონაზვნების გაფანტვა. მათ მონასტერს შემდგომში ემსახურებოდნენ წმინდა ბასილის ორდენის სქიზმატი ბერძენი ბერები. იქ ცხოვრობს პროვინ-ციის მთავარეპისკოპოსი.

რამდენიმე ეკლესიის გარდა, დღემდე არსებობს ამ წმინდანის მიერ დაარსე-ბული ორი მონასტერი. ერთი არის კავკასიაში, ხაშაურთან,³⁰ ხოლო მეორე – თორმეტი ლიეს მანძილზე ტფილისიდან, საგარეჯოსთან.

²⁸ ცხადია, იგულისხმება ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალი, რომელიც V საუკუნის მეორე ნახევარში მეფობდა.

²⁹ წმინდა ნინოს გარდაცვალების რამდენიმე წელი სახელდება. უფრო გაზიარებულია, რომ მოციქულთასწორი ნინო გარდაიცვალა 338 წელს.

³⁰ დაზუსტება ვერ ხერხდება. შეიძლება იგულისხმებოდეს სოფელი „ხოშური“, რომე-ლიც კავკასიის სამხრეთ კალთაზე მდებარეობს.

ადრე შემონახული იყო ჯვარი, რომლითაც ეს წმინდანი ქადაგებდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას. ჯვრის ორი ნაწილი დამზადებული ვაზის ლერწები-საგან, თმით არის შეკრული, რომელიც, ამტკიცებენ, რომ ღვთისმშობლისაა. კავკასიის ბარბაროსი ხალხების შემოსევებმის გამო ეს მონასტერი მიტოვებულია. ეს ჯვარი წამოიღეს და ტფილისის სამიტროპოლიტო ეკლესიაში ვერცხლის ყუთში ინახება. ის ორ-ნახევარი ფუტი სიგრძისა და ორი ფუტის სიგანისაა.

უძველესი ლოცვა, რომელშიც ამ წმინდანს ევედრებიან საქართველოში და რომელიც უძველესი დროიდან ყოველთვის იკითხებოდა ქართულ ეკლესიებში ღვთისმსახურების დროს, ქვემოთ მოყვანილ ტექსტში სიტყვასიტყვით ლათინურად ასე ითარგმნება:

„Servorum verbi Dei socia, et praedicationis Sancti Andreae propagatrix, Iberorumque illuminatrix, atque Tuba Sancti spiritus, Nino, roga Christum Deum ut te rogantium animarum misereatur. Amen.“³¹

f. 374v:

ზოგიერთი ქართველი და სომეხი ავტორი, რომელიც საუბრობს ამ წმინდანის მცხეთაში ჩამოსვლაზე, ამბობს, რომ მას ჰყავდა თანამგზავრი, სახელად მანია, რომელიც მის მსგავსად სასწაულებს ახდენდა იბერების ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევისას. სხვები ამბობენ, რომ მას თან ახლდა მისი წმინდა და სიდონია და წმინდა კაცი, სახელად აბრატა.³² ტფილისში არსებული ხელნაწერი ქართულ ენაზე, ისევე როგორც სხვა საეკლესიო ტრადიციები, არ იუწყება, რომ ნინოს სამოციქულო ქადაგებისას ვინმე სხვა ახლდა.

ზემოთ უკვე ნახსენები ბერძნული ხელნაწერი ადასტურებს იმას, რასაც ტრადიციები მოგვითხრობს წმინდა ნინოს წარმოშობის შესახებ. ის ასევე ამბობს, რომ მისი მამა იყო ზაბულონი, რომელთა სამსახურში მყოფი სამხედრო მეთაური, დაბადებული კაპადოკიაში და მონათლული ესპანეთში, ბარსელონაში, როდესაც იქ რომის ჯარში მსახურობდა.

მთელი IV საუკუნის განმავლობაში საქართველოში ქრისტიანული რელიგია დიდ პროგრესს განიცდიდა. ამ რელიგიის მუდმივმა მტრებმა, სპარსელებმა არაერთი შემოსევა მოაწყვეს ამ ქვეყნის დასაპყრობად, მაგრამ ვერ შეძლეს ქრისტიანობის წაშლა. თუმცა, აქ ცეცხლის თაყვანისცემა კვლავ გრძელდებოდა, მაგრამ ყოველთვის ფარულად.

³¹ ღვთის სიტყვის მსახურთა თანამოაზრეო, წმინდა ანდრიას ქადაგების განმავრცელებლო, იბერთა განმანათლებლო და საყვირო სულიწმინდისა, ნინო, ევედრე ქრისტე ღმერთს, შეიწყალოს შენდამი მავედრებელთა სულეხი („სიტყვისა ღვთისა მსახურთა თანამოსაგრეო და ანდრიას ქადაგებისა წარმართებო, ქართველთა განმანათლებლო და სულისა წმიდისა ქნარო დედაო ნინო, ევედრე ქრისტესა ღმერთსა შეწყალებად სულთა ჩვენთათვის“).

³² უნდა იყოს „აბიათარის“ დამახინჯებული ფორმა.

მეხუთე საუკუნის დამდეგს კახეთში, საქართველოს აღმოსავლეთ მხარეში, ასურეთიდან ჩამოვიდა წმინდა კაცი, სახელად იოსები,³³ რამდენიმე თანამოაზრის, რაოდენობით თორმეტნი, თანხლებით. მათ იქ დიდი მონდობით იქადაგეს ქრისტიანული სარწმუნოება და მოაქციეს მრავალი ბარბაროსი დალესტნის მთებში, სადაც წმინდა ნინომ ვერ შეაღწია. იოსების საფლავის ხილვა დღესაც შესაძლებელია ალავერდის საპატრიარქო ტაძარში. სქიზმატი ქართველები მას დიდი თავდადებით სცემდნენ თაყვანს, რაც გვაფიქრებინებს, რომ მათი მოძღვრება ნაწილობრივ დაავადებული იყო იმ სქიზმით, რომელმაც იმდროინდელი ეკლესია გაყო.

იმპერატორ იუსტინიანეს³⁴ საჭურისი, სახელად ფრუმენტუსი, ასევე ჩავიდა **f. 375r:**

იმერეთში, კოლხეთის პროვინციაში და იქადაგა ქრისტიანული სარწმუნოება, რომელიც იქ თითქმის ჩამქრალი იყო კავკასიელი ბარბაროსების მრავალრიცხოვანი შემოსევების შედეგად.

ცოტა მოგვიანებით საქართველოს ერთი ნაწილი მრავალი წლის განმავლობაში სპარსელების შემოსევებს იგერიებდა, რომლებმაც სასტიკად გაანადგურეს და ააოხრეს იქაურობა. მათ დიდი ზიანი მიაყენეს ქვეყანას და, განსაკუთრებით, ქრისტიანულ რელიგიას, რომელსაც ყოველთვის მთელი სიმკაცრით სდევნიდნენ. მხოლოდ 642 წელს შეძლო სტეფანოზ I-მა³⁵ მათი განდევნა. თუმცა სიმშვიდე დიდხანს არ გაგრძელებულა. იმავე საუკუნის შუა ხანებში ხალიფები, მუჰამედის ვიკარები და მემკვიდრეები, თავიანთი იარაღით ყველგან შიშს ავრცელებდნენ. საქართველო მალე გახდა მათი ამბიციების ობიექტი. სპარსეთმა, რომელიც ასე გააფთრებით დევნიდა ქრისტიანულ რელიგიას, მასში არსებული განხეთქილების გამო ადვილად, წინააღმდეგობის გარეშე ჩაიგდო ხელში ეს დიდი სამეფო. მათ საქართველოში გაგზავნეს მუჰამედის ერთ-ერთი ძმისშვილი, სახელად მირვან³⁶ ყრუ. ამ მხედართმთავარმა იცოდა, როგორ მოეტყუებინა ცრუ დაპირებებით სამეფო ოჯახის ორი მთავარი, სახელად – დავითი და კონსტანტინე, და აიძულა ისინი, უარი ეთქვათ ქრისტიანობაზე. მაგრამ შემდეგ ნახა რა, რომ მათ მხოლოდ მოჩვენებით უარყვეს თავიანთი რელიგია, რათა თავი დაეღწიათ მისი მუქარისთვის, ცოტა ხნის შემდეგ ისინი არაადამიანურად, ყელის გამოჭრით დახოცა. მან ჩაიდინა ყველანაირი საშინელება საქართველოში, ანადგურებდა ეკლესიებს და აოხრებდა ყველაფერს, რაც ქრისტიანულ სახელს ატარებდა. მეფე მირმა

³³ იგულისხმება ასურელ მამათაგან ერთ-ერთი, იოსებ ალავერდელი.

³⁴ იგულისხმება ბიზანტიის იმპერატორი იუსტინიანე I დიდი (527-565).

³⁵ ის იყო ქართლის ერისმთავარი (დაახლ. 590/591-604/605).

³⁶ იგულისხმება მურვან ყრუ.

(მირმანი),³⁷ რომელიც იმ დროს მეფობდა, ვერ გაუძლო ამხელა ძალებს და ასეთ ფანატიკოს მეომრებს, კავკასიაში გადავიდა თავისი სამღვდელოებით, ქვეყნის დიდებულებით, ჯარის ნაწილთან და ხალხთან ერთად. მან თავისი ჯარებით დაიკავა მთების შესასვლელი და ისინი განათავსა ძლიერ პოზიციებზე. მანამდე დარჩა იქ, სანამ მტერი, მარაგის ნაკლებობის გამო, იძულებული არ გახდა, უკან დაეხია და საქართველო დაეტოვებინა. მეფე მირი მოგვიანებით დაბრუნდა მცხეთაში და იქ გარდაიცვალა. ცოტა ხნის შემდეგ ტახტზე არჩილ II, სტეფანოზის ძე ავიდა. საქართველო

f. 375v:

რამდენიმე წელი მშვიდად იყო, მაგრამ, დანაკარგების შემდეგ ძლივს ფეხზე დამდგარი, ახალი შემოსევის მუქარის წინაშე აღმოჩნდა. VIII საუკუნის დასაწყისისათვის მუჰამედის კიდევ ერთმა ნათესავმა ან შთამომავალმა გამ გამ ასიმმა³⁸ ახალი შემოსევა განახორციელა იქ და მახვილით ხელში, ყველგან აიძულებდა მოსახლეობას, უარი ეთქვათ თავიანთ რელიგიაზე. მან არჩილი ეშმაკურად ხელთ იგდო და არც დაპირებები და არც მუქარა არ დაიშურა, რათა დაეყოლიებინა, მაჰმადიანი გამხდარიყო. მან ვერ გატეხა ქართველი მეფის სიმტკიცე, რომელმაც საშინელ ტანჯვაში სიკვდილი ამჯობინა ქრისტეს შობიდან 718 წელს.³⁹ ქართულ და სომხურ ეკლესიაში მას პატივს მიაგებენ, როგორც მონამეს. ამავე საუკუნის მიწურულს ერთ-ერთი სარკინოზი, სახელად აბულ კასიმი, შემოესია და კიდევ ერთხელ ააოხრა საქართველო. მან იქ ასზე მეტი ტყვე აიყვანა – თავადები და დიდებულები და გაგზავნა სპარსეთის შაჰთან, რომელიც ცდილობდა, მათთვის უარი ეთქმევინებინა სარწმუნოებაზე, მაგრამ ამაოდ. სამეფო ოჯახის თავადმა, სახელად გობრონმა, მათ სიმტკიცისა და უდრეკელობის მაგალითი მისცა. ფანატიკოსმა ტირანმა ისინი ყველა მახვილით განგმირა.

საქართველო საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ცხოვრობდა მშვიდობიანი ცხოვრებით ბერძენი იმპერატორების დახმარებითა და მფარველობით, რომლებმაც ორ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში დიდი წვლილი შეიტანეს ურწმუნოთა ყველა შემოსევის ჩაშლაში.

მეთერთმეტე საუკუნის ბოლოსა და მეთორმეტე საუკუნის დასაწყისში ურწმუნოებმა სცადეს რამდენიმე შემოსევის განხორციელება საქართველოში, მაგრამ ისინი, საბედნიეროდ, მოიგერია ცნობილმა მეფემ დავით II-მ,⁴⁰ რო-

³⁷ საუბარია VIII ს-ის I ნახევარში ქართლის ერისმთავარ მირი სტეფანოძის ძეზე (გარდ. 738).

³⁸ ამ სახელის ქვეშ უნდა ვიგულისხმოთ არმენიის ამირა ასიმ იბნ ნუმან ალ-ბაჰილი, რომელიც არმენიის ამირად იჯდა 712-720 წლებში.

³⁹ არჩილ მეფის ცხოვრებისა და მისი მონამეობრივი აღსასრულის შესახებ ზუსტი თარიღი არ გაგვაჩნია. ასახელებენ 718, 745, 761, 784, 787 წლებს. ავტორი, როგორც ჩანს, ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ მითითებულ 718 წელს ემყარება.

⁴⁰ საუბარია დავით IV აღმაშენებელზე (1089-1125).

მელმაც დაამარცხა დურბეზი, არაბი უფლისწული, სარკინოზთა ჯარის მეთაური. ამ მეფის ხსოვნას საქართველოში ძალიან დიდ პატივს სცემენ. მას ეკლესიათა აღმშენებელს უწოდებენ და სამართლიანადაც ასეა, რადგან ამ ნაგებობათა უმეტესობა, როგორც საქართველოში, ისე იმერეთში, მისი მეფობის დროინდელია და მხოლოდ მამინ გაუქმდა ცეცხლის თაყვანისცემა და ქრისტიანობა საყოველთაო რელიგიად იქნა აღიარებული. სამწუხაროდ, ქართული სამღვდლოება დასნებოვნდა საძაგელი ფოტიოსის მიერ,

f. 376r:

რომელმაც ქართველების, ისევე როგორც ბერძნებისა და რუსების, გონებაში ჩანერგა განხეთქილების თესლი, რასაც ერთ დღეს მათ ლათინებისგან გამოყოფა უნდა მოჰყოლოდა.

დავით II გარდაიცვალა დაახლოებით 1130⁴¹ წელს და დაკრძალეს გელათის ულამაზეს მონასტერში, კოტაისთან⁴² ახლოს, რომელიც მან დააარსა. მის საფლავთან ახლაც ჩანს დარუბანდის ცნობილი რკინის კარის ნაწილი, რომელიც მან აქ მოიტანა, როცა ეს ქალაქი ურწმუნოთაგან გაათავისუფლა.

წინამდებარე ტექსტში ჩვენ ვახსენეთ მხოლოდ ის შემოსევები, რომელთა მთავარი მიზანი იყო ქრისტიანულ რელიგიაზე თავდასხმა და მოხსენების მთავარი თემიდან გადახვევა იქნებოდა თვით ბერძენი იმპერატორების არაერთი სხვა ომისა და შემოსევების შესახებ ინფორმაციას მოწოდება, რომლებიც მოხდა სხვადასხვა დროს. საკმარისია, აღვნიშნოთ, რომ ქვეყანას, რომლის ისტორიის განხილვას მხოლოდ რელიგიურ ჭრილში შევეცადეთ, პირველი საუკუნეებიდან დღემდე არასოდეს უცხოვრია ზედიზედ ორმოცდაათი წელი სრულყოფილი სიმშვიდით, რამაც, ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვნად შეაფერხა მისი წინსვლა და რამაც დიდად შეუწყო ხელი მისი და სომხების სამღვდლოების ჩარჩენას იმ ღრმა უმეცრებაში, რომელშიც ისინი დღესაც იმყოფებიან და რის გამოც მათ დიდი ხნის განმავლობაში ადვილად ითანხმებდნენ, მიეღოთ ის შეცდომები, რომლებიც ამოიღებდა მათ ჭეშმარიტ სარწმუნოებასა და ეკლესიას.

დაახლოებით გასული საუკუნის შუა ხანებში ღმერთმა მათ⁴³ გამოუგზავნა პატრიარქი, რომელიც ახლოს იყო კათოლიკურ ეკლესიასთან მათი გაერთიანების განხორციელებასთან. ქვემოთ დეტალურად განვიხილავთ მიზეზებს, რომლებმაც ხელი შეუშალა ასეთი ჯანსაღი ჩანაფიქრის შესრულებას.

ამ დაუსრულებელი შემოსევების შედეგად, ჯერ კერპთაყვანისმცემელი სპარსელების, შემდეგ კი მუჰამედის მიმდევრების მხრიდან, რომლებიც ლამის ჩვენს დღეებამდე გაგრძელდა და სასტიკი ნგრევა და სიკვდილი მოჰქონდა სა-

⁴¹ ეს შეცდომაა. უნდა იყოს 1125 წელი.

⁴² ცხადია, ქუთაისი.

⁴³ ე.ი. ქართველებს.

ქართველოსთვის როგორც ერთი, ისე მეორე თავდამსხმელისგან, მოსახლეობა ხშირად დიდი ხნის განმავლობაში რჩებოდა სულიერი მწყემსის გარეშე, რამაც გამოიწვია ის, რომ მათი გარკვეული ნაწილი თითქმის კერპთაყვანისმცემელი გახდა. რამდენიმე მორწმუნე, რომლებიც ლათინური წესის ეკლესიის ერთგული დარჩნენ, თავიანთ უცვლელ შეუპოვრობას რწმენისადმი უმაღლოდა იმ საერო პირთა

f. 376v:

მითითებებს, რომლებიც მუდამ მათთან იყვნენ ისე, რომ ზოგჯერ თითქმის საუკუნის განმავლობაში ადგილზე არ ჰყავდათ ნანახი ერთი კათოლიკე მღვდელიც კი, რომელიც მათ რწმენას დაუჭერდა მხარს.

მხოლოდ XIII საუკუნეში ვაჭრობამ მიიზიდა გენუელები შავ ზღვაზე და მორწმუნეებმა შეძლეს მიეღოთ სულიერი დახმარება, რომელსაც დიდი ხნის განმავლობაში მოკლებული იყვნენ. ჩამოვიდნენ მღვდლები და არა მარტო საქართველოში, არამედ შეაღწიეს კავკასიაშიც, სადაც აღადგინეს ჭეშმარიტი რელიგიის კულტი. აბაზებმა, რომლებიც დღეს ისევ კერპთაყვანისმცემლობას დაუბრუნდნენ, მონდომებით მიიღეს ისინი.

გორში ინახება XV საუკუნით დათარიღებული სახლების ნასყიდობის აქტები, სადაც, სხვა საკითხებთან ერთად, შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ ტიფლისის ქუჩას მაშინ ეწოდებოდა ფრანკების ქუჩა. დღესაც შეიძლება იქ, წისქვილიდან არცთუ ისე შორს, ნანგრევების ხილვა, რომელთა შორის შეიძლება გამოვარჩიოთ ერთი მოზრდილი ქვა, რომელზედაც მოსახლეობა სანთლებს ანთებს და ღმერთის წინაშე ლოცულობს, როცა მათ ციებ-ცხელება ეწყებათ. ამბობენ, რომ სწორედ ამ ადგილას იყო კათოლიკური ეკლესია, რომელსაც გენუელი მღვდლები ემსახურებოდნენ და რომელიც შემდეგ თურქებმა თავიდან ბოლომდე გაანადგურეს. მთებში ბევრი მიტოვებული ეკლესია და სამლოცველოა, რომელთაგან ზოგიერთი ჯერ კიდევ კარგად არის შემონახული, მოსახლეობა მათ დღესაც წმინდად მიიჩნევს და ამბობენ, რომ ზოგიერთ ამ ეკლესიაში პერგამენტზე დანერილი ლათინური წესის წიგნები აქვთ შენახული. ერთი რამ ცხადია, რომ აბაზი მოსახლეობა ინახავს ამ წიგნებს და ზოგჯერ აჩვენებენ იმ უცხოელებს, რომლებიც მათ დასახლებამდე შეღწევას ახერხებენ. ისინი უცხოელებს ეუბნებიან, რომ ეს წიგნები მათი წინაპრების წმინდა წიგნებია და რომ როდესაც მოვა მღვდელი, რომელმაც იცის მათი წაკითხვა, ისინი მიიღებენ მის მოძღვრებას. როდესაც თურქი მოლა ერთ დღეს მათთან წარსდგა, მათ აჩვენეს წიგნები, მაგრამ გახსნის შემდეგ, მან ვერ წაიკითხა, აბაზებმა დაასკვნეს, რომ მათი წინაპრები არასოდეს ყოფილან მაჰმადიანები და არ უნდა მიეღოთ ყურანი. რა თქმა უნდა, თურქები დიდი ხანია ცდილობდნენ აბაზების მოქცევას თავიანთ რჯულზე, მაგრამ ვერასოდეს მიაღწიეს დიდ წარმატებას. მათ შორის ჯერ კიდევ კარგად არის ცნობილი გენუელების სახელი და დღესაც მთებში ნახავთ რამდენიმე დანგრეულ ციხეს, რომლებიც გენუე-

ლებს ეკავათ. სწორედ სენიორის ტიტულით შევიდა გენუელი ბატონი რაფაელ სკასი, რუსეთის სამეფო კარის მრჩეველი, 1814 წელს მათთან და როდესაც აბაზებმა ამდენი ხნის უნახავი იხილეს,

f. 377r:

იკითხეს: რა ბედი ეწიათ გენუელებს?

კავკასიის მრავალრიცხოვან ხალხებს შორის ოსები, რომლებიც ცხოვრობენ ამ უზარმაზარი მთათა მასივის ცენტრისკენ, ძველად ასევე ქრისტიანები იყვნენ. მათ სოფლებში ჩვენ ვხედავთ მრავალ ეკლესიას, რომელთა მიმართ ისინი დღემდე ინარჩუნებენ დიდ თაყვანისცემას და როდესაც საქმე ეხება სიტყვის მიცემას ან რაიმე საზეიმო დაპირებას, ვინაიდან მათ არ იციან არც წერა და არც კითხვა, მიდიან ერთ-ერთ ამ ეკლესიასთან და ორივე მხარის წარმომადგენელი კარში შეჰყოფს ხელებს და ამგვარად დაპირება ხდება წმინდა და ხელშეუხებელი.

იმპერატორ ეკატერინე II-ის მეფობის დროს რუსი სამღვდელთა შეეცადა ამ ხალხის მოქცევისა და გაქრისტიანებას, მაგრამ მისიონერები მოიქცნენ ისე ცუდად და იმდენად მცირე წინდახედულობით, რომ ზოგიერთი მათგანი დაჭრეს, დანარჩენები ქვეყნიდან გააძევეს უკანმოუხედავად. ამ ხალხებში პირველი შთაბეჭდილება ყველაფერს ნიშნავს. ამ უბედურმა შემთხვევამ მეტი ასპარეზი მისცა თურქ მოლებს, რომლებმაც ოცი წლის განმავლობაში ამ ხალხებს შორის დიდი პროგრესი განიცადეს. მათ შეძლეს თავიანთი გამძლეობითა და ლიდერებისთვის საჭირო დროს დარიგებული საჩუქრებით დაემკვიდრებინათ თავიანთი რწმენა ყველა ურდოსა და ხალხებში, რომლებიც სახლობდნენ შავ ზღვასა და კასპიის ზღვას შორის. სწორედ ანაპაში გადმოსხდნენ ისინი, რათა შეეღწიათ ამ უზარმაზარ მთიანეთში მობინადრე ისეთ ხალხებში, რომლებსაც ჯერ არ ვიცნობთ.

ახლა დავუბრუნდეთ იმ დროს, როცა ღმერთმა, თავის განსჯაში მიუწვდომელმა, ურწმუნოებს ნება დართო ქრისტიანობის დედაქალაქი კონსტანტინოპოლი ხელში ჩაეგდოთ, რამაც გამოიწვია გენუელთა დაცემა შავ ზღვაზე. მათი სიმაგრეები და ციხე-სიმაგრეები, რომლებიც სამხრეთ სანაპიროზე მდებარეობდა, ერთიმეორის მიყოლებით განადგურდა. თურქომანთა წინამძღოლმა, ტირანმა და ბარბაროსმა დამპყრობელმა მეჰმედ II-მ, ანატოლიის ნაწილის გავლით აიღო ტრაპიზონი, რომლის მცხოვრებთა დიდი ნაწილი კათოლიკე იყო. ხმლით ხელში აიძულა თითქმის მთელი ლაზისტანი კავკასიონის ძირამდე, მიეტოვებინა საკუთარი რელიგია, იმდენად რომ დღეს მის კვალს

f. 377v:

აღარ ვპოულობთ ამ იძულებითი რენეგატების შთამომავლებს შორის.

კონსტანტინოპოლიდან მოყოლებული კავკასიამდე მხოლოდ ამ ქალაქში ვხედავთ ჭეშმარიტი რელიგიის ბრწყინვალეების ნაშთებს, მიუხედავად ყველა სახის დევნისა და ტანჯვისა, რაც განიცადეს არა მხოლოდ თურქების მხრიდან, არამედ სომხებისგანაც, უმეცარი და უზენაესის მიერ დასჯილი ერისგან,

რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში იყო მისი შურისძიების იარაღი მართალ-
თა გამოსაცდელად; არ არსებობს რაიმე სახის შეურაცხყოფა, რაც მათ არ
გამოიყენეს ამ ქალაქის კათოლიკეების წინააღმდეგ, სადაც სხვადასხვა დროს
წაართვეს სამი ეკლესია და მონასტერი იქ მმართველი თურქების მოსყიდვით.
კათოლიკეებს დღემდე აქვთ ეკლესია, რომელიც ამ სამარცხვინო და ეჭვიანმა
მდევენელებმა ვერასოდეს ვერ წაართვეს მათ. იგი მდებარეობს მათი დიდი და
უძველესი სასაფლაოს შუაში, სადაც განისვენებს ბევრი მოწამე, რომლებმაც
სხვადასხვა დროს თავი განირეს, როგორც ეს მრავალ წარწერაშია აღნიშნუ-
ლი. გარდა ამისა, ეკლესიის შესასვლელი კარის წინ დადებულ ქვაზე იკითხება
სომხურ ენაზე ამოტვიფრული წარწერა:

„აქ არის უმანკო ყმანვილის, კარაბელის⁴⁴ საფლავი, რომელიც ოცი წლის
ასაკში იტანჯა და ენამა იესო ქრისტესთვის. ღმერთმა მას სატუსალოში დიდი
გამძლეობა უბოძა, იგი მოწამეობრივად აღესრულა 1698 წელს“.

ეს ეკლესია, რომლის წინამძღვარი ვენეციის წმინდა ლაზარეს თემის
მღვდელი, პატივცემული დონ მინას მედიესია, არის ქრისტიანობის დიდება
ამ ბარბაროსულ ქვეყანაში, სადაც ის მარტო და იზოლირებულად ახერხებს
პროგრესს ურღვევ სიმშვიდეში, არის რა საფრანგეთის საკონსულოს უშუალო
მფარველობის ქვეშ, რომლის დაცვა მისმა უდიდებულესობამ, უქრისტიანესმა
მეფემ⁴⁵ იწება, ალბათ, ჭეშმარიტი რელიგიის დასაცავად და ამავდროულად
ასევე წმინდა ლუის⁴⁶ დღესასწაულის აღსანიშნავად რომელიც შეიძლება
საფრანგეთში ასეთი დიდი ხალისითა და პატივისცემით არ ყოფილიყო აღნიშ-
ნული. საფრანგეთის კონსულს, ბ.-ნი დუ გრეს, ნაკლები წვლილი არ მიუძღვის
ამ ყველაფრისთვის სათანადო ბრწყინვალეების მინიჭებაში. ამ საზეიმო დღეს
ეკლესიაში მიდის ყველა, ბავშვიდან მოხუცამდე,

f. 378r:

მუხლზე ემხობიან საკურთხევის წინ და უზენაესს შესთხოვენ მისი უდიდე-
ბულესობის⁴⁷ სიცოცხლის დაცვას, რომელიც მათი ერთადერთი მფარველია
ურწმუნოებს შორის.

თუმცა, მიზანშეწონილია აქვე დავამატოთ, რომ სომეხი სქიზმატიკოსე-
ბი გარკვეული პერიოდის განმავლობაში უფრო დაუახლოვდნენ მათ, ვინც
ამდენი დევნის შემდეგ მაინც დარჩა რომის წმინდა საყდრის ერთგული და
არსებობს კარგი საფუძველი ვიმედოვნოთ, რომ მათი გაერთიანება შორს არ
არის. და ისიც დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ მათ პირველ სამღვდე-

⁴⁴ სავარაუდოდ, კარაპეტის.

⁴⁵ იგულისხმება საფრანგეთის მეფე, თუმცა ძნელია ითქვას, რომელ მეფეზეა საუ-
ბარი.

⁴⁶ საუბარია საფრანგეთის მეფე ლუი IX წმინდაზე (1214-1270). მისი ხსენების დღეა
25 აგვისტო.

⁴⁷ ე.ი. საფრანგეთის მეფის.

ლოებას ამის დიდი სურვილი ჰქონდა. მეტიც, ხალხი გააფრთხილეს, რომ მათი მღვდლები უცოდინრები და რელიგიური კულტის ნივთებით მოვაჭრენი არიან და ამიტომ მათ მეტად აღარ ანდობენ თავიანთი შვილების აღზრდას. დიდ საკლასო ოთახში, რომელსაც ვხედავთ ტრაპიზონის კათოლიკე მღვდლების რეზიდენციაში და რომელიც უფრო გიმნაზიას ჰგავს, ვიდრე სკოლას, სქიზმატიკოსი სომხების შვილებს უფასოდ იღებენ. პატივცემული დონ მინასის ხელმძღვანელობით, მისი გახსნის დღიდან მხოლოდ დიდ წარმატებას უნდა ველოდოთ ეკლესიის სადიდებლად, რადგან სწავლების გზამ, რომელიც ამ ღირსეულმა წინამძღვარმა იქ შემოიტანა, იქამდე მიიპყრო ყველას გონება, რომ შეურაცხყოფა, რომელსაც ოდესღაც ერეტიკოსები აყენებდნენ კათოლიკეებს და მათ საჯაროდ უნდა ჩამოენმინდათ, ახლა ღრმა და გულწრფელ პატივისცემაში გადაიზარდა. როდესაც ვხედავთ, რომ ზოგჯერ სულიწმინდის ძალა მოქმედებს მის მწყემსებზე, არ შეგვიძლია არ გამოვიყენოთ სახარების სიტყვები და არ შევძახოთ: *“Qualis est hic, quia ventu[s] et mare oboediunt ei.”* („ვინ არის იგი, რამეთუ ქარი და ზღვა ემორჩილებიან მას“).

მკითხველის ღვთისმოსავი ცნობისმოყვარეობის სრულად დასაკმაყოფილებლად საჭიროდ მივიჩნიეთ, კიდევ რამდენიმე დეტალი დაგვემატებინა უძველესი ძეგლების შესახებ, რომლებსაც საუკუნეებია, დღემდე პატივს მიაგებენ. ჯერ კიდევ ვხედავთ ტრაპიზონში ბევრ ძეგლს, რომელიც მიუთითებს ამ ქალაქში ქრისტიანული რელიგიის უძველეს ბრწყინვალებაზე, მათ შორის მშვენიერი და დიდი ეკლესია მის შემოგარენში, რომელიც აშენდა იმპერატორ იუსტინიანეს დროს და ეძღვნება წმინდა სოფიას. ამ ბრწყინვალე ეკლესიის ნაწილი 1461 წელს თურქების მიერ ამ ქალაქის აღების შემდეგ მეჩეთად გადაკეთდა; ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი უძველესი საკათედრო

f. 378v:

ტაძარი, რომელიც მდებარეობს ქალაქის შუაგულში, სადაც დღესაც შეგვიძლია დავინახოთ მოზაიკის საკმაოდ თვალსაჩინო ნაშთები, რომელზეც წარმოდგენილია ღვთისმშობელი თორმეტ მოციქულთან ერთად, ისიც ასევე გადაკეთდა მეჩეთად.

წმინდა გრიგოლისადმი მიძღვნილი ბერძნული სამიტროპოლიტო ეკლესიის გვერდით ნაპოვნია 1815 წლის 19 თებერვალს გარდაცვლილი იმერეთის მეფე სოლომონ II-ის საფლავი, რომლის შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი.

წმინდა ბასილის ბერძნული ეკლესია აშენდა იოანე პალეოლოგოსის დროს კარდინალ ბესარიონის თხოვნით, რომელიც ამ ქალაქში იყო დაბადებული.

ქვაში გამოკვეთილი ბერძნული ეკლესია, სახელად თეოსკეპასტო (*Theos-Kepasto*), რომელიც ზემოდან გადაჰყურებს ტრაპიზონს. ამბობენ, რომ იქ არის დაკრძალული ალექსი კომნენოსი.

არის ასევე რამდენიმე უძველესი ეკლესია, რომელთა მფლობელებად დარჩნენ ბერძნები, ასევე ოთხი უძველესი ეკლესია და სომხური კათოლიკური წესის მონასტერი, რომელზეც ზემოთ იყო საუბარი.

ძველი აკვედუკი, რომელიც ოდესღაც ევგენი მონამის წყალსადენის სახელს ატარებდა, თალურად კვეთს ხეობას და ქალაქს გამოყოფს გარეუბნებისგან. ეს აკვედუკი კარდინალმა ბესარიონმა შეაკეთა და პატივით არის მისი სახელი მოსახსენებელი. აკვედუკი შესანიშნავად არის შემონახული და ამტკიცებენ, რომ მანამდე მის ადგილას მხოლოდ ხის არხი იყო.

დიდებით გასახსენებელი ურბან VIII-ის პონტიფიკატის დროს წმინდა პროპაგანდამ მისიონერები გაგზავნა საქართველოში, სამეგრელოსა და ახალციხის საფაშოში თავად მცხოვრებთა თხოვნით, რომლებმაც არ დაივინყეს, რომ მათ წინაპრებს მღვდლები ჰყავდათ ევროპიდან და ამას დიდი ხნის განმავლობაში სთხოვდნენ რომის კურიას, რადგან მათი სომეხი მღვდლები ხშირად განდგომილნი, უფრო მეტიც, დაქორწინებულები იყვნენ. ისინი ვერასოდეს შეძლებდნენ მათთვის იმ ნდობის შთაგონებას, რომელიც განსაკუთრებით აუცილებელია ქრისტიანებისთვის, რომლებიც ცხოვრობდნენ ურწმუნოთა შორის და რომლებიც, გარდა სულიერი დახმარებისა, მათგან ყოველგვარ რჩევასა და მინიერ დახმარებას ელიან. მათ სჭირდებოდათ განათლებული, თავიანთი სტატუსისადმი სრულიად თავდადებული ადამიანები, რომლებსაც სხვა ინტერესი არ აქვთ, გარდა თავიანთი სამწყსოს უსაფრთხოებისა

f. 379r:

და სიკეთისა, ანუ ისეთი მისიონერები, რომელთაც რომის კურია მათი თხოვნით აგზავნიდა დაახლოებით ორი საუკუნის განმავლობაში ამ იზოლირებულ და ბარბაროსულ ქვეყნებში. პირველი [მისიონერები] საქართველოში⁴⁸ ჩამოვიდნენ დაახლოებით 1626⁴⁹ წელს, მას შემდეგ, რაც ახალციხეში რამდენიმე მამა დატოვეს, რომლებმაც იქ ააშენეს მონასტერი. ექვსნი ჩავიდნენ გორში, ესპანელი დონ პიეტრო ავიტაბილეს მეთაურობით, ყველა თეატინელთა ორდენის ბერი იყო. ისინი იქ დამკვიდრდნენ თეიმურაზ-ხანის,⁵⁰ სამეფო ოჯახის უფლისწულისა და ამ პროვინციის გამგებლის უშუალო მფარველობით, როგორც ექიმები. ეს წოდება, წმინდა ნინოს მსგავსად, სრულად შეეფერება მათ, ვინც ეწევა სულების განკურნებას. ასევე დევნის დროს მათ ძალუძოთ მოძებნონ მფარველები თავიანთი წმინდა იდეის მოწინააღმდეგეებს შორის. ბერებმა იქ ააგეს ეკლესია და ხის მონასტერი.

მამა პრეფექტმა იმავე წელს ორი მამა, ერთი საერო ძმის თანხლებით, გაგზავნა ქუთაისში, სადაც ემერეთის⁵¹ მეფემ მათ მიწა გამოუყო ქალაქის შუა-

⁴⁸ იგულისხმება ქართლის სამეფოში.

⁴⁹ ავტორი აქ ცდება. პირველი თეატინელი მისიონერები საქართველოში, ქართლის სამეფოში, კერძოდ ქ. გორში, 1628 წლის 14 დეკემბერს ჩამოვიდნენ (იხ. ტაბალუა ი. საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, ტ. III, თბილისი, 1987, გვ. 80).

⁵⁰ ცხადია, იგულისხმება ქართლ-კახეთის მეფე თეიმურაზ I (1625-1632).

⁵¹ ე.ი. იმერეთის.

გულში, რიონის (ფასის) პირას. აქ მათ ანალოგიურად ხისგან ააშენეს ეკლესია და მონასტერი ქვის საძირკველებით, რომელთა ნახვაც დღესაც შეიძლება.

1648 წელს⁵² თეატინელი მამები შეცვალეს წმინდა ფრანცისკეს ორდენის კაპუცინებმა და მათი პირველი პრეფექტი იყო მამა ბონავენტურა დე სერვიენტო.⁵³ 1661 წელს მათ მიიღეს ნებართვა, ტფილისშიც დამკვიდრებულიყვნენ, სადაც 1678 წელს მათ ჰქონდათ ეკლესია და მონასტერი, რომელიც მაშინ შედგებოდა ცხრა მამისა და სამი მორჩილისაგან. მას შემდეგ კათოლიკეების რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. მეთორმეტე პრეფექტმა მამა კლაუდიო და რეჯომ, რომელმაც 1741 წელს მეფისგან მიწის ნაკვეთის გაფართოების ნებართვა მიიღო, იქ ააგო იტალიური არქიტექტურის ძალიან ლამაზი ეკლესია გუმბათით და ქვის მონასტერი. მათ სასაფლაო გადაიტანეს იმ მიწაზე, რომელიც თეიმურაზ მეფემ მათ მისცა ქალაქგარეთ, მთის ფერდობზე, ქალაქის ჩრდილო-დასავლეთით, სადაც ის დღემდე არსებობს.

საქართველოს კათოლიკეები ამ მშვენიერი ეკლესიით

f. 379v:

დიდხანს არ დამტკბარან, რადგან დაახლოებით 1752 წელს მეფემ მათ ის წაართვა მონასტერთან ერთად, იგივე გააკეთა გორში და ბოლოს მამები საერთოდ გაუშვა საქართველოდან,⁵⁴ ამიტომ ისინი ახალციხეში, თავიანთ მონასტერში გადავიდნენ. ამ ავანტიურის მიზეზი ის იყო, რომ საქართველოს პატრიარქმა ფარულად მიიღო რომაული კათოლიკური რელიგია. ეს სახელგანთქმული წინამძღვარი, სახელად ანტონი,⁵⁵ მეფე იესეს⁵⁶ ვაჟი და თეიმურაზ⁵⁷ მეფის ნათესავი, იშვიათი ნიჭის მქონე ადამიანი იყო. ის მრავალი წლის განმავლობაში განუწყვეტლივ საუბრობდა [კათოლიკე] მამებთან და განზრახ ამკვიდრებდა მკაცრ წესებს თავის სასულიერო პირებს შორის და ღიად ქადაგებდა სახელოვანი პრეფექტის, ჯიროლამო და ნორჩას⁵⁸ მაგალითზე, მღვდლების დაუქორწინებლობაზე, რომელიც მათ წმინდა ფუნქციებს შეესაბამებოდა. მაგრამ ერთი ბოროტი ბერი, მეფის მოძღვარი, იყო მიზეზი იმისა, რომ ქართველები არ შეერთებოდნენ მამათა თავდაპირველ რელიგიას. იგი პატრიარქის მოსანახულებლად მივიდა, აღსარების საბაბით. როგორც ჩანს,

⁵² ეს შეცდომაა. თეატინელი მისიონერები კაპუცინებმა შეცვალეს 1661 წელს.

⁵³ უნდა იყოს ბონავენტურა სორენტოელი. ამ უკანასკნელს არც კი დასცალდა პრეფექტობა. ის სამეგრელოდან ქართლის სამეფოსკენ მომავალ გზაზე ერთ-ერთი მდინარის გადალახვისას წყალში ჩავარდა და დაიხრჩო (იხ. პაპაშვილი მ. საქართველო რომის ურთიერთობა VI-XX სს. თბილისი, 1995, გვ. 201).

⁵⁴ ე.ი. ქართლის სამეფოდან.

⁵⁵ იგულისხმება საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I დიდი ბაგრატიონი (1744-1756; 1763-1788)

⁵⁶ ქართლის მეფე იესე, ალი ყული-ხანი (1714-1716; 1724-1727).

⁵⁷ იგულისხმება მეფე თეიმურაზ II (1733-1762).

⁵⁸ საუბარია გორში კაპუცინთა მისიონის პრეფექტ ჯიროლამო და ნორჩაზე.

მან [ანტონმა] აღსარებაში გამოთქვა სამომავლო ცვლილებების სურვილი. ამ გზით გამოსტყუა პატრიარქს მისი საიდუმლო და მაშინვე მივიდა მეფესთან ამის შესატყობინებლად. ამ ამბის გაგონებით განრისხებულმა მეფემ ბრძანა, რომ ეკლესია და მონასტერი მისი სახელით წაერთმიათ, იგივე გაეკეთებინათ გორში და სკანდალურად გააძევა იქ მცხოვრები მამები. შემდეგ კათოლიკეების დევნა საყოველთაო გახდა, მაგრამ ისინი ყველანი მტკიცედ იდგნენ და მათ დაპირებებსა და მუქარას არანაირი გავლენა არ მოუხდენია მათზე. პატრიარქი რუსეთში გადაასახლეს, რამდენიმე ეპისკოპოსი თანამდებობიდან გაათავისუფლეს, ორივე სქესის ბევრმა დიდებულმა, მათ შორის მეფის ასულმა, ფარულად უკვე უარყვეს სქიზმატიური დოგმატის შეცდომები. და ბოლოს, ერთადერთი, რაც აკლდა, იყო ხელსაყრელი მომენტი, რათა მეფეც იმავე შეხედულებამდე მისულიყო, რომელიც ასე სასარგებლო იყო მისთვის და მისი ხალხისთვის, მაგრამ ამ საზიზღარმა მღვდელმა ეს ყველაფერი ჩაშალა.

პატრიარქი ანტონი ისეთი იშვიათი ღვანლის კაცი იყო, რომ

f. 380r:

ქართველთა შორის „დიდის“ მეტსახელი შემორჩა. არ არსებობს ისეთი საშინელებანი, რაც მათ არ ჩაედინათ ამ კეთილი მამებისა და, განსაკუთრებით, ამ გულმოდგინე პრეფექტის წინააღმდეგ. სომხებმა შთამბეჭდავად გამოიყენეს ეს შესაძლებლობა, რათა გამოეველინათ კათოლიკეების მიმართ თავიანთი შეურიგებელი სიძულვილი. მათი წვლილი მცირე არ იყო კათოლიკეთა დევნის გამძაფრებაში – იმდენად, რომ საქმე სკანდალში გადაიზარდა. მათ ეგონათ, რომ დადგა შურისძიების მომენტი ძალიან ღირსეულ პრეფექტზე, მამა ჯიროლამო და ნორჩაზე, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ღიად ქადაგებდა იმ სკანდალური ცხოვრების წინააღმდეგ, რომელსაც სქიზმატიკოსი ბერძენი და სომეხი სასულიერო პირები ეწოდნენ. მათ თავში ჩაიდეს ბოროტი იდეა და ახალციხის მონასტერში გაგზავნეს კაცი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა, იქ წარედგინა ბიჭუნა და ეთქვა, რომ ის იყო მამათა პრეფექტი. ასევე ნათქვამისათვის დაემატებინა, რომ მას უკან აბრუნებდნენ, რადგან არ სურდათ მეტად მისი შენახვა და მრავალი სხვა მსგავსი უხამსობებით ცდილობდნენ მის წინააღმდეგ თურქების გამოწვევას. ეს მამები, პირიქით, სრულ სიმშვიდეში დარჩნენ და მოთმინებით იტანდნენ შეურაცხყოფას, მორჩილებდნენ ღმერთს, რომლის სიყვარულისთვისაც იტანჯებოდნენ.

ჭირმა საქართველო ამ წელს⁵⁹ ისევ გაანადგურა. ეს იყო ღვთის რისხვის თვალსაჩინო ნიშანი. მან თავისი მაცხოვრებლების მესამედი წაართვა და ბოროტი ბერი, მეფის მოძღვარი, ერთ-ერთი პირველი მსხვერპლი იყო. რამდენიმე კათოლიკე გადაურჩა ძალადობრივ დევნას და თავის შესაფარებლად ყველამ ახალციხეს მიაშურა.

⁵⁹ უნდა ვიგულისხმოთ 1755 წელი, როცა გორსა და თბილისში კაპუცინ მამებს წართვეს ეკლესია, მონასტერი და ქონება.

რვანლიანი⁶⁰ გადასახლების შემდეგ პატრიარქი მოიწვიეს და აღადგინეს თანამდებობაზე. ის გარდაიცვალა რამდენიმე წლის შემდეგ. იგი ყოველთვის მტკიცე იყო რომის ეკლესიასთან შეერთების ცალსახა სურვილში. სინანული იმისა, რომ ამის გაკეთება ვერ შეძლო მისი სამღვდელოებისა და ხალხისთვის, ერთადერთი მწუხარება იყო, რასაც განიცდიდა სიცოცხლის ბოლო წლებში. აგონიაში ყოფნისას მას ვითომ ექიმი მამები ეხმარებოდნენ. დროის ამ შუალედში მამა ჯიროლამო და ნორჩა გარდაიცვალა და უკვე მიიღო ჯილდო მისი მონდომებისა და იმ სიმტკიცისთვის, რაც მან გამოიჩინა.

f. 380v:

“Beati estis cum maledixerint vobis, et persequiti vos fuerint, et dixerunt omne malum adversum vos mentientes propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis. Sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. Math. C.V.” („ნეტარნი ხართ თქვენ, როცა დაგინწყებენ გმობას, დევნას და ცრუმეტყველნი დაგნამებენ ყოველგვარ ბოროტს ჩემი გულისთვის. გიხაროდეთ და ილხენდეთ, ვინაიდან დიდია თქვენი საზღაური ცაში, რადგან ასევე სდევნიდნენ წინასწარმეტყველთაც, რომელნიც თქვენზე უწინარეს იყვნენ.“ მათე 5, 11-12).

ღირსი მამები მშვიდობიანად დაუბრუნდნენ თავიანთი ფუნქციების განხორციელებას. თუმცა ტფილისის ეკლესია და მონასტერი მათ არ დაუბრუნეს და იძულებული იყვნენ, კერძო სახლში ეცხოვრათ და ღვთისმსახურება იქ აღესრულებინათ. როდესაც რუსეთის პირველი ჯარები შემოვიდნენ, მთავრობამ ეს ეკლესია გამოიყენა ხორბლის სანყობად – ფუნქცია, რომელიც მას დღემდე აქვს.

როგორც ჩანს, ღმერთმა, თავის განსჯაში მიუწვდომელმა, ამ სამარცხვინო კატასტროფის შემდეგ გადაწყვიტა, მოესპო ქართული სამეფო სკიპტრა და დამცირებული ქართველები დიდი იმპერიის უმნიშვნელო ნაწილად ექცია, სამუდამოდ განედევნა ამ ქვეყნიდან მეფეთა შთამომავლები, რომლებიც აქ ორი ათას წელზე მეტი ხნის განმავლობაში მეფობდნენ. შემდეგ მალევე შემოვიდა რუსეთის ჯარები საქართველოში და სამეფო ბრწყინვალეობა თანდათან ჩაქრა, როგორც თოვლი დნება მზეზე. 1783 წელს ეს ქვეყანა საბოლოოდ დამორჩილდა რუსეთს. სამეფო ოჯახი პენსიებით გაგზავნეს სანკტ-პეტერბურგში, რათა იქ დავინწყებაში ჩაძირულიყო და დაბრუნებულიყო რიგით პირთა კატეგორიაში, რომლებიც მილიონობით არიან დედამიწაზე: “Deposuit potentes de sede” („დაამხო ტახტთაგან ძლიერნი“). უფრო მეტიც, ქართველი სამღვდელოება შეუერთდა და დაემორჩილა რუსეთის სამღვდელოებას.

⁶⁰ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I რუსეთში გაემგზავრა 1756 წელს. 1757-1762 წლებში იყო ვლადიმირის მთავარეპისკოპოსი. 1763 წელს მეფე ერეკლე II-მ დააბრუნა საქართველოში.

ქართველი თავადი ციციანოვი,⁶¹ მამების ყოფილი მეგობარი, რუსეთის მეფის კარმა საქართველოში გამოაგზავნა გენერალურ გუბერნატორად და ჯარების მთავარსარდლად. სამართლიანობის მოპოვებას დიდი დრო არ დასჭირვებია, მაგრამ რადგან ძველი ეკლესია მათ ველარ დაუბრუნდა, რამეთუ დიდი ხნის განმავლობაში გამოიყენებოდა როგორც საწყობი, მას მოხსნეს გუმბათი და ყველა ორნამენტი, რათა სრულიად შესაფერისი ყოფილიყო ამ დანიშნულებისთვის. დააკმაყოფილეს ღირსი მამების სურვილი, გამოუყვეს კარგი მიწის ნაკვეთი

f. 381r:

ძველი ეკლესიიდან არც ისე შორს, სადაც მათ ააშენეს, ნაწილობრივ რუსეთის მთავრობის ხარჯზე, მონასტერი და ულამაზესი ეკლესია ტფილისში. „Et exultavit Humiles“ („აამაღლა მდაბალნი“).

ახლა საჭიროა განვიხილოთ საქართველოს მისიების ამჟამინდელი მდგომარეობა და წარმატებები, რაც მიღწეული იქნა ღვთიური განგების მაღლით.

დავინყებთ ახალციხის მისიით, ვინაიდან ის იყო საქართველოს საზღვრებს გარეთ და ყოველთვის წარმოადგენდა პირველ „დასაყრდენ პუნქტს“ ევროპიდან ჩამოსული მამებისთვის, სადაც ისინი ინვრთებოდნენ იმ მოვალეობებში, რომელთა შესრულებასაც აპირებდნენ. წარსულში მათ იქ ქვეყნის ენასაც კი ასწავლიდნენ, რაც მისიონერებისთვის საქართველოში⁶² გადასვლამდე აუცილებელი იყო. მონასტერი და აგურით მტკიცედ ნაგები ეკლესია მდებარეობს ამ ქალაქის შუაგულში. მონასტერი საკმაოდ ფართოა, ახლახანს გადიდებული ეკლესია კი – ლამაზი. სურათი, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ მთავარ საკურთხეველთან, წარმოადგენს ღვთისმშობლის მიძინებას და გაკეთდა მისიონერ ძმა ლორენცო და პიაჩენცას პატივსაცემად, რომელიც გარდაიცვალა ტფილისში დაახლოებით 1759 წელს.

იმ არეულობების დროს, რომლებიც ხშირად არყევდა თურქეთის ამ ნაწილს, მამებს ყოველთვის დიდ პატივს სცემდნენ; ჩვეულებისამებრ, ისინი ზოგადად ხალხის ყველა ფენის მფარველებად მიიჩნეოდნენ. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა მამა ფრანჩესკო ანტონიო და ნონიო,⁶³ რომელსაც ისეთი დიდი გავლენა ჰქონდა ფაშაზე, რომ ხშირად აღუკვეთია სისხლიანი სიკვდილით დასჯა. სწორედ მან მიიღო 1773 წელს ფირმანი ეკლესიის გასადიდებლად.

ამ მონასტერზე მზრუნველობა რამდენიმე წლის განმავლობაში დავალებული ჰქონდა მამა ნიკოლა და რუტილიანოს, რომელიც იქ გარდაიცვალა ჭირისგან 1813 წელს, ისევე როგორც ღირსი ძმა კარლო დე ვივარო; მაგრამ ახლა

⁶¹ იგულისხმება 1802-1806 წწ. საქართველოს გუბერნატორი და მთავარსარდალი პავლე ციციანოვი (ციციშვილი).

⁶² იგულისხმება ქართლის სამეფოში გადასვლამდე.

⁶³ ანტონიო და ნონიოს საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ ცნობები პრაქტიკულად არ მოგვეპოვება. მისიონერი მოხსენიებულია ჩვენ მიერ ფონდ SC-Georgia-ს მე-3 ტომში მიკვლეულ ერთ წერილში (268r-269v).

ის მიტოვებულია ინტრიგების გამო, რაზეც საუბარი უფრო შორს წავგვიყვანს და რაც ქრისტეს სახელის სირცხვილია, თუ ამ ქალაქიდან არ განვაშოროთ ინტრიგანი, რომელიც ჭეშმარიტების ნილბის ქვეშ დიდი ხნის განმავლობაში არცხვენდა საქართველოს მისიებს, უკულმა წარმოაჩინდა ყველა იმ მახასიათებელს, რომლებიც განასხვავებს ამ მისიების მამებსა და საერო პირებს, ზოგადად იმ თავიანთი მიზნების მიღწევაში,

f. 381v:

რისი შესრულებისკენ არიან მოწოდებულნი. თვალ-ყური გეჭიროთ კარგად: “*latet anguis in herba*” (“გველი ბალახში იმალება”). ის ცრუ მოხსენებებს უგზავნის რომს, მთავარეპისკოპოსის, კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ვიკართან შეუთანხმებლად, ეპირფერება რუს გენერლებს კოტაისში, მომავალში მათგან მეტი წყალობის მიღების მიზნით და სთხოვა პეტერბურგის მთავარეპისკოპოსის (მონსინიორ ჟინჰუვიჩის) გაცნობა მან თქვა, რომ საქართველოში კათოლიკეებს უნდა ჰყავდეთ ეპისკოპოსი, მაგრამ ეს ღირსება ნაკლებად შესაფერისია კაპუცინებისთვის, რომლებიც მაინც უცხოელები არიან, რომ მაინც საჭირო იქნებოდა ამ ქვეყანაში დაბადებული მღვდლები ამ ეკლესიების მართვისათვის. ვისურვებდით ამ ნაწილის გამოტოვებას, რომელიც ესოდენ სამარცხვინოა მისთვის, ვისზეც მასში ვსაუბრობთ. მაგრამ ვითვალისწინებთ, რომ აქ მოტანილი ინფორმაცია ეკლესიის დიდებას უნდა ემსახურებოდეს, რათა დუმილი არ გახდეს ბოროტების დროულად ვერ არიდების მიზეზი.

ახალციხესა და მიმდებარე ტერიტორიებზე არის სხვა კათოლიკური ეკლესიები, რომლებსაც სომეხი მღვდლები ემსახურებიან პროვიკარის ხელმძღვანელობით. ამ მღვდლებს შორის დონ ანტონიო ტუმანო⁶⁴ გამოირჩევა ღვთისმოსაობითა და რწმენის გავრცელებისადმი გულმოდგინებით. ამ წელს ის წავიდა აბგაზებთან, აბაშეების⁶⁵ მეზობელ კავკასიელ ხალხთან, რათა განემტკიცებინა რწმენაში ზოგიერთი კათოლიკური ოჯახი, რომლებსაც დიდი ხნის განმავლობაში არ მიუღიათ ბერების დახმარება და შეეცადა მის მაქსიმალურად გავრცელებას ამ ქვეყნებში, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო მისთვის.

უფრო შორს არის არზრუმი, აზიის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქი, სადაც კათოლიკური რელიგია, ზენოლისა და ეკლესიის გარეშე მყოფი, მნიშვნელოვან პროგრესს აღწევს. მიმდებარე ტერიტორიების გარდა, იქ მცხოვრებთა შორის რამდენიმე ათასი კათოლიკეა. მთელი რიგი სოფლები

⁶⁴ იგულისხმება ანტონ თუმანიშვილი (ანტონ თუმანოვი). იგი ჩვენ მიერ მოძიებულ ბევრ დოკუმენტში ფიგურირებს. მის სახელს ვხვდებით SC-Giorgia ფონდის მე-6 ტომში დაცულ რამდენიმე წერილში, მათ შორის, პაპისადმი მიწერილ ერთ ვრცელ წერილში (ASPF, vol. 6, 177r-185v), რომელშიც იგი მოიხსენიება, როგორც „ახალციხელი სომხის რიგის მღვდელი ტერ ანტონ თუმანოვი, რომელსაცა თვისის სულიერი ექიმობით ვითარცა ჯერ არს დაბრმავება ერის დაუძს თვითოეულთა ასულთა ზედა ბრალი აღსარებით.“

⁶⁵ იგულისხმება აფხაზების.

მშვიდად აღმსარებლობენ კათოლიკურ რელიგიას. ეს უპირატესობა განსაკუთრებით განპირობებულია ღირსი მამის, დონ ჯოვანი სალვიანის, ამ პროვინციის პროვიკარის, დიდი დამსახურების კაცის ზრუნვითა და სიბრძნით.

f. 382r:

მონასტერი და ტფილისის ეკლესია აშენდა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, თავადი ციციანოვის გენერალური მმართველობის დროს, ღირსი მამა ფრანჩესკო ანტონიოს პრეფექტობისას, რომელიც თავისი დიდი ასაკის გამო, მაშინ საქმეს უზიარებდა მამა ფილიპეს, ამჟამინდელ პრეფექტს. ეს ეკლესია დღეს უნიკალურია თავისი სტილით იმ შემკულობების გამო, რომლებიც მას შემდეგ დაემატა; მათ შორისაა ფასადის მხარეს, კუთხეებში განლაგებული ორი ლამაზი კოშკი, რომლებიც ქალაქს გადაჰყურებს. მიუხედავად იმისა, რომ საკმაოდ დიდია, ეს ეკლესია ძლივს იტევს მორწმუნეებს, რომელთა რიცხვი ყოველდღიურად იზრდება; მამა პრეფექტმა შესთავაზა, შიდა სივრცის ირგვლივ შეემატებინათ გალერეა, რომელიც გათვალისწინებული იქნებოდა მხოლოდ ქალებისთვის. ეს მისცემდა ეკლესიაში კიდევ უფრო მეტი ადამიანის დატევის საშუალებას. მონასტერი ასევე ლამაზი და ფართოა. მთლიანად გადახურულია, ნაგებია აგურითა და მყარი მასალებით. მაგრამ საქართველოში მისიონერების ნაკლებობაა. ამ მონასტერში მხოლოდ მამა პრეფექტია, რომლის შესახებ ზემოთ უკვე ვესაუბრე, არის კიდევ ძმა კარლო და ვივარო, რომელიც მანამდე ახალციხეში იყო. მათ სკოლას მართავს დონ ბარლამი, ღირსი სომეხი მღვდელი, „წმინდა პროპაგანდის“ მოწაფე, მაგრამ მან მალე უნდა დატოვოს აქაურობა, ვინაიდან უნდა დაინიშნოს მარდინის⁶⁶ ეპისკოპოსად მესოპოტამიაში.

გარდა ამ მისიონერებისა, საქართველოში კოადიუტორის⁶⁷ რანგში იმყოფება მამა ონოფრიო⁶⁸ წმინდა დომენიკოს ორდენიდან, იმ მონასტრისა და ეკლესიის დამაარსებელი, რომლებიც ახლა გორში ფუნქციონირებს. ის წარმოშობით ქართველია და პოლონეთის ერთ-ერთ მონასტერს მიეკუთვნება. ამ კარგი სასულიერო პირის იქ ყოფნა დიდად წაადგა მისიონს, განსაკუთრებით სომხური ენის გამო, რომელსაც იგი შესანიშნავად ფლობდა.

⁶⁶ მარდინი – ქალაქი აღმოსავლეთ თურქეთში. მას აღმოსავლური კულტურის სამკაულს უწოდებენ.

⁶⁷ კოადიუტორი – ასე ეწოდება ეპისკოპოსის ღირსების მატარებელ თანამშრომელს, რომელიც დიოცეზის ეპისკოპოსს ეხმარება სამსახურებრივი მოვალეობის შესრულებაში. მას ნიშნავს წმინდა ტახტი.

⁶⁸ მამა ონოფრიო ოანჯანოვი (Onophrius Ohandzanow) დაიბადა თბილისში. 17 წელი დაჰყო კაპუცინებთან. უცნობია, რომელ წლებში სწავლობდა პროპაგანდა ფიდეის კოლეჯში. ირკვევა, რომ პოლონეთში შევიდა დომინიკელთა ორდენში. გამოსაცდელი დროის შემდეგ იქვე შედგა მონაზვნად. მოღვაწეობდა სარატოვის პრეფექტურის კათოლიკეთა ეკლესიაში. 27 წლის განმავლობის შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში (იხ. მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ. 488-489; 823). ცხადად ჩანს, რომ მისი თაოსნობით დაარსდა გორის მონასტერი და ეკლესია, რომლის აგება 1820 წლისთვის დასრულდა.

მამების მიმართ პატივისცემასა და ღირსეულ დამოკიდებულებას გამოხატავდა როგორც ყველა კატეგორიის მაცხოვრებელი, ისე რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლები; როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო პირები, ისევე როგორც საქართველოს ყველა გუბერნატორი, რომლებიც მათ მიმართ პატივისცემას ავლენდნენ. იგივე პატივი ერგო მამა ფილიპეს პრეფექტის რანგში, რომელიც ცერემონიის დღეს

f. 382v:

საქართველოს მთავარეპისკოპოსის გვერდით დააყენეს. ეს ყველაფერი მოწმობს, რომ ამ ადამიანების საქციელი ეკლესიის სასიკეთოდ არის აღიარებული და დაცულია ყოველგვარი მოშურნისგან. კრიტიკაც კი, რომელსაც სქიზმატიკოსები მუდმივად ახორციელებენ მათ მიმართ, მხოლოდ იმ დიდებას მატებს, რის ვალშიც ვართ მათ წინაშე.

გორის მისიას ემსახურება ღირსი მამა მარიო და კოლონია,⁶⁹ რომელიც ოცდაათი წელია საქართველოშია და, მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ოთხმოც წელს უახლოვდება, მაინც შესანიშნავად მშვენივრად იყენებს თავის გონებრივ შესაძლებლობებს. ის ახლა მთელი მონდომებით არის დაკავებული ულამაზესი ეკლესიის დასრულებით, რომელიც მდებარეობს მონასტერთან ახლოს, ქალაქის შუაგულში და იმედოვნებს, რომ მას სიკვდილამდე დამთავრებულს იხილავს; მაგრამ ხშირად მუშაობა ნელდება იმის გამო, რომ საჭირო მასალების შესაძენად და მუშაკთა ანაზღაურებისთვის არ არსებობს ფინანსური საშუალება.

გორში გარდაცვლილ ყველაზე გულმოდგინე მისიონერებიდან უნდა გამოვყოთ მამა ფიდელე და რივალტა, რომელიც საქებარია მისი დიდი ღვთისმოსაობის გამო და, მიუხედავად იმისა, რომ ის ორმოცი წლის წინ გარდაიცვალა, მაცხოვრებლები ხშირად სტუმრობენ მის საფლავს და უფლის სავედრებელს აღავლენენ.

მამა ჩელესტინო და მონტასოლა⁷⁰ არის ამ მისიის კოადიუტორი.

კოტაისის მონასტერი და ეკლესია, რომელიც რიონის პირას (ფაზისი) მდებარეობს ორივე აგებულია ხისგან და, ვინაიდან ადრეა აშენებული, გამუდმებით საჭიროებს შეკეთებას სიძველის გამო. საჭირო სახსრების ნაკლებობამ დიდი ხნით დააყოვნა ქვის ეკლესიის აშენება.

⁶⁹ ჩანს, მარიო კოლონიაელი გორში კაპუცინთა მისიონის პრეფექტიც იყო (იხ. მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ. 508).

⁷⁰ ჩელესტინო და მონტასოლას საქართველოს მისიონში მოღვაწეობა დასტურდება ჩვენ მიერ მოძიებულ დოკუმენტებში: ფონდ SC-Giorgia-ს მე-6 ტომში დაცულია როგორც მასთან დაკავშირებული, ისე თავად მისიონერის მიერ პროპაგანდაში გაგზავნილი წერილები. პატრი ჩელესტინო ღრმა მოხუცებულობამდე ცხოვრობდა საქართველოში, ძირითადად, თბილისსა და ქუთაისში. სარგებლობდა პოპულარობითა და ხალხის სიყვარულით. აქტიურად იყო ჩართული ქართველი ახალგაზრდების კოლეჯი ურბანოში სასწავლებლად გაგზავნის საქმეში.

როგორც წინამორბედებს, იმერეთის უკანასკნელ მეფეს სოლომონ II-ს, რომელიც 1815 წელს ტრაპიზონში ლტოლვილობაში გარდაიცვალა, განსაკუთრებით უყვარდა მამა კაპუცინები. თავისი მეფობის ბოლო დღეებში მან [კათოლიკურ] ეკლესიას შემოსწირა ერთ-ერთი სოფელი გეგუთი, რომელიც მდებარეობს ქალაქიდან ორი ლიეს დაშორებით. ამ სოფელში შეიძლება იყოს მოსამსახურეთა დაახლოებით ოცი ოჯახი; ჭირმა შეამცირა მათი რიცხვი 1811, 1812 და 1813 წლებში.

f. 383r:

ეს ტერიტორია საკმაოდ დიდია; იგი შედგება ტყისა და დაუმუშავებელი მიწისგან, რომელსაც აქამდე მონასტრისთვის დიდი სარგებელი არ მოუტანია. ამ მისიონს ღირსეულად უვლის 1815 წელს რომიდან ჩამოსული მამა ჯუზეპე დალა კოლა,⁷¹ რომელმაც მოკლე დროში ისწავლა ქართული ენა იმ დონემდე, რომ სრულყოფილად ქადაგებს ამ ენაზე და ასრულებს სხვა ფუნქციებს დიდი მონდომებითა და გზნებით. მას ეხმარება ძმა ბერნარდინო და ჩივიტა კასტელანა.⁷² ნება მომეცით, აქვე აღვნიშნო, რომ ევროპიდან ჩამოსულ მისიონერს ამ მხარეებში დიდი სარგებლობის მოტანა არ შეუძლია, თუ ქართული ენა არ ისწავლა.

ახალციხის მონასტერი ამ მიზნისთვის ძალიან სასარგებლო იყო. ღირსი მამა ჯიროლამო და ნორჩა, მეთოთხმეტე პრეფექტი, რომლის შესახებაც ზემოთ ვისაუბრეთ, ამ ენას უაღრესად სრულყოფილად ფლობდა. ახალმოსულთა გამოსაყენებლად მან გრამატიკაც კი შეადგინა იტალიურ და ქართულ ენებზე, რომელიც დღემდე ინახება გორის მონასტერში. ძალიან სასარგებლო იქნებოდა ამ ხელნაწერი წიგნის რომში ჩატანა ასლების გასაკეთებლად ან დასაბეჭდად. ეს ძალიან დაეხმარებოდა ამ ენის შესწავლას მასწავლებელთან, რომელიც ჩაატარებდა გაკვეთილებს ახალციხის მონასტერში ან რომში.

შემახაში, რომელიც მდებარეობდა შირვანის [ოლქში], ტფილისიდან სამოცი ლიეს მანძილზე სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ადრე იყო მისია, რომელსაც ემსახურებოდნენ ღირსი მამები საფრანგეთის იეზუიტების კოლეჯიდან, რომლებსაც იქ ულამაზესი სახლი ჰქონდათ, წმინდა ფრანსუა რეჟის⁷³ სახელობის ეკლესიით. მან არსებობა შეწყვიტა მას შემდეგ, რაც ეს ქალაქი განადგურდა დაახლოებით 1755 წელს, ლეკების შემოსევის შედეგად. ამ დიდ მიტოვებულ

⁷¹ ამ მისიონერის საქმიანობა საქართველოში დღემდე უცნობი იყო. როგორც SC-Giorgia-ს მე-6 ტომში ჩვენ მიერ მოძიებულ მასალებში დასტურდება, კაპუცინი ჯუზეპე კოლეჯი (Giuseppe dalla Colla) 1836-1838 წლებში საქართველოს მისიონის პრეფექტის თანამდებობას იკავებდა და, სავარაუდოდ, საქართველოში გარდაიცვალა კიდეც. მის მმართველობას არაერთგვაროვნად აფასებენ თავად კათოლიკე მისიონერები. აღნიშნულ ტომში დაცულია ჯუზეპე დალა კოლას მიმოწერაც სულიერ ძმებთან და წმინდა საყდართან.

⁷² ამ მისიონერის საქმიანობა საქართველოში დღემდე უცნობი იყო.

⁷³ ჟან ფრანსუა რეჟი (ფრანგი წმინდანი 1597-1640) უფრო ცნობილია, როგორც წმინდა იოანე ფრანცისკ რეჟი. ფრანგი მღვდელი იესოს საზოგადოებიდან.

ქალაქში დღესაც შეგვიძლია დავინახოთ ამ ეკლესიის კედლები და რამდენიმე საფლავის ქვა სასაფლაოზე, რომელთა შორისაც შევნიშნავთ ერთს ფრანგული წარწერით, სადაც მითითებულია სასულიერო პირის სახელი და მისი გარდაცვალების დრო.

f. 383v:

მისიების აყვავებული მდგომარეობა განპირობებული იყო მხოლოდ ამ ღრმად პატივცემული სასულიერო პირების დაუღალავი გულმოდგინებით, რომელთაგან ზოგიერთი ბოლო ხუთი ან ექვსი წელი ეწეოდა მძიმე შრომას, სხვები კი დაიღუპნენ შავი ჭირით. მაგრამ ეს [წარმატებები], ძირითადად, განპირობებულია მათი ღირსეული ხელმძღვანელების და მეცხრამეტე პრეფექტის ღირსი მამა ფილიპე და ფორანოს ჭკვიანი და ფრთხილი ქმედებების შედეგად. ის იყო სანიშნო მისიონერი, უფლისაგან ამალღებული და სათნოებით დაჯილდოებული. რთული იქნება იმ ყველაფრის დეტალებში ჩამოთვლა, რაც ამ იშვიათმა ადამიანმა გააკეთა კონკრეტულად საქართველოს მისიებისა და, ზოგადად, კათოლიკეების ბედნიერებისთვის. ამკარაა, რომ უზენაესის შემწეობის გარეშე ეს წინსვლა საბოლოოდ შეუძლებელი იქნებოდა იმ ხალხებში, რომლებიც არათუ არ არიან კათოლიკენი, არამედ ეკლესიის მტრებიც გახლავთ. მან თანდათან შეარბილა მათი შემაშფოთებელი და ხშირად მღევნელი ხასიათი და იგი თაყვანისცემითა და ღრმა პატივისცემით შეცვალა ყველა იმათ მიმართ, ვინც აღიარებს ქრისტიანულ რელიგიას. და რამდენი მატერიალური და სულიერი დახმარება მიიღეს ამ მამებისგან ყველა წოდების კათოლიკე ჯარისკაცებმა, რუსეთის, პოლონეთისა და სხვა პროვინციებში დაბადებულებმა, რომლებიც საქართველოს ჯარში მსახურობენ. რომ არა ეს მისიონი, ისინი კიდევ მრავალი წლის განმავლობაში მოკლებული იქნებოდნენ თავიანთი რელიგიის შემწეობას.

ღირსმა მამამ ფილიპემ⁷⁴ გააცნობიერა ფრანგულის ცოდნის სარგებლიანობა და ისწავლა ის, რათა თავად გაძლოლოდა იმ საქმეებს, რომლებსაც ის ზოგჯერ მთავრობის მეთაურებთან ერთად განიხილავდა. უდიდესი საჭიროებაა და ახლა თითქმის გარდაუვალი აუცილებლობა გახდა, რომ ყველა, ვინც მომავალში დაინიშნება პრეფექტის თანამდებობაზე, ფლობდეს ფრანგულ ენას და ცოტათი მაინც გაეგებოდეს ქვეყნიერებისა, რათა ნებისმიერ გარემოებაში უფრო ადვილად მიაღწიოს მათი წმინდა მისიის მიზანს.

ამ პატარა ნარკვევს დავასრულებ ამ იშვიათი მისიონის შენარჩუნებისა და მზარდი

f. 384r:

კეთილდღეობის გულწრფელი სურვილებით და იმედს გამოვთქვამ, რომ წმინდა პროპაგანდა არ დააყოვნებს იქ მღვდლების გაგზავნას, რომლებიც ესოდენ საჭირონი არიან და რომელთა გარეშეც საქართველოს მისიები წარმატებით

⁷⁴ საუბარია მამა ფილიპე და ფორანოზე.

ვერ გააგრძელებდნენ იმ საპატიო საქმეს, რომელსაც აღასრულებენ ეკლესიის სადიდებლად აზიაში.

ამ მემუარის ავტორს, რომელმაც მოისურვა დაეკმაყოფილებინა კონსტანტინოპოლის კათოლიკე მთავარეპისკოპოსის თხოვნა, დაკავებულიყო საქართველოს ხალხებში კათოლიკური რელიგიის შესახებ ინფორმაციის შეგროვებით და ამ ქვეყანაში რამდენიმე წლის გატარებით მიღებული გამოცდილებისა და მისი პირადი დაკვირვების საფუძველზე გარკვეული შენიშვნები დაერთო, არავითარი სხვა მიზანი არ ჰქონია, გარდა იმისა, რომ ამით მცირე „ხარკი“ გაეღო ღვთისა და მისი ეკლესიის სადიდებლად. ამიტომ ის იმედოვნებს, რომ მიუტევენ, თუ შეამჩნევენ, რომ ავტორი ზედმეტი მონდომებით შეეხო ისეთ პუნქტებს, რომლებიც, როგორც ჩანს, მის კომპეტენციაში არ შედის, მაგრამ ის ვალდებულია თვლიდა თავს, ეზრუნა იმავე ეკლესიის სიკეთეზე, რათა დროულად მიეღნია წყარომდე და ამოეცნო ჭეშმარიტება, რადგან ცდილობდა, იგი მხედველობიდან არ გამორჩენოდა. ვინაიდან საგანი წმინდა იყო, სიმართლე და სიმარტივე განუყოფელი უნდა იყოს!

Ad maiorem Dei Gloriam (ღვთის სადიდებლად).

დასასრული.

f. 369r:

De la Religion Chrétienne en Géorgie et dans les Pays circonvoisins

f. 370r:

Avant de venir à l'époque ou la Religion Chrétienne fut portée chez les Ibères, il est nécessaire de donner un aperçu de l'origine et du Culte de ces Peuples barbares, dans les siècles reculés, autant que la voile de l'antiquité permet de les pénétrer.

L'Histoire de la Géorgie rapporte que Kartlos étoit son fondateur; et que les ancêtres de celui-ci descendoient de Sem et de Iaphet. Ainsi ils étoient moitié de race Arménienne, et moitié de race Hébraïque. Un des fils de Iaphet, nommé Avenan eut un fils nommé Phangis, qui fut père de Thorgamos duquel descendent les Arméniens et divers autres Peuples comme les Géorgiens, Mokavans, Eriens, Lekki, Mingrèliens et autres Peuplades du Caucase.

A l'époque ou les enfans de Noë se séparèrent pour chercher des établissemens pour leurs familles, Thorgamos occupoit un petit pays situé entre l'Ararath même et une petite montagne de la chaîne nommé Massis. Sa famille s'y étant beaucoup accrue, il passa l'Araxe, avec une grande partie de sa famille et se dirigea vers le Nord. Là, il occupa tout le pays au Sud du Caucase; et afin d'éviter qu'il ne survînt après sa mort, quelque différent entre ses fils, il partagea ce pays entre eux. Ils étoient au nombre de huit:

Leur aîné nommé Haos est regardé par les Arméniens comme leur fondateur; et c'est de lui qu'ils tiennent le nom de Haï qu'ils portent encore.

Le second fils étoit Kartlos, fondateur des Géorgiens, comme on l'a dit plus

f. 370v:

haut.

Thorgamos donna à Haos, comme son premier né, la moitié de ses possessions situées vers le Sud, pays qui depuis fut en grande partie le royaume d'Arménie; et Kartlos reçut le pays nommé aujourd'hui Géorgie, située entre ce Royaume et le Caucase; Les six autres fils nommés Bardos, Movakan, Lekkos, Héros, Kavkas et Eugros eurent en partage des pays voisins dont il est inutile de faire ici le détail; seulement

⁷⁵ წარმოდგენილი ფრანგული ტექსტი ზუსტად ასახავს ხელნაწერი დოკუმენტის ტექსტს – ავტორისეული ორთოგრაფიის, სტილისტიკის, პუნქტუაციისა თუ უზუსტობების ჩათვლით.

il est nécessaire d'ajouter que l'histoire manuscrite en langue Géorgienne, rapporte qu'afin de rendre heureux leurs descendants et sujets, suivirent en tout l'exemple de leur frère aîné Haos; et furent aussi vassaux de Nemrod l'Assyrien. Cette histoire dit encore, qu'ayant voulu dans la suite, secouer le joug onéreux de Nemrod, ses forces envahirent leur pays; que dans un combat sanglant, Nemrod fut tué par Haos, d'un coup de flèche; et qu'après cette victoire ils chassèrent leurs ennemis du pays; qu' Haos se fit proclamer Père ou Ancien d'Arménie; et que ses frères devinrent ses vassaux.

Les descendants de Kartlos adorèrent le Soleil, la Lune et le Feu; et son tombeau devint bientôt aussi un nouvel objet de leur culte; et même, lorsqu'il s'agissoit entre eux de prêter un serment, on juroit: au nom du Tombeau de Kartlos.

Dans ces siècles reculés, ils observaient strictement la loi de n'épouser qu'une femme; Depuis, pendant plusieurs siècles ils se relâchèrent sur cet article, jusqu'à l'époque où la religion Chrétienne fut introduite chez eux.

Ils furent anthropophages dans ces premiers tems; et ils sacrifièrent souvent des enfans et des esclaves à leurs Divinités. Ce ne fut que vers la fin du

f. 371r:

deuxième siècle après J.C. que le Roi Reff, qui regna avec beaucoup de bonté, sit défense d'offrir dorénavant des enfans ou des esclaves; et ordonna qu'à l'avenir on offriroit à leur place des animaux.

L'adoration du Soleil, de la Lune et du Feu fut généralement observée par ces peuples. Ce culte dura jusqu'à la mort d'Alexandre le macédonien. C'est alors qu'ils y ajoutèrent les Idoles.

La même histoire rapporte, qu'après la défaite des Perses, et la prise d'Ecbatana, (aujourd'hui Hamadan.) un nommé Ason, à la tête de quelques cohortes Macédoniennes, avoit été envoyé à la poursuite des Ibères, dont le chef Samara Kartlossiani, ainsi que son frère, avoient été tués, en servant comme auxiliaires dans l'armée de Darius Codoman. Cet Ason, après avoir dispersé devant lui les différentes forces des Ibères, avoit pénétré avec ses troupes jusqu'au pied du Caucase, et gardoit tout ces pays pendant que le jeune Almaz, connu depuis sous le nom de Pharnaos, neveu et successeur de Samara, s'étoit enfui dans les montagnes avec sa mère, quelques troupes et les premiers du pays. Ason a qui l'Ibérie tomba, à ce qu'il paraît en partage à la mort d'Alexandre, s'en fit élire chef; et y fit ériger deux idoles, dont une d'or qu'il nomma Gatzi, et l'autre d'argent qu'il nomma Gaïm, ordonnant au peuple d'adorer ces faux Dieux, et de leur faire dorénavant leurs offrandes. Ason ne tarda pas à être tué par Pharnaos que l'histoire cite comme le 1er Roi des Ibères. Leurs chefs, jusqu'alors, n'avoient porté d'autre titre que celui de Mamasaklis, chef de maisons. Pharnaos étoit parent du malheureux Darius, du côté de sa mère qui l'avoit élevé secrètement dans le Caucase depuis

f. 371v:

la défaite d'Ecbatana; et avoit alors changé son nom d'Almaz en celui de Pharnaos, qu'il porta toujours depuis, et qui l'avoit mis à l'abri de toute poursuite secrète de la part de son ennemi. Vivement frappé de cet insigne bonheur, il crut devoir en perpétuer le souvenir en faisant faire une Idole à laquelle il donna son premier nom d'Almaz, et la fit placer entre Gatzi et Gaïm, sur le tombeau de Kartlos. Ce Pharnaos connu comme 1er Roi des Ibères mourut l'an 299 avant J.C. Il introduisit de bonnes lois dans son royaume, divisa ses sujets par classes et améliora l'écriture usité encore aujourd'hui parmi les prêtres Géorgiens.

Pendant les guerres d'Antiochus, roi de Syrie, contre les Juifs, un grand nombre de ces derniers vint se réfugier en Géorgie, et s'y établit. Leurs descendans sont encore répandus dans les différentes provinces de ce pays. Ils se difoient, pour la plupart de la race de Ruben. Un manuscrit ancien trouvé près de Radja, au pied du Caucase, écrit en Grec Littéral, dit que Longin qui perça J.C. de sa lance, étoit de Mschett, anciennement capitale de la Géorgie comme on le verra ci-après.

L'Apôtre de J.C. St. André, ayant traversé plusieurs provinces de l'Asie ou il prêcha l'Evangile, vint par la Cappadoce en Mingrelie, proprement la Colchide des anciens; et y passa quelques tems à y prêcher la foi. La tradition présume que cet Apôtre zélé passa de là dans le Caucase, chez les Abases d'où ayant pénétré jusque vers les bords du Don (Tanaïs) il y fut martyrisé par les Sarmates peuple Scythe, dont les Cosaques d'aujourd'hui tirent leur origine.

Le premier germe de la foi ne parait pas avoir été communiqué aux Ibères. Bien parait en avoir laissé le soin à Ste Ninon, l'une des compagnes des S^{tes} Ripsime et

f. 372r:

Gaïana, qui avaient été dispersées au commencement du 4 siècle, ou l'idolatrie toujours ennemie du Christianisme fit un dernier effort pour tâcher de l'éteindre; et acheva de l'établir. L'Empereur Galère principal moteur de la dernière persécution, contraignit Dioclétien son collègue à publier un sanglant édit qui ordonnait de persécuter les disciples de J.C. plus violemment que jamais. Maximien autre Empereur, Collègue des précédens, et qui haïssoit aussi l'Eglise, n'avoit jamais cessé de la tourmenter, il animoit les magistrats et les bourreaux. Pour complaire à ces monstres, on inventoit tous les jours de nouveaux supplices. La pudeur des vierges n'étoit pas moins attaquée que leur foi; et à cette époque, Ste Ninon vint à Mschett vers l'an 312. Cette ville étoit alors la capitale de la Géorgie, située au confluent du Kour (Cyrus) et de l'Arragua (Aragus). Ste Ninon menoit une vie sainte et austère, et s'étoit vouée à secourir les malades; Elle en guérit plusieurs miraculeusement, entre autres l'épouse de Mirian, Roi des Ibères, nommée Nana d'Oulistraponte qui étoit atteinte d'une maladie incurable. Presqu' en même tems elle fut appelée près d'un vieillard Satrape du Roi, servant à sa cour, et qui étoit grièvement malade. Ninon arriva, et armée de plus en plus d'un courage héroïque pour la foi de J.C., elle osa signifier à ce moribond que

s'il ne croyait pas en J.C. tout remède seroit impuissant pour le guérir. Le Satrape touché de son exhortation répéta avec elle les paroles et fit le signe de la Croix: au nom du Père, et du fils [...] et se levant ensuite de son lit, il se sentit entièrement guéri et alla aussitôt trouver le roi qui déjà favorablement prévenu par la guérison de sa femme et de plusieurs autres personnes, ainsi que par la nouvelle des miracles que ses compagnes opéroient à la Cour d'Arménie, ou le Roi même et plusieurs Grands du Royaume

f. 372v:

avoient été miraculeusement guéris, fut frappé du prodige en voyant venir à lui ce vieillard dont on n'avoit plus espéré la guérison. Mirian voulut savoir comment elle opéroit si heureusement pour ses malades et il la fit appeler. Elle vint et, ayant été interrogée, elle répondit: que c'étoit par la foi de l'Evangile, et au nom du J.C. crucifié pour la rédemption de tous les hommes, et non par l'effet des remèdes, et que ceux qu'elle pouvoit persuader de croire à lui, devoient indubitablement guérir.

La providence voulut que le Roi allant un de ces jours à la chasse, erra dans des lieux escarpés et difficiles. Tout à coup l'air s'obscurcit, et le jour sembla rentrer dans les ténèbres. Le Roi au milieu de cette obscurité qui devoit le mener à voir un jour la vraie lumière, s'effraya d'abord; mais se ressouvenant bientôt de ce qui étoit arrivé au Roi Tiridate pendant qu'il étoit à la chasse, et craignant qu'il ne lui arrivât un pareil malheur, il invoqua avec ferveur le Dieu au nom du quel Ninon fit tant de prodiges, promettant d'abandonner l'Idolatrie pour l'adorer à l'avenir. Aussitôt le ciel s'éclaircit et il sortit de l'espèce de labyrinthe où il se trouvait. Mirian de retour chez lui, convaincu de la vérité de l'Evangile, embrassa la religion Chrétienne. L'histoire ajoute que quelque tems après il envoya à Bysance prier l'Empereur delui envoyer un Evêque pour être à la tête de la Religion, pour la fortifier et l'étendre. Constantin lui envoya Eustache d'Antioche, accompagné de plusieurs ecclésiastiques, et cet Evêque fut chargé, en témoignage de la bienveillance de cet Empereur et du plaisir que lui avoit fait la conversion de Mirian, et de lui remettre un clou de la S^{te}. Croix et plusieurs reliques dont on voit encore quelques unes dans l'Eglise de Rouis en Cartlenie, province de la Géorgie; Il lui renvoya aussi son fils Bakar, qui, lors d'une révolte en Cappadoce, y avoit été pris, et étoit retenu depuis en otage à Constantinople.

f. 373r:

Le clou de la S^{te}. Croix, toujours soigneusement gardé en Géorgie, fut transporté à Moscou, lorsque ce pays fut réuni à la Russie, en 1802, et se trouve maintenant dans la Cathédrale de cette ville. Le Roi Mirian avec sa famille, ainsi que les Ibères que Ninon avoit préparés à la foi Chrétienne, restèrent longtems Catéchumènes et ce ne fut qu'après l'arrivée de l'Evêque Eustache et de son clergé qu'on y administrat généralement S^t. Sacrement du baptême par immersion. Ninon envoya quelques fidèles à S^t. Grégoire qui se trouvoit alors à Valazzapat occupé à la construction d'un

monastère nommé aujourd'hui Etmiazin, pour lui faire part de ses premiers succès, lui annoncer que les Ibères étoient généralement disposés à embrasser le Christianisme, et pour lui demander ses ordres et ses conseils. S^t. Grégoire lui manda: de faire abattre les idoles, comme il venoit de le faire lui même, et d'ériger à leur place le vénérable signe de la Croix. L'histoire dit qu'elle fit aussitôt abattre le statue d'Aramazds le Tonnant qui avoit un temple à l'Est de la ville, sur une hauteur, dans un lieu qui en étoit séparé par l'Aragua et que les habitans avoient coutume d'adorer tous les matins du haut de leurs maisons. Si quelqu'un d'eux vouloit sacrifier à cette Idole, il passait la rivière et y immoloit la victime. Cet endroit fut depuis converti en monastère, mais il est abandonné aujourd'hui. Cependant dans le commencement les Grands en témoignèrent leur mécontentement, et le reste du peuple en murmura bientôt ouvertement, demandant qu'est-ce-qu'ils adoreroient à l'avenir au lieu de leur Idole. Ninon leur répondit qu'il falloit honorer la croix du Christ; Ils parurent y consentir, et Ninon fit placer une croix à l'endroit ou l'idole avoit été abattue. Le peuple l'honora chaque matin du haut de ses maisons; Mais en allant voir la colline ou ils n'aperçurent qu'une Croix de bois, mal polie et faite sans art, quelques uns la méprisèrent, disant que les forêts étoient

f. 373v:

pleines de bois pareil, et ils s'en allèrent ainsi, sans lui rendre leur respect. Dieu toujours miséricordieux, voyant cette irrévérence, fit pour les toucher descendre du ciel une colonne lumineuse qui remplit la colinne d'une odeur suave. On entendit en même tems l'harmonie d'une multitude de voix chantant des hymnes et des psaumes, et il parut une lumière resplendissant sous la forme de la croix qui venoit d'apparaître à Constantin. Elle descendit sur la colline entourée de douze étoiles. Ce prodige fit que la croix fut révérée, que la conversion fit de grands progrès et que beaucoup de guérisons se firent par l'invocation de la Croix.

S^{te}. Ninon fit plusieurs incursions dans les provinces de la Géorgie ainsi que dans le Caucase ou elle prêcha l'Evangile, conservant comme dit l'histoire, sa langue incorruptible, libre d'ornemens, éloignée du monde et de ses frivolités, attachée seulement à la Croix; Elle avoit mis sa vie en Dieu. On la nomme à juste titre l'apôtre de l'Ibérie; ayant sans contredit fondé la foi chrétienne dans ces pays ou l'église s'est conservée unie jusqu'au tems fatal du schisme des Grecs, époque à laquelle les Ibères furent trop facilement séduits par l'intime liaison de leurs Rois avec les Empereurs de Constantinople tant dans les intérêts spirituels que temporels; et que par conséquent ils suivirent d'après eux, le bien comme le mal. On voit entre autres que le Roi de Géorgie Wagtang 1. à la mort de sa femme, épousa en secondes nûces Hélène, fille de Leon dit le Grand, et que depuis, à l'imitation de cet Empereur, les Czars ou Rois de Géorgie furent toujours sacrés par leurs patriarches, en arrivant au trône.

S^{te}. Ninon mourut l'an de J.C. 315, le 14 Janvier, style grec, répondant au 2 Janvier nouveau style, dans un couvent de femmes qu'elle avoit fondé à un lieu de

Signach, nommé encore aujourd'hui Ninosminda ou l'on voit son tombeau dans une chapelle à droite du

f. 374r:

maître-autel, couvert d'une grande pierre de marbre blanc à taches rouges, connue sous le nom de lapis S^{ti} Stephani, élevée à dix pouces au dessus du niveau de la terre. Quelques endroits de la pierre sont usés par les genufléxions des Chrétiens qui depuis tant de siècles visitent son tombeau, et surtout aujourd'hui, à l'anniversaire de sa mort, il y vient un grand concours de Chrétiens de toutes les classes.

Les invasions des barbares ayant anciennement occasionné la dispersion de ces Religieuses, leur monastère fut desservi depuis par des moines grecs schismatiques de l'ordre de S^t. Basile. L'archevêque de la province y fait sa résidence.

On voit outre plusieurs Eglises, deux monastères que cette Sainte fonda, dont l'un est dans le Caucase près de Kashaour et l'autre à douze lieues de Tiflis près de Saggaredjo: Dans le premier on conservoit anciennement la croix faite de ceps de vigne avec laquelle cette Sainte prêcha la foi Chrétienne, et dont les parties sont liées ensemble avec des cheveux qu'on prétend être de la très Sainte Vierge. L'incursion des peuples barbares du Caucase ayant fait abandonner ce couvent, on conserve cette croix dans une boîte d'argent dans l'Eglise Métropolitaine de Tiflis. Elle peut avoir deux pieds et demi de long, sur deux pieds de large.

La prière ancienne par laquelle on invoque cette Sainte en Géorgie, et que depuis ces siècles reculés a toujours été lue dans les Eglises Géorgiennes, pendant le service divin, est traduite ici mot-à-mot en langue latine, et de la teneur suivante:

*“Servorum verbi Dei socia, et proedicationis sancti Andreoe propagatrix, Ibero-
rumque illuminatrix, atque tuba sancti spiritus, Nino, roga Christum Deum ut te
rogantium animarum misereatur. Amen.”*

f. 374v:

Quelques auteurs Géorgiens et Arméniens qui parlent de l'arrivée de cette Sainte à Mschett, disent qu'elle avoit une compagne nommée Mania et qui fit comme elle des prodiges dans la conversion des Ibères à la foi Chrétienne, d'autres disent qu'elle étoit accompagnée de sa sainte sœur Sidonia, et d'un saint homme nommé Abrata. Ni l'histoire manuscrite qu'on trouve à Tiflis, ni d'autres traditions Ecclésiastiques ne font mention qu'elle ait été accompagnée de quelqu' autre personne.

Le manuscrit Grec dont il a été question plus haut, s'accorde à confirmer que les traditions disent sur l'origine de cette Sainte: quelle avoit pour père un nommé Zaboulon, chef militaire au service des Romains, né en Cappadoce, et qui avoit été baptisé à Barcelone en Espagne lorsqu'il étoit en service avec l'armée Romaine.

Pendant toute le cours du 4. siècle, la Religion Chrétienne fit de grands progrès en Géorgie; et les Persans toujours ennemis de cette religion, firent plusieurs expéditions pour envahir ce pays; mais ils échouèrent. L'adoration du feu fut cependant toujours pratiquée, mais en secret.

Vers le commencement du 5ème siècle, on vit arriver en Cachetie province à l'est de la Géorgie, un saint homme nommé Joseph, accompagné de plusieurs anachorètes, au nombre de douze, venant de l'Assyrie. Ils y prêcherent la Religion Chrétienne avec beaucoup de zèle, et convertirent beaucoup de barbares dans les montagnes du Daghestan, ou Ste Ninon n'avoit pas pénétré. On voit le tombeau de Joseph dans l'église archiepiscopale d'Allahverdo. Les Géorgiens schismatiques lui portèrent beaucoup de dévotion ce qui fait supposer que leur doctrine tenoit un peu au schisme d'alors.

Un Eunuque de l'Empereur Justinien, nommé Frumentus, vint aussi en

f. 375r:

Imiretie province de la Colchide et il y prêcha la foi Chrétienne qui par les invasions multipliées des Barbares du Caucase y avoit été presque éteinte.

Pendant plusieurs années la Géorgie fut en partie envahie par les Perses qui y occasionerent de grands malheurs. Ils firent beaucoup de tort, surtout à la Religion dont-ils furent toujours des furieux persécuteurs, et ce ne fut que vers l'an 642 que Stéphanos I. les en chassa. Cependant la tranquillité n'y fut pas de longue durée, car vers le milieu de ce siècle, les successeurs de Mahomet en prenant le nom de Califes, c:à:d. Vicaires de Mahomet portèrent de tous côtés la terreur de leurs armes. La Géorgie devint aussi l'objet de leur ambition. Con la Perse qui persécutoit avec tant de fureur la véritable Religion, leur ayant été ouverte par ses divisions, ils prirent ce grand Royaume sans éprouver de résistance; et ils envoyèrent de là en Géorgie un des Neveux de Mahomet, nommé Mirvan, dit le Sourd; Il sut attirer près de lui tous différens prétextes deux princes de la famille Royale, nommés David et Constantin: et les força d'abjurer le Christianisme. Mais voyant qu'ils n'avoient renoncé qu'en apparence, à leur Religion, pour se soustraire à ses menaces, il les fit peu après inhumainement tuer. Il y commit toute sorte d'horreurs, en dévastant les Eglises et en faisant périr tout ce qui portait le nom de Chrétien. Le Roi Mir qui régnoit à cette époque, n'ayant pu résister à des forces si formidables et à des guerriers si fanatiques, s'étoit retiré dans le Caucase avec son clergé, les Grands du pays, une partie de l'armée et du peuple; et il en avoit fait occuper l'entrée par ses troupes, en les plaçant dans de fortes positions. Il y resta jusqu'à ce que l'ennemi manquant de vivres fut obligé de rétrograder et de quitter la Géorgie. Alors le Roi Mir revenant à Mschett, et y mourut peu après; et Artchill II, fils de Stéphanos monta sur le Trône. La Géorgie

f. 375v:

resta quelque tems tranquille, mais elle s'étoit à peine remise de ses pertes, lorsqu'elle fut menacée d'une nouvelle invasion. Vers le commencement du 8ème siècle Gam Gam Assim, autre parent, descendant de Mahomet, y fit une nouvelle invasion, en forçant partout le glaive à la main d'abjurer leur Religion. Il prit Artchill par stratagème et n'épargna ni menaces ni promesses pour l'engager à se faire mahométan, mais ce Roi demeura fidèle, et préféra mourir dans des tourmens affreux, l'an de J.C. 718.

Il est honoré comme martyr dans les Eglises Géorgiennes et Grecques. Vers la fin du même siècle, un Sarrazin nommé Abulkassim vint de nouveau ravager la Géorgie. Il fit entr' autres, plus de cent prisonniers, tant princes que nobles; et les envoya au Shah de Perse qui essaya vainement de leur faire abjurer leur Religion. Un prince nommé Gobron de la famille Royale, leur donna l'exemple de la fermeté et de la constance. Le tyran fanatique les fit tous tomber sous le glaive.

La Géorgie jouit longtems d'un parfait repos, à l'aide et avec la protection des Empereurs Grecs qui contribuèrent beaucoup pendant plus de 2 siècles à déjouer toutes les entreprises des Infidèles.

Vers la fin du 11ème, et au commencement du 12ème siècles, les Infidèles tentèrent plusieurs incursions vigoureuses. Mais ils furent heureusement prévenus par le Roi David II qui défit entr'autres Dourbez, prince Arabe qui étoit venu fondre sur lui à la tête d'une armée de Sarrazins. La mémoire de ce Prince est très révérée en Géorgie. On le nomme le restaurateur des Eglises; et c'est bien à juste titre puisque la plupart de ces édifices, tant en Géorgie qu'en Eméritie dattent de son règne, et ce n'est qu'alors que l'adoration du feu fut entièrement abolie; et que la Religion Chrétienne prit généralement le dessus. Malheureusement le Clergé Géorgien avoit déjà été corrompu par l'abominable Photius,

f. 376r:

qui avoit jetté dans l'esprit des Géorgiens, ainsi que dans l'esprit des Grecs et des Russes, le germe de division que devoit un jour les séparer des Latins.

David II mourut en 1130 et fut enterré dans le beau monastère de Gelati près de Cotaïs qu'il avoit fondé. Auprès de sa sépulture, on voit encore une partie de la fameuse porte de fer de Derbend qu'il enleva quand il prit cette ville aux Infidèles.

On ne rapporte ici que les invasions qui avoient pour but principal d'attaquer la Religion Chrétienne, et ce seroit s'éloigner du but, qu'on s'est proposé que de rapporter ici quantités d'autres guerres et invasions que firent à diverses époques les Empereurs Grecs eux même. Il suffira de faire observer au lecteur, que le pays dont nous avons essayé de faire un abrégé historique seulement sur la Religion, depuis les premiers siècles jusqu'à présent, n'a jamais compté cinquante ans de tranquillité permanente; Ce qui a non seulement retardé de beaucoup ses progrès, mais qui a contribué fortement aussi à tenir son clergé et celui des Arméniens, dans l'ignorance la plus profonde dans laquelle ils se trouvent encore aujourd'hui; et à le rendre par là susceptible d'admettre en tous tems des erreurs qui les séparent de la véritable Religion et de l'Eglise.

Vers le milieu du siècle dernier Dieu les envoya un patriarche qui fut à la veille de les réunir à l'église Catholique; mais on détaillera ci après les raisons qui empêcherent l'exécution d'un oeuvre si salutaire.

Ces invasions répétées des Perses Idolâtres, et ensuite des sectaires de Mahomet tant Persans que Turcs qui ne cessèrent, jusqu'à nos jours même de porter la destruction

et la mort dans ces pays, laisserent souvent, pendant longtems ce peuple sans pasteur, ce qui en rendit une partie presque idolatre, et le peu des fidèles restés attachés à l'Eglise Latine ne durent leur persévérance inaltérable qu'à l'instruction pure des Laïcs que ses derniers conserverent entre eux

f. 376v:

quelquefois pendant une siècle sans voir arriver un seul prêtre Catholique pour soutenir leur foi.

Ce ne fut que vers le 13 siècle que le commerce ayant attiré les Génois dans la mer noire, ces fidèles reçurent les secours spirituels dont ils avoient été longtems privés; On vit arriver de prêtres non seulement en Géorgie, mais ils pénétrèrent même dans le Caucase, ou ils relevèrent la vraie Religion; Les Arabes même, retombés aujourd'hui dans Idolatrie, les reçurent avec empressement.

Il existe à Gori des actes de ventes de maisons dates du 15 siècle, ou entr' autres choses on peut remarquer: que la rue de Tiflis se nommoit alors la rue des Francs, et l'on voit encore aujourd'hui non loin d'un moulin, des ruines parmi les quelles on distingue une grande pierre ou les habitans vont allumer des Cierges et prier Dieu quand ils sont attaqués de la fièvre. L'on pretend qu'en cet endroit étoit située une Eglise Catholique desservie par des prêtres Génois qui fut détruite de fond en comble par les Turcs. Dans les montagnes on voit une quantité d'Eglises et de Chapelles abandonnées, dont quelques unes sont encore bien conservées; les habitans les regardent toujours comme sacrées, et l'on prétend que dans quelques unes de ces Eglises, on fait voir des livres du rit Latin, écrits sur parchemin. Il est certain d'ailleurs qu'une peuplade d'Abbas conserve de ces livres et qu'en les montrant quelquefois aux Etrangers qui peuvent pénétrer chez eux, ils disent que ce sont les livres sacrés de leurs Ancêtres; et que quand il arrivera un prêtre qui saura les lire, ils recevront sa doctrine; Sur quoi un Mollah Turc s'étant un jour présenté, ils les lui firent voir; mais les ayant ouvert, il ne put les lire, et depuis ils conclurent que leurs Ancêtres, n'ayant jamais été mahométans, ils ne recevront jamais leur Coran. Il est certain que les Turcs sont depuis longtems impossible pour attirer à leur croyance, mais jamais avec un succès marquant. Le nom de Génois est très connu d'eux; Ils font encore voir quelques forts ruinés qu'ils occupoient dans les montagnes. C'est à ce titre que M. Raphaël Scassi de Gênes, conseiller de cour au service de Russie, pénétra chez eux en 1814 et quand ils restoient quelque tems sans le voir, ils faisoient

f. 377r:

demander: qu'est devenu le Génois?

Parmi les nombreuses peuplades du Caucase, les Ossètes, qui habitent vers le centre de cette masse immense de montagnes, ont aussi anciennement été Chrétiens; on voit dans leurs bourgades différentes Eglises pour les quelles ils conservent encore une grande vénération, et quand il s'agit de donner parole ou de faire quelque promesse solennelle, comme ils ne savent ni lire ni écrire, ils vont près d'une de ces Eglises,

et chacune des parties contractantes passe le bras par la porte; et la promesse devient ainsi sacrée et inviolable.

Sous le règne de l'Impératrice Catherine II, le clergé Russe essaya de convertir ces peuples et les amener à la Religion Chrétienne; mais les missionnaires se conduisirent si mal et avec si peu de circonspection que quelques uns d'eux furent poignardés, et le reste fut chassé sans rappel. Chez ces peuples la première impression fait tout. Cet accident donna plein champ aux mollahs Turcs qui depuis vingt ans y ont fait des progrès effrayant et sont parvenus par leur contenance et par quelques présents faites aux Chefs à établir leur croyance dans presque toutes les Hordes, et les peuplades, depuis la mer Noire, jusqu'à la mer Caspeenne. C'est à Annappi qu'ils débarquent pour faire leurs incursions dans cette vaste chaîne de montagnes qui contient même des peuplades encore inconnues.

Revenons maintenant à l'époque ou Dieu, impénétrable dans ses jugements, permis aux Infidèles de s'emparer de la Capitale de la Christianité (Constantinople), qui entraîna la chute des Génois dans la mer Noire. Leurs forts et leurs Châteaux situés le long de la côte méridionale, furent tous emportés l'une après l'autre. Le Chef de Turcomans, Mahomet II tyran et conquérant barbare, en traversant une partie de la Natolie, prit Trébizonde dont une grande partie des habitans étoit Catholique; et le glaive à la main, força ensuite presque tout le Lazistan jusqu'au pied du Caucase, à abjurer sa religion; Tellement qu'aujourd'hui on n'en trouve plus

f. 377v:

de trace parmi les descendants de ce Rénégats forcés. Ce n'est qu'en cette ville seule depuis Constantinople jusqu'au Caucase que l'on voit encore des restes de la splendeur de la vraie religion malgré les persecutions et les vexations de toute espèce que l'on éprouve non seulement de la part des Turcs, mais encore de la part des Arméniens, race ignorante, punie du Très Haute, et pendant longtems l'instrument de la vengeance pour éprouver les Justes. Car il n'y a sorte de vexations qu'ils n'aient exercé contre les Catholiques de cette ville aux quels ils oterent à différentes époques trois Eglises et un monastère, en corrompant les Turcs qui y commandoient. Les Catholiques y conservent encore une Eglise que ces infâmes et jaloux persécuteurs n'ont jamais pu leur oter. Elle est située au milieu de leur grand et ancien Cimetière ou reposent tant de martyr[es] qui furent immolés à différentes époques, comme cela est constaté par plusieurs inscriptions. Entre autres on lit sur une pierre placée devant la porte d'entrée de l'Eglise, gravée en langue Arménienne:

“Voici le tombeau de l'innocent enfant Karabeth qui âgé de vingt ans fut martyrisé et souffrit pour J.C. Dieu lui donna une grande constance dans la prison, et il mourut en martyr, l'an 1698.”

Cette Eglise administrée par le très vénérable Don Minas Mediès, religieux du Comvent de S^t. Lazare, à Venise, fait la gloire de la Chrétienté dans ces pays barbares, ou seule et isolée elle prospère maintenant dans un repos inviolable, sous la

protection immédiate du Consulat de France que Sa Majesté le Roi Très Chrétien a probablement daigné y conserver afin d'y protéger en même tems la vraie religion. Aussi la Fête de S^t. Louis ne sauroit être célébrée en France avec plus de ferveur, et le très respectable Consul de France, M^r. Du Gré ne contribue pas peu à y donner tout d'éclat convenable. On voit dans ce jour solennel, depuis l'enfant

f. 378r:

jusqu'au vieillard prostrés devant l'autel invoquer le Très Haut pour la conservation des jours de Sa Majesté leur unique protecteur parmi les infidèles.

Il est cependant à propos d'ajouter ici que les Arméniens Schismatiques se sont depuis quelque tems beaucoup rapprochés de ceux qui à travers tant de persécutions étoient restés fidèles au Saint Siège de Rome; et qu'on a tout lieu d'espérer que leur réunion n'est pas éloignée; même on peut assurer que les premiers de leur Clergé la désirent ardemment. Le peuple d'ailleurs est prévenu que ses Prêtres sont ignorants et simoniaques, aussi il ne leur confie presque plus l'instruction de leurs Enfants. A la grande salle d'instruction qu'on voit dans la demeure des prêtres Catholiques à Trébizonde, et qui paroît plutôt un gymnase qu'une école, les Enfants des Arméniens schismatiques sont reçus gratis. Depuis son ouverture sous la direction de ce vénérable Don Minas, on doit s'attendre à de grands succès pour la gloire de l'Eglise; car le mode d'instruction que ce digne prélat y a introduit, a captivé tous les esprits, au point que les insultes que les prêtres Catholiques avoient à essuyer autrefois en public, ont-changé en profond et sincère respect pour eux, de la part des Hérétiques. En voyant quelquefois la force du S^t. Esprit opérer ses pasteurs, on ne peut s'empêcher de faire l'application de ces paroles de l'Evangile, et de s'écrier:

“Qualis est hic, quia ventu[s] et mare oboediunt ei.”

Pour satisfaire entierement la pieuse curiosité du lecteur, on a cru devoir ajouter encore quelques détails sur les monumens anciens que les siècles ont respectés jusqu'à présent. On voit encore à Trébizonde beaucoup de monumens qui indiquent la splendeur ancienne de la Religion Chrétienne dans cette ville; Entre autres la belle et grande Eglise hors de son enceinte, batie du tems de l'Empereur Justinien et dédiée à S^{te}. Sophie. Une partie de cette magnifique Eglise a été convertie en mosquée depuis la prise de cette ville par les Turcs en 1461. L'ancienne Cathédrale dédiée à la Très Sainte Vierge située au milieu de la ville, ou l'on remarque

f. 378v:

encore des restes assez visibles des belles mosaïques qui représentent cette Mère de Dieu avec les douze Apôtres. Elle a été également convertie en Mosquée.

L'église métropolitaine Grecque dédiée à S^t. Grégoire près laquelle on a trouvé le Salomon II d'Emérite qui mourut le 19 février 1815, et dont il est fait mention plus bas.

L'Eglise Grecque de S^t. Basile construite du tems de Jean Paléologue par l'entremise du Cardinal Bessarion qui étoit natif de cette ville.

L'Eglise Grecque nommée Theoskepasto taillée dans le roc. Elle domine Trébizonde, l'on prétend qu'Alexis Comnène y fut enterré.

Il y a en outre plusieurs anciennes Eglises dont les Grecs sont restés possesseurs, ainsi que les quatre anciennes Eglises et le convent du rit Arménien Catholique dont il a été question plus haut.

L'ancien Aqueduc qui portait autrefois le nom d'Aqueduc d'Eugène le Martyr, et qui traversé sur une arcade la vallée qui sépare la ville des faubourgs ou l'eau est apportée. Cet Aqueduc a été réparé par le Cardinal Bessarion, et on a dû en faire mention en son honneur. Il est parfaitement conservé, et on prétend qu'avant cette époque il n'y avoit à sa place qu'une gouttière en bois.

Sous le pontificat d'Urban VIII de glorieuse mémoire, la Sainte propagande envoya des Missionnaires en Géorgie, en Mingrelie et dans le Pachalie d'Achalziké. C'étoit à la sollicitation des habitans eux-mêmes qui n'ayant pas oublié que leurs ancêtres avoient eu des Ecclesiastiques d'Europe, et sollicitoient depuis longtems près la Cour de Rome parceque leurs Prêtres Arméniens apostasoient, et que d'ailleurs étant mariés, ils ne purent jamais leur inspirer cette confiance si nécessaire surtout aux Chrétiens qui vivent parmi les Infidèles, et qui outre les secours spirituels, attendent d'eux tous les conseils et les secours temporels. Ils ont besoin d'hommes éclairés, entièrement dévoués à leur état, n'ayant d'autre intérêt que le salut et le bien

f. 379r:

de leurs Anailles, et tels que ces missionnaires que la Cour de Rome envoie à leur demande depuis environ deux siècles, dans ces pays isolés et barbares. Les premiers vinrent en Géorgie vers l'an 1626; après avoir laissé quelques Pères à Akhaltsikhé qui y bâtirent le couvent, et arriverent à Gori au nombre de six, ayant à leur tête Don Pedro Avitabil, espagnol, tous religieux Théatins. Ils s'y établirent sous la protection immédiate de Teimouras Khan, Prince de la famille royale, et gouverneur de cette province, en qualité de Médecins, titre qui, de même qu'à S^{te}. Ninon convient parfaitement à ceux qui chargés de la guérison des Ames savent dans les tems même des persécutions, trouver des protecteurs parmi les Ennemis même de leurs saints projets. Ils y bâtirent l'Eglise et le couvent en bois.

Le R. P. Préfet détacha encore la même année deux pères accompagnés d'un frère-laïc à Cotaïs ou le Roi d'Eméritie leur assigna une terrain au milieu de la ville sur le bord du Rion (le Phase) ou ils bâtirent une Eglise et un Couvent pareillement en bois avec les fondemens en pierre ainsi qu'on le voit encore aujourd'hui.

En 1648, les Pères Théatins furent remplacés par les Capucins de l'ordre de S^t. François, et leur premier préfet fut le père Bonaventure de Serviento. Ils obtinrent en 1661 la permission de s'établir à Tiflis ou en 1678 ils eurent une Eglise et un couvent composé alors de neuf Pères et de trois Laïcs. Le nombre des Catholiques s'étoit depuis beaucoup accru. Le 12ème Préfet P. Claudias de Reggio ayant obtenu du Roi en 1741 une augmentation de Terrain, y construisit une très belle Eglise d'architec-

ture Italienne avec une coupôle, ainsi que le louvent tout en pierre, et leur Cimetière fut transporté dans un terrain que le Roi Teimuras leur donna hors de la ville, sur la pente de la montagne, au nord-ouest de la ville, ou il existe depuis cette Epoque.

Les Catholiques de la Géorgie ne jouirent pas longtems de cette belle Eglise;

f. 379v:

Car vers l'an 1752, ce roi la leur ôta avec le couvent, et enfin autant à Gori, et renvoya les Pères hors de la Géorgie d'ou ils se retirèrent dans leur couvent d'Achalziké. Le motif de cette catastrophe fut que le Patriarche de la Géorgie s'étoit converti secretement à la Religion Catholique Romaine. Cet illustre Prélat nommé Antonius fils du Roi Jessé et parent du Roi Teimuras, étoit un homme de rares talens, qui depuis plusieurs années s'entretenoit continuellement avec les Pères et avoit déjà, à dessein, introduit des instructions péremptoires parmi son Clergé, et prêchoit ouvertement, à l'exemple de l'illustre Préfet P: Girolamo de Norcia, le célibat des Prêtres, si convenable à leurs saintes fonctions. Mais un mauvais Moine, confesseur du Roi, fut cause que les Géorgiens ne se réunirent point à la Religion primitive de leurs Pères. Il alla trouver le Patriarche, sous pretexte de vouloir se confesser. Il parait que dans sa confession, il parut désirer les changemens futurs: et sut ainsi arracher au Patriarche son secret. Il alla immédiatement le rapporter au Roi qui furieux en apprenant cette nouvelle, fit prendre possession en son nom de l'Eglise et du Couvent, ordonnant qu'on fit de même à Gori et renvoya scandaleusement les Pères qui les habitoient. La persécution devint alors générale contre les Catholiques, mais ils restèrent tous constans, et leurs promesses et les menaces n'eurent aucun effet sur eux. Le Patriarche fut exilé en Russie, plusieurs Evêques furent démis de leurs places; beaucoup de nobles des deux sexes, du nombre des quelles étoit la fille du Roi avoient déjà sécretement abjuré les erreurs du dogme schismatique; Enfin il ne manquoit que le moment propice pour faire entrer le Roi dans les mêmes vues si salutaires pour lui et pour son peuple; mais cet abominable Prêtre fit manquer tout.

Le Patriarche Antonius étoit un homme d'un si rare mérite qu'il a conservé

f. 380r:

parmi les Géorgiens le surnom du Grand. Il n'y eut sorte d'horreurs qu'ils n'imaginèrent contre ces Braves Pères, et surtout contre ce zélé Préfet. Les Arméniens saisirent avec empressement cette occasion d'exercer leur haine toujours implacable contre les Catholiques; et ils ne contribuèrent pas peu à mettre le comble à la persécution en la poussant même jusqu'au scandale. Ils penserent que c'étoit le moment de se venger du très digne Préfet P: Girolamo de Norcia, qui depuis longtems prêchoit ouvertement contre la vie scandaleuse que menoient les Clergés Grecs et Arméniens schismatiques; Ils s'avisèrent et eurent la méchanceté d'envoyer au couvent d'Achalziké un homme chargé d'y déposer un enfant qu'il devoit dire être du père Préfet, ajoutant qu'on le lui renvoyoit parcequ'on ne vouloit rien garder de lui, et beaucoup d'autres grossièretés de ce genre, par les quelles ils tentèrent en vain d'exciter les Turcs contre lui. Les pères

au contraire furent laissés dans une paix profonde et supportèrent patiemment toutes ses insultes se résignant à Dieu pour l'amour du quel ils souffroient.

La peste ravagea encore cette année la Géorgie; Ce fut une marque visible de la colère du Dieu. Elle emporta un tiers de ses habitans, et le mauvais Prêtre, confesseur du Roi, en fut une des premières victimes. Plusieurs Catholiques échappèrent aux violentes persécutions, et vinrent tous se réfugier à Achalziké.

Au bout de huit années d'exil, le Patriarche fut rappelé et réintégré dans ses fonctions. Il mourut quelques années après, ayant toujours donné des preuves non équivoques de sa réunion à l'Eglise de Rome. Le regret de n'avoir pas réussi de même pour son clergé et son peuple, fut le seul chagrin qu'il éprouva durant ses dernières années. Les pères, médecins en apparence, l'assistèrent dans son agonie. Ils avoient été rappelés en même tems que le Patriarche, en qualité de médecins; Pendant cet intervalle, le P. Girolamo de Norcia étoit mort, et recevoit déjà la récompense de son zèle et de la constance qu'il avoit

f. 380v:

montrée dans les persécutions et les humiliations qu'il avoit eu à souffrir.

Beati estis cum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerunt omne malum adversum vos mentientes propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis. Sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. Math. C.V

Les R.P. rentrèrent paisiblement dans l'exercice de leurs fonctions, seulement on ne leur rendit point l'Eglise et le couvent de Tiflis et ils furent obligés de vivre dans une maison particulière, et d'y faire le Service Divin. A l'arrivée des premières troupes Russes, le Gouvernement avoit employé cette Eglise pour en faire un magasin de blé, destination qu'elle a encore aujourd'hui.

Il paroît que Dieu impénétrable dans ses desseins, résolut après cette honteuse catastrophe, de briser le Sceptre Géorgien et de confondre les Géorgiens en les rendant portion insignifiante d'un grand empire, et de bannir à jamais de cette terre les descendans des Rois qui y regnoient depuis plus de deux mille ans. Car bientôt après, des troupes Russes arriverent en Géorgie, et l'éclat royal s'éteignit peu à peu, comme le neige fond devant le soleil jusqu'à ce qu'en 1783 ce pays fut définitivement cédé à la Russie; La famille Royale envoyée avec des pensions à S^t. Pétersbourg pour aller y végéter dans l'oubli, et rentrer dans la classe de simples individus qui fourmillent sur la terre. *Deposuit potentes de Sede.* De plus le Clergé Géorgien fut réuni et soumis à celui de Russie.

Le Prince Tsitsianoff, Géorgien, ancien ami des Pères fut envoyé par la Cour de Russie comme Gouverneur général et Commandant en Chef des Troupes en Géorgie. On ne tarda pas à en obtenir justice; mais comme l'ancienne Eglise ne pouvoient plus leur être rendue, servant depuis longtems de magasin, on en avoit ôté la Coupèle et tous les ornemens pour le rendre entierement propre à cette usage; On seconda a les vœux des R.P. en leur assignant un beau terrain

f. 381r:

non loin de l'ancienne Eglise, ou ils bâtirent en partie aux frais du Gouvernement Russe, un couvent et la plus belle Eglise de Tiflis. *Et exultavit (!) humiles.*

Maintenant il s'agit de faire en détail de l'état actuel des Missions de la Géorgie; et de leur progrès sous les auspices de la Divine Providence.

On commencera par celle d'Acalziké comme étant hors des frontières de la Géorgie, et ayant toujours été le premier pied à terre des Pères qui venaient d'Europe, et ou ils se formoient aux devoirs qu'ils alloient remplir. Ils y apprennent même autrefois la langue du pays point indispensable pour les Missionnaires avant d'arriver en Géorgie. Le Couvent ainsi que l'Eglise solidement bâtis en brique sont situés au milieu de cette ville; Le couvent est assez spacieux, et l'Eglise qui s'été agrandie depuis, est jolie. Le tableau qu'on voit au maître autel représentant l'Assomption de la T.S. Vierge fait honneur à la mémoire de Fra Lorenzo da Piacenza qui mourut à Tiflis vers l'an 1759.

Pendant les troubles qui agitent souvent cette partie de la Turquie, les Pères y ont toujours été parfaitement respectés; ils y étoient même ordinairement regardés comme les protecteurs de toutes les classes du peuple en général. Parmi eux, brilloit surtout le Père Francesco Antonio da Nonio qui eut un si grand ascendant sur le Pacha qu'il prévint souvent des exécutions sanglantes. C'est lui qui fit obtenir, en 1773 le ferman pour agrandir l'Eglise.

Ce couvent fut pendant plusieurs années confié aux soins du Père Nicolas de Rutiliano qui y mourut de la peste en 1813, ainsi qu'à ceux du digne frère Carlo de Vivaro; mais il est maintenant abandonné par suite d'intrigues qui iront plus loin à la honte du nom Chrétien si on ne s'empresse d'éloigner au plutôt de cette ville un intrigant qui sous le masque de la vertu, ruine depuis longtemps les Missions de la Géorgie, en dégradant le caractère qui distingue les Pères et les Laïcs de ces Missions en général pour parvenir à ses

f. 381v:

fin. Qu'on y presse garde: *Latet anguis in herba.* Il fait des aux rapports à Rome et aussi se son Archevêque, Vicaire Patriarcal de Constantinople, et il vient de caresser les Généraux Russes a Cotaïs afin de se concilier leurs bonnes grâces pour l'avenir. Il a prié qu'on le fit connoître à l'Archevêque de Petersbourg (M. Zhinhu-vitch)..... Il dit qu'il faudroit un Evêque à la tête des Catholiques en Géorgie, mais que cette dignité est une peau convenable à des Capucins étrangers d'ailleurs, qu'il faudroit des Prêtres nés dans le pays pour administrer ces Eglises. [Et.a. Et.a.] On auroit bien voulu omettre ce paragraphe mortifiant pour celui qu'en est l'objet, mais par le quel on ne s'est proposé cependant que le bien en la gloire de l'Eglise est qui ne doit servir ici que d'information, ne se faire pour que le silence ne soit pas la cause qu'on n'ait pu à tems prévenir le mal.

Il y a d'autres Eglises Catholiques à Achalziké et dans les environs, toutes desservies par des Prêtres Arméniens, sous la direction d'un Provicair. Parmi ces Prêtres Don Antonio Toumano se distingue par sa piété et par son zèle pour la propagation de la Foi. Il est allé cette année chez les Abgazes, peuple du Caucase et voisin des Abases pour y fortifier dans la Foi quelques familles Catholiques qui depuis longtemps n'avoient pas eu le secours de la Religion, et pour l'étendre dans ces contrées autant qu'il lui sera possible.

Plus loin est Arzeroum une des villes le plus considérables de l'Asie, ou la Religion Catholique opprimée et sans temple fait des progrès considérables. On compte plusieurs milliers de Catholiques parmi les habitants outre ceux des environs. Des villages entiers professent la Religion Catholique dans la plus parfaite tranquillité. Cet avantage est du particulièrement aux soins et à la sagesse du très Digne Don Juan Salviani, Provicair de cette province, et homme d'un grand mérite.

f. 382r:

Le couvent et l'Eglise de Tiflis ont été bâtis comme on l'a dit plus haut sous le Gouvernement général du Prince Tsitsianoff pendant la préfecture du très digne P. Francesco Antonio dont le P. Philippe préfet actuel partageoit dès lors les travaux de la Mission, à cause de son grand âge. Cette Eglise est unique aujourd'hui dans son genre par les embellissemens qui y ont été ajoutés depuis entre autres deux belles tours flaquées dans deux angles du Coté qui regarde la ville. Quoiqu'assez grande, cette Eglise peut à peine contenir les Fidèles par leur augmentation au point que le P. Préfet se proposoit d'y suppléer par une galerie al'entour de son Interieur pour l'usage seulement des femmes. Cet expédient lui donnera beaucoup d'étendre; le Couvent est beau et spacieux, il est entièrement couvert, le tout bâti en brique et en matériaux solides. Mais on manque de Missionnaires en Géorgie, il n'y a dans ce couvent que le R.P. Préfet susdit avec le frère Carlo da Vivaro qui étoit à Achalziké. Leur Ecole est tenue par Don Barlam, Digne Prêtre Arménien, élève de la Sainte Propagande, mais il doit partir bientôt étant destiné a l'Evêche de Mardin.

Outre de ces Missionnaires, il y a en Géorgie en qualité de coadjuteur le P. Onufrio de l'ordre de S^t: Dominique, fondateur du Couvent et de l'Eglise qui s'achève maintenant à Gori. Il est Géorgien de naissance et il appartient à un Couvent de Pologne. Ce bon religieux a été d'une grande utilité à la Mission surtout à cause de la langue Arménienne qu'il possède parfaitement.

Le respect et la vénération que portent aux Pères toutes les Classes des habitans celui des autorités Russes tant civiles que militaires, ainsi que des Gouverneurs de la Géorgie qui ont eu pour eux indistinctement tous les égards possibles, l'honneur même rendu au P. Philippe eu sa qualité de Préfet, d'être placé dans les Jours de Cérémonie

f. 382v:

à côté de l'Archevêque de Géorgie, tout cela prouve que la conduite de ces hommes zélés pour le bien de l'Eglise est à l'abri de tout reproche. D'ailleurs la causure

même qu'exerce continuellement contre eux les Schismatiques, ne fait qu'ajouter aux éloges qu'on leur doit.

La Mission de Gori est desservi par le R.P. Marius de Cologne qui depuis trente ans se trouve en Géorgie et quoique bientôt octogénaire, il jouit encore parfaitement de toutes ses facultés intellectuelles. Il s'occupe maintenant avec ardeur à terminer la belle Eglise située au milieu de la ville à côté du Couvent qu'il espère achever avant sa mort. Mais souvent le travail se ralentit faute de moyens pécuniaires pour acheter les matériaux nécessaires et payer les ouvriers.

Parmi les zélés Missionnaires morts à Gori on distingue le R. P. Fidelis da Rivalta, remarquable pour sa grande piété, et quoiqu'il y ait quarante ans qu'il est mort les habitants vont souvent visiter le lieu de sa sépulture et y prier Dieu.

Le P. Celestino de Montasula est coadjuteur dans cette Mission.

Le couvent et l'Eglise de Cotaïs sont situés sur le bord du Rion. Ils sont de bois tels qu'ils avoient été anciennement construits; ils exigent des réparations continuelles à cause de leur vétusté. Le manque de fonds a depuis longtemps fait différer l'exécution du plan pour les bâtir en pierre.

Le dernier Roi d'Emeretie Solomon II mort fugitif à Trébizonde en 1815, aimoit singulièrement ainsi que ses prédécesseurs pour les P. Capucins. Dans les derniers tems de son pouvoir, il fit à l'Eglise la donation d'un hameau nommé Gegoutti, situé à deux lieues de la ville. Il pent y avoir environ vingt familles serves dans ce hameau. La peste en avoit diminué le nombre pendant les années 1811, 1812 et 1813.

f. 383r:

Ce terrain en est considérable; il consiste en bois et en terres qui font en friches, et jusqu'à présent il a rapporté très peu au Couvent. Cette Mission est dignement desservie par le R.P. Joseph dalla Colla, arrivé de Rome en 1815, et qui en peu de tems a appris le géorgien, au point de prêcher parfaitement dans cette langue, et d'exercer de même les autres fonctions avec beaucoup de zèle et de ferveur. Il est aidé du frère Laïc Bernardino da Civita Castellana, on se permettra de faire remarquer qu'un Missionnaire en arrivant d'Europe ne sauroit être d'une grande utilité dans ces pays sans avoir préalablement appris à parler Géorgien.

Le Couvent d'Achalziké étoit fort propre à cet usage, le Digne P. Girolamo da Norcia 14ème Préfet dont on a parlé plus haut, possédoit cette langue dans la dernière perfection, il a même composé une grammaire à l'usage des nouveaux arrivés. Elle est en Italien et en Géorgien, et se conserve encore au couvent de Gori. Il ne seroit pas mauvais de faire venir ce libre manuscrit à Rome pour en faire des copies ou pour le faire imprimer; il seroit d'un grand secours pour étudier cette langue à l'aide d'un maître qui donneroit ses leçons dans le couvent d'Achalziké ou à Rome même.

Il y avoit autrefois à Chamaghi situé dans le Chirouan à soixante lieues au S.E. de Tiflis une Mission desservie par des R.R.P.P. Jésuites des Collèges de France, qui

y possédoient une belle maison avec une Eglise dédiée à St. François Regis: Elle a cessé d'exister depuis que cette ville fut dévastée en dernier lieu vers l'an 1755 par une invasion qu'y firent des Lesguis. On voit encore dans cette grande ville abandonnée les murailles de cette Eglise ainsi que plusieurs pierres sépulcrales dans le Cimetière parmi les quelles on en remarqué une avec une inscription française qui indique le nom du Religieux et l'époque de sa mort.

f. 383v:

L'état florissant de ces Missions n'est du comme on vient de le voir, qu'au zèle infatigable de ces vénérables Religieux dont quelques uns depuis cinq à six ans ont succombé sous le poids de leurs travaux, d'autres sont morts de peste, mais il est du surtout à la conduite sage et prudente de leur digne Supérieur et 19ème Préfet Ir T.R.P. Philippe da Forano, le modèle des Missionnaires, dont Dieu veuille récompenser les éminentes vertus. S'il falloit entrer dans les détails de tout ce que cet homme rare a fait en particulier pour les Missions de la Géorgie, et en général pour le bonheur des Catholiques, cela surpasseroit toute croyance; ainsi est-il évident que sans l'aide du très haut sans de progrès eussent été impossibles au milieu d'un peuple qui non seulement n'est pas Catholique, mais que l'on peut même dire ennemi de l'Eglise. Il a su apaiser peu à peu son naturel chicaneur et souvent persécuteur, et l'a fait changer en vénération et en profond respect pour tous ceux qui professent la vraie Religion. Combien de secours temporels et spirituels ont reçu de ces Pères, tous des Militaires Catholiques de tous grades nés dans les Provinces Russes, Polonaises et autres servant dans l'armée de Géorgie qui sans cette Mission auroient été et servoient encore pendant de longues années, privés des secours de leur Religion.

Le R.P. Philippe a reconnu l'utilité de savoir le français, et l'a appris afin de pouvoir suivre par lui même les affaires qui surroient quelque fois avec les Chefs du Gouvernement. Il est de la plus grande nécessité et cela est devenu indispensable aujourd'hui que tous ceux que l'on nommera à l'avenir au poste de Préfet sachent le français, et qu'ils aient un peu l'usage du monde afin de pouvoir parvenir plus facilement en toutes circonstances au but de leurs Sainte Mission.

Je terminerai ce petit essai en faisant des vœux sincères pour la conservation

f. 384r:

et la prospérité toujours croissante de cette rare Mission, et dans l'espoir que la Sainte Propagande ne tardera pas à y envoyer plusieurs pères dont elle a un si grand besoin sans qui elle ne pourra continuer avec le même succès ce qu'elle a si sagement établi pour la gloire de l'Eglise en Asie.

L'auteur de ce Mémoire qui a désiré satisfaire M^r. l'Archevêque Catholique de Constantinople, en s'occupant à recueillir des renseignemens relatifs à la Religion Catholique parmi les peuples de la Géorgie en y ajoutant le fruit de ses observations personnelles pendant plusieurs années qu'il a passées dans ces pays, n'a eu d'autre but en faisant ce petite ouvrage que la grandeur de Dieu et de son Eglise: Il ose donc

espérer qu'on sera indulgent si par un excès de zèle il a pu toucher des pointes qui paraissent ne pas être de sa compétence, mais qu'il s'est cru obligé d'insérer pour le bien de cette même Eglise afin qu'on puisse aller à la source et reconnoître la vérité, qu'il s'est fait un scrupule particulier de ne jamais perdre de vue.

Le sujet étant sacré, la vérité et la simplicité devoient en être inséparables.

Ad Majorem Dei Gloriam.

Finis.

ბიბლიოგრაფია

წყაროები

- Archivio Storico de Propaganda Fide (ASPF), SC-Georgia, vol. 5.
- ევროპული წყაროები საქართველოს შესახებ (XVIII საუკუნე). იტალიური და ლათინური ტექსტები თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილმა, ელდარ მამისთვალისვილმა და ზურაბ გამეზარდაშვილმა, თბილისი, 2020.
- Nationaal Archief, Den Haag, Rijksmuseum van Oudheden (RMO), Brievenarchief: Inge-komen stukken 1818-1825.

ლიტერატურა

- „საქართველოს უკანასკნელი დედოფალი მარიამი“ – როტიერისა, ალ. ჭყონიას თარგმანი, ჟურნ. მოამბე, 1894, N7.
- დოთიაშვილი გ., ევროპელი მოგზაურები და მათი ცნობები შიდა ქართლის შესახებ – XVIII საუკუნის ბოლო და XIX საუკუნის I მეოთხედი (სამაგისტრო ნაშრომი), გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2020.
- იოსელიანი პლ., ცხოვრება მეფის გიორგის მეათცამეტისა, თფილისი, 1893.
- დობორჯგინიძე ნ, თ., ჭეიშვილი თ., დამენია, ჭეიშვილი ა., საქართველოს კათოლიკური მისიების ლექსიკოგრაფიული მემკვიდრეობა, თბილისი, 2019.
- თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902.
- მამისთვალისვილი ე., გორის ისტორია I, თბილისი, 2018.
- ნაცვლიშვილი ნ., კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა (სადისერტაციო ნაშრომი), ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 2019.
- ნაჭყებია ი., „უცხოელ მოგზაურთა თვალით დანახული თბილისის მოსახლეობა (XIX საუკუნის პირველი ნახევარი)“, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, 2023, N15.
- პაპავა თ., პაპავა ა., მარიამ – უკანასკნელი დედოფალი საქართველოსი, ბუენოს აირესი, 1956.
- პაპაშვილი მ., საქართველო-რომის ურთიერთობა, თბილისი, 1995.
- პაპაშვილი მ., პატრი ნიკოლა და რუტილიანო ქართული დიპლომატიის სამსახურში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია სამეგრელოს სამხარეო სამეც-

- ნიერო ცენტრი. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზუგდიდის ფილიალი. წელიწდეული I, თბილისი, 2005.
- პაპაშვილი მ., საქართველო დასავლეთის აღმოსავლური პოლიტიკისა და ეკლესიათა უნიის კონტექსტში (XIII-XIV საუკუნის 30-იანი წლები), თბილისი, 2019.
 - პაპაშვილი მ., მამისთვალშვილი ე., გამეზარდაშვილი ზ., ჩაფიჩაძე ხ., საქართველო ევროპულ სამყაროში (XVII ს-ის 70-იანი წლები – XVIII ს.), თბილისი, 2020.
 - სურგულაძე კ., ბარამიძე ი., დიასამიძე ხ., კოპალეშვილი ტ., კათოლიკობა და კათოლიკეები საქართველოში, თბილისი, 2022.
 - ტაბალუა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, ტ. III, თბილისი, 1987.
 - Bastet F. L., Brunsting H., *Corpus signorum antiquorum*, Zutphen, 1982.
 - Bastet F. L., *De drie collecties Rottiers te Leiden*, Leiden, 1987.
 - Bianchi E. (ed), *Antichisti ebrei a Rodi e nel Dodecaneso italiano*, Napoli, 2023.
 - Driessen J., «Η βελγική συνεισφορά στη μελέτη της ελληνικής αρχαιότητας: ένα οδοιπορικό στα χνάρια μελετητών από τις νότιες Κάτω Χώρες στα ελληνικά εδάφη», Βέλγιοι στην Ελλάδα, 2019.
 - Duchense A., „Techniciens d’autrefois et d’hier (V): Comment B. Rottiers (1771-1858), en servant la Hollande, l’Angleterre et la Russie, devient doyen des généraux pensionnés de Belgique“, *Revue Belge d’Histoire Militaire*, 17/2, 1967.
 - Halbertsma R. B., „From Antiquarianism to Scholarship – Classical Archaeology in the Netherlands, 1600–1840“, *Collecting Antiquities from the Middle Ages to the End of the Nineteenth Century: Proceedings of the International Conference Held on March 25-26, 2021 at the Wrocław University Institute of Art History, Kraków-Wrocław 2021*.
 - Halbertsma R. B., „Overblyfselen van kunst en beeldhouwwerk – 19de-eeuwse archeologische expeditie naar het Middellandse Zeegebied“, *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie* N60, 2019.
 - Halbertsma, R. B., *Scholars, Travellers, and Trade: The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*, Routledge, 2003.
 - Imerlishvili I., „The last queen of Georgia Maria“, *European Scientific Journal*, December 2013, vol. 2.
 - *Messenger des sciences historiques; ou, Archives des arts et de la bibliographie de Belgique*, Gand, 1823.
 - Paviolo M.G., *I Testamenti dei Cardinali: Carlo Maria Pedicini (1769-1843)*, 2017.
 - R... Dt..., „Itinéraire de Tiflis a Constantinople. Monumens de Rhodes, dédié à S. M. le Roi des Pays-Bas, par le colonel Rottiers, commandant et chevalier de différens ordres, membre de plusieurs académies (Bruxelles 1829 chez Tencé frères)“, *Journal des Voyages, Découvertes et Navigations Modernes*, ტ. 42, N126 (1829 წლის აპრილი).
 - Reinaud J.T., *Lettre à M. le Baron Silvestre de Sacy sur la collection de monuments orientaux de S. Exc. M. le Comte de Blacas*, Paris, 1820.

- Robert L., À travers l'Asie Mineure: poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie, Paris, 1980.
- Rottiers B. E. A., „Mémoire sur la Géorgie et sur les pays qui dépendant de son gouvernement. Par le Lieutenant-colonel Rottiers, du corps des quartiers-maitres de la suite de sa majesté l'empereur (1815)“, AKAK, V, Tiflis, 1873.
- Rottiers B. E. A., Description des monuments de Rhodes, Bruxelles, 1830.
- Rottiers B. E. A., Itinéraire de Tiflis à Constantinople, Bruxelles, 1829.
- Rottiers B.E.A., „De la religion chretienne en Géorgie et dans les pays circonvoisins“, Journal Asiatique, N11, 1827, 33. 193-217 / N12, 1827.
- Van der Aa A.J., Biographisch Woordenboek der Nederlanden, Deel 16, 1874.
- Полиевктов М.А., Европейские путешественники по Кавказу 1800-1830 гг., Тбилиси, 1946.
- Соина Н.С., Историография Генуезских средневековых оборонительных сооружений Азово-Черноморского Бассейна, Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова, 2019, №11.

პირთა, გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელთა საძიებლები

პირთა სახელები

ა

აბულ კასიმი 93, 145
აზო 83, 137
ალექსანდრე I 15-17, 20, 24, 31
ალექსი კომნენოსი 99, 150
ალმაზი 83, 84, 137
ანდრია მოციქული 66, 85
ანტიოქე IV ეპიფანე 84, 138
ანტონ I ბაგრატიონი 72, 110
ანტონ თუმანიშვილი 72, 75, 102, 106, 107, 152, 153, 156
ანტონიო და ნონიო 105, 155
ანტონიო ტოუმანომ 106
ანტუან ჟან სენ მარტენი 49
არახამია 4
არიანე 33
არჩილ II 93, 145
ასიმ იბნ ნუმან ალ-ბაჰილი 93, 145
აფროდიტე მილოსელი 55

ბ

ბალენდუხტი 89
ბარდაველიძე 4
ბაქარ I 87, 140
ბერნარდინო და ჩივიტა კასტელანა 41, 76, 110, 159
ბესარიონი კარდინალი 99, 150, 151
ბექაია 4
ბონავენტურა და სორენტო 101, 152
ბროსე მარი 27
ბურმონი გენერალი 18

გ

გაბაშვილი ზაქარია 73
გაიანე 85, 138
გალერიუსი 85, 138
გამ გამ ასიმი 93, 145
გამბა ჟაკ ფრანსუა 26
გამეზარდაშვილი ზ. 72, 74, 102, 110, 181, 182
გიორგი XII 27, 29, 105
გიულდენშტედტი იოჰან ანტონ 26
გობრონი 93, 145
გრიგოლ განმანათლებელი 88, 141
გროპიუსი გეორგ 53

დ

დავით IV აღმაშენებელი 32, 65, 67, 94, 145
დავითი და კონსტანტინე მხეიძეები 67, 92
დამენია მ. 181
დარიოს III (კოდომანი) 83, 84, 137
დიოკლიტიანე 85
დობორჯგინიძე ნ. 181
დონ ბარლამი 107, 157
დუ გრე 98, 14

ე

ევგენიუს IV (პაპი) 99
ევსტათი ანტიოქელი 87, 88, 140
ეკატერინე II იმპერატორი 96, 148
ელენე დედოფალი 89, 142
ერასტი 102

3

ვალაზიაპარი 88
ვახტანგ VI 27, 29
ვახტანგ გორგასალი 89, 142
ვახუშტი ბატონიშვილი 86, 93, 139, 145
ვილიამ I 14, 17, 18, 50
ვინსენი 40
ვინტერი დე 15
ვიტდუკი ჰანს 50
ვიქტორი როტიეს ვაჟი 30

ზ

ზაბულონი 91, 143

თ

თამარაშვილ მ. 10, 106, 107, 110, 157, 158
თარგამოსი 26, 81, 135
თეიმურაზ I 151
თეიმურაზ II 72, 101, 102, 104, 152
თრდატი (ტირიდატე) III 87, 140
თუმანიშვილი ანტონ 75, 106, 107, 156

ი

იაფეტი 81, 135
იესე ალი-ყული ხანი 102, 152
იოანე VIII პალეოლოგოსი 99, 150
იოსებ ალავერდელი 91, 144
იოსელიანი ონისიმე 30
იოსელიანი პლატონ 29, 181
იუსტინიანე I დიდი 92, 144

კ

კამბერლენი იოსებ 31
კარაბელი 97, 149
კარლო და ვივარო 41, 106, 107
კასტელანი ბერნარდო და ჩივიტა 41, 76, 159
კლაპროთი ფონ იულიუს 26, 49
კლაუდიო და რეჯო 101, 152
კლუე გენერალი 18
კონსტანტინე I დიდი 87, 140
კურნატოვსკი გენერალი 32

ლ

ლეონ I 89
ლესკლუზი ჟან-ბატისტ დე 54, 56

ლიტა ლორენცო – კარდინალი 38-40, 46, 48

ლონგინო (ლონგინუსი) 85, 138
ლორენცო და პიაჩენცა 105, 155
ლუი I ბონაპარტე 15
ლუი IX წმინდა 98, 149
ლუი ფოველი 53
ლუი წმინდა 44, 71, 98
ლუკულუსი 20

მ

მაკდონალდსი დონალდ 14
მაკედონელი ალექსანდრე 83, 137
მამა ონოფრიო 108, 157
მამა ფილიპე 108, 111, 157, 158, 160
მამისთვალიშვილი ე. 72, 74, 79, 95, 181, 182
მამისთვალიშვილი ე. 181, 182
მარვან II იბნ მუჰამედი 92
მარიამ დედოფალი 29, 30, 181
მარიო და კოლონია 108, 158
მაქსიმიანე 85, 138
მთვარელიძე თ. 3, 4, 61
მინას მედიესი 71, 98, 149, 150
მირი სტეფანოძის ძე 92, 145
მირიან III 86
მონსინიორ ჟინჰუვიჩი 106, 156
მური ჯონ 15

ნ

ნაპოლეონ I ბონაპარტე 15, 38, 40
ნებროთი 82, 136
ნიკოლა და რუტილიანო 105, 155, 181
ნიმროდი 82, 136

ო

ომარ ალა 33
ონდერვატერი კიმ 60
ონოფრიო ოანჯანოვი 108
ორბელიანი დიმიტრი 16, 24, 29

პ

პავლე I იმპერატორი 38
პაპაშვილი მ. 35, 68, 69, 75, 95, 101, 152, 181, 182
პედიჩინი კარლო მარია 47, 48, 112
პიუს VI პაპი 38, 39

პიუს VII პაპი 38, 40, 48

პლაციდა მილოტი 14

ჟ

ჟან კაზიმირ დე ბლაკა 58-60

ჟან ფრანსუა რეჟი 111, 159

რ

რაგუა კლოდ ლე 27

რევ I მართალი 82, 136

რენო ჟოზეფ ტუსან 58

რიფსიმე 85, 138

როტიე ბერნარ ეჟენ ანტუან 9, 15

როტიე ჟან 17, 54

რტიშჩევი 33

რუბენი (რეუბენი) 84, 138

რუვენსი კასპარ 52, 54-57, 59

ს

სანაშვილი ირინა 133

სემი 81, 135

სესოსტრისი 26

სიდონია 91, 143

სილვესტრე დე სასი 58

სკასი რაფაელ 70, 96, 148

სოლომონ II ემერისელი 99

სოლომონ II მეფე 99, 105, 109, 150, 159

სოსანა 91

სოსიაშვილი გ. 10

სტეფანოზ I 92, 144

სულთან მეჰმედ II 97, 148

ტ

ტაბალუა ი. 100, 151, 182

უ

ურბან VIII პაპი 71, 100, 151

ფ

ფალკი ანტონ 52, 55

ფარნავაზი მეფე 27, 66, 83, 84, 137

ფედელე და რივალტა 109

ფილიპე და ფორანო 43, 75, 108, 111, 160

ფონტანა ფრანჩესკო ლუიჯი 40, 43, 44, 46, 48

ფორანო 111

ფორანო და ფილიპე 31, 41, 43, 75, 76, 108, 160

ფოტიოსი 94, 146

ფრანჩესკო ანტონიო 107, 155, 157

ფრუმენტო 92

ქ

ქართლოსი 81, 82, 84, 135-137

ქსენოფონი 20

შ

შარდენი ჟან 26

შაჰყულიანი პავლე 36, 39, 40, 48, 106

ჩ

ჩაფიჩაძე ხ. 72, 110, 182

ჩელესტინო და მონტასოლა 41, 42, 109, 158

ც

ციციანოვი 104, 155, 157

წ

წმინდა ნინო 27, 66, 68, 85, 86, 88-91, 101, 138, 142-144, 151

ჭ

ჭეიშვილი თ. 181

ჭყონია ალექსანდრე 30, 181

ჯ

ჯაფარიძე ანანია 89

ჯემაპესი 14

ჯიროლამო და ნორჩა 102, 103, 110, 152, 153, 154, 159

ჯუზეპე 91

ჯუზეპე დალა კოლა 41, 76, 110, 159

პ

პაოსი 82, 136

პეროდოტე 26

პორმიზდ III 89

გეოგრაფიული სახელები

ა

აგიოს გეორგიოსი 50
ავსტრია 14, 15, 53
ათენი 17, 48, 52, 53
აკუშა 29
ალჟირი 18
ანტვერპენი 14, 16, 18, 52, 57
არაგვი 86, 88, 139, 141
არგვეთი 67, 92
არზრუმი 107, 156
აფხაზეთი 69
ახალციხე 22, 36, 37, 39, 40, 42-45, 48,
71-75, 100, 101, 103, 105-107, 110,
151-153, 155-157, 159

ბ

ბათუმი 21, 33
ბანესტანი 91
ბელგია 13, 14, 18, 37, 39
ბიზანტია 68, 87, 89, 92, 99, 144
ბორნემი 14
ბრედა 14

გ

გეგუთი 75, 109, 159
გელათი 26, 32, 94, 146
გენტი 52, 56, 60
გორი 3, 4, 9, 25, 27, 31, 44, 72, 75, 95,
103, 104, 108, 110, 153, 157-159, 181
გულისტანი 20, 24

დ

დალესტანი 29, 91, 144

ე

ევროპა 15, 16, 17, 24, 27, 30, 42, 52,
71, 100, 105, 110, 151, 155, 159, 182
ეკბატანა 83, 84, 137

ვ

ესპანეთი 15, 91, 143

ზ

ვატიკანი 4, 9, 13, 34, 35, 48, 52, 59, 74,
110

ზ

ზედუბანი 32

თ

თბილისი 12, 15-17, 21, 23, 24, 26, 28,
30-32, 34, 41, 44, 47, 57, 61, 68, 69,
72-76, 89, 90, 95, 100-102, 106, 108-
110, 151, 152, 158, 181, 182
თურქეთი 21, 22, 41, 51, 57, 105, 108,
157

ი

ინგლისი 14, 17, 57
ირანი 16
ირლანდია 14

კ

კავკასია 19-21, 30, 70, 84, 90, 93, 97,
136-138, 142, 145, 147, 148
კავკასიონი 32, 70, 97, 138, 148
კაპადოკია 85, 87, 91, 140, 143
კასპიის ზღვა 21, 31, 97, 148
კახეთი 29, 91, 100, 144, 151
კეთილარი 32
კირუსი 86
კოლხეთი 16, 33, 66, 85, 92, 138, 144
კონსტანტინოპოლი 6, 17, 24, 31, 35,
36, 38, 42, 43, 45, 47, 48, 52, 53, 57,
65, 67, 70, 89, 94, 97, 99, 106, 112,
142, 148, 156, 161

ლ

ლაზეთი 70
ლაიდენი 17, 52-57, 59, 60
ლუვენი 14, 18

მ

მარანი 32
მარდინი 107, 108, 157
მასისი 96, 135
მტკვარი 21, 86, 139
მცხეთა 24, 31, 67, 83, 85, 86, 91, 93,
139, 143, 145

6

ნეაპოლი 17

ნიდერლანდები 15, 17, 18, 50, 52-55

ნინოწმინდა 26, 90, 142

ო

ოსმალეთი 16, 33, 68, 77, 97

პ

პალიასტომის ტბა 33

პარიზი 4, 15, 49, 59, 64, 105

პეტერბურგი 15, 74, 104, 106, 154, 156

პირეა 54

პოლონეთი 38, 41, 75, 76, 108, 111, 157, 160

პომპეი 32

რ

რაჭა 84, 138

როდოსი 5, 17, 18, 50, 51, 55

რომი 10, 17, 36, 40, 43, 45, 48, 52, 58, 59, 66-69, 71-76, 85, 87, 95, 98, 100, 101, 103, 106, 110, 138, 140, 143, 149, 151, 152, 154, 156, 159, 181

რუსეთი 6, 9, 10, 15-17, 19-24, 29, 30, 33, 38, 39, 43, 45, 57, 65, 70, 73-78, 88, 96, 102-105, 108, 111, 140, 148, 153-155, 158, 160

ს

საბერძნეთი 42, 50, 52-56, 60

სამარა 83, 137

სარატოვი 108, 157

საქართველო 3, 4, 6, 7, 9, 10, 13, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 26, 29, 32-35, 38,

46-48, 51, 52, 57, 59-61, 65-70, 72, 73, 75, 77-79, 81, 82, 89, 93, 95, 100, 101, 103, 106, 112, 133, 135, 136, 144, 145, 151, 152, 153, 181, 182

სინოპი 25

სილნალი 90, 142

სურამი 32, 58

ტ

ტილზიტი 15

ტრაპიზონი 25, 33, 34, 70, 71, 97-99, 109, 148, 150, 159

ტფილისი 78, 90, 91, 104-108, 110, 111, 143, 154, 155, 157, 158, 181

უ

უფლისციხე 32

ფ

ფაზისი მდინარე 33, 101, 158

ფოთი 21, 25, 33, 57

ქ

ქუთაისი 25, 32, 41, 42, 44, 72, 75, 101, 106, 109, 151, 158

ყ

ყვირილა 32

შ

შაქი 22

შირვანი 22, 110, 159

ჰ

ჰოლანდია 14-17, 50, 52

ეთნიკური სახელები

ა

აბაზგები 107

აბაშები 107, 156

აზერბაიჯანელი 23

აფხაზები 69, 70, 95, 96, 107, 156

ბ

ბელგიელი 9, 13, 14, 34, 54, 57, 65

ბერძნები 67, 94, 142, 146, 150,

გ

გენუელები 29, 67, 69, 70, 95-97, 147, 148

დ

ერიენები 81, 135

თ

თურქები 42, 51, 54, 68- 71, 73, 95-97, 99, 103, 147-150, 153

ი

იბერები 66, 83, 85, 91, 135, 137, 138, 140-143

კ

კაზაკები 85, 138

კაპადოკიელი 85, 138

კოლხები 26

ლ

ლაზები 21, 33

ლეკები 22, 27, 29, 81, 111, 135, 159

მ

მეგრელები 81, 135

მოვაკანები 81, 82, 135, 136

ო

ოსმალები 70

რ

რომაელი 36, 85, 91, 138, 143

რუსები 31, 67, 74, 94, 146, 148

ს

სომხები 23, 40, 68, 71, 81, 82, 94, 97, 98, 102, 135, 146, 148-150, 153, 156, 157

სპარსელები 21, 67, 68, 69, 83, 91, 92, 95, 143, 144, 146

ფ

ფრანგები 14, 58, 59, 111, 159,

ქ

ქართველი 10, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 30, 31, 34, 42, 44, 45, 50, 51, 59, 65- 68, 71-73, 75-78

